

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYIL OSMANLICA SÜRELİ YAYINLARINDA BATILI
BİLİM İNSANI BİYOGRAFİLERİ VE
BİLİM İNSANI İMGESİ

Fırat Kahraman AYKARA
2501180057

TEZ DANIŞMANI
Doç.Dr. Meltem KOCAMAN

İSTANBUL – 2022

ÖZ

19. YÜZYIL OSMANLICA SÜRELİ YAYINLARINDA
BATILI BİLİM İNSANI BİYOGRAFİLERİ VE
BİLİM İNSANI İMGESİ

Fırat Kahraman AYKARA

Sürelî yayınlar, 19. yüzyılda modern bilimi ve bilim insanını okuyucularına tanıtmak için yaygın olarak kullanılan araçlar olmuştur. Dönemin sürelî yayınlarında, batılı bilim insanlarının yaşam öykülerine dair onlarca tercüme ya da derleme biyografi yer almaktadır. Batılı bilim insanlarının biyografilerini incelemek için yüzlerce mecmua arasından Afak, Çocuklara Rehber, Hâver, Malumat, Mecmua-i Edebiyye, Mektep, Mirat-ı Alem, Mirsad, Nâhid, Say, Servet-i Fünun ve Şafak'ı seçtik. Bu dergilerde Copernicus, Buffon, Galileo, Newton gibi ikonik bilim insanlarının yanı sıra, kısa bir süre önce vefat etmiş olan Pierre Curie ya da o dönem hala hayatta olan Berthollet gibi 19. yüzyıl figürlerinin hayatları da sunuluyordu.

Bu tez, dönemin biyografilerinin bilim insanlarının basit bir fotoğrafını sunmadığını, onların idealize edilmiş versiyonlarını yansıttığını kabul etmektedir. Biyografi yazarları, bilim insanlarının hayatlarını, bireysel özelliklerini ve mesleki becerilerini, ahlaki veya sosyal kodlara atıfta bulunarak yorumlamışlardır. Ayrıca biyografi yazını bir tür olarak, 19. yüzyılda hem Batı'da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda kendine has üslup özelliklerine sahiptir. Bu çerçeveyi gözeterek tezimizde 1850-1908 yılları arasında Osmanlı sürelî yayınlarında yer alan batılı bilim insanlarının biyografilerinden geniş bir örneklem seçerek inceledik. Amacımız, biyografiler aracılığıyla nasıl bir bilim insanı imgesinin ya da imgelerinin ortaya konduğunu anlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, bilim insanı biyografisi, biyografi yazarları, biyografi yazını, Osmanlı'da bilim insanı biyografileri, Osmanlıca sürelî yayınlar, Osmanlı İmparatorluğu, teracim-i ahval, tercüme-i hal, yaşam öyküsü

ABSTRACT
BIOGRAPHIES OF WESTERN SCIENTISTS
IN THE 19TH CENTURY OTTOMAN PERIODICALS AND
THE IMAGE OF SCIENTISTS

Fırat Kahraman AYKARA

Periodicals were broadly used instruments for introducing modern science and scientists to Ottoman readers in the 19th century. The Ottoman authors of this period wrote or translated dozens of biographies of western scientists and published them in periodicals. Among many, we chose Afak, Çocuklara Rehber, Hâver, Malumat, Mecmua-i Edebiyye, Mektep, Mirat-ı Alem, Mirsad, Nâhid, Say, Servet-i Fünun ve Şafak to examine biographies of western scientists. These periodicals presented the lives of iconic scientists such as Copernicus, Buffon, Galileo, Newton, and also the lives of 19th-century figures including Pierre Curie who had recently passed away, or Berthollet who was still alive.

This thesis accepts that biographies of the period were not mere pictures of scientists, they presented idealized versions of them. Biography authors interpreted the lives of the scientists, their individualistic features, and professional skills with reference to moral or social codes. Also, biography as a genre had its own stylistic features in the 19th century both in the West and in the Ottoman Empire. Within this framework, we examined an extensive amount of biographies of the western scientists published between 1850 and 1908 in the Ottoman periodicals. Our purpose is to understand the images attributed to scientists in biographies.

Key Words: Biography, biographers, biographers of scientists, life history, Ottoman Empire, Ottoman periodicals, scientific biography, Ottoman periodicals, teracim-i ahval, tercüme-i hal.

ÖNSÖZ

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında halkın okur-yazar kesimi, modern bilim ile birçok araç vasıtasıyla tanışmıştır. Bu araçların başında ise gazeteler ve dergiler gelmektedir. Birçok Osmanlı aydını, gazete ve dergilerde bilimle ilgili çeşitli yazılar kaleme alarak Osmanlı toplumuna bilimi ve bilim insanını tanıtmaya çalışmıştır. Süreli yayınlarda biyografiler, bilim insanını tanıtmak açısından dönemin aydınlarının başvurduğu yazı biçimlerinden biri olmuştur.

Çalışmamız, 19. yüzyıl Osmanlı'sında modern bilim ile ilişkilerini yoğunlaştıran okuyucuya, Osmanlı aydınlarının biyografiler aracılığıyla nasıl bir bilim insanı imgesi sunduğunu ortaya koymaktadır. İncelediğimiz biyografiler, batılı bilim insanları ile sınırlı tutulmuştur. Böyle bir tercihin arkasında yatan neden, Osmanlıların modern bilim ile tanışmasını sağlayan aydınların batılı bir eğitim almış olması ve modern bilimin en ileri seviyede batı medeniyetlerinde üretiliyor ve icra ediliyor olmasıdır.

Çalışmada kullanılan kaynakların merkezini, o dönem çeşitli süreli yayınlarda yer verilmiş olan batılı bilim insanlarının biyografileri oluşturmaktadır. Biyografilerin tespitinde, en çok İBB Atatürk Kitaplığı, Hakkı Tarık Us Dijital Arşivi, Milli Kütüphane ve İSAM kütüphanesi ve arşivlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Osmanlıca dergileri indeksleyen yüksek lisans tezleri de biyografilerin tespitinde fayda sağlamıştır. Çalışmamız, 19. yüzyılı kapsamasına karşın, biyografi taramalarını 1908 yılına kadar gerçekleştirdik. Zira, II. Meşrutiyet'in ilanını, 1900 yılına nazaran Osmanlı tarihinde tarihsel bir dönemeç olarak kabul etmenin daha anlamlı olduğu kanaatindeyiz.

Başta, bana tez konusunu öneren ve tezimin her satırını okuyup eksikliklerimi gösteren danışman hocam Doç. Dr. Meltem Kocaman'a, tezimi dikkatle inceleyen jüri üyeleri Prof. Dr. Feza Günergün ve Prof. Dr. Tuncay Zorlu'ya, Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış metinlerde bilgisine başvurduğum Arş. Gör. Kaan Üçsu'ya, tezin biçimsel düzenlemesinde destek olan Dr. Öğr. Üyesi Kaan Ata'ya ve süreç boyunca dostluğunu esirgemeyen Arş. Gör. Özge Hazar'a, tezin tashihine gönüllü destek veren Arş. Gör. Dr. Barışcan Ersöz'e , maddi ve manevi her konuda yardımlarını eksik etmeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Fırat Kahraman AYKARA

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİYOĞRAFİLERİN OSMANLI'DAKİ TARİHSEL ARKAPLANI VE BAĞLAMI

1.1. OSMANLI YAZININDA BİYOĞRAFİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	8
1.1.1. Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Biyografi.....	8
1.1.2. Modernleşme Döneminde Osmanlı Yazınında Biyografi	10
1.2. AVRUPA'DA 19. YÜZYILDA BİYOĞRAFİ YAZINININ GENEL ÖZELLİKLERİ	15
1.3. OSMANLI SÜRELİ YAYINLARININ BİLİMİ POPÜLERLEŞTİRMEDEKİ ROLÜ VE BİLİM İNSANI BİYOĞRAFİLERİNİN İŞLEVİ.....	18
1.3.1. Tanzimat Sonrası Dönemde Bilimin Popülerleştirilmesinde Bir Araç Olarak Süreli Yayınlar.....	18
1.3.2. Osmanlı Süreli Yayınları ve Bilim	22

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLICA DERGİLERDE BİLİM İNSANININ HAYATI

2.1. AFAK.....	26
2.2. ÇOCUKLARA REHBER	27
2.3. HÂVER.....	31

2.4. MAARİF	33
2.5. MALUMAT	36
2.6. MECMUA-İ EDEBİYYE	39
2.7. MEKTEP.....	41
2.8. MİRAT-I ALEM.....	43
2.9. MİRSAD	45
2.10. NAHİD	46
2.11. SA'Y	51
2.12. SERVET-İ FÜNUN	52
2.13. ŞAFAK.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRELİ YAYINLARIN GÖZÜNDEN BATILI BİLİM İNSANLARI

3.1. İNSANLIĞA HİZMET EDEN BİLİM İNSANI	67
3.2. BİLİM İNSANI İMGESİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVRE, BİREY VE ÇOCUK....	74
3.3. EĞİTİM VE BİLİM İNSANI	80
3.4. BİLİM İNSANI VE TOPLUM İLİŞKİSİ.....	82
3.5. BİLİMLE GELEN ŞÖHRET	87
3.6. BİLİM İNSANININ GÜNLÜK YAŞAMI, KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE MESLEKİ FAALİYETLERİ.....	89
3.7. ÇOK YÖNLÜ BİLİM İNSANI	96
3.8. SOSYOEKONOMİK ÇERÇEVEDE BİLİM İNSANI	98
3.9. BİLİM İNSANININ KURUMLARLA İLİŞKİSİ	99
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	107
EKLER (1-36).....	121

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e:	Aynı eser
Bkz:	Bakınız
C:	Cilt
Çev:	Çeviren
Ed:	Editör
T.y:	Tarih yok
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlıların çeşitli biçimlerle Batı'nın modern bilimi ile etkileşime girmeye çalıştıkları bir yüzyıl olmuştur. Modern bilimin okutulduğu askeri ve sivil okullar açmanın yanında, Osmanlılar, Batı'dan birçok modern bilim metnini çevirmiş; süreli yayınlarda bilimi konu etmiştir. Ancak, Osmanlıların batıdan gelen modern bilim ile ilişki kurma şekli, tek düze bir biçimde olmamıştır. Osmanlılar, çoğu kez “batıdan gelen modern bilimin” anlamını kendi kültürel değerlerine göre yeniden üretmeye çalışmıştır. Bu nedenle, 19. yüzyıl Osmanlı'sında “modern bilim” sadece doğayı anlama etkinliği değil, kültürel bir unsur olarak görülmüştür.

Modern bilimin kültürel bir unsur olarak Osmanlı düşünce dünyasında yer alması, bilimin bir takım toplumsal değerler çerçevesinde tartışılmasına neden olmuştur. Örneğin, bilimin din ile olan ilişkisi, bilim insanının ahlaki portresi, bir Osmanlı vatandaşının bilimle ilgilenmesinin gerekliliği gibi konular, 19. yüzyıl Osmanlı'sında sıklıkla tartışılan başlıklar olmuştur. Bu tartışmalar, tezimizin konusu olan “batılı bilim insanı imgesini” anlamak açısından önemlidir. Zira, Yalçinkaya'nın çalışmasında etraflıca incelenen bu başlıklar, bir bilim insanının bilim ile nasıl bir şekilde ilişki kurması gerektiğine dair yargıları da ortaya koymuştur. Yalçinkaya'nın ele aldığı bu tartışmalar, Osmanlı aydınlarının “modern bilimi” nasıl algıladıkları hususunda değerli ipuçları vermektedir.

Batılı tarzda eğitim görmüş Osmanlı aydınları, “modern bilimin” İslam'ın gereklilikleri açısından sıklıkla olumlu bir işleve sahip olduğunu vurgulamıştır.¹ Bu düşünce biçimi, Osmanlı aydınlarının ideal bilim insanının nasıl biri olduğu hususundaki fikirlerinin de temelini oluşturmaktadır. Örneğin, Şemsettin Sami, bu fikre benzer bir şekilde bilime dini ve ahlaki bir anlam yüklemiş, evreni anlamının dini bir yükümlülük olduğunu aktarmıştır. Ancak, bilim ile uğraşmayı “dini bir ahlak” anlayışı ile sınırlı bir biçimde ele almamıştır. O, uygarlıkların gerek siyaseten gerekse ahlaken çözülüşünün bilim ile uğraşmamanın sonucu olduğunu aktararak, Osmanlı'nın geri kalmışlığını bu şekilde açıklamıştır. Böylelikle Şemsettin Sami, II. Abdülhamid

¹ M.Alper Yalçinkaya **Learned Patriots**, Chicago, The University of Chicago Press, 2015, s.185-187

dönemine uygun olarak, eğitimli bir vatandaş olmanın bir ahlaki yükümlülük olduğunu iddia etmiştir.²

Bilimin yaşamımızı kolaylaştıran bir işlevi olduğu, dönemin süreli yayınlarında sıklıkla karşımıza çıkan bir söylemdir.³ Osmanlı aydınlarının, bilimin günlük yaşamı kolaylaştıran bir yanı olduğunu sıklıkla vurgulaması, bir anlamıyla da bilimin yararlılık işlevine ciddi bir önem atfedildiğini göstermektedir. Bu fikir, Osmanlı aydınlarının, bilim insanında çalışkanlık ve topluma yararlılık motivasyonu gibi özelliklerin bulunması gerektiği kanaatini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Mehmed Nadir, hayatımızı kolaylaştıran nesnelerin, bilimin bir ürünü olduğunu ifade eder. Bu durum, topluma bilim insanını algılayış biçimi açısından yeni bir olanak sunmaktadır; zira diğerlerinin aksine Mehmed Nadir, bilimi ve bilim insanının önemini aktarırken herhangi bir dini referansa ihtiyaç duymamıştır.

Bu düşünce yapısı, bilim insanının motivasyonu ve toplumsal yükümlükleri konusunda bir çerçeve oluşturmaktadır. Bilimin temel işlevinin insan yaşamını kolaylaştırdığı olarak algılanması, bilim insanının da bu doğrultuda çalışan bir kimse olarak algılanmasına zemin hazırlamaktadır.⁴ Dolayısıyla da bilim insanı, motivasyonunun kaynağını toplumdan almaktadır. Yalçinkaya'nın ortaya koyduğu bu bilim insanı imgesi, tezimizde görüleceği üzere, biyografilerdeki profillerle uyumluluk taşımaktadır.

Vatansever, ülkesine sadık ve halk ile iç içe bir bilim insanı portresi, Yalçinkaya'nın tespit etmiş olduğu bir başka profildir. İncelediğimiz biyografilerde de zaman zaman rastlamış olduğumuz bu profil, eğitimli bir Osmanlı vatandaşının ideal kişilik özelliklerini ortaya koymaktadır.⁵

Görüldüğü üzere, Yalçinkaya'nın çalışması, 19. yüzyılda Osmanlıların modern bilimi özümseme biçimiyle kendi kültürel kodlarına uygun bir bilim insanı imgesi yaratmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Ancak, 19. yüzyıl Osmanlı'sında

² A.e., s., 196

³ A.e., s. 181

⁴ A.e., s.196-197

⁵ A.e., s. 203-205

“bilim insanı imgesinin” nasıl bir portre oluşturduğu hususuna daha fazla ayrıntıya inen, spesifik çalışmalara ihtiyaç vardır. O dönem yayın hayatına devam eden dergilerde okuyucuya sunulmuş olan batılı bilim insanı biyografilerini incelemek, bu ihtiyacı kısmen de olsa karşılama potansiyeline sahiptir. Zira, modern bilimi üreten bu bilim insanlarının hangi açılardan Osmanlı aydını tarafından örnek alındığını anlamak, “bilim insanı imgesinin” ipuçlarını anlamamıza yardım edecektir.

Öte yandan, 19. yüzyıl Osmanlı süreli yayınlarındaki biyografileri çalışmak, çeşitli zorlukları kendi içerisinde barındırmaktadır. Yüksek lisans tezleri haricinde mevcut literatürde yeterli kaynak bulunmaması, bu zorlukların en başında gelmektedir. Dergi indeksi çalışmaları ve birkaç biyografi üzerine yazılmış tezleri saymazsak, konu ile ilgili ancak çok az sayıda makaleye rastlamaktayız. Örneğin, Feyzullah Uyanık’ın kaleme almış olduğu, “Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basını Tarihindeki Yeri” adlı araştırma, konuyla ilgili az sayıdaki makaleden biridir. Yazar, Musavver Medeniyet Gazetesi’nin biyografilere nasıl ve ne biçimde yer verdiğini aktararak, 19. yüzyıl Osmanlı biyografi yazarlığı üzerine bir fikir vermektedir. Uyanık, Musavver Medeniyet Gazetesi’ndeki biyograficilik anlayışının, ekonomik ve siyasi kaygılar çerçevesinde şekillendiğini aktarmıştır.⁶ Uyanık, gazetenin biyografi politikasının para kazanma gayesi ile nasıl şekillendiğini şöyle ifade etmiştir:

“Musavver Medeniyet Gazetesi’nde yer alan tercüme-i hallerin büyük çoğunluğunun bilinçli bir strateji izlenerek seçildiği anlaşılmaktadır. Para kazanmanın yolunu çok iyi bilen Mehmet Arif Bey, devrin önemli bürokratlarını ve sermaye sahiplerini gazetesinde tanıtmak suretiyle matbaa giderlerini finanse ederek kâra geçmiştir.”⁷

Uyanık, Osmanlı’da biyografilerin okuyucunun beğenileri de dikkate alınarak hazırlanmış olabileceğini de ifade etmektedir. Zira yazar, Mehmet Arif Bey’in bazı

⁶ Feyzullah Uyanık, “Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basını Tarihindeki Yeri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, No:6, 1 Eylül 2013, s.69-70

⁷ *A.e.*, s. 69-70

biyografilere okuyucularının beğenisine hitap ettiğini düşündüğü için yer verdiğini aktarmıştır.⁸

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Osmanlı biyografilerini çalışmak için gereken kaynakların sınırlılığı tezin hazırlanış sürecinde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri olmuştur. Araştırmamızın birinci bölümünde adlarını zikredeceğimiz tezler, biyografilerin tespitinde en başta gelen yardımcı kaynaklar olmuştur. Genellikle dergi indeks çalışmaları olan bu tezlerde, çeşitli batılı bilim insanlarının biyografileri tespit edilmiştir. Yine de bu tezlerin, araştırmamızın konusu olan batılı bilim insanı biyografilerini tespitinde tek başına yeterli kaynaklar olduğunu söylemek mümkün değildir. İncelediğimiz dergilerin bazılarının çalışılmamış olması ve çalışılmış olan dergileri inceleyen tezlerde ise bazı biyografilerin eksik olması, bu yetersizliklere neden olmuştur.

Araştırma konumuz olan biyografilerin tespitinde, tezlerin dışında İBB Atatürk Kitaplığı'ndan, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin 'The Periodicals of Hakkı Tarık Us Collection' projesinden, İSAM'ın ve Milli Kütüphane'nin dijital arşivlerinden faydalanılmıştır. Bahsi geçen kaynakların taranması sonucunda, 36 farklı batılı bilim insanına ait, 47 adet biyografi tespit edilmiştir.

Tespit edilen biyografiler, Osmanlılarda bilim insanı temsilini nasıl yansıttığı hususunda çok katmanlı bir incelemeyi gerektirmiştir. Bu katmanlılık, biyografilerin yayınlandığı ortam olan süreli yayınların Osmanlı yazılı kültüründeki yeri, bir tür olarak biyografilerin Osmanlı literatüründeki önemi ve biyografilerin içeriklerinin hangi kavramlara vurgu yaptığı gibi başlıkların anlaşılmasının gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yapmış olduğumuz çalışma, üç bölüme ayrılmıştır.

Tezin birinci bölümü, Osmanlı literatüründe süreli yayınların yeri, bir tür olarak biyografinin yeri ve süreli yayınlardaki bilimsel ve biyografik içeriklerden oluşmaktadır. İncelediğimiz biyografilerin aktarıldığı kanallar olarak süreli yayınların yazılı kültürdeki yeri, araştırmamızın temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Zira biyografilerin bilim insanını temsil etme gücü, süreli yayınlarının Osmanlı yazılı

⁸ A.e., s. 70

kültüründeki etkisi ile doğru orantılıdır. Süreli yayınlar, 19. yüzyıl Osmanlı'sında önemli bir yer etmediği sürece, incelediğimiz biyografilerin Osmanlıların bilim insanını algılayış biçimini etkilediğini öne sürmek pek mümkün değildir.

Ayrıca, dönemin süreli yayınlarının bilim yayıncılığı konusunda nasıl bir politika sürdürdüğü hususu, biyografilerin içeriğini daha iyi anlamımıza yardımcı olacaktır. Zira, süreli yayınların bilimi ve bilim insanını aktarış biçimi, yayıncıların perspektifi ile doğrudan alakalıdır.

Birinci bölümün diğer ayağını oluşturan “biyografiler ve süreli yayınlardaki yeri”, Osmanlı süreli yayıncılığında biyografilerin bilim insanı imgesinde ne kadar etkin bir rol oynayabileceğine dair fikir vermesi beklenmektedir. Biyografilerde tercih edilen kişiler, biyografinin bir tür olarak tarihsel gelişimi gibi faktörler Osmanlı'nın kültürel anlamda nasıl bir pozisyonda durduğunu da göstermektedir. Örneğin, 19. yüzyılda biyografi türünün Osmanlı yazınında kademeli olarak batılılaşması, bireyin biyografilerde daha ön plana çıkması gibi faktörler, Osmanlı'nın batı yazım biçimlerini özümseme derecesini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı biyografilerinde tercih edilen meslek gruplarının çeşitliliği, türün önemini yansıtan bir başka etmendir. Zira, batıdan çoklu bir şekilde etkilenen Osmanlı'nın mesleki gruplara göstereceği rol modellerini zenginleştirdiğini tespit etmek, incelediğimiz biyografilerin temsil gücünü arttıracaktır.

Tezin ikinci bölümü ise, biyografilerini araştırma malzememiz olarak kullandığımız süreli yayınlar ve biyografilerin içeriğine ayrılmıştır. Bu bölümdeki temel amaç, dergilerin tek tek spesifik olarak nasıl bir yayın politikası ile hareket ettiklerini göstermektir. Böylelikle, süreli yayınların yayıncılık politikası ile biyografilerin içeriği arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Biyografilerin içerikleri ise kısa özetler halinde verilmiştir. Buradaki amaç, analiz kısmına girerken biyografi özetleri ile biyografiler hakkında temel bir resim oluşturabilmesini sağlamaktır.

Tezin üçüncü kısmını ise, biyografilerin analizi oluşturmaktadır. Osmanlı düşünce dünyasında “batılı bilim insanı” imgesinin nasıl bir portre sunduğunu aktarmak, bölümün temel amacını oluşturmaktadır. Biyografilerin birbirleri ile olan

benzerlikleri ve farklılıkları, analiz kısmında sıklıkla ele alınan bir konudur. Böylelikle, biyografilerin bilim insanı imgesi hususunda bir çeşitliliğe sahip olduğunu göstermek hedeflenmektedir. Biyografilerde ele alınan bilim insanının çocukluğu, çevre ile kurduğu ilişki, bilim insanının yetişmesindeki faktörler gibi başlıklar yine analizimizin konusu olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİYOĞRAFİLERİN OSMANLI'DAKİ TARİHSEL ARKAPLANI VE BAĞLAMI

Bilim insanı biyografileri, Osmanlı dergilerinde kendine yer bulurken bir anlam inşa etmektedirler. Bu anlam, biyografinin bir bilim insanının hangi yönlerine değindiği, bilim insanını hangi açılardan yazının sınırları içerisine aldığı ile ilgili bir çerçeve içinde şekillenmektedir. Biyografinin teknik açıdan aldığı bu biçim, bize göre, sadece bilim insanı biyografilerine has değildir. Daha genel bir çerçevede, biyografi yazınının 19. Yüzyıla has karakteristikleri, bilim insanı biyografilerinin kaleme alınış biçimlerini belirlemiştir. Bu nedenle, tezimizin bu bölümünde öncelikle Osmanlı yazılı kültüründe biyografi geleneğinin durumunu ele almaya çalıştık. Daha sonra bu geleneğin 19. Yüzyılda nasıl değişim geçirdiğini, süreli yayınlar özelinde göstermek istedik. Bu değişim, Avrupa biyografi yazın tarzlarıyla ilgili olduğundan, bu konuya da değindik. Bize göre, yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yazılı kültüründe kendisini hissettiren biyografi yazım biçimleri Osmanlı geleneğinden gelen özelliklerin yanı sıra Avrupa kökenli biyografilerin etkisiyle de şekillenmiştir.

Öte yandan, tezimizde incelediğimiz biyografilerin yazarları, doğal olarak, biyografi yazarken sadece teknik kaygılarla hareket etmemiştir. Yazarlar, biyografiler aracılığıyla bilim insanının yaşamlarını olduğu kadar onların bilim insanı kimliklerini de sergilemişlerdir. Böylelikle, süreli yayınlardaki batılı bilim insanı biyografileri, Osmanlı toplumunda bilimi tanıtıcı, bilim insanının hangi davranış ve düşünce kalıpları ile kuşanması gerektiğine dair bir kanaati de aktarıcı olma potansiyelini taşımıştır. Ancak, süreli yayınların bilimi yayma potansiyeli, yalnızca dergi yazarlarının modern bilimi anlama biçimiyle şekillenmemiştir. Süreli yayınların bilimi popülerleştirmedeki işlevi, dönemin toplumsal şartları ve dergilerin yayın politikaları ile doğrudan bağlantılıdır. Aşağıda de görüleceği üzere, dergilerde bilimsel konulara yer verme sıklığı, ele alma biçimi ve içeriği, bu şartlar etrafında şekillenmiştir. Dönemin süreli yayınlarının bilim ile kurduğu ilişki sadece biyografik metinler ile sınırlı değildir. Batılı bilim insanı biyografilerinin dışında hangi kaynakların kullanıldığı, dergilerde ne sıklıkla biyografik metinlerin tercih edildiği gibi hususlar

sürelî yayın- bilim ilişkisi hakkında bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu nedenle, sürelî yayınların bilimi yayma işlevi bağlamında değerlendirilmesi ve biyografiler dışında kullanılan bilimsel içerikler tezimizin bu bölümünde ele alınmıştır.

1.1. OSMANLI YAZININDA BİYOGRAFİNİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

1.1.1 Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Biyografi

Klasik dönem Osmanlı tarih yazımının büyük ölçüde İslam tarih geleneği üzerinde şekillendiği kabul edilir. Eser sayısı ve türlerinin çeşitliliği açısından bereketli olan bu tarih geleneğinde, kişilerin yaşamlarını konu alan kendine özgü yazın türleri ya da biyografik yazın altında sınıflandırılacak tarih eserleri de bulunmaktadır. İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren Müslümanlara örnek teşkil etmesi bakımından Hz. Muhammed'in yaşamını, davranışlarını ve savaşlarını anlatan eserler kaleme alınmıştır. Bu tür eserler "siyer" ve "megazî" olarak adlandırılır.¹ Biyografi türüyle daha doğrusu grup biyografisi ya da prosopografiyle benzer nitelikte olan "tabakat" ise, İslam tarih yazımının ve edebiyatının özellikle Araplar arasında yaygın olan bir başka türüdür. Bu eserler tek bir kişiyi değil, şairler, yazarlar, alimler gibi eğitimli-sınıflardan gelen kişilerin yaşam öykülerini bir grup olarak ele alır.² Fars edebiyatında da benzer bir şekilde grup biyografisi geleneği oluşmuştur. Şairlerin toplu olarak biyografilerinin yer aldığı "tezkire" olarak adlandırılan eserler bunun bir örneğidir.³ İslam kültürü bu ve benzeri türlerle, dini, siyasi veya edebi nedenlerle yaşamı hatırlanmaya değer görülen, önemli bulunan kişileri tarih ya da edebiyat eserlerine konu etmiştir. Bu gelenek Osmanlı yazınında da sürdürülmüştür.

¹ Mustafa Fayda, "Siyer ve Megazî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> (05.12.2021).

² Daniel Woolf, **Tarihin Küresel Tarihi**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alfa yay., 2014, s.123. İsmail Durmuş, "Tabakat," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabakat#1> (05.12.2021).

³ Yusuf Öz, "Tezkire", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezkire--tabakat#1> (05.12.2021).

Osmanlı eserleri arasında yaşam öykülerinin tarihi kuruluş dönemine kadar uzanmaktadır. En erken dönem örnekler arasında “menakıbnameler” sayılabilir. Efsane ile tarihsel olguların iç içe geçtiği, bu nedenle inandırıcılığı tartışmalı olan bu eserler, yine de gerçek kişilerin yaşamlarını konu alması bakımından biyografik tarzla ilişkili sayılabilir. Genellikle dini açıdan önemli birinin (bir tarikatın kurucusu, piri, şeyhi vb.) hayatını ve kerametlerini anlatır.⁴ Bunlar dışında 16. Yüzyılda Hz. Muhammed’in, Hz. Hamza’nın ve İskender’in yaşamlarını konu alan biyografik eserler de yazılmıştır.⁵

İslam geleneğinden gelen tabakat ve tezkire türü, Osmanlı yazarları arasında rağbet görmüş ve bu kategorilerde özgün eserler kaleme alınmıştır. Bunun Osmanlı klasik döneminde en dikkat çekici örneklerinden biri, Taşköprizade Ahmed Efendi’nin (ö. 1561) 1558 tarihli Arapça eseri “eş-Şekā’ıku’n-nu‘mâniyye” dir. Osman Gazi döneminden başlayarak eserin tamamlandığı tarihe kadar yaşamış 521 ulema ve şeyhin biyografisini içeren bu kitap, Abdülkadir Özcan’a göre, “Osmanlı edebiyatında tabakat geleneğini başlatmıştır.”⁶ Tezkire alanında da ilk özgün Osmanlı eser 16. yüzyıla aittir. Edirneli Sehî Bey’in (ö. 1548) 1538 tarihli Heşt Bihişt adlı eseri, sultanlar, devlet adamları, ulema ve şair biyografilerini içerir.⁷ Biyografisi yazılan kişilerin mesleklerine ya da görevlerine göre gruplandırıldığı, ancak tek bir eser içinde birden çok mesleğin bir arada olduğu bu tür biyografi külliyatları 17. ve 18. Yüzyıl boyunca kalem alınmaya devam etmiştir. Yazarları genellikle ulema, şair ya da tarihçilerdir. Bunlara dair pek çok örnek verilebilir. Ancak burada Osmanlı bilim tarihi açısından önemli bir figür olan Kâtip Çelebi örneği ile yetineceğiz. 17. Yüzyılda yaşamış olan bu Osmanlı coğrafyacısının “Süllemü’l-Vusûl” adlı eserinde devlet adamları, yazarlar ve çeşitli mesleklerden kişilerin yanı sıra hem Müslüman hem de gayri müslim alimlerin bahsi geçmektedir.⁸

⁴ Abdülkadir Özcan, **Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri**, Kronik yay., İstanbul, 2020, s.13, 27

⁵ A.e., s.27, 71

⁶ A.e., s. 71

⁷ A.e., s. 74

⁸ Houria Yekhllef, “Katip Çelebi’nin Süllemü’l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine,” **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, No: 2, 1999, s. 150.

Biyografiler, 18. yüzyıl yazınında da yukarıda anlattığımız özelliklere sahip türler ile (tabakat kitapları vs.) varlığını sürdürmüştür. Ancak yaşamları merak edilip kayda geçirilen meslek türlerinin/zümrelerin çeşitliliğinde bir artış gözlemlenmektedir. Abdülkadir Özcan'ın *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri* adlı incelemesinin 18. Yüzyıla ait biyografik eserlerle ilgili bölümü bize bu dönemde yalnız şeyh, ulema ve şairlerin değil, padişahların, sadrazamların, şeyhülislamın, hattatların, reisülküttapların, darüssaade ağalarının, kaptanıderyaların ve musikişinasların da grup biyografilerinin üstelik müstakil eserler halinde kaleme alındığını göstermektedir.⁹

Osmanlı biyografi yazım geleneğini yansıtan bu eserler, modern biyografilerden farklı bir yapı ortaya koymaktadır. Bu farklılıklardan en belirginini, kişilerin biyografilerinin zümrelere göre tasnif edilerek yazılmasıdır.¹⁰ Tek bir şahsı tanıtan “tekil biyografiler” ancak Tanzimat sonrası dönemde, Batı'nın etkisiyle ağırlık kazanmaya başlamıştır.

1.1.2. Modernleşme Döneminde Osmanlı Yazınında Biyografi

Modernleşme dönemi, Osmanlı'nın eğitim, kültür ve yayıncılık alanında önemli değişimlerin ve hızlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Özellikle de 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra matbaa sayısındaki artış, okullaşmanın yaygınlaşması, kitap yazan-tercüme eden kişilerin sayısını olduğu kadar okur sayısını da artırmıştır. Kitap dışında gazete ve dergilerin yayınlanmaya başlaması yine bu dönemin karakteristiğidir. Bu gelişmeler konumuz açısından hem “önemli kişilerin” yaşam öykülerine duyulan merakı beslemesi, hem de bu merakı giderecek yazıların yayınlanmasını sağlayacak mecralar yaratması bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Bunun yanı sıra Avrupa ile entelektüel düzlemde kurulan bağların sıkılaştığı, batı dillerinden yapılan tercümelerin Osmanlı yazınına hızla nüfuz ettiği bu dönemin, biyografi yazını üzerinde kaçınılmaz olarak bir etkisi olmuş olmalıdır. Ancak Osmanlı'da biyografi yazının biçim ve içerik açısından 19. Yüzyılda nasıl bir dönüşüm

⁹ Abdülkadir Özcan, A.e., s. 174-185.

¹⁰ Ali Akyıldız, “İnsanı yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme,” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C: L, No:50, 16 Ekim 2017, s. 221- 223

geçirdiği ve bunda batılılaşmanın etkisi fazla araştırılmamış bir konudur. İlgili literatürde başvurabileceğimiz az sayıda değerlendirmeden biri Feyzullah Uyanık’a aittir.¹¹ Uyanık, Osmanlı erken dönem gazetelerinde yayınlanan “hal tercümeleri”nin, vekayinamelerde temsil edilen klasik biyografi yazınından izler taşıdığını öne sürer. Bu tarz ona göre, yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamıştır. Uyanık’ın gözlemlediği değişim, klasik hal tercümelerinin kişinin ölümünün ardından yazılması ancak zamanla kişiler hayattayken de biyografilerinin yayınlanması biçimindedir.

Bizim gözlemlerimiz açısından ise biyografilerdeki en dikkat çeken değişim, yaşam öyküleri okuyucuya sunulan “önemli kişiler” arasına artık batılıların da girdiğidir. Klasik dönemde nadir rastladığımız bu durum hakkında kesin kanaat belirtmek zordur.¹² Çünkü Osmanlı ya da Müslüman olmayan kişilerin biyografilerinin ne zamandan beri Osmanlı yazınında yer aldığına dair literatürde herhangi bir araştırmaya rastlayamadık. Ancak 19. Yüzyıl yayıncılığında batılıların biyografilerinin yerli-Osmanlı ya da Müslümanların biyografileriyle bir arada yer aldığı kitap biçiminde yayınlanmış bazı örnekler vardır. Ömer Suphi ve Mehmet Nuri tarafından yazılmış olan “Müessisin-i Fünun” adlı eser, bilimin köşe taşlarını oluşturmuş bilim insanlarını ansiklopedik maddeler halinde anlatır. Kitap, Doğu ve Batı’dan 45 bilim insanının biyografisini içerir.¹³ Yine Fatma Aliye’nin “Teracim-i Ahval-i Felasife” adlı kitabı ise, bazı antik Yunan ve İslam filozoflarının hayatlarını bir araya getiren başka bir biyografik yayındır.¹⁴

Ancak 19. Yüzyıl Osmanlı yazılı kültüründe biyografiler açısından en önemli mecra, gördüğümüz kadarıyla süreli yayınlardır. Gazete ve dergilerde “teracim-i ahval” başlıklı sütunlar altında ya da bağımsız olarak, kimi oldukça kısa, kimi birkaç dergi sayısı boyunca devam eden nehir yazılar biçiminde birçok biyografi

¹¹ Feyzullah Uyanık, “Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basını Tarihindeki Yeri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.3, No:6, 1 Eylül 2013, s. 67

¹² Bu durumun istisnai bir örneği, bir önceki bölümde bahsi geçen Katip Çelebi’nin eseridir.

¹³ Remzi Demir, **Bilim ve Tarih**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2017, s.20-21

¹⁴ Remzi Demir, “Osmanlılar Dönemi’nde Bilim-Felsefe Birikimine Genel Bir Bakış,” **Dört Öğe**, C:I, No:16, s. 14

yayınlanmıştır. Batılılara dair biyografilerin süreli yayınlardaki yaygınlığı hakkında bir fikir vermesi açısından bazı örnekler gösterebiliriz.

Biyografileri en sık kaleme alınan kişiler listesinde genellikle ilk sıralarda kral, kraliçe, imparator, devlet adamı, siyasetçi, komutan gibi kamuya mal olmuş kişiler yer alır. Bazı Osmanlı dergilerine bu gözle hızlıca bakıldığında, benzer figürlere rastlamak mümkündür. Örneğin Osmanlı dergiciliğinin en önde gelen ve uzun soluklu yayınlarından Servet-i Fünun'da, Alman devlet adamı Otto von Bismarck, İtalyan siyasetçi Gabriel D'Annunzio, Prusya Kralı Büyük Frederick ve Fransız din ve devlet adamı Kardinal Richelieu biyografileri yayınlanmıştır.¹⁵ Yine ünlü bir başka dergi olan Mecmua-i Ebuziyya'nın II. Meşruiyet dönemine kadar yayınlanmış olan sayılarında Benjamin Franklin, İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Prusya Kralı II.Friedrich, Fransız markizi Madame de Pompadour ve Fransız general Napolyon Bonaparte'ın konu edildiği görülmektedir.¹⁶ Kırkambar dergisinde iki kadın siyasi otoritenin; 16. Yüzyılda yaşamış olan İskoçya Kraliçesi Mary Stuart'ın ve Rusya İmparatoriçesi Katerina'nın biyografileri karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Hazine-i Evrak'ta ya da Mecmua-i Edebiyye'de de az sayıda da olsa bu tarz biyografiler bulmak mümkündür.¹⁸

Osmanlı klasik biyografi yazınında tabakat ve tezkirelere konu olan gözde kişiler arasında şairler de bulunmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı süreli yayınlarında edebiyatın batılı temsilcileri olan yazar ve şairlerin de ilgi çektiği anlaşılmaktadır. Örneğin Güneş, Kırkambar, Manzara, Mecmua-i Edebiyye, Mecmua-i Ebuziyya, Muharrir, Sebat ve Servet-i Fünun gibi dergilerde Batı edebiyatının önde

¹⁵ Kübra Andı, "Servet-i Fünun Mecmuasının Sistematiik İndeksi (1891-1901)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 44-48

¹⁶ Nilüfer Küçükkeleş, "Mecmua-i Ebuziyya ve Teavün-i Aklam Mecmualarının Dil ve Edebiyat Yönünden İncelenmesi ve Şiir Metinleri," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 259-260

¹⁷ Bahattin Şimşek, "Kırkambar Dergisinin Eğitim Unsurları Yönünden Değerlendirilmesi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 9 Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2012, 74-81

¹⁸ Ferda Birinci Kabataş, "'Hazine-i Evrak' Dergisi (İnceleme, Analitik Fihrist ve Seçilmiş Yazılar)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1998, s. 113. Derya Yurdun, "Mecmua-i Edebiyye: İnceleme, Tahlil-i Fihrist, Seçme Metinler," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999, s. 42

gelen isimlerinin yaşamlarına dair yazılar yayınlanmıştır. Özellikle Servet-i Fünun dergisi uzun yıllar yayınlanmış olmanın avantajıyla, yazar ve şair biyografileri açısından diğer süreli yayınlara nazaran daha zengin bir içerik oluşturmuştur. Leon Cahun, François Coppée, Alphonse Daudet, Alexandre Dumas, Paul Feval, Gustave Flaubert, Goethe, Goncourt Kardeşler, Guy de Maupassant, Victor Hugo, Marcel Proust, William Shakespeare, Paul Verlaine, Jules Verne ve Emile Zola derginin biyografilerinde konu edindiği yazarlardır.¹⁹ Mecmua-i Ebuzziya'nın repertuarında Fransız yazar Sandeau, Alexandre Dumas, Bernardin de Saint Pierre ve Charles Dickens üzerine çeviri biyografiler vardır.²⁰ Güneş dergisinde dört sayı boyunca devam eden Bernardin de Saint Pierre biyografisi²¹ Kırkambar'ın Schiller'in biyografisi²², Manzara dergisinin yer açtığı Nicolas Boileau-Despréaux ve William Shakespeare yazıları²³, Mecmua-i Edebiyye'den Alexandre Dumas'nın²⁴ veya Muharrir dergisinden Charles Dickens'ın biyografileriyle²⁵ örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Batılılara ait biyografiler, siyasetçi, devlet adamı, edebiyatçılarla sınırlı değildir. Bunlar dışında, kaşifler, filozoflar, bilim insanları, hekimler, müzisyenler gibi daha birçok meslekten ya da alandan önemli bulunan kişilere dair biyografik yazıları dönemin süreli yayınlarında bulmak mümkündür. Biyografisi yayınlanan kişilerin mesleklerine ait bu çeşitlilik modernleşme dönemi yazını açısından gözlemlediğimiz başka bir özelliktir.

¹⁹ Kübra Andı, **A.e.**, s. 44-48

²⁰ Nilüfer Küçükkeleş, **A.e.**, s.146-150

²¹ Kübra Demiray, “Afak, Güneş, Haver Mecmuaları İnceleme, Tahlili Fihrist ve Seçilmiş Metinler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2000, s. 65-67

²² Bahattin Şimşek, **A.e.**, s.85-94

²³ Nilüfer İlhan, “Manzara Mecmuası İnceleme, Fihrist, Seçme Metinler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001, s. 18

²⁴ Derya Yurdun, **A.e.**, s. 42

²⁵ Ayşe Balcı, “Muharrir Mecmuasının Çeviri Yazısı ve Edebiyat ile İlgili Metinlerin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2018, s. 32

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dergilerine toplu olarak bakıldığında “önemli kişi” repertuarının zamansal ve coğrafi bir çeşitlik de sergilediği görülmektedir. Örneğin filozof-düşünür kategorisinde sınıflandırabileceğimiz biyografiler, Antik Yunan’dan, İslam Orta Çağı’na ya da Aydınlanma dönemine uzanmaktadır. Kırkambar dergisinde “Teracim-i Ahval: Hakim-i Meşhur Aristo” ve “Mütenevvia, Aristo’nun Muhakeme-i Asarı” başlıklı yazılarla Aristoteles ve eserleri iki kez gündeme gelmiştir. Bunun yanı sıra aynı dergide bir İbn-i Rüşd’ün ve bir de Schelling’in birer biyografisi bulunmaktadır.²⁶ Mecmua-i Ebuzziya’daki filozof biyografileri Epikür, Diderot, Montesquieu ve Muhyiddin İbnü’l-Arabî üzerinedir.²⁷ Bir başka dergi Dağarcık’ta Ahmet Mithat Efendi imzalı iki biyografiden biri Fahreddin Razi’yi diğeri Voltaire’i konu edinir.²⁸ Bu dergiler az sayıda da olsa filozof biyografilerine yer açarken hem Doğu’nun hem Batı’nın önemli figürlerine yer vermeyi gözetmişler gibi görünmektedir. Ancak İslam dünyasının ünlü filozof ve alimleri daha ağırlıktadır. Bunlar arasında Gazali, İbn Haldun, İbn Sina, Fahrettin Razi ve Farabi gibi isimler biyografilerine Hâver, Hazine-i Evrak, Afak, Kevkebü’l-ilm’in sütunlarında yer verilmiştir.²⁹ Bunlar dışında az sayıda ama yalnızca batılı filozofa ayrılmış biyografileri yayınlamış dergiler de vardır. Örneğin Sebat dergisinde Aristippos ve Romalı düşünür Cicero konu edilen diğeri filozoflardır.³⁰ Güneş dergisinde beş sayı devam eden Hüseyin Avni imzalı yazı dizisiyle, Spinoza’nın hayatı ve eserleri tanıtılmıştır.³¹

²⁶ Bahattin Şimşek, *A.e.*, s. 86-96

²⁷ Nilüfer Küçükkeleş, *A.e.*, s. 147-148

²⁸ Koray Sarıdoğan, “Dağarcık Dergisinin Çeviri Yazısı, Sistematiik İndeksi ve Tahlili,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014, s. 54

²⁹ Kübra Demiray, *A.e.*, s. 59-62, Ferda Birinci Kabataş, *A.e.*, s. 113, Canan Kaya, “I. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Kevkebül İlm, Berk, Sebat ve Sirac Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018 s. 24-25

³⁰ Canan Kaya, *A.e.*, s. 155

³¹ Kübra Demiray, *A.e.*, s. 68-71

1.2. AVRUPA'DA 19. YÜZYILDA BİYOGRAFİ YAZINININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Biyografi tarihi ile ilgili kaynaklarda, 19. Yüzyılda Avrupa ve Amerika'da kişilerin yaşam öykülerine, daha doğrusu toplum ya da belli bir uzmanlık alanı için (sanat, bilim, vb.) önemli olan kişilerin yaşam öykülerine duyulan ilginin arttığı ifade edilir. Hem tarihin hem de edebiyatın bir türü olarak görülen, zaman zaman bu iki tür ile de ilişkisi tartışmalı bulunan biyografi yazınının birçok biçimi vardır.³² Bir kitap boyutunda olabilir ve biyografi yazarı, tarzına göre, kişinin yaşamına istediği ölçüde yaklaşabilir. Bir biyografi sözlüğünde ya da ansiklopedisinde bir madde ebadında olabilir ve ilgili kişinin yaşamı standart bir çerçeve içine sığdırılabilir. Bir dergi ya da gazetede yayınlanabilir. Hatta bir kişinin ölümünün ardından yayınlanan vefat haberleri dahi, biyografik materyaller içerebilir. Biyografilerin çeşitliliği, yalnızca bir hacim meselesi olmanın ötesindedir; anlatım biçimi, özneye yaklaşım, ulus, kültür ve daha başka birçok unsurla ilişkilidir. Bu nedenlerden ötürü 19. Yüzyılda Batıda biyografi yazını tek bir bütünü meydana getiriyormuşçasına ele almak sorunlu bir yaklaşım olacaktır.

Ancak, bir önceki bölümde sergilemeye çalıştığımız gibi ve tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde görüleceği üzere, 19. Yüzyılda Osmanlı dergilerine, büyük olasılıkla doğrudan tercüme yoluyla, birçok batılının biyografisi akın etmiştir. Bu durum bizi bu yazıların kaynağı olan kültürlerin biyografi anlayışlarına kısa da olsa bakmaya zorlamaktadır.

Osmanlı'da olduğu gibi Avrupa'da da kültürün yaratıcıları, atalar, ya da kahraman-figürlerin yaşamlarını konu alan anlatılar yüz yıllar boyunca ilgi görmüştür. Ancak devrimlerle başlayan siyasal değişimler 18. Yüzyıldan itibaren ve 19. Yüzyıl boyunca hem genel tarih yazıcılığında hem de biyografilerde etkisini göstermiştir. Ulus-devlet halinde örgütlenme süreci, bir yandan uzak geçmişle olan bağlantılarını göstererek meşruiyet kazanmak, bir yandan da bir ulus olarak değerlerini göstermek isteyen Avrupa ülkelerinde biyografi külliyatları yaratmıştır. Başta Fransa olmak üzere

³² Biyografi tarihi ile ilgili teorik tartışmalar için bakılabilecek kaynaklardan biri: **Theoretical Discussions of Biography: Approaches From History, Microhistory, and Life Writing**, Yay.Haz. Hans Renders, Binne De Haan, Leiden, Brill Pub., 2014.

birçok Avrupa ülkesinde ulusal biyografileri içeren ansiklopedi ya da biyografik sözlükler yayınlanmıştır. “Milli kahramanların” ve “önemli kişilerin” yaşamlarını merkeze alan bu biyografilerde kişilerin erdemleri, başarıları ve kahramanlıkları yüceltilmiştir.³³

Milliyetçilik ve ulus-devlet inşa etme süreci biyografi yazınına eşlik eden tek anlayış değildir. Dönemin ahlaki normları da bireyin yaşamının hangi yönlerinin, ne ölçüde ve nasıl bir biçimde okura sunulacağına etkili olmuştur. Bu normlar zamanla değişime uğradığından, 17. ve 18. Yüzyıl biyografilerinin öznelere yaklaşımlarıyla, 19. Yüzyıl biyografilerinin yaklaşımları arasında bazı farklar vardır. B. Caine bu değişimi şöyle ifade eder:

“17. ve 18. Yüzyıllarda biyografi için çok önemli olan, bireyleri gerçekteki halleri ile sunma ve karakterleri enine boyuna göstermeye yönelik ilgi, genellikle kişisel zaaf lar ve zayıflıkların yanı sıra biyografi yazarlarının yere göğe sığdıramadığı cömert ve soylu niteliklerin de takdimini içeriyordu. Ancak 19. Yüzyılda itibarın korunması bütünü ortaya çıkarmaktan çok daha önemli görülmeye başlandı. Bu nedenle bir bireyin düşüncesizliklerinin ve başarısızlıklarının ortaya çıkarılması, öznelere mümkün olan en iyi şekilde sunmaktan yana çıkarları bulunan biyografi yazarlarının dikkate alması gereken bir şey olarak görülmeye başlandı.”³⁴

İngiltere’de Viktorya dönemine özgü siyasi kültürün ve ahlaki değerlerin bireylerin mahremlerinin ortalığa dökülmesini hoş karşılamaması, kişilerin zayıf yönlerinin ya da başarısızlıklarının sempatiyle değil eleştiriyile karşılaması gibi özellikleri biyografi yazını üzerinde etkili oldu.³⁵ Kişinin yaşamının tüm yönlerinden, “olumsuz” bulunan taraflar çıkarılınca geriye yalnızca güçlü yönler kalmaktadır. Biyografiye konu olacak kişinin, her biçimde idealize edilmesi, ahlaki yönlerinin ön plana çıkarılması Viktorya dönemi üslubunun en ayırt edici özellikleri arasındadır. *Biography: Fiction, Fact and Form* adlı kitabında Nadel, dönemin önemli biyografi yazarlarından Samuel Smiles’in biyografiye konu olması gereken kişiler hakkındaki

³³ Barbara Caine, **Biyografi ve Tarih**, Çev. Müge Sözen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 65-68

³⁴ Barbara Caine, **A.e.**, s. 37

³⁵ Barbara Caine, **A.e.**, s. 44

düşüncelerini aktararak, Viktorya döneminde biyografinin genel özelliklerini vermiştir. Bu ideal kişi, yüksek ahlaklı, zeki, çalışkan, enerjik ve kendisine olduğu kadar topluma da yararlı olmayı gözetten biri olmalıdır.³⁶

19. Yüzyıl Avrupa'sında biyografi yazarının okuyucu ile nasıl bir ilişki kuracağı tartışmalı bir konu olmuştur. Bazı biyografi yazarları, bilim insanının yaşamını aktarırken kendi rollerini kısıtlayan bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre, biyografi yazarı, gerçeğe ulaşmak için biyografik malzemeleri derlemek ile yetinen, metin ile okuyucu arasında “saydam bir araç” olan kişidir.³⁷ Viktorya dönemi biçiminden etkilenmiş biyografi yazarları ise, bu yaklaşımın hemen hemen tam karşısında bir pozisyon almıştır. Viktorya dönemi yazarlarına göre, biyografi, basitçe kronolojik sıralama ile bilgilerin yığıldığı bir yazı türü değildir. Biyografi, anlattığı kişinin tahlilini yapan bir metindir.³⁸ Bu nedenle, Viktorya dönemi yazarları, metin ile okuyucunun arasında bir araç olmak ile yetinmemiş, daha aktif bir rol almayı tercih etmişlerdir.

Yukarıda ana hatlarıyla değinmeye çalıştığımız özellikler, biyografi yazınının tüm veçhelerini kapsamaktan uzaktır. Ancak yine de dönem biyografilerinde sıkça karşılaştığımız gibi, öznenin eleştirel değil, olabildiğince idealize edilmiş bir portresinin neden sunulduğuna dair bazı ipuçları sağlayabilir. Son olarak, tezimizin temel malzemesi olan süreli yayınlarda biyografilerin yaygınlığına değinmek istiyoruz.

Dergi ve gazeteler, ünlü ya da önemli bir kişi hayatını kaybettiğinde, onların vefatını duyuran, cenaze merasimini tasvir eden haberler yapar. Vefat haberlerinin yanı sıra, gazetelerde karşılaştığımız vefat ilanı ya da anma yazılarında (obituary, nécrologie) ilgili kişinin kısa da olsa yaşam öyküsünden bahsedilir. 19. Yüzyıl vefat

³⁶ Ira Brude Nadel, **Biography: Fiction, Fact and Form**, Frome, Macmillan Press, 1984, s.18

³⁷ Thomas Soderqvist, “Introduction: A New Look at the Genre of the Scientific Biography,” **The History and Poetics of Scientific Biography**, Ed. Thomas Soderqvist, Hampshire, Ashgate Publishing, 2007, s. 5

³⁸ Nadel, **A. E.**, s. 15-16

yazılarında bu öykü, kişinin karakteri hakkında sarf edilmiş sözleri de içerir.³⁹ Bu tür yazılara yüksek tirajlı günlük gazetelerden, yerel gazetelere belli alanlarda ihtisaslaşmış dergilere (tıp ya da sanat dergileri gibi) kadar pek çok mecrada rastlamak mümkündür. Yazı, kişiyi yakından tanıyan biri, bir meslektaş, ya da editör tarafından yazılmış olabilir. Tüm bu etmenler, biyografinin ve ölen kişinin nasıl temsil edildiğini etkilemektedir.

1.3. OSMANLI SÜRELİ YAYINLARININ BİLİMİ POPÜLERLEŞTİRMEDEKİ ROLÜ VE BİLİM İNSANI BİYOĞRAFİLERİNİN İŞLEVİ

1.3.1. Tanzimat Sonrası Dönemde Bilimin Popülerleştirilmesinde Bir Araç Olarak Süreli Yayınlar

Süreli yayınlar, 19. Yüzyıl Osmanlı'sında bilimi popülerleştirmenin ve halka ulaştırmanın en etkili araçları arasındadır. Zira kitap kültürünün yaygınlaşmadığı ve bilim-teknolojinin geniş kesimlere yayılamadığı bir toplumda, süreli yayınlar, okuyucuyu bilimle buluşturmayı kolaylaştırmıştır. Süreli yayınların bilimi aktarmadaki bir başka avantajı ise, kitaba nazaran daha yüksek tiraja sahip olmasıdır.⁴⁰ Ayrıca, süreli yayınlar, bilimsel bilgileri kolay tüketilebilen, sıradan okuyucuda merak uyandıracak bir şekilde aktarma açısından idealdir. Kitabın aksine, süreli yayınlar tek bir konuya derinlemesine odaklanmamaktadır.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında süreli yayınların hem kendi yapısal özellikleri ve hem de dönemin şartları nedeniyle bilimi yaygınlaştırmada tartışmalı bir durumu da vardır. Osmanlı'nın siyasi koşulları ve aydınların bu koşullara karşı aldıkları pozisyon, popüler bilim yayıncılığının niteliği üzerinde etkili olmuştur. II.

³⁹ "Obituaries," *Encyclopedia of Journalism*, Ed. Christopher H. Sterling, Los Angeles, London, etc., Sage Pub., 2009, s. 1025

⁴⁰ Orhan Koloğlu, "Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı," *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri: 1 Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 257; 1860- 1880 yılları arasında modern doğa bilimlerinin popülerleştirilmesine yönelik yapılan çalışmaları analitik bir şekilde ele alan ve *Hadika* gibi popüler bilim dergileri çerçevesinde irdeleyen bir başka çalışma için bkz. Ercüment Asil, "The Pursuit of the Modern Mind: Popularization of Science, the Development of the Middle Classes, and Religious Transformation in the Ottoman Empire 1860-1880," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of Near Eastern Languages and Civilizations of Chicago University, Chicago, 2017.

Abdülhamid dönemine kadar aydınlar, süreli yayınlarında bilim ile ilgili sabit bir politika geliştirmemiş; bilime verdikleri önem konjonktürün hareketliliğine bağlı olmuştur. Bu nedenle Osmanlı toplumunda bilimin aktarılması, gündeme bağlı olarak çeşitli kesintilere uğramış ve bir bütünlük sağlanamamıştır. Öte yandan, ileride de görüleceği üzere, özellikle II. Abdülhamid döneminde gelişen yayıncılık politikaları süreli yayınlar ile bilim arasında daha güçlü bir ilişkinin doğmasını sağlamıştır. Abdülhamid'in dergilerde siyaseti yasaklaması, Osmanlı aydınının süreli yayınlarda bilime daha istikrarlı bir şekilde odaklanmasını sağlamıştır. Ancak, Abdülhamid'in baskıcı politikaları, bilim yayıncılığının sadece niceliksel düzeyde gelişimine neden olmuştur. Zira, bilimin derinlikli bir şekilde tartışması için ihtiyaç duyulan özgür yayıncılık, bu dönemde sağlanamamıştır.⁴¹

Süreli yayınların Osmanlı toplumuna bilim ve teknoloji ile ilgili içerikler sunması, Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis gazeteleri ile 19. Yüzyılın ilk yarısında başlamıştır.⁴² Takvim-i Vakayi, ülkede bilim yayıncılığında eksiklikler olduğunu tespit ederek, ilk sayılarından itibaren bu alanda çeşitli haberlere yer vermiştir. Öte yandan Ceride-i Havadis, Avrupa'nın ilerlemesine kaynaklık eden bilim, sanayi ve eğitim kavramları ile iç içe geçmiş bir şekilde tanıtılmıştır. Astronomi, coğrafya, tıp ve teknoloji gazetelerin haberlerinde değinmiş olduğu alanlardır.⁴³

Bu süreli yayınlar, bilim yayıncılığıyla ilgili çeşitli sorunlar barındırmıştır. Bunlardan ilki, derginin bilimi aktaran kadrolarıdır. Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis gazetelerindeki bilim haberleri, genellikle Osmanlı'nın Avrupa'da eğitim görmüş yeni aydın sınıfı tarafından yazılmıştır. Bu aydınlar, çoğunlukla devlet görevlisi ya da bürokrat olduklarından siyasi meselelere daha fazla önem vermiş ve çoğu kez bilime de kendi ilgileri doğrultusunda yer vermiştir.⁴⁴ Bu nedenle, gerek

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 7.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 142-143

⁴² Orhan Koloğlu, **Halka Doğru Bilim**, İstanbul, Türk Bilim Tarihi Kurumu Yayınları, 1997 s. 26-31

⁴³ Orhan Koloğlu, "Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı," s.259, 260

⁴⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri," **X. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.2189

Takvim-i Vakayi gerek Ceride-i Havadis gazeteleri, Osmanlı toplumu içinde bilimsel düşünceyi popüleleştirme konusunda sistematik bir süreç sergilememiştir.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı süreli yayıncılığının bilim ile ilişkisi açısından çok daha fazla çeşitlilik arz eden bir dönemdir. Başta Münif Paşa olmak üzere, birçok Osmanlı aydını, batıdaki yenilikleri yayma, çeşitli ansiklopedik bilgiler üretme ve toplumu aydınlatma görevini üstlenmek istemiştir.⁴⁵ Bu nedenle aydınlar, çeşitli süreli yayınlar çıkarmışlar, bilim, edebiyat ve sanat alanındaki gelişmeleri duyurmuşlardır. Bu doğrultuda yapılmış en önemli girişimlerden biri ise, Mecmua-i Fünun dergisidir. Dergi, Osmanlı toplumuna “modern bilim ve kültürü” tanıtmak amacıyla kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin yayın organıdır. Dergi, siyaset ve din dışındaki bütün konularda açık bir yayıncılık politikası sergilemiştir. Temel bilimler, yer bilimleri ve çeşitli sosyal bilim dalları derginin konusu olmuştur.⁴⁶

Mecmua-i Fünun’un bir başka özelliği ise, bilim yayıncılığını dergiye taşıyan ilk örnek olmasıdır. Osmanlı yazım kültürüne bu yeni olanağı sunan Mecmua-i Fünun’dan sonra, bilimi dergilerinin konusu yapan çeşitli dergiler ortaya çıkmıştır. Bu dergilerin önemli bir kısmı, bilimsel içeriği halka yönelik yapmıştır. Ancak, Mecmua-i Ceride-i Askeriye, Gazette Médicale d’Orient, Gazette des Hôpitaux gibi uzmanlara yönelik dergiler de mevcuttur.⁴⁷

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Osmanlı’da dergi yayıncılığının içeriğini belirleyen en önemli etmenlerden bir diğeri, II. Abdülhamid’in dergilere uygulamış olduğu baskıcı politikalarıdır. Abdülhamid, özellikle din ve siyasetin dergilerin konusu olmamasını istemiş, bu yöndeki bütün girişimleri

⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken, *A.e.*, s. 142-143

⁴⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2.bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.75. Abdullah Uçman, “Mecmûa-i Fünûn,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecmua-i-funun>, 21 Kasım 2021). Ayrıca bkz. Cemil Aydın “Mecmua-i Fünun ve Mecmua-i Ulum Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı,” *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995

⁴⁷ Orhan Koloğlu, *Halka Doğru Bilim*, s.42. Feza Günergun, “İstanbul’da Fransızca-Türkçe Yayınlanan Bir Tıp Dergisi: Gazette des Hôpitaux (Ceride-i Emakin üs-Sihha, 1887),” *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C:III, No:2, 2002, s.14

engellemiştir.⁴⁸ Ancak, Abdülhamid'in baskıcı politikaları, sadece siyasi yayınları etkilememiştir. Baskının yüksekliği, yazarların hangi kelimeleri kullanmasının uygun düşeceğinin bile belirlenmesine neden olmuştur.⁴⁹ Bilimin ihtiyaç duyduğu özgür düşünce ortamı sağlanamadığından dergilerde bilim derinlikli bir şekilde tartışılmamış, aydınlar bilimin ancak “vülgarize” edilmiş bir halini ortaya koyabilmiştir.⁵⁰ Bu durum, Osmanlı süreli yayınlarında bilimin derinlikli, felsefe ile beslenen bir şekilde tartışılmasının önüne geçmiştir. Bilim, mutlak doğruları içeren bir bilgi havuzu halini almıştır. Örneğin, Abdülhamid'in yayıncılık politikaları ile barışık olan Maarif ve Malumat, dünyadaki gelişmeleri aktaran ve faydalı bilgileri basitçe veren dergiler olmaktan öteye gidememiştir.⁵¹ Yine bilimin sistematik bir şekilde aktarılamamasının bir başka nedeni, Abdülhamid döneminde yayınlanmış dergilerin genellikle yayın hayatına uzun süre devam edememiş olmasıdır. Zira, dergilerin önemli bir kısmı, sıkı bir denetim ve sansür ile kapatılmış ya da içerikleri yüzünden birçok sayılarını yayınlamamıştır.⁵²

Öte yandan, Abdülhamid'in özellikle siyaseti yasaklaması, yukarıda da değinildiği üzere, süreli yayınlarda bilim içeriklerinin artmasını neden olmuştur. Zira, siyaset konusunda yazamayan dergi yazarları, bilim ve sanata daha fazla eğilmiştir.⁵³ Ayrıca, Abdülhamid'in halkın bu şekilde eğitilmesini teşvik etmesi de devletle çatışmayan, “öğretici” kimliği ön planda olan bir aydın profilini ortaya koymuştur.⁵⁴

Ancak, Koloğlu'na göre, süreli yayınlarda bilimin yüzeysel bir biçimde işlenmesi, bu aydın profili ile de ilintilidir. Osmanlı aydınının bilim ile ilişkisinin

⁴⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay.Haz. Ahmet Kuyaş, 18.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 369

⁴⁹ **A.e.**, s.349

⁵⁰ Hilmi Ziya Ülken, **A.e.**, s.77

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, **A.e.**, s.178

⁵² Niyazi Berkes, **A. e.**, s. 348

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, **A.e.**, 143

⁵⁴ Hilmi Ziya Ülken, **A.e.**, s.77

sınırlılığı, bilimsel gelişmeleri takip edememesi gibi etmenler de süreli yayınlarının bilimsel içeriğinin yüzeyselliğinde yayın politikaları kadar pay sahibidir.⁵⁵

1.3.2. Osmanlı Süreli Yayınları ve Bilim

Osmanlı süreli yayınlarının bilimsel içeriği büyük ölçüde ansiklopedik bilgilere ve makalelere dayanmaktadır. Okuyucu kitlesi, derginin yayıncılık anlayışı gibi faktörler bu bilimsel metinlerin içeriğini belirlemiştir. Örneğin, Çocuklara Rehber adlı dergi, küçük yaştaki okuyucuları hedeflediği için bilimsel içeriklerini kısa ve eğlendirici bir üslup ile vermeye çalışmıştır. Dergi, biyoloji, fizik, kimya, matematik, coğrafya, yer bilimleri ve birçok başka bilim dalından ansiklopedik bilgiler vermiştir.

Çocuklara Arkadaş, Çocuklara Rehber ve Çocuklara Talim, incelediğimiz dönemde yayınlanmış çocuk dergileridir ve belli bir seviyede bilimsel içerikleri vardır. Çocuklara Arkadaş dergisi, bilimsel içerikler açısından kısıtlı bir literatür oluşturmuştur. Dergide, astronomi, madenler ve matbaa teknolojileri üzerine bilgi veren yazılar bulunmaktadır.⁵⁶ Çocuklara Rehber dergisi, batılı bilim insanı biyografilerinin yanında çeşitli bilimsel içerikli metinleri de yayınlamıştır. Biyografilerin yanında dergi, botanik, coğrafya, fizik, jeoloji ve zooloji gibi alanlara odaklanmıştır. Dergide yayınlanmış olan bu yazılar kısa ve ansiklopedik bilgiler mahiyetinde olmuştur. Yazılardan bazılarının konuları ise şu şekildedir: hayvanların özellikleri, madenler, kıtaların oluşumu, sıcaklığa bağlı olarak çalar saatlerin geri ya da ileri kalmasının nedenleri, yaşam için havanın gerekliliği, çeşitli çiçek ve ağaç hakkında bilgiler. Ayrıca, derginin “Fenni Eğlenceler” başlıklı bir yayın dizisi bulunmaktadır. Bu bölümde dergi, çocuklara fen derslerinde yardımcı olacak çeşitli bilgiler ve eğlenceli deneyleri aktarmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Orhan Koloğlu, “Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı,” s.262

⁵⁶ Arife Erdoğan, “Çocuklara Arkadaş Dergisi (Metin-İnceleme)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 49-50. Çocuk dergileri ile ilgili olarak şu yayınlara bakılabilir: Cüneyd Okay, “**Eski Harfli Çocuk Dergileri**”, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1999

⁵⁷ Ahmet Balcı, “Çocuklara Rehber Dergisi’nin Çocuk Eğitimi Açısından Katkısının İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2002, s.117-122. Selda Ergül, “Çocuklara Rehber Dergisi ve 19. Yüzyıl Osmanlı Çocuk Eğitimindeki Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014, s. 80- 82

Çocuklara Talim dergisi ise Çocuklara Rehber dergisine benzer olarak bilimsel içeriklerini kısa ve eğlenceli bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Çocuklara Rehber dergisinden farklı olarak, batılı bilim insanı biyografilerine yer vermemiştir. Bilimsel yazıların içeriği ise, çoğu kez soru – cevap biçiminde olmuştur. Örneğin, Dünya’nın yuvarlak olup olmadığı, gazların ne olduğu, mevsimlerin nasıl oluştuğu gibi çeşitli sorular sorulup dergide cevaplanmıştır.⁵⁸

Dağarcık, yayınlarında bilimsel içeriklere yer veren bir başka dergidir. Ahmet Mithat Efendi’nin çıkarmış olduğu dergide, kendisinin yazmış olduğu ve bilimleri konu alan çeşitli yazılar bulunmaktadır.⁵⁹ Bunlardan en dikkat çekici olanlardan ikisi ise, “Veladet” ve “Duvarıdan Sada” adlı makalelerdir. Bu makalelerde Ahmet Mithat, insanın oluşumunu Lamarck’ın teorisiyle açıklamaktadır. Ayrıca, yazının ana kaygılarından birisi de Lamarckçı teoriyi İslam ile uzlaştırma çabasıdır.⁶⁰

Hazine-i Evrak bilimsel içeriklerinde batılı bilim insanı biyografilerine yer vermeyen bir başka süreli yayındır. Dergideki bilim yazıları, astronomi, fizik, tıp ve zooloji gibi bilimler üzerinedir. Yazılardan bazılarının başlıkları ise şu şekildedir: “Ecrâm-ı Semaviyye”, “Ecza-i Ferdiyye”, “Mikyas-ı Ravza”, “Makale-i Tıbbiye”, “Karatavuk Kuşları”.⁶¹

“Keşfiyat-ı Sanayi” adlı yazı dizisi Kırkambar dergisinin bilimsel içeriklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Yazı dizisinde çeşitli sınai aletlerin icadının yanı sıra, botanik ve zooloji gibi çeşitli konular işlenmiştir. Ayrıca, dergide astronomi ve meteoroloji ile ilgili bilgiler veren yazılar da bulunmaktadır. Bu yazılar, rüzgâr, gök gürültüsü gibi doğa olaylarının oluşumu ve gökyüzü ile birtakım bilgileri aktarmaktadır. Bu bilgiler genellikle, ortalama bir okuyucuya hitap eden, uzmanlık gerektirmeyen seviyededir.⁶²

⁵⁸ Emine Merve Türkmen Kılıç, “Çocuklara Talim (1887-1887) ve Musavver Çocuk Postası (1923) Dergilerinin Çocuk Eğitimine Katkıları Açısından İncelenmesi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2018, s.61

⁵⁹ Koray Saridoğan, **A.e.**, s. 53-54

⁶⁰ Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, 4.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s. 368

⁶¹ Ferda Birinci Kabataş, **A.e.**, s.103-107

⁶² Bahattin Şimşek, **A.e.**, s. 68-69

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye'nin çıkarmış olduğu Mecmua-i Fünun, yukarıda da ifade edildiği üzere bir popüler bilim dergisidir. Derginin birincil amacı bilimi tanıtmak olduğundan, bahsi geçen diğer dergilere nazaran bilimsel içeriklere çok daha fazla ağırlık vermiştir. Ayrıca, bilimsel konular açısından çok daha fazla çeşitlilik arz eden dergi, astronomi, coğrafya, fizik, felsefe, jeoloji, meteoroloji, tıp ve zooloji konularına eğilmiştir.⁶³ Öte yandan, bilimsel içerik olarak zengin olan bu dergi, diğer birçok dergiden farklı olarak bilim insanı biyografilerine yer vermemiştir.

Mecmua-i Edebiyye dergisi ise, astronomi, fizik, optik, tıp ve çeşitli aletler üzerine yazılmış yazılar ile bilimsel içeriklerini oluşturmuştur. Örneğin, İsmail Faik imzalı, “Muhtasar-ı Tarih-i Heyet” adlı yazı, Kopernik, Galileo gibi çeşitli bilim insanların çalışmalarını aktarmaktadır. Ayrıca, kehribar taşı hakkında bilgi veren bir yazı ve mıknatıs, pusula gibi aletleri de tanıtan çeşitli metinler yine derginin bünyesinde bulunmaktadır.⁶⁴

Bilimsel içerikler açısından belli bir zenginliğe sahip bir başka dergi ise Mektep'tir. Dergi, matematik, kimya, kozmografya, fizik ve çeşitli sanayi aletlerine değinmektedir. Derginin bilimsel içeriğini oluşturan bir başka yazı dizisi, “Fenni Eğlenceler”dir. Bu diziye ait yazılar, genellikle çocuklara yönelik, eğlenceli-öğretici bilgiler vermektedir.⁶⁵

Numune-i Terakki dergisi ise, matematik, fizik, kimya ve biyoloji gibi metinlerin yanında bilimin toplum için önemine dair yazılar da sunmuştur. Dergide yayınlanmış olan bilimsel yazıların bazılarının başlıkları şu şekildedir: “İlm-i Hesap”, “İlim ve Marifet”, “Mebahis-i Hikmet-i Tabiyeden” ve “Esas ve Tabiat-ı Hayat”.⁶⁶

⁶³ Yeşim Işıl, “Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986, s. 17-18

⁶⁴ Derya Yurdun, **A.e.**, s. 68-72

⁶⁵ Kemal Timur, “Mektep Dergisi (1.cilt, 1891-1892) (Tasnif, İnceleme ve Değerlendirme),” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 1995, s. 134-150

⁶⁶ Didem Yerli, “Mehmet Nadir and His Periodical the Nümune-i Terakki within the Context of the Hamidian Era” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 91-93

Çok uzun yıllar yayın hayatına devam etmiş olan Servet-i Fünun dergisi, bilimsel içerik açısından oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Çeşitli bilim dallarının yanında, aletlerden de bahseden yazıları bünyesinde bulundurmasının yanında, “Musahabe-i Fenniye” başlıklı yazı dizisiyle de bilimsel içeriklerini çeşitlendirmiştir. Mahmut Sadık’ın kaleme almış olduğu bu yazı dizisinde, fen, teknoloji ve tıp alanındaki gelişmeler aktarılmıştır. Öte yandan, çeşitli bilim dallarını ele alan yazılar ise konu çeşitliliği olarak oldukça zengindir. Örneğin, elektrikli lokomotif, balon, bisiklet gibi çeşitli ulaşım araçları, meteoroloji, elektrik, telgraf, alüminyum gibi konulardan bu yazılarda bahsedilmiştir.⁶⁷

Mecmua-i Ebuzziya dergisi de bilimsel içerikler sunmuş olan Osmanlı süreli yayınları arasındadır. 1880-1912 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüş olan dergi, batılı bilim insanı biyografilerine bünyesinde yer vermemiştir. Derginin bilim yayıncılığı yönü, botanik, jeoloji, zooloji, tıp ve çeşitli icatların tanıtımı ile sınırlı kalmıştır.⁶⁸

⁶⁷ Kübra Andı, **A.e.**, s. 58- 69

⁶⁸ Nilüfer Küçükkeleş, **A.e.**, s.141-146

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLICA DERGİLERDE BİLİM İNSANININ HAYATI

Bu bölümde Afak, Çocuklara Rehber, Hâver, Malumat, Mecmua-i Edebiyye, Mektep, Mirat-ı Alem, Mirsad, Nâhid, Say, Servet-i Fünun ve Şafak dergilerinden kısaca bahsedilecek ve bu dergilerde yayınlanmış biyografik metinlere hem biçimsel hem de içerik açısından toplu halde göz atılacaktır.

Dergilere göre gruplandırdığımız aşağıdaki biyografi özetlerinde, biyografilerin hangi amaçlarla kaleme alındığı, temel olarak bilim insanının hangi yönlerine ya da yaşamının hangi dönemlerine değinildiği, belli bir okur kitlesi hedeflenip hedeflenmediği gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Böylelikle, 19. Yüzyıl Osmanlı'sında bilim insanı imgesini ararken inceleyeceğimiz tarihsel materyaller hakkında okuyucuda ana hatlarıyla bir fikir oluşturmak amaç edinilmiştir. Bu biyografilerin tamamı, Latin harfli transkripsiyonlarıyla tezimizin ekler bölümünde yer almaktadır.

Aşağıda görüleceği üzere, biyografilerin çoğunun altında yazar imzası yoktur. Bu tür yazıların dergiyi yayınlayan kişi tarafından çeviri yoluyla (tam bir çeviri ya da özet biçiminde) meydana getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Altında imza olanların da her zaman özgün bir yazar olduğu düşünülmemelidir. Bu kişilerin yazıyı tercüme eden kişi olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim bazı yazıların kullandığı dilden yazının çeviri olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak, yurt dışında yayınlanmış biyografik yazılara, anma yazılarına ve benzerlerine başvurarak nispeten özgün denebilecek az sayıda da olsa biyografi kaleme alınmış gibi görünmektedir. Özellikle, yazarın vefat eden kişiyi tanıdığı içeriğinden anlaşılan bu yazıları, yeri geldiğinde belirttik. Yazılar ister çeviri yoluyla ister derleme yoluyla meydana getirilmiş olsun, sonuçta okuru bir bilim insanı portesi ya da imgesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu porteyi çizen yazarın çoğu halde belirsiz oluşu bu durumu değiştirmemektedir.

2.1. AFAK

Afak, 2 Kasım 1882-3 Nisan 1883 tarihleri arasında yayınlanmış bir Osmanlı mecmuasıdır. Yazar kadrosu; Mehmed Nadir, Mehmed Şükrü, Muallim Naci ve

Tevfik Rıza'dan oluşmaktadır.¹ Dergi, yedinci sayısını yayınladıktan sonra devam etmemiştir.² Dergi, ağırlıklı olarak Fransız yazarlardan olmak üzere düz yazı ve şiir çevirileri içermekle birlikte, bilimsel konularda telif ve tercümelere de yer vermiştir. Tevfik Rıza'nın "Tarihi Tabîiden İstiridyeler", Mehmed Şükrü'nün "Mevcudât-ı Uzviye", "Ekâlîm-i Tabîiye" ve "Sular", Mehmed Nadir'in "Kuvve-i Mihanikîye" adlı yazıları, derginin bilimsel temalı yazıları arasındadır.³

Afak'ta yalnızca bir batılı bilim insanı biyografisi yayınlanmıştır. Biyografi, Denis Papin (1647-1713) üzerinedir ve beş bölümlük bir yazı dizisi olarak yayınlanmıştır.⁴ Papin'in biyografisi, Mehmed Nadir tarafından tercüme edilmiştir. Ancak asıl yazarı ya da biyografinin kaynağı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Metin, öncelikle Papin'in yaşamından ve bilimsel çalışmalarından bahseder. Daha sonra Papin'in buhar gücü ile ilgili çalışmaları buhar makinesinin tarihiyle ilişkilendirilir. Buhar makinesinin çalışma prensipleri hava basıncına dayandığından, yazar; Blaise Pascal, Evingista Toricelli ve Otto von Guericke'den de sık sık bahseder. Ayrıca Papin'in çalışkanlığı, bilime olan sevgisi ve kararlılığı, biyografisinde vurgulanan yanlarıdır.

2.2. ÇOCUKLARA REHBER

Çocuklara Rehber, 22 Nisan 1897–2 Haziran 1900 tarihleri arasında yayınlamış olan çocuklara yönelik bir dergidir.⁵ Dergi, 166 sayı yayınlanmıştır. 1928 öncesi dönemde yayın hayatına devam eden en uzun ikinci çocuk dergisi olma

¹ M. Orhan Okay, "Âfak," **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1988, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/afak>, 3 Temmuz 2021

² Kübra Demiray, "Afak, Güneş, Haver Mecmuaları İnceleme, Tahlili fihrist, Seçilmiş Metinler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, K.T.Ü, 2000, s.12

³ **A.e**, s. 56-61.

⁴ "Teracim-i Ahval: Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.20-24. "Teracim-i Ahval: Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:2, 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882), s.56-59. "Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:3, 27 Muharrem 1300 (8 Aralık 1882), s.92-95. "Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.289-292. "Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:7, 23 Cemaziyelevvel 1300 (1 Nisan 1883), s. 323-324.

⁵ Ahmet Balcı, "Çocuklara Rehber Dergisinin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, M.K.Ü, 2002, s. 16

özelliğini taşımaktadır.⁶ Dergi, fen ve edebiyat konularıyla sınırlı tutulmuştur. Derginin sahibi, Ahmet Mithat Efendi'dir.⁷

Dergide; Antoine Lavoisier (1743-1794), André-Marie Ampère (1775-1836), Galileo Galilei (1564-1642), Isaac Newton (1643-1727) ve Thomas Edison (1847-1931)'un biyografilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ampère ve Galilei'nin biyografileri tek, Edison ve Newton'un biyografileri ise iki bölüm olarak yayınlanmıştır. Lavoisier biyografisinin ise sadece 19 Temmuz 1900 ve 26 Temmuz 1900 tarihli sayılarda yayınlanan kısımları bulunmuştur. 26 Temmuz 1900 tarihli nüshanın sonunda yazan "mabadi var" ifadesinden biyografinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, derginin makalenin devamını içeren sayıları bulunamamıştır.

Lavoisier biyografisinin ilk nüshasında, Lavoisier'in bilim tutkusu, zekâsı, çalışmaları, aldığı görev ve ödüllerden bahsedilmektedir. Lavoisier'in zekâsı, genellikle erken yaşta elde ettiği başarılar ile anlatılmıştır. Örneğin, metinde Lavoisier'in henüz yirmi üç yaşında Paris şehrinin aydınlatılması için göreve getirilmesi, onun zekasına işaret eden bir husus olarak ele alınmıştır.⁸ Yazar, Lavoisier'in bilime olan tutkusunu çeşitli biçimlerde vurgulamıştır. Sadece bilim ile uğraşmak için Lavoisier'in kendisini çiftliğe kapatması, ışık üzerine çalışabilmek için kendi gözlerini karanlığa alıştırması gibi örnekler Lavoisier'in bir bilim tutkunu olduğunu göstermek için verilmiştir.⁹ Biyografinin ikinci nüshasında ise, Lavoisier'in cesareti üzerinde durulmaktadır. Fransız İhtilali'nde Lavoisier ve hemşerilerinin haksız yere tutuklanmasına karşın, mahkemede Lavoisier'in kendisinden çok hemşerilerini müdafaa etmesi, bu iddiayı destelemek üzere aktarılmıştır.¹⁰

Ampère'in biyografisi "L.B." imzasıyla yayınlanmıştır. Metin, Ampère'in icat ve keşifleriyle insanlığa hizmet ettiği vurgusuyla başlar ve biyografi boyunca bu ifade

⁶ Selda Ergül, "Çocuklara Rehber Dergisi ve 19. Yüzyıl Osmanlı Çocuk Eğitimindeki Yeri," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, GAÜN, 2014, s. 65.

⁷ Ahmet Balcı, A.e., s. 16-18

⁸ "Lavoisier," **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz 1900, s. 2

⁹ A. e., s. 2

¹⁰ "Lavoisier," **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:15, 26 Temmuz 1900, s.3

sıkça tekrarlanır.¹¹ “Şiddet-i zekâ”sı gayretli ve çalışkan oluşu bir bilim insanı olarak onun ön plana çıkarılan nitelikleridir. Yazar, Ampère’i sadece bilimci kimliği ile anlatmakla yetinmemiş ve onun bir dönem bir felsefe kitabı yazmayı denediğinden bahsederek felsefeye olan ilgisi de okuyucuya sunmuştur.¹² Yazar, Amper’in yaptığı öğretmenlik mesleği ve diğer görevlerinden, bunun yanında elektrik ve manyetizma alanında yapmış olduğu keşiflerden de söz etmiştir.¹³

Mürettip Ziya’nın kaleme aldığı Galilei biyografisi, Çocuklara Rehber dergisinde dikkat çeken başka bir yazıdır. Mürettip Ziya, ilk olarak, Galilei’nin “çocukluğundan beri fenn-i mekaniğe” ilgi duyduğunu vurgulamıştır.¹⁴ Ayrıca, Galilei’nin matematiği de kendi kendine öğrendiğini ifade etmiştir. Mürettip Ziya, metinde sıklıkla Galilei’nin mucit yönünü ön plan çıkarır.¹⁵ Biyografi içerisinde Galilei’nin Güneş Merkezli Evren Modeli’ni savunmasının Hristiyan dünyasında şiddetle tepki çekmesine çokça yer vermiştir. Tepkileri eleştiren yazar, gerçekliğin karşısında “boş fikirli avam-ı nas”ın ise Papalıktan ayrı bir tepki veremeyeceğini ifade ederek tutumunu göstermiştir.¹⁶

Newton biyografisi ise iki sayıya bölünmüş halde yayınlanmıştır. Yazarı bilinmemektedir. Yazar, metnin yazılma nedenini açıklamak için şu ifadeyi kullanmıştır: “Büyük adamların küçüklüklerindeki ahvali bizi en ziyade müstefid edecek malumattandır”.¹⁷

Bu girişten sonra yazar, Newton’un İngiltere’nin “erbab-i fünunlarından en büyüğü” olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Biyografide Newton’un çocukken aldığı eğitimden

¹¹ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 1-2.

¹² **A.e.**, s. 2

¹³ **A.e.**, s. 1-2

¹⁴ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s.5

¹⁵ **A.e.**, s. 5-7.

¹⁶ **A.e.**, s. 6

¹⁷ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 3

¹⁸ **A.e.**, s. 3.

de bahsedilmiştir. Bu bahiste, onun Lisan Mektebi'ne gittiği, burada Latince ile birlikte çeşitli fen alanlarında eğitim gördüğü ifade edilmiştir. Yazar, Lisan Mektebi'ndeki eğitim esnasında Newton'un mekaniğe (fenn-i mihanik) gösterdiği ilgiye ayrıca parantez açmaktadır.¹⁹ Metnin ilerleyen bölümlerinde Newton, çocukken arkadaşları ile oyun oynayarak “vaktini zayi etmeyen”, bunun yerine çeşitli kalıplar yapmakla gününü geçiren biri olarak resmedilmiştir. Yazar, böylelikle Newton'ın kalıp yapmasının mucitliğe olan yeteneğini erken yaşlardan itibaren gösterdiğini vurgulamıştır.²⁰ Öte yandan metinde, Newton'un çocuk yaşta yaptığı su saati ve değirmen maketlerinin yapımının çok çalışma gerektirdiği ayrıca belirtilmiştir.

Yazar, Newton'u “alem-i insaniyete” çok büyük hizmetler vermiş ve pek çok “asar-ı hayriye” bırakmış bir bilim insanı olarak tanıtmıştır. Metinde, Newton'un “şiddet-i zekâ”, sebat ve gayretiyle bu eserleri meydana getirmesine karşın, en büyük özelliğinin güzel ahlakı olduğu belirtilmektedir.²¹ Metinde Newton'un annesi tarafından okuldan alındığı belirtilmiştir. Yazar, bu bilgiyi verdikten sonra böyle bir durumun bile âlim olmaya engel olmadığını vurgulamaktadır. Zira, yazara göre, her ne şartta olursa olsun zekâ, gayret ve sebata sahip olan biri her şartta âlim olabilmektedir.²²

Newton biyografisinin bir sonraki sayıda yayınlanan bölümünde, “muvaazenet-i ecssam”ı keşfetmiş olmasının kendine şöhret kazandırdığı belirtilmiştir.²³ Öyle ki, şöhretiyle Newton, Cambridge Üniversitesi matematik hocalığı ve Darphane Müdürlüğü'ne tayin olmuştur.²⁴ Biyografide Newton'un hoşgörülü bir kişiliğe sahip olduğunu gösteren bir anekdot anlatılmıştır. Ayrıca, yazar Newton'un bilimsel problemler karşısında engel tanımadığını vurgular.²⁵

¹⁹ A.e., s. 3.

²⁰ A.e., s. 3.

²¹ A.e., s. 4.

²² A.e., s. 4

²³ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene:2, No:10, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898), s.3-4

²⁴ A.e., s. 4.

²⁵ A.e., s. 4

Edison biyografisinin yazarı Mürettib Ziya, metinde ilk olarak, Edison için “on dokuzuncu asrın deha bir harikası” diyerek zekasını vurgulamaktadır.²⁶ Yazar, Edison’un henüz çocukken meydana getirmek istediği eserler için yeterli parası olmadığından, para kazanmak için girişimlerde bulunduğundan bahsetmektedir. Edison para kazanmak için gazete çıkarmaya başlamıştır.²⁷ Yazar, Edison’un çalışkanlığını ayrıca vurgular. Onun asıl yeteneğinin fen alanında olmasından dolayı, telgraf memuru olmak istediğini ifade eder.²⁸

Biyografinin devam bölümünde, Edison’un 120 saat uyumadan çalıştığı ifade edilmiştir.²⁹ Ayrıca, Mürettib Ziya, Edison’un sık sık atölyesinde (ameliyathane) yalnız başına çalıştığını, boş zamanlarında ise kitap okuduğunu vurgulamıştır.³⁰ Yazar, Edison’un mizacını genellikle ciddi ama misafirlere karşı mültefit biri olarak tanımlamıştır. Öte yandan, metinde Edison’un çok üretken ve yenilikçi olduğunu belirten ifadeler görülmektedir.³¹

2.3. HÂVER

Hâver dergisi, 12 Nisan 1884-27 Mayıs 1884 tarihleri arasında çıkartılmış bir dergidir. Dergi, dördüncü sayıya kadar neşredilmiştir. Yazar kadrosu ise, Beşir Fuad, Küçük Azmi ve Menemenlizade Mehmed Tahir’den oluşmaktadır. Dergi başlığında ise siyaset dışında her şeyden bahsedileceği belirtilmiştir.³²

²⁶ Mürettib Ziya “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:36, 16 Şaban 1317/7 Kanun-i Evvel 1315 (20 Aralık 1899), s. 7

²⁷ **A.e.**, s. 7

²⁸ **A.e.**, s. 7

²⁹ Mürettib Ziya, “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No: 37, 25 Şaban 1317/16 Kanun-i Evvel 1315 (28 Aralık 1899), s. 6

³⁰ **A.e.**, s. 6

³¹ Mürettib Ziya, “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No: 37, 25 Şaban 1317/16 Kanun-i Evvel 1315 (28 Aralık 1899), s. 5-6

³² M. Orhan Okay, “Hâver,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1997, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/haver>, 3 Temmuz 2021

Hâver dergisinde yalnızca bir batılı bilim insanı biyografisi yayınlanmıştır. Biyografi, François Arago (1786-1853) hakkındadır ve dergini iki sayısına paylaştırılarak yayınlanmıştır. Metnin yazarı ise, Mehmed Nadir'dir.³³

Mehmed Nadir, biyografiye François Arago'nun Fransa'nın Perpignan şehrinde dikilmiş olan heykelinden bahsederek başlamaktadır. Yazar, heykelin bölge halkının ilgisini son derece çektiğini belirtir.³⁴ Metnin ilerleyen kısımlarında ise Arago'nun belli özelliklerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu özellikler arasında, cesaret, büyük bir zekâ, sabır, azim ve metanet bulunmaktadır. Ayrıca, Mehmed Nadir, siyasetle uğraşan Arago'nun bunu vatanperverliği nedeniyle yaptığını ifade etmiştir.³⁵

Biyografide François Arago'nun hayatından iki ayrı anekdot aktarılmıştır. Bu anekdotlar, Arago'nun École Polytechnique'e gitmeye nasıl karar verdiği ve okula giriş sınavında yaşadıkları üzerinedir. İlk anekdota göre, şehirde gezintiye çıkan Arago, genç yaşta apoletler kazanmış bir subaya rastlamıştır. Bu subayın École Polytechnique'ten olmasının bu rütbeleri kazanmasını sağladığı vurgulanarak Arago'nun böylelikle okula müracaat ettiği ifade edilmiştir.³⁶ Diğer anekdot ise, École Polytechnique'e giriş sınavını yürüten Gaspard Monge ile arasında yaşanan diyalogdur. Bu diyalog sayesinde, Arago'nun sınavda verdiği parlak cevapları, mütevazı ve kendinden emin kişiliği aktarılmıştır.³⁷

Biyografinin bir sonraki sayıda devam eden bölümünde yazar, Arago'nun Paris Rasathanesi'nde başkatiplik yaptığı yıllara değinmektedir. Mehmed Nadir, bu yıllar zarfında Arago'nun "kemal-i arzu ve iştihak ile hikmet-i tabiiyye mütalaatına koyulduğunu" ifade etmiştir.³⁸ Arago'nun yaptığı bazı seyahatler ve bilim akademisi

³³ Mehmed Nadir, "Teracim-i Ahval: François Arago," **Haver**, C.1, No:1, 12 Nisan 1884, s.19-20.

³⁴ **A.e.**, s.19-20.

³⁵ **A.e.**, s. 20.

³⁶ **A.e.**, s. 20.

³⁷ **A.e.**, s. 21

³⁸ Mehmet Nadir, "Teracim-i Ahval: Arago," **Haver**, C.1, No:3, 6 Mayıs 1884, s.86-87.

(encümen-i daniş) üyesi olması, biyografide değinilen hususlar arasındadır. Yazar, Arago'nun eserlerine ve aldığı nişanlara da yer vermiştir.³⁹

2.4. MAARİF

Maarif, 1 Eylül 1891- 10 Eylül 1896 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüş bir dergidir. Genellikle Batı dünyasındaki keşifleri ve icatları, astronomi, tıp, teknik, eğitim ve spor alanlarındaki gelişmeleri aktarmaktadır. Derginin önde gelen yazarları arasında, Abdülhak Hamid, Ali Nusret, Cenap Şahabettin, Recaizade Mahmut Ekrem ve Tevfik gibi isimler vardır. Devrin diğer dergilerinde de görüleceği üzere, derginin yayın politikasının siyasetten uzak olacağı vurgulanmıştır.⁴⁰

Maarif dergisinde, tespit edildiği kadarıyla altı farklı bilim insanının biyografisi bulunmaktadır. Hepsi birer sayı ile sınırlıdır. Bu yedi bilim insanı ise: Alphonse Guérin (1816-1895), Alfred Hardy (1811-1893), Edmond Frémy (1814-1894), François Arago, John Tyndall (1820-1893) ve Louis Pasteur (1822-1895)'dür.

Alphonse Guérin biyografisi, Şükrü Osman tarafından yazılmıştır. Şükrü Osman, biyografiye bir tabip olan Alphonse Guérin'in yakın zamanda vefat ettiğini bildiren bir giriş ile başlamıştır.⁴¹ Metnin ilerleyen kısımlarında iseyazar, Guérin'in bilimde haklı bir şöhrete sahip olduğunu ifade etmiştir. Şükrü Osman, metinde, Guérin'in ihtiraatı olan "timar kutnu"ndan [pamuklu sargı bezi] bahsetmektedir. Timar kutnu, biyografide dipnot kullanılarak, bir sargı yöntemi olarak açıklanmıştır. Yazar ayrıca, Guérin'in aldığı devlet nişanından da bahsetmiştir.⁴²

"Profesör Alfred Hardy" başlıklı metin, Maarif dergisinde yayınlanmış olan bir başka biyografidir. Alfred Hardy bir tabiptir. Biyografi, İhsan Abdi tarafından yazılmıştır. Yazar, Hardy'nin yakın zamanda öldüğünü bildirerek metne başlamıştır.

³⁹ A.e., s. 89-90

⁴⁰ M.Orhan Okay, "Maârif," TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/maarif—dergi>, 3 Temmuz 2021

⁴¹ Şükrü Osman, "Teracim-i Ahval: Alphonse Guérin," **Maarif**, Sene: 4, C.VII, No:174, 24 Ramazan 1312/ 9 Mart 1311 (21 Mart 1895), s.138

⁴² A.e., s. 139

Metnin ilerleyen kısmında ise, Hardy'nin doğum tarihi ve doğum yeri verildikten sonra kısaca kariyerine de değinilmiştir.⁴³

Maarif dergisinde yayınlanmış olan biyografilerden “Edmond Frémy: Fransa Meşahir-i Kimyageranından” başlıklı metnin ise yazarı bilinmemektedir. Yazar, metne Fremy'nin yakın zamanda gerçekleşen ölümünü bildirerek başlamaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında ise, Fransız gazetelerinde Fremy'in zekâ, dirayet ve iyi vasıflarından bahsedildiği aktarılmıştır.⁴⁴ Yazar, ayrıca Fremy'nin babasının da kimyager olduğunu ve kimya alanında babasından eğitim aldığını vurgulamıştır. Öte yandan, metinde Fremy'nin zekasının da altının çizildiği görülmektedir.⁴⁵ Fremy'nin devlet nişanı aldığı, bir ansiklopedi [Encyclopédies chimique, 10 cilt] neşrettiği biyografide bahsedilen diğer konulardır.⁴⁶

“Teracim-i Ahval: François Arago” başlıklı metin ise, Maarif dergisinde yayınlanmış, biyografilerden bir diğeridir. Yazarı ise Ali Nusret'tir. Ali Nusret, bakır telden geçen volta akımlarının demir yongasına uyguladığı etkiyi Arago'nun keşfettiğini, Ampère ile birlikte elektrikli telgrafın temeli olan “elektrik-i mıknaşıyyeyi” Arago'nun icat ettiğini ifade etmiştir. Yazar, bu icatların Arago'ya Copley madalyası getirdiğini dile getirmiştir.⁴⁷ Ali Nusret, Arago'nun çalışkan bir insan olduğunu anlatmak için şu ifadeleri kullanmıştır:

“...şurasını ihtar edelim ki bu adamın istirahati de gayret ve faaliyet ile kaimdir. Bir müddet meşgul olduğu şeyi terk edip, velev ki meşgale-i ûlâsına nazaran daha zahmet-âver; daha müşkilat-güster olsun; diğer bir meşguliyyete atf-ı nazar-ı im'ân edince kesb-i ferah [...] eder. Ve bu girizgâh sayesinde ki türlü türlü meşagil arasında ilm-i celil-i hikmetin en çetin mesailini birçok seneler takip edip gider...”⁴⁸

⁴³ İhsan Abdi, “Profesör Alfred Hardy,” **Maarif**, Sene: 2, Cilt IV, No:81, 22 Recep 1310/28 Kanun-i sani 1308 (9 Şubat 1893), s.45

⁴⁴ “Edmond Frémy: Fransa Meşahir-i Kimyageranından,” **Maarif**, Sene: 3, C.VI, No:134, 16 Şaban 1311/10 Şubat 1309 (22 Şubat 1894), s. 62

⁴⁵ **A.e.**, s. 62

⁴⁶ **A.e.**, s. 63

⁴⁷ Ali Nusret, “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Maarif**, Sene: 2, C.IV, No:102, 22 Zilhicce 1310/24 Haziran 1309 (6 Temmuz 1893), s. 372

⁴⁸ **A.e.**, s. 373

Ali Nusret, Arago'nun 47 adet biyografi yazdığını ve bu bakımdan edebi yönünün de kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Arago'nun çeşitli bilimsel dergilerde yüzlerce makale yayınladığını ve bilimin ilerlemesine katkıda bulunduğunu vurgulamıştır.⁴⁹

Maarif dergisinde “Teracim-i Ahval: John Tyndall” başlığıyla yazılan biyografinin yazarı, Nusret Hilmi'dir. Biyografi, bir fizikçi olan John Tyndall'ın yakın bir zamanda öldüğünü belirterek başlamaktadır. Yazar, Tyndall'ın ailesinin çok zengin olmadığını, buna rağmen Tyndall'ın eğitimi için her türlü fedakârlığı yaptığını belirtmiştir.⁵⁰ Metnin ilerleyen kısımlarında ise, Cemiyet üyeliklerinden, doğa felsefesi dersleri ve halk konferansları verdiğinden kısaca bahsedilmiştir. Nusret Hilmi, ayrıca John Tyndall'ı şöhret açısından Michael Faraday ve Humphry Davy ile kıyaslayarak, onlara yakın bir yerde durduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Hüseyin Hüsnü'nün yazmış olduğu “Teracim-i Ahval: Pasteur” başlıklı yazı, Maarif dergisinde yayınlanmış bir başka biyografidir. Hüseyin Hüsnü, Pasteur'ün doğum günü vesilesiyle bu biyografiyi kaleme aldığını ifade etmektedir.⁵² Yazar, Pasteur'un dünyaca bilinen bir alim olduğunu belirttikten sonra, eğitim hayatına değinmiştir. Hüseyin Hüsnü, Pasteur'un eğitim hayatına değinirken École Normale'e (Supérieure) giriş sınavındaki tutumuyla ilgili bir anekdot paylaşmıştır. Çok az sayıda öğrenci kabul eden bu okulu kazandığı halde, sınavdaki başarı sırasını beğenmeyen Pasteur'ün tekrar hazırlanarak daha tatmin edici bir sonuçla okula girdiği aktarılmaktadır.⁵³

Hüseyin Hüsnü, Pasteur'ün mikrobi keşfeden isim olduğunu dile getirdikten sonra, mikroplar hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, mikrobun faydaları

⁴⁹ A.e., s. 373-375

⁵⁰ Nusret Hilmi, “Teracim-i Ahval: John Tyndall,” **Maarif**, Sene: 3, C.V, No:127, 19 Cemaziyelahir 1311/ 16 Kanun-i Evvel 1309 (28 Aralık 1893), s.355

⁵¹ A.e., s. 355

⁵² Hüseyin Hüsnü, “Teracim-i Ahval: Pasteur”, **Maarif**, Sene: 2, C.IV, No:1, 8 Recep 1310/14 Kanun-ı Sani 1308 (26 Ocak 1893), s. 2

⁵³ A.e., s. 2

ile zararları ve nerede bulundukları üzerinedir.⁵⁴ Daha sonra ise, yazar, Pasteur'un hayvanlar ve böcekler arasında yayılan salgınları durdurduğunu ve bu sayede servet kazandığını vurgulamaktadır.⁵⁵ Yazarın Pasteur'ü takdir ettiği bir başka yönü ise, aşı yöntemini kullanmış olmasıdır. Zira Pasteur, aşı yöntemi ile hayvanlar arasındaki salgın bir yana, kuduz gibi insanlar için ciddi tehdit oluşturan bir hastalığın da tedavisini mümkün kılmıştır.⁵⁶

Hüseyin Hüsnü, biyografinin son kısımlarında ise Pasteur'ün Fransa Akademisi ve "Encümen-i Fünun" [Bilimler Akademisi] üyesi olduğunu ifade ettikten sonra uluslararası düzeyde ne kadar saygı gördüğünü göstermek için şu ifadeleri kullanmıştır:

"...Pasteur Fransa akademiyası ve encümen-i fünunu azasındandır bu sene Kanun-ı Evvel'in yirmi yedinci günü Pasteur yetmiş yaşını ikmal edip yetmiş birine kademi-nihade olması münasebetiyle alem-i insaniyete ve fünuna ettiği hidemata mukabil kendisine fevkalade arz-ı ihtiramata olunmuş ve her taraftan memurlar gönderilmiştir. Taraf-ı hükümet seniyyede dahi alim-i müşarünileyhi li-ecli't tebrik Mekteb-i Tıbiyye-i Şahane muallimlerinden kaimmakam izzetli Hayreddin Beyefendi gönderilmiştir."⁵⁷

2.5. MALUMAT

Malumat, 22 Şubat 1894-2 Mayıs 1895 tarihleri arasında yayınlanmış bir dergidir. Kurucuları ise, Mehmet Fuat ve Artin Asaduryan'dır. Dergi, bilimsel ve biyografik yazıların yanında, edebiyat konulu makaleler içermektedir. Yazıların bir kısmı imzasızdır.⁵⁸

⁵⁴ A.e., s. 2

⁵⁵ A.e., s. 2-4

⁵⁶ A.e., s. 4-5

⁵⁷ A.e., s. 5

⁵⁸ Abdullah Uçman, "Ma'lûmât," TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/malumat--mehmed-fuad>, 6 Temmuz 2021

Malumat dergisinde 4 adet batılı bilim insanı biyografisi tespit edilmiştir. Bunlar: Galileo Galilei, Georges Cuvier (1769-1832), Jean-Antoine Chaptal (1756-1832) ve Nikolas Kopernik (1473-1543) üzerinedir.

Refik imzasıyla yayınlanan biyografisinde Galilei çağdaşı olan Kepler ile beraber, Descartes ve Newton'un müjdecisi olarak yorumlanmıştır.⁵⁹ Yazar, Galilei'nin ailesini ise şu şekilde tarif etmiştir: "Familyası asalete malik olmakla beraber efradı kesire, servetleri mefkud idi."⁶⁰

Öğrenim hayatı hakkında verilen bilgilere göre, Galilei, ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra babası, Galilei'nin iyi eğitim alması için onu Pisa şehrine gönderme fedakarlığında bulunmuştur. Yazar, Galilei'nin Pisa şehrinde Aristo felsefesini öğrendiğini ve ilk keşfini henüz yirmi yaşında orada öğrenciyken yaptığını ifade etmiştir.⁶¹ Keşif ise şu şekilde aktarılmıştır:

"Bir gün Piza şehrindeki Metropolid kilisesinde lambalar işgal[işal] olduğu sırada orada bulunarak mütevazin bulunduğu mahalden çıkarılmış olan lambalardan birinin bir takım hareket-ı irticaciye ile yerine gelmekte olduğuna ve her ne kadar lamba git gide küçülen bir takım kavisler üzerinde dolaşmakta ise de irticacat-ı mezkurenin zaman-ı imtidadları yek diğerinin aynı bulunduğu dikkat etti".⁶²

Yazar, ayrıca, Galilei'nin bu keşfinin onu yıldız gözlemleri için bir saati icat edebilmesini sağladığını vurgulamaktadır.⁶³

Biyografiye göre, Galilei, kariyerinin ilerleyen yıllarında "sukut-ı ecsam" (serbest düşme) yasasını keşfederek Aristo'nun temel ilkelerinin aksi yönde fikirler beyan etmiştir. Bu nedenle de üniversite çevrelerinin eleştirisine uğramıştır.⁶⁴ Galilei bunun neticesinde Padua Üniversitesi'nde çalışmaya başlamıştır. Refik, Galilei'nin

⁵⁹ Refik, "Teracim-i Ahval: Galilei" **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s. 109

⁶⁰ **A.e.**, s. 109

⁶¹ **A.e.**, s. 109

⁶² **A.e.**, s. 109

⁶³ **A.e.**, s. 109

⁶⁴ **A.e.**, s. 109

kariyerinin bu döneminde çeşitli icatlar ve eserler ortaya koyduğunu, ancak özellikle teleskobun icadının hayret verici bir hadise olduğunu vurgulamıştır. Yazar, ayrıca, Galileo'ya Kopernik'i destekleyen bir eser verdiği için müdahale edilmesini eleştiren bir tutumla aktarmıştır.⁶⁵

“Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier” biyografisi, Cuvier'in doğum yeri ve tarihi ile başlamaktadır. Yazar, Cuvier'in ailesinin ekonomik durumunun orta halli olduğunu ifade ederek devam etmiştir. Metne göre, Cuvier ilk eğitimini “malumat-ı tammeye” sahip olan bir kadın olan annesinden almıştır.⁶⁶ Biyografide, Cuvier'in, Duc de Wurtemberg'in desteği sayesinde Académie de Stuttgart'ta okuduğuna değinilmiş, Okuldan mezun olur olmaz hemen memuriyete girdiğini ve böylelikle ailesine bakabildiği vurgulamıştır. Yazara göre ona boş zaman bırakabilen bu iş hayatı süresince Cuvier, doğa tarihi çalışmış ve önemli eserlerini kaleme alabilmiştir.⁶⁷

Metnin ilerleyen bölümlerinde yazar, Cuvier'in öğretmenlik ve diğer işlerde çalıştığını belirttikten sonra, devlet nişanlarından bahsetmiştir.⁶⁸

Malumat dergisinde yayınlanan bir başka biyografi ise Jean Antonie Chaptal'a aittir. Biyografinin yazarı ise bilinmemektedir. Bilindiği üzere Jean Antonie Chaptal bir kimyagerdir. Yazar, biyografiye Chaptal'ın görev yaptığı makamlar ve aldığı ödüllerin neler olduğunu zikrederek başlamaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında, Chaptal'ın eğitim hayatından bahsedilmiştir. Eğitim hayatı anlatılırken, Chaptal'ın fakir çocukların okuduğu bir mektepte okuduğu vurgulanmıştır.⁶⁹

Chaptal, ayrıca, “hüsn-i takrir ve intizam-ı kelama malik” biri olarak betimlenmiş ve kimyayı herkesin anlayabileceği şekilde anlatan bir öğretmen olduğu

⁶⁵ A.e., s. 110

⁶⁶ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s.36

⁶⁷ A.e., s. 36

⁶⁸ A.e., s. 37

⁶⁹ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

ifade edilmiştir. Chaptal’ın amcasından kalan miras ile belli bir servete sahip olduğu belirtildikten sonra⁷⁰ onun bu serveti nasıl kullandığı şöyle anlatılmıştır:

“... ecza-yı kimyayiye istihzarına mahsus olmak üzere Montpellier’de bir daire te’sis ve o tarihe kadar hariçten celb olunan hamız-ı kibrit, suni şab, suni soda imalini tatbik ederek ticaret-i mahalliye’nin terakkisine hizmet etmiştir. Yine bu esnada kağıt ve kumaşların beyazlanması için klorun havass-ı mülevvenesinden istifade tarikini bulmuş ve Languedoc vilayetinde sanayi-i mahalliye’yi ıslah edecek tedbirler ittihaz eylemiştir”.⁷¹

Kopernik biyografisi ise, Kopernik’i “semavat ile muhiti bulundukları avalim hakkında istihsal-i malumat arzusunda olan insanlar” arasında en büyük emeği vermiş kişi olarak tanıtmıştır.⁷² Metnin yazarı bilinmemektedir. Yazar, biyografinin ilerleyen kısımlarında Kopernik’in eğitim hayatı ve ressamlık, heykeltıraşlık gibi mahirleştiği zanaatları anlatmıştır. Kopernik’in yüksek zekâsı, bilgi kazanmak için fazlasıyla çaba sarfettiği vurgulanan yönleri arasındadır. Yazar, ayrıca, Kopernik’i Tanrı’ya ibadet eden, hastaları iyileştirmeye çalışan ve eğitime önem veren biri olarak resmetmiştir.⁷³ Metne göre, Kopernik’in bir başka çarpıcı özelliği de ömrünü vatandaşlarının saadetine adanmış olmasıdır. Bu yönü Kopernik’in kendi yaşadığı şehir olan Fraunberg şehrine su getirmesi için makine icat ettiği aktararak vurgulanmıştır.⁷⁴ Yazar, ayrıca, Kopernik’in Güneş Merkezli Evren sistemini tarihsel geçmişiyle birlikte sunmuştur.⁷⁵

2.6. MECMUA-İ EDEBİYYE

Mecmua-i Edebiyye, 16 Haziran 1899 – 2 Ekim 1902 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüş bir dergidir. Dergi, ağırlıklı olarak edebiyat üzerinedir. Eleştiri, gezi, hikâye, makale ve şiirler derginin içerdiği başlıca yazı türlerindendir. Fen

⁷⁰ A.e., s. 14

⁷¹ A.e., s. 14

⁷² “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.86

⁷³ A.e., s. 87

⁷⁴ A.e., s. 87

⁷⁵ A.e., s. 87

yazıları, nadir de olsa görülmektedir. Başlıca yazar kadrosu ise, Ahmet Cemil, İsak Ferrara ve Mustafa Kemal gibi isimlerden oluşmaktadır.⁷⁶

Dergide tek bir batılı bilim insanı biyografisinin yayınlandığı tespit edilmiştir. Bir doğa bilimci olan Comte de Buffon'u (1707-1788) tanıtan bu biyografi; biri 16 Ekim 1901, diğeri 22 Ekim 1901 tarihli olmak üzere iki sayıda yayınlanmıştır. Yazar, biyografiyi M. Sürur imzasıyla kaleme almıştır.

Biyografinin ilk kısmı, Buffon'un küçüklükten itibaren matematiğe olan ilgisinden ve yeteneğinden bahsederek başlamaktadır. Yazar, daha sonra, Buffon'un İtalya'ya seyahat ettiğini anlatır. Buffon, bu seyahatinde yer kürenin oluşumu ve değişimi hakkında yazacağı eserlerde kullanabileceği bilgiler edinmiştir. Ayrıca, M. Sürur, Buffon'un İngiltere'ye seyahatinde Newton'dan çeviriler yaptığını vurgulamıştır.⁷⁷

Metnin ilerleyen kısımlarında ise, yazar, Buffon'un genellikle fikrini güzel bir üslup ile verdiğini, fikirlerinde ise bir intizam bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Buffon'un vurgulanan bir başka yönü de mesleğinde örnek teşkil eden, ilim dolu bir hayata sahip olmasıdır. Hatta yazar, Buffon'un doğa tarihi üzerine eser yazmak için uzun yıllarını harcadığını belirtmiştir.⁷⁹

M. Sürur, biyografinin ikinci kısmına Buffon'un "ciddi bir usul ile" hayvan cinslerini incelediğini ve tasvir ettiğini anlatarak başlamıştır.⁸⁰ Yazar, biyografinin devamında Buffon'un eserlerinin hangi konuları kapsadığından kısaca bahseder.⁸¹

⁷⁶ Ayşe Yılmaz, "Mecmua-i Edebiyye Dergisi: Tahlili Fihrist, İnceleme ve Seçilmiş Yazılar," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, F.Ü., 2001, s. 4

⁷⁷ M. Sürur, "Buffon-1: Tercüme-i Hali ve Eserleri," **Mecmua-i Edebiyye**, C: I, No:54, 3 Recep 1319/ 1 Teşrin-i Sani 1317 (14 Kasım 1901), s.54-55

⁷⁸ **A.e.**, s. 55

⁷⁹ **A.e.**, s.55

⁸⁰ M. Sürur, "Buffon: Tercüme-i Hali ve Eserleri," **Mecmua-i Edebiyye**, Sene: 2, No:55, 9 Recep 1319 / 8 Teşrin-i Sani 1317 (21 Kasım 1901), s.18

⁸¹ **A.e.**, s. 18

Biyografi, yazarın şairane bir kaleme ve düzenli bir hayata sahip olduğu vurgulanarak bitirilmiştir.⁸²

2.7. MEKTEP

Mektep dergisi, 1891- 1897 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüştür. Cem Şems Tümer'e göre, kimliğini değiştirecek boyutlara ulaşmasa da altı yıllık yayın hayatı süresince derginin yayın politikasında değişimler olmuştur. Adının da çağrıştırdığı üzere dergi, öğrencilere yönelik pedagojik bir misyonla yayınlanmaya başlamış ancak zamanla, okur düzeyi daha yüksek, edebiyat ve bilimle ilgili yayınlar yapan bir yayın olma özelliği kazanmıştır.⁸³ Dergide tespit edilen üç batılı bilim insanı biyografisi, eğitici işlevin daha belirgin olduğu ilk dönemlerde yayınlanmıştır.⁸⁴ Biyografiler, Galileo Galilei, James Clerk Maxwell (1831-1879) ve Ossian Bonet (1819-1892) üzerinedir.

Galileo Galilei biyografisinin yazarı bilinmemektedir. Bu biyografi o tarihlerde, Galilei'nin Padua Üniversitesi profesörlüğünün üç yüzüncü yıl dönümünün Padua'da şenliklerle kutlanması vesilesiyle kaleme alınmıştır.⁸⁵

Yazar, Galilei'nin, matematiğe duyduğu ilginin kökeninde babasının etkisi olduğunu ifade eder. Metinde, Galilei'nin Padua'da 18 yıl boyunca ders verdiği ve bu dönemi oldukça üretken geçirdiği vurgulanır. Örneğin, Galilei'nin bu dönemde mekanik kitabı yazdığını, askeri bilimlerle ilgili incelemeler yaptığını, yüzen cisimlerle ve doğa bilimleri ile ilgili araştırmaları olduğunu belirtir. Geometrik pergel ve teleskop icat ettiğinden söz eden yazar, mikroskobun icadını da Galilei'ye atfetmiştir. Bu döneme dair bilimsel etkinlikleri arasında yaptığı astronomik gözlemlerden de kısaca söz eder.⁸⁶

⁸² A.e., s. 19

⁸³ Cem Şems Tümer, “‘Mektep’ Dergisi ve Hakkında Yapılan Çalışmalara Dair Bazı Dikkatler,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C:X, No:21, 25 Şubat 2010 s. 323-325

⁸⁴ A.e., s. 325

⁸⁵ “Teracim-i Ahval: Galilei'nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı,” *Mektep*, Sene 2, No:85, 15 Mart 1309 (27 Mart 1893), s.428

⁸⁶ A.e., s. 428-429

Metinde, Galileo'nun Floransa'ya göç etmesiyle beraber çeşitli sorunlarla karşılaştığı ifade edilmiştir. Zira, Galileo, dünyanın döndüğünü ve evrenin merkezi olmadığını iddia etmesiyle tepki çekmeye başlamıştır. Galilei'nin, iddialarını ispata girişmek için bir eser kalem alması nedeniyle engizisyonda yargılandığından kısaca bahsedilmiştir. Yazar, metinde zikredilen şenliklere dünyanın her yerinden bilim insanlarının katıldığını belirterek biyografiyi tamamlamıştır.⁸⁷

Mektep dergisinde yayınlanmış olan Maxwell biyografisi, “Elektrik Nedir Yahud Maxwell Kimdir?” başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Yazarı bilinmemektedir. Biyografinin devam edeceği ifade edilmişse de mevcut sayılarda devamına rastlanmamıştır. Biyografi, Maxwell'i Le Verrier ile karşılaştırarak başlar. Yazara göre, Maxwell'in elektrik alanındaki keşfi, Le Verrier'in okuma salonunda yaptığı matematiksel hesaplamalarla Neptün'ünün varlığını kuramsal olarak keşfetmesine benzer. Maxwell de “ziya ile elektriğin bazı münasebet-i tabiiyye sebebiyle bir şeyden ibaret olduğu” matematiksel olarak kanıtlamıştır. Ancak Maxwell'in ışığın elektrik kuramı, vaktiyle anlaşılmamış ve gereken ilgiyi görememiştir.⁸⁸ Metinde, Galilei ile de kıyaslanan Maxwell'in durumunun farklı olduğu ifade edilmiştir. Zira, Galilei'nin iddiaları cahil kişilerce hücumu uğrarken, Maxwell, “ulum ve fünuna şiddetle intisab etmiş, yolda iştihar eylemiş birtakım zevat”larca itibar görmemiştir.⁸⁹ Yazar, Maxwell'in matematiksel fizik üzerine olan kitabının ancak vefatından sonra takdir görmeye başladığını ifade etmiştir.⁹⁰

Bir matematikçi olan Ossian Bonet, Mektep dergisinde biyografisi yayınlanmış bir başka bilim insanıdır. Biyografinin yazarı bilinmemektedir. Yazar, biyografinin girişinde Bonet'nin yakın bir tarihte öldüğünü bildirmektedir.⁹¹ Metnin devamında Bonet'nin encümen-i danış üyesi olduğu bildirildikten sonra doğum yeri ve tarihi verilmiştir. Yazar, Bonet'nin çocukluğunda matematik öğrenmeye “meyl-i azim”

⁸⁷ A.e., s. 429

⁸⁸ “Tabiiyyat: Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?” **Mektep**, Sene:2, No:86, 22 Mart 1309 (3 Nisan 1893), s.438

⁸⁹ A.e., s. 438

⁹⁰ A.e., s. 440

⁹¹ “Teracim-i Ahval: Ossain Bonet,” **Mektep**, Sene:2, No:90, 8 Mayıs 1893, s. 492

gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Bonet'nin mühendislik şahadetnamesi aldığı belirtilmiştir.⁹² Ancak, Bonet'nin matematik aşkından dolayı kariyerinde farklı bir yöne gitmek istediği şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Fakat müteveffa-i mumaileyhin riyaziyat-ı [mutlakayla] iştilal arzusu her türlü amaline galebe çaldığı cihetle kendisi için bir menba-i saadet olan turuk ve maabir mühendisliğini terk etmiş ve riyaziyat-ı [mutlakace] olan vukuf ve malumatını Paris heyet-i ilmiyelerine tanıttırincaya kadar on sekiz yirmi sene kadar bir müddet zaruretle imrar-ı vakit eylemiştir.”⁹³

Metnin ilerleyen kısımlarında ise, Bonet'nin görev aldığı makamlardan ve eserlerinin niteliğinden bahsedilmiştir.⁹⁴

2.8. MİRAT-I ALEM

Mirat-ı Alem dergisi hakkında fazla bilgi yoktur, mevcut bilgiler de kesinlikten uzaktır.⁹⁵ Derginin, 8 Temmuz 1884 tarihli ilk sayısının kapak bilgilerinde, “Encümen-i Hadim-i Terakki-i Maarif” tarafından yayınlandığı ifade edilmiştir.⁹⁶ Yayın politikası olarak alt başlığında düşülen “şuunat-ı medeniye, mebhas-ı fenniye ve edebiye, hıfz-ı sıhha, seyahat ve teracim-i ahval gibi hususat-ı mütenevviadan bahseder” notundan da anlaşılacağı üzere, dönemin pek çok süreli yayınıyla benzerlikler göstermektedir. Mirat-ı Alem dergisinde, biri Humphry Davy (1778-1829) ve diğeri Aloysius (Luigi) Galvani (1737-1798) hakkında olmak üzere iki batılı bilim insanı biyografisi yayınlanmıştır.

⁹² A.e., s. 492

⁹³ A.e., s. 492

⁹⁴ A.e., s. 492-493

⁹⁵ Ahmet İhsan Tokgöz'ün hatıralarında, Mirat-ı Alem dergisinin Mahmud Sadık Bey ve A. Nuri Bey tarafından yayınlanan, resimli ve uzun ömürlü bir dergi olduğu ifade edilmiştir. Bu bölüme, Tokgöz'ün anılarını yayına hazırlayan Alpay Kabacalı tarafından bir not düşülmüştür. Notta, Mirat-ı Alem dergisini çıkaran kişilerin Mehmed Fevzi ve Mehmed Şevki olduğu belirtilmiştir. (Bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 37). Derginin Milli Kütüphane Dijital Kataloğunda açık erişim bulunan nüshalarından, bazı sayıların (1, 2, 3 vb) iki kez yayınladığı anlaşılmaktadır. Üstelik derginin ikinci kez yapılan baskıları içerik açısından ilkinden farklıdır. Literatürde bu dergi hakkında yapılmış bir çalışmaya rastlayamadığımızdan, dergi hakkında daha fazla bilgi elde etmek mümkün olmamıştır.

⁹⁶ **Mirat-ı Alem**, Sene 1, No: 1, H.14 Ramazan 1301/R. 25 Haziran 1300 (8 Temmuz 1884)

“Sir Humphry Davy ve Elektrik Lambası” başlıklı metin “M. Sadık” imzasını taşımaktadır.⁹⁷ M. Sadık, büyük ihtimalle Mahmud Sadık’ın (1864-1930) kısaltmasıdır. Biyografi, maden ocaklarında biriken gazlar nedeniyle çıkan yangınlardan bahsederek başlamaktadır. Yazar, yangınların önüne geçmek için Davy’nin “emniyet lambası”nı icat ettiğini belirtir. Davy’nin yaşamından çok az bahseden bu yazı, ağırlıklı olarak emniyet lambası ve onun çalışma prensibini anlatmaktadır. Yazar, Davy’nin madenlere girerek emniyet lambasını önce kendisinin kullandığını, yaşamını tehlikeye atma pahasına deneyleri kendi üzerinde gerçekleştirdiğini vurgular.

Galvani biyografisinin yazarı ise Ömer Subhi’dir.⁹⁸ Biyografi, Galvani’nin hayvansal elektrik ismini verdiği keşif ile şöhret kazandığını vurgulayarak başlamıştır. Metne göre Galvani, 20’li yaşlarının başında ruhban sınıfına dahil olmak istemiş, ancak ailesi ve dostlarının baskılarıyla bu arzusundan vazgeçerek ve tıp eğitimine yönelmiştir. Yazar, Galvani’nin anatomi ve cerrahlıktaki mahareti ile öne çıktığını vurgulamıştır.⁹⁹ Galvani’nin hayvansal elektriği nasıl keşfettiğine biyografide hatırı sayılır bir yer verilmiştir. Yazara göre bu keşif, Galvani’nin eşinin hastalığını tedavi etmek için yaptığı araştırmalar sırasında tesadüfen gerçekleşmiştir. Galvani tedavide son çare olarak kurbağa etinden elde edilecek suyu kullanmak istemiştir. Kurbağayı teşrih ederken onu elektrik makinesine çok yakın bir yere bırakmış, bu esnada Galvani’nin yardımcılarında biri yanlışlıkla teşrihte kullanılan bir aletle kurbağanın sinir ucuna dokunmuştur. Elektrik ile kurbağanın kaslarının hareket ettiği, bu tesadüf sayesinde anlaşılmıştır. Galvani, daha sonra kurbağalar üzerinde sistemli bir şekilde çalışarak hayvansal elektrik konusunu geliştirmiştir. Yazar, Galvani’nin çalışmalarını düzelter ve geliştiren Volta’nın kazandığı şöhretin, bu olayı ilk keşfeden Galvani’ye ait olması gerektiğini belirtir.¹⁰⁰

⁹⁷ M. Sadık, “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası,” **Mirat-ı Alem**, C.I, No:2, 12 Şevval 1301/ 23 Temmuz 1300 (4 Ağustos 1884), s. 26-27

⁹⁸ Ömer Subhi, “Hekim-i Meşhur Galvani,” **Mirat-ı Alem**, Sene:1, No:3, t.y., s.38-39

⁹⁹ **A.e.** s. 38.

¹⁰⁰ **A.e.** s. 38.

Biyografide, Galvani'nin çalışmalarıyla bu alanda öncü bir konumda olduğu dile getirilmiştir. Onun açtığı yolda canlılar üzerinde elektrik kullanılarak başka deneyler de yapılmıştır. Yazar, biyografide bu deneylerin bazılarında bahseder. Humboldt'un balıklar, kuşlar ve daha sonra kendi üzerinde yaptığı deneyler, Andrew Ure'nin mahkûm cesetleri üzerindeki çalışmaları bunlardan bazılarıdır.¹⁰¹

2.9. MİRSAD

Mirsad, 26 Mart 1891 ile 10 Eylül 1891 tarihleri arasında 25 sayı yayınlanmış edebiyat ağırlıklı bir dergidir.¹⁰² Edebiyat ve şiirin yanı sıra derginin her sayısında bilim ile ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Özellikle “Kısm-ı Fenni” başlıklı bölümlerde ve zaman zaman “Mütenevvia” başlıklı bölümlerde bu tür yazıları bulmak mümkündür. Dergideki tek bilim insanı biyografisi “Mütenevvia” bölümünde yer alan Sofya Kovalevskaya (1850-1891) hakkındadır.¹⁰³ Matematikçi Sofya Kovalevskaya, aynı zamanda tezimizde karşımıza çıkan tek bilim kadınıdır. Biyografisi, iki kısım halinde yayınlanmıştır ve yazının başına “M. Vehbi imzasıyla varid olmuştur” notu düşülmüştür.

Biyografi, Kovalevskaya'nın vefat haberiyle, aşağıdaki gibi başlamaktadır:

“Bütün Danimarka gazeteleri, Stockholm Darülfünûnu riyaziye muallimesi, Madam Sofya Kovalevskaya'nın vefatı haber-i küdüret-eserini ilân etmektedirler. Madam Kovalevskaya Noel yortuları esnasında cenubi Fransa'da iken 4 Şubat'ta Stockholm'e avdet ederek 6 Şubat'ta tedrise başlamış ve o günlerde akşamı hastalanarak 10 Şubat'ta zatülcenb illetinden vefat etmiştir.”¹⁰⁴

10 Şubat 1891'de hayatını kaybeden matematikçinin vefat haberini 6 ayı aşkın bir süre sonra, sanki dün olmuşçasına ifade eden bu satırlar ve biyografide geçen “1890

¹⁰¹ A.e. 39.

¹⁰² Süheyla Yüksel, “I. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Edebiyatından Altı Aylık Bir Kesit: Mirsad,” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, No: 38, 2008, s.249-260.

¹⁰³ Dergide yayınlanan yazıların indeksi ve daha fazlası için bkz. Pınar Şaylan, “Mirsad Mecmuası: Tahlilî Fihrist, İnceleme, Metinler,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, K.T.Ü, 1998.

¹⁰⁴ M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:24, 19 Ağustos 1307 (31 Ağustos 1891), s.190. Biyografinin devamı: M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:25, 29 Ağustos 1307 (10 Eylül 1891), s.198

Kanûn-ı Evvel’inde sahib-i makaleye yazmış olduğu son mektubunda” gibi ifadelerinden anlaşılacağı üzere, bu biyografi, Kovalevskaya’yı tanıyan ve Danca bilen biri tarafından yazılmıştır. Ancak dergi, M. Vehbi tarafından yapılan tercümeyi, yazının kaynağı ve asıl yazarı hakkında herhangi bir bilgi vermeden ya da herhangi bir adaptasyon yapmadan olduğu gibi yayınlamış görünmektedir.

Yazıda vefat haberini, Kovalevskaya’nın yaşam öyküsü takip eder. Sırayla babasından ve dayısından aldığı ilk eğitimini, 16 yaşında Heidelberg Üniversitesi’ne kabul edilmesini, daha sonra Berlin’de matematik eğitimi almasını ve yirmi yaşında Göttingen’de doktorasını tamamlamasını kısaca anlatır. Kovalevskaya’nın Stockholm Üniversitesi’nde analiz derslerini (tahlil-i riyazi) Almanca ve Danca dillerinde başarıyla verdiğini ifade eder. Kovalevskaya’nın matematikle ilgili yayınlarından da kısaca söz edilir.

Kovalevskaya’nın edebi yönünün de olması, yazar tarafından vurgulanan başka bir husustur. “Çocukluk Yadigarları” adıyla yayınladığı eserinden alıntı yaparak, Kovalevskaya’nın küçük yaştan itibaren kendini belli eden zekasını sergileyen bazı anekdotlarla biyografiyi tamamlamıştır. Yazar Kovalevskaya’yı “mücessem-i iffet bir nâdire-i rûzgâr” sözleriyle niteler.

2.10. NAHİD

Hakkında bir araştırmaya rastlayamadığımız Nâhid dergisi, 13 Ocak 1887 tarihli ilk sayısı ile yayın hayatına başlamış, 15 günde bir yayınlanmış bir süreli yayındır. Kataloglarda kayıtlı 28 numaralı son sayısına göre yayın hayatı 27 Şubat 1888 tarihinde sonlanmış görünmektedir.¹⁰⁵ Edebi ve bilimsel konularda yayın yapacağı beyan edilmiştir. İmtiyaz sahibi B. M. Rıza’dır. Dergi, adını Venüs gezegeninden almıştır.¹⁰⁶ Dergide üç bilim insanı biyografisi yayınlanmıştır.

¹⁰⁵ Bkz. Bonn Üniversitesi dijital kataloğu <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbonia/periodical/pageview/6918347> (Son giriş 26.11. 2021). Derginin kapak sayfalarında hem hicri hem de rumi tarih atılmıştır. Ancak bu iki tarih özellikle 24-28. sayılar arasında, miladi tarihe çevirilince farklı sonuçlar vermektedir. Rumi tarih baz alındığında derginin 15 günlük periyoduna daha uygun bir sonuç verdiğini fark ettiğimizden Nâhid dergisi ile ilgili künyeleri yalnızca Rumi takvime göre verdik.

¹⁰⁶ **Nâhid**, No: 2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.14.

Biyografiler; Comte de Buffon (1707-1788), François Arago (1786-1853) ve James Watt (1736-1819) hakkındadır.

Asıl adı Georges-Louis Leclerc olan doğabilimci Comte de Buffon biyografisi, Hazım imzasıyla, dört sayı boyunca parçalar halinde yayınlanmıştır.¹⁰⁷ Biyografinin girişinde yazar, doğanın sırlarını inceleyenler arasında Buffon'un ayrı bir yeri olduğu belirtir ve tanınırlığına işaret eder. Genç okuyuculara yönelik olan bu biyografiyi yazma nedenini, Hazım, şöyle ifade etmiştir:

“...Buffon nasıl adam idi? Ne suretle ihraz-ı muvaffakiyet edebildi? Zümre-i meşahire nasıl dahil oldu? İşte genç karilerimizi sâika-yâb-ı şevk etmek için şimdide o cihetlerden bahsedeceğiz.”¹⁰⁸

Biyografi bilim insanının çocukluğu ile başlar. Onun doğayı gözlemlemekten aldığı keyfin, çocukluk devirlerini geçirdiği Buffon bölgesinin pastoral zenginliği ile başladığına değinilir. Dijon'da Cizvit Koleji'nde öğrenci olduğu ilk gençlik çağları ise, yaşlılarından farklı olarak bilim ve matematiğe tutku derecesinde ilgili, çalışkan ve düşünmeyi seven biri olarak resmedilir. Meslek seçme çağına geldiğinde, babasının arzusu olan Hukuk eğitimine istek duymayan Buffon, bir süre, aile servetinin de verdiği imkanlarla, serbestçe yaşamış ve gezmiştir. Fransa ve İtalya'ya yaptığı seyahatlerde, yazara göre, görüp inceledikleri içinde en çok ilgisini çeken şey, dağlar, vadiler, nehirler, denizler gibi doğanın eserleri olmuştur. Gezisinin son ayağı onu Paris'in şehir ve cemiyet hayatına getirdiğinde, Buffon, bilim insanları ve entelektüellerle tanışma, sohbet etme fırsatı bulmuştur. Yazar, bu sosyal ilişkileri sırasında Buffon'un bilimler hakkındaki genel bilgisinin etrafında saygı uyandırdığını ve onu 26 yaşındayken “Fransa Encümen-i Ulum ve Fünunu” üyeliğine taşıdığını anlatır.¹⁰⁹ Yazar, Buffon'un bir bilim insanı olarak yeteneklerinin, ilgilerinin onun çocukluğunda ve gençliğindeki izlerini böylece okuyucuya sunmuş olur. Buffon

¹⁰⁷ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 6-8; Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.15-16; Cemaziyülevvel 1304/ 1 Şubat 1302, s.23-24; Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:4, 4 Cemazeyilahir 1304 /15 Şubat 1302 (27 Şubat 1887), s. 4.

¹⁰⁸ Hazım, “Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 6.

¹⁰⁹ **A.e.**, s.7.

biyografide, bir “tabiiyyun” (doğa bilimci/natüralist) olarak nitelendirilir. Birçok bilim dalındaki engin bilgisiyle onu, Aristoteles ve Gaius Plinius Secundus ile eşdeğer görülür. Yazar, ayrıca Buffon’un takdir ve teşekkürü en çok hak eden yönünün, eserini herkesin anlayabileceği şekilde kaleme alması olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰

Derginin bir sonraki sayısında devam eden biyografinin ikinci kısmı, neredeyse tamamen Buffon’un nasıl bir çalışma disiplinine sahip olduğunu göstermeye ayrılmıştır. Yazar, Buffon’un hem mirasçısı olduğu toprakları idare etmek hem de bilimsel çalışmalarını sürdürmek için her türlü eğlenceyi bıraktığını, düzenli ve programlı bir hayat sürdürdüğünü, bazı eğlenceli anekdotlar eşliğinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bir yılın 8 ayını Buffon arazisindeki evinde, 4 ayını da kralın bahçesindeki görevi nedeniyle Paris’te geçiren, günde 10-12 saat çalışan bilim insanı, bu portreye göre, her vaktini değerlendiren, çalışkan ve sorumlu bir insandır. Yazar onu bir cümleyle şöyle özetler: “Buffon için yaşamak, çalışmak demek idi.”¹¹¹

Yazar, biyografinin üçüncü kısmında, Buffon’un 36 ciltlik ünlü eseri “Tarih-i Tabiiyye”nin (Histoire Naturelle, Générale et Particulière) kaç senede ve nasıl meydana getirildiği ile ilgili bazı hususları okuyucunun ilgisine sunmuştur. Bu eserin oluşabilmesi, Buffon’un senelerce süren ve ilerleyen yaşına rağmen eksilmeyen çalışma ve yazma arzusuyla açıklanmıştır. Yazar, Buffon’un kendi sözlerine referansla külliyatın “elli sene yazıhanesinin yanından ayrılmayarak” yazıldığını belirtmiştir. Buffon’un dehasını takdir edenlere karşı verdiği “deha denilen şey sabır ve metanetten ibarettir” cevabı ile, bilim insanının adanmışlığına ve çalışkanlığına dair vurgu tekrarlanır.¹¹²

Biyografinin dördüncü ve son kısmı, Buffon’un yakınları ve çevresiyle ilişkilerine değinerek, genel karakterini resmetmeye devam etmiştir. Yazara göre, Buffon iyilik yapan, cömert bir insandır, Montpard’da yaşayan ihtiyaç sahibi herkes ondan yardım görmüştür. Öyle ki, Buffon, iş bulamayanları bahçesinde rençberlik ile

¹¹⁰ A.e., s.8.

¹¹¹ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” *Nâhid*, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s. 15-16.

¹¹² Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” *Nâhid*, No:3, Cemaziyülevvel 1304/ 1 Şubat 1302 (13 Şubat 1887), s. 23.

istihdam etmiştir. Kısaca ebeveyn yönüne değinilen satırlarda, Buffon, oğlunu zeki, bilgili ve iyi karakterli bir insan olarak gören ve ona karşı büyük bir sevgi besleyen bir baba olarak tasvir edilmiştir.¹¹³ Özetle, Hazım, Buffon’u bilgi birikimi, insanlığın ilerlemesi için çaba göstermesi ve güzel ahlakıyla örnek teşkil eden mahir bir kişi olarak tanımlayarak biyografiyi bitirmiştir.

James Watt biyografisi, Nâhid dergisinde iki kısım olarak yayınlanmıştır. Yazar adı belirtilmemiştir. Yazar, biyografiyi, James Watt’ın insanlığa faydalı bir icat olduğu herkesçe bilinen buhar makinesinin mucidi olması sebebiyle kaleme almıştır. Metinde, buhar makinesi tarihi açısından önemli görülen Denis Papin, Savery ve Newcomen’den de kısaca bahsedilir ancak buhar makinesini mükemmel bir şekilde kullanıma hazır hale getiren kişinin James Watt olduğu vurgulanır.¹¹⁴

Biyografinin birinci kısmı ağırlıklı olarak Watt’ın çocukluk ve gençlik yıllarına ayrılmıştır. Burada ilk eğitiminden ve ailesinden bahsedilmiş, zekasının çocuk yaşlarda kendini gösterdiği, bilimsel konulara meraklı, düşünen ve araştıran bir genç olduğu bazı anekdotlarla anlatılmıştır.¹¹⁵

Biyografinin ikinci kısmı, Watt’ı buhar makinesinin keşfine götüren sürece ve çalışma hayatına odaklanmıştır.¹¹⁶ Watt, matematiksel aletler üreten bir zanaatkarın yanında bir müddet çalışarak teknik beceriler edinmiştir. Bu sayede Glasgow Üniversitesi’nde bilimsel aletlerden sorumlu teknisyen görevine getirilmiştir. Yazar, onun makineler ve bilimler hakkındaki bilgi ve becerilerinin, Glasgow Üniversitesi’nce takdir gördüğünü, sık sık onun bilgisine başvurulduğunu belirtir. Watt’ın bilimsel problemleri çözmekte ısrarcı bir tutumu olduğu, sırf bir problemi çözebilmek için Almanca öğrendiği metinde ayrıca vurgulanmıştır.¹¹⁷ Watt’ın, Glasgow Üniversitesi’nde çalıştığı sırada, Newcomen tarafından imal edilmiş ancak

¹¹³ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:4, 4 Cemazeyilahir 1304 /15 Şubat 1302 (27 Şubat 1887), s. 4.

¹¹⁴ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 46-48.

¹¹⁵ **A.e.**, s.47.

¹¹⁶ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:7, 20 Recep 1304/1 Nisan 1303 (13 Nisan 1887), s. 52-54.

¹¹⁷ **A.e.**, s.52-53.

tamamlanmamış bir makinenin sorunlarını çözerek tekniğini geliştirmesi, onda kendi “vapur makinesi”ni yapma isteği uyandırmıştır. Yazar, bu makinenin imali için gerekli finansmanı Watt’ın nasıl sağladığından bahseder. Watt, Birmingham’da bir fabrika sahibinin desteğini alarak hem “buhar makinesini mükemmel surette meydana çıkarmış” hem de servet kazanmıştır.¹¹⁸ Biyografide yer yer Watt’ın karakterine dair yorumlar da vardır. Watt tevazu sahibi bir insan, Edebiyata meraklı, yetmiş yedi yaşında bile yabancı dil öğrenmeye çalışan, ömrünün son anına kadar araştıran biri olarak resmedilmiştir.¹¹⁹

Nâhid dergisinde yayınlanmış son bilim insanı biyografisi, François Arago (1786-1853) hakkındadır. Bu metnin de kim tarafından kaleme alındığı belirtilmemiştir.¹²⁰ Yazı Hâver dergisinde daha önce yayınlanmış Arago biyografisi ile benzerlikler taşımaktadır.

Biyografi, François Arago’nun Perpignan şehrindeki heykelini betimleyerek başlar. Metnin ilerleyen kısımlarında, François Arago’nun edebiyattan keyif aldığı belirtilmiştir. Yazar, Hâver dergisinin yayınlanmış olduğu Arago biyografisindeki zabit anekdotunu çok benzer bir şekilde aktarmıştır. Hâver’den farklı olarak bu anekdotta Ecole Politeknik’in adı verilmemiştir. Onun yerine Şahadetname-i Mekteb-i Sanayi adı verilen bir kurumdan bahsedilmiştir. Arago’nun genç zabıtın rütbelerinden etkilenmiş olduğu ve bu vesileyle zabıtın mezun olduğu okula kaydolmak istemesi aynı şekilde anlatılmıştır.¹²¹ Metinde, matematik çalışan Arago’nun okula giriş sınavına dair bir anekdot paylaşılmıştır. Bu anekdot da Hâver dergisindeki ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. Sınav görevlisi olan Gaspard Monge ve François Arago arasında geçen diyalog, Arago’nun verdiği parlak cevaplara ve zekasına vurgu yapmaktadır. Ayrıca, Arago’nun bu sınava hazırlanırken bir hocadan eğitim almamış olması da takdir edilmektedir.¹²² Yazar, Arago’ya bir cebir kitabında daima ilerlemeyi öğütleyen bir notun kendisine rehberlik ettiğini belirtmiştir. Biyografinin devamında,

¹¹⁸ A.e., s.54.

¹¹⁹ A.e., s. 54.

¹²⁰ “Teracim-i Ahval: Arago,” **Nâhid**, Sene:1, No: 28, 15 Şubat 1303 (27 Şubat 1888), s. 217-223.

¹²¹ A.e., s. 218.

¹²² A.e., s. 218-219.

Laplace'ın rasathanede görev alması için Arago'yu çağırması ve Arago'nun askeriye için çok istediği halde görevi kabul etmesine değinilmiştir. Metnin ilerleyen kısımlarında ise, Arago'nun görev aldığı muallimlikler ve üye olduğu bilim cemiyetleri verilmiştir.¹²³ Metinde, Arago'nun siyasete girdikten sonra bile bilime gayret ve himmet gösterdiği ifade edilmiştir. Arago'nun bilimsel çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmalar, ses ve ışık hızının ölçümü, polariskopun icadı, mıknatıslık ve astronomi üzerinedir.¹²⁴ Yazar, François Arago'nun kardeşlerinden de kısaca bahsetmiştir. Kardeşlerinden biri general, diğeri ikisi ise diplomat ve seyyahdır. Biyografinin sonlarına doğru ise, Arago'nun fazla sayıda genç Fransız bilim insanı yetiştirdiği, herhangi bir bilim insanının yaptığı icadın duyurulması için elinden geleni yapan biri olduğu vurgulanmıştır.¹²⁵

2.11. SA'Y

Sa'y dergisi, 28 Ekim 1887 ile 28 Nisan 1888 arasında toplam 13 sayı yayınlanmıştır.¹²⁶ Dergiyi şair Halil Edib (1863-1912) yayına hazırlamıştır. İçeriği Edebiyat ağırlıklı olmakla beraber, Tarih ve zaman zaman da çeşitli bilimsel konularda yazılar yayınlamıştır. Dergide, biyografi türünde de yazılar bulmak mümkündür ancak bunlar arasında tek batılı bilim insanı biyografisi kimyager Claude Louis Berthollet (1748-1822) üzerinedir.¹²⁷ Bu metnin yazarı ise belirtilmemiştir.

Biyografi, Berthollet'in kimya alanındaki çalışmalarından kısaca bahseder. Bunlar arasında, uzun deniz seyahatlerinde içme suyunun temiz kalmasını sağlayan bir yöntem geliştirdiği, kenevir ile ketenin klor kullanılarak beyazlatılmasını mümkün kılan bir keşfi olduğu gibi konular sayılabilir. Napolyon Bonaparte ve 18. Louis

¹²³ A.e., s. 219, 221.

¹²⁴ A.e., s.222-223

¹²⁵ A.e., s.224.

¹²⁶ "Say", Milli Kütüphane Dijital Kataloğu: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/723>

¹²⁷ "Teracim-i Ahval: Berthollet," Sa'y, Sene: 1, No: 3, 12 Rabiulevvel 1305/15 Teşrin-i Sani 1303 (28 Kasım 1887), s. 22-23.

tarafından ödüllendirilen Berthollet'in "makam ve mevkide gözü olmadığı" ifade edilmiştir.¹²⁸ Biyografinin hangi vesileyle kaleme alındığına dair bir bilgi yoktur.

2.12. SERVET-İ FÜNUN

Servet-i Fünun, 27 Mart 1891 – 25 Mayıs 1944 tarihleri arasında yayınlanmış uzun soluklu bir dergidir. Servet gazetesinin fen ilavesi olarak yayın hayatına başlayan dergi, Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün imtiyazını almasıyla edebiyat konularını da içerecek şekilde zenginleşmeye başlamıştır. Zamanla dergi, edebi içeriklere daha fazla ağırlık verir hale gelmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit (Yalçın), Hüseyin Suat ve Süleyman Nazif gibi isimler derginin önde gelen yazarları arasındadır.¹²⁹

Derginin 1908'e kadar çıkmış olan sayılarında 16 batılı bilim insanının biyografisi ya da haklarında kısa biyografik bilgiler içeren yazılar yayınlanmıştır. Bunlar yayım sırasına göre şöyledir: Jean Charcot, Louis Pasteur, Camille Flammarion, A. de Quatrefages, Jules-Émile Péan, Léon Clément Le Fort, Charles-Édouard Brown-Séquard, Gabriel Lippmann, Claude Louis Berthollet, Ernst von Leyden, Marie François Xavier Bichat, Rudolf Virchow, Pierre Curie, Thomas Edison, Henri Moissan ve Lord Kelvin. Aşağıda kısaca bu biyografilerin içeriklerinden söz edilmiştir.

Servet-i Fünun dergisinin 5. sayısında Jean Martin Charchot (1825-1893)¹³⁰ hakkında oldukça kısa bir yazı yayınlanmıştır. Yazarı bilinmemektedir. Biyografide, Charchot "Fransa'nın yetiştirdiği birinci sınıf etıbbadan" biri olarak nitelendirilmiştir. Sinir hastalıkları ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri üzerine çalıştığını ifade edilen Charchot'nun Fransa Tıp Akademisi üyesi olduğu, hocalık yaptığı ve 8 ciltlik bir eseri olduğu belirtilmiştir.

¹²⁸ A.e., s.22-23.

¹²⁹ İsmail Parlatır, "Servet-i Fünûn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/servet-i-funun> (27.11.2021). Ayrıca bkz. <http://www.servetifunundergisi.com/servet-i-funun-dergisi-kisa-tarihi/> (son erişim: 27.11.2021)

¹³⁰ "Charcot," **Servet-i Fünun**, C.I, No: 5, t.y. (1891), s.56. Servet-i Fünun dergisinin ilk 26 sayısı tarih atılmadan yayınlanmıştır. Ancak 1891 yılında basıldığı kesindir. Bu nedenle, künye bilgisi olarak sadece yıl belirtmeyi uygun gördük.

Louis Pasteur'ün *Servet-i Fünun* dergisinde iki farklı biyografisi yayınlanmıştır. Bunların ilki derginin 5. sayısında neşredilmiştir. Sayının hangi tarihte çıktığı bilinmemektedir.¹³¹ Tek parça halinde yayınlanan bu biyografinin yazarı belli değildir. Diğer Pasteur biyografisi ise 10 Ekim 1895 tarihli ve onun da yazarı belli değildir.¹³²

İlk biyografide Pasteur'ün mikroplar üzerine çalıştığı ve kuduz hastalığının aşısını bulduğu ifade edilmiştir. Metinde, kuduz hastalığının tedavisini bulmanın önemine vurgu yapılmıştır. Öyle ki her ülkeden bir doktor heyeti Pasteur'ün bu alandaki bilgisinden faydalanmak için onu ziyarete gitmiştir. Yazar, ayrıca, kuduz aşısını bularak Pasteur'un insanlığı kendisine minnettar bıraktığını vurgulamıştır. Yazıda Osmanlıların da Pasteur'e bir heyet gönderdiği ve Mekteb-i Tıbiyye'de kuduz hastalığı için bir tedavihane kurulduğu bildirilmiştir.¹³³ 10 Ekim 1895 tarihli nüshada sadece Pasteur'ün son zamanlardaki sağlık durumu ile ilgili bilgiler ve ölüm haberi yer almaktadır.

“Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, *Servet-i Fünun*'da yayınlanmış başka bir biyografik metindir. Derginin birinci yılının 11. sayısında, “A.R.” imzasıyla neşredilmiştir.¹³⁴ Biyografi yazarının metin içinde bir yerde, Flammarion'un *Uranie* adlı romanını daha önce tercüme ettiğini belirtmesi sayesinde, A.R. kısaltmasının Ahmed Rasim'i işaret ettiği ortaya çıkmaktadır.¹³⁵ Biyografi, Flammarion'un “ekser-i kariûn-i Osmaniye” tarafından bilindiğini vurgulayarak başlar. Yazar, Flammarion'u bir bilim insanından (ulema-i fen) ziyade astronomide ihtisaslaşmış bir yazar (erbab-ı tahrir) olarak tanıtır. Onun bir “riyazi” değil bir “mütefekkir” olarak görüldüğünü ifade eder: Astronomi alanında matematikçilerin ortaya çıkardığı sonuçları felsefi bir

¹³¹ “Pasteur,” *Servet-i Fünun*, C:I, No:5, t.y. (1891), s.55-56.

¹³² “Mösyö Pasteur,” *Servet-i Fünun: Tevcihat ve Havadisat Kısım*, Sene: 5, C:X, No:239, 28 Eylül 1311 (10 Ekim 1895), s.38-39

¹³³ “Pasteur,” *Servet-i Fünun*, C:I, No:5, t.y. (1891), s. 56.

¹³⁴ A. R, “Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, *Servet-i Fünun*, Sene: 1, No: 11, t.y. (1891), s.127. *Servet-i Fünun* dergisinin ilk 26 sayısı tarih atılmadan yayınlanmıştır. 27. Sayıdan geriye dönük olarak hesaplandığında da 11. Sayı Mayıs sonu ya da Haziran başlarına denk gelmektedir. Ancak 1891 yılında basıldığı kesindir. Bu nedenle, künye bilgisi olarak sadece yıl belirtmeyi uygun gördük.

¹³⁵ C. Flammarion, *Urani*, Çev. Ahmed Rasim, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1308,

şekilde inceleyerek genel okura sunmuştur. Öyle ki, Flammarion evrene bir “alim” gözüyle değil, daha çok “aşıkane” bir hal ile bakmıştır. Yazar, Flammarion’un büyük bir rasathanesi olduğunu, vaktini burada geçirdiğini ifade eder, eserlerinden birkaçının isimlerini vererek biyografiyi bitirir.¹³⁶

Armand de Quatrefages (1810-1892) biyografisi, Servet-i Fünun’un 51. sayısında yayınlanmıştır.¹³⁷ Biyografinin yazarı bilinmemektedir. Yazar, metnin girişinde, zoolog Quatrefages’in yakın zamanda vefat ettiğini bildirmiştir. Metin, kısa bir biyografidir. Quatrefages’in yaptığı seyahatler ve eserlerinin adını içermektedir.

“Mösyö Péan ve Hastahanesi” başlıklı metin, Servet-i Fünun’da yayınlanmış bir başka batılı bilim insanı biyografisini içermektedir.¹³⁸ Mösyö Péan ile kastedilen kişi, ünlü cerrah Jules Emile Péan’dır (1830- 1898). Metin, 16 Mart 1892 tarihinde 105. sayıda yayınlanmıştır. Yazarı, Doktor Besim Ömer (Akalin, 1862-1940)’dır. Bu metni, tezimizde incelediğimiz diğer biyografilerden ayıran, yazarının Jules Emile Péan’i bizzat tanımasıdır. “Bir hayli müddet maiyyetinde bulunan bizim gibi şâkirdanı, mûmâileyhin nezaketini ve hüsn-i muamelatını pek güzel tanır” ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Besim Ömer’in hocasının özellikle karakteri hakkında yaptığı değerlendirmeler dikkate değerdir.

Besim Ömer yazıya, Péan’ın “tercüme-i hal”inden uzun uzadıya bahsetmek istemediğini beyan ederek başlar. Dolayısıyla yazı, onun çocukluğu, eğitimi gibi konularda tipik bir biyografide bulunabilecek bilgiler içermez. Onun yerine, Péan’ın yalnız Fransa’da değil uluslararası çapta tanınan, başarılı bir cerrah olduğunu anlatan, zekâsı ve çalışkanlığının altını çizen bir girişle başlar.¹³⁹ Yazının daha çok üzerinde durduğu kısım, Péan’ın cerrah olarak başarısını, bu başarının getirdiği şöhreti ve serveti, yoksulların tedavisi için kullanmasıdır. Besim Ömer onun zengin ile yoksul arasında bir aracı olduğu söyler. Péan, yoksullar için “Beynelmilel Hastahane” adını verdiği bir hastane yaptırmıştır. Besim Ömer bunun yalnızca yardımseverlik açısından

¹³⁶ A. R, “Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, **Servet-i Fünun**, Sene: 1, No: 11, t.y. (1891), s.127.

¹³⁷ “A. de Quatrefages,” **Servet-i Fünun**, Sene:1, No:51, 20 Şubat 1307 (3 Mart 1892), s. 296

¹³⁸ Doktor Besim Ömer, “Mösyö Péan ve Hastahanesi,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C:V, No:105, 4 Mart 1308 (16 Mart 1892), s. 6-7

¹³⁹ **A.e.**, s. 6

değil, bilimsel olarak da model olacak bir hastahane olduğunu vurgular. Yazı, bu hastanenin mimarisi ve hijyenik koşullarının nasıl sağlandığına dair çeşitli bilgiler verir. Besim Ömer yazıyı şu sözlerle sonlandırır: “Her fedâkarlığı, her himmeti hükümetten bekleyen ağniyâ-yı ahalimiz Doktor Péan’dan ibret almamalı mıdır ?”¹⁴⁰

Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan bir başka kısa biyografi Léon Le Fort’a (1829-1893) aittir. Biyografi, 23 Kasım 1893 tarihli 141. sayıda yayınlanmıştır.¹⁴¹ Le Fort’un ölüm tarihi ise 17 Ekim 1893’tür. Le Fort’un yakın zamanda ölmüş olması nedeniyle ona dair kısa bir biyografik bilgi hazırlanmış olması mümkündür. Bu metinde Le Fort “muallim” olarak nitelenmiş, iyi bir cerrah olduğu belirtilmiş, Tıp Akademisi’nin ikinci başkanı olduğu ve cerrahlık eğitimi verdiği bilgisi verilmiştir.

Bir fizyolog olan Charles-Édouard Brown-Séquard’ın (1817-1894) biyografisi, Servet-i Fünun dergisinin 19 Nisan 1894 tarihli 162. sayısında yayınlanmıştır.¹⁴² Biyografinin yazarı, Kadri imzasını kullanmıştır.¹⁴³ Yazar, Brown-Séquard’ın kısa bir süre önce vefat ettiğini bildirerek biyografiye giriş yapmıştır. Ölüm haberini verirken onu dönemin en meşhur fizyologlarından biri ve “Fransa Encümen-i Tabiiye” üyesi olarak betimlemiştir. Metinde, ayrıca, iyi bir fizyolog olduğu kadar iyi bir tabip olduğu da vurgulanmıştır. Yazar, Brown-Séquard’ın “alem-i insaniyete hizmet edecek” bir tabibin “hem alim olup tecrübeler icra etmesi hem de bilfiil icra-i tababette bulunması gerektiğini” belirttiğini aktarmıştır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ A.e., s. 7

¹⁴¹ “Léon Le Fort,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C:VI, No:141, 11 Teşrin-i Sani 1309 (23 Kasım 1893), s.181

¹⁴² Kadri, “Brown Séquard,” **Servet-i Fünun**, Sene:7, No:162, 7 Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 94-95 (Servet-i Fünun dergisinin 162 ve 163. Sayılarının kapak sayfasında yayın tarihleri yanlışlıkla 7 Şevval 1310 ve 14 Şevval 1310 olarak basılmıştır. Derginin önceki ve sonraki sayılarıyla karşılaştırıldığında, doğru tarihlerin 7 Nisan 1310 ve 14 Nisan 1310 olması gerektiği anlaşılıyor. Biz bibliyografik künyelerde doğru olan tarihi tercih ettik.)

¹⁴³ Ahmet İhsan Tokgöz’ün hatıralarında, Servet-i Fünun’un “fenni musahabe” köşesini Kadri mahlasıyla hazırlayan kişinin Mahmud Sadık olduğu dile getirilmiştir Bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, s. 151.

¹⁴⁴ Kadri, “Brown Séquard,” **Servet-i Fünun**, Sene: 7, C: VII, No:162, 7 Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 94-95.

Biyografide, Brown-Séquard'ın bazı kişilik özellikleri, etnik kökeni ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır: Yarı Amerikalı ve yarı Fransız olan Brown-Séquard, yazara göre, Amerikalıların “gayûr, metin, ciddi” mizacıyla Fransızların ahlakını harmanlayarak “şayan-ı takdir bir tab'a” sahip olmuştur.¹⁴⁵ Brown-Séquard'ın eski bilim insanlarının elde ettiği sonuçları bile şüpheyile karşıladığı, bilgiyi her zaman kendi deneyleriyle doğruladığı ifade edilerek bilimsel araştırmaya ilişkin tutumu tarif edilmiştir. Ayrıca, Sequard'ın sabahlarını hastanede, akşamlarını ise kimya laboratuvarında çalışarak geçirdiği anlatılarak hem doktorluğu ve hem de bilim insanlığı yönü vurgulanmıştır. Biyografide, Brown-Séquard'ın'ın çalışma ve ilgi alanları, kanın terkibi, vücut sıcaklığı (hararet-i gariziyye), beyin (muhi-i şevkî) ve sinir sistemleri olarak ifade edilmiştir.

Yazar, Brown-Séquard'ın'ın genel olarak yazı yazmayı pek sevmediğini, daha çok deneylerle meşgul olmayı tercih ettiğini vurgulamıştır. Bunun yanında eserlerinin İngilizce ve Fransızca neşredildiğini aktarmıştır. Brown-Séquard, bilimi seven, yaptığı çalışmalar ile ders kitaplarında adından sıkça söz ettiren ve ileride muhtemel büyük deneylere vesile olacak çalışmalar yürüten biri olarak özetlenmiştir.¹⁴⁶

Bir fizikçi olan Gabriel Lipmann'ın (1845-1921) kısa biyografisi, Servet-i Fünun dergisinde, 6 Eylül 1894 tarihli 182. sayısında yayınlanmıştır.¹⁴⁷ Yazarı bilinmemektedir. Biyografi, Lipmann'ı renkli fotoğrafı icat eden, “Fransa erbab-ı iliminden bir zat” olarak tanıtmaktadır. Onun fizik alanındaki bilgi birikimi övülerek, “Fransa Encümen-i Fünun azası” olduğu ifade edilmiştir.

“Kimyager Berthollet” başlığıyla, Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan bir diğer biyografi Claude Louis Berthollet (1748-1822) üzerinedir.¹⁴⁸ 529. sayıda yayınlanan bu metnin yazarı belirtilmemiştir. Biyografi, Sorbonne Üniversitesi'nde Berthollet onuruna bir tören düzenlendiği haberiyle başlamaktadır. Yazara göre,

¹⁴⁵ A.e., s.95

¹⁴⁶ A.e. s. 95

¹⁴⁷ “Mösyö Lippmann,” **Servet-i Fünun**, Sene: 4, C:VII, No:182, 25 Ağustos 1310 (6 Eylül 1894), s. 408

¹⁴⁸ “Kimyager Berthollet,” **Servet-i Fünun**, Sene: 11, C: XXII, No:555, 29 Teşrin-i Sani 1317 (12 Aralık 1901), s. 142.

Berthollet 50 yıldır İnsanlığın refahı ve gelişimi için çalışmaktadır. Bütün keşiflerini insanlığa armağan etmiştir, bu nedenle yalnız Fransa tarafından değil tüm insanlık tarafından takdir görmektedir. Yazar, Berthollet'in buluşlarının sınai boyalar, kokular, eczacılık ve aydınlatma gibi alanlarda insanlığın istifade edebileceği pratik uygulamalar olduğunu şu sözlerle vurgular:

“Berthollet’den evvel bu şeyler yalnız tabiâta bulunur idi. İnsanlar mahsulat-ı tabiatın fazla bir şey yapamazlardı. Halbuki fitratın insanlara bahş ettiği zekânın hüsn-i istimali sayesinde bugün insanlar tabiatın vücuda getiremediği bir takım mahsulatı da meydana koyarak bu sayede hayat-ı maddiyyelerinde nâil-i refah olabilmişlerdir. Kâbil-i ziraat olan toprakta mevcut azot[un] havâdaki mikropların tesiri ile teceddüd ettiğini de Mösyö Berthollet keşf ve isbât etmiş olduğundan yalnız bu keşfi âlem-i ziraate ıslâh-ı arâzi için bir hayat-ı nev bahşetmiştir.”¹⁴⁹

Biyografinin son kısımlarında Berthollet genel bir çerçevede anlatılmaktadır. Burada yazar, Berthollet'in bilim alanında kimsenin göremediklerini gören bir zekaya ve yeteneğe sahip olduğuna vurgu yapmış, onu bir deha olarak nitelendirmiştir. Ona göre Berthollet, “tıpkı Lavosier gibi muhakeme-i fikriye ile değil hayal gücü ile fikirler üreten ve icatlar yapan” biridir.¹⁵⁰ Son olarak yazar, Berthollet'in törende gerçekleştirdiği teşekkür konuşmasından yaptığı bir alıntıyla, onun bilimdeki başarılarından kendisine pay çıkarmayan, buluşlarını kendinden önceki bilim insanlarının çalışmalarına dayanarak gerçekleştirdiğini ifade eden, mütevazı bir karakter olarak resmetmiştir.

Servet-i Fünun dergisinin 575. sayısında yayınlanmış olan bir başka biyografi, Ernst Viktor von Leyden’e (1832-1910) aittir.¹⁵¹ Yazarı Doktor Süleyman Numan’dır. Biyografi, Doktor Leyden’in doğumunun 70. senesinin Berlin’de şenliklerle kutlandığını haber vererek başlamaktadır. Süleyman Numan Berlin’deki öğrencilik yıllarında ders aldığı ve eğitimi tamamladıktan sonra iki yıl gönüllü olarak

¹⁴⁹ A.e., s. 142.

¹⁵⁰ A.e., s. 142

¹⁵¹ Doktor Süleyman Numan, “Ernst von Leyden,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIII, No:575, 18 Nisan 1318 (1 Mayıs 1902), s. 40-42.

yardımcılığını yaptığı hocası Leyden'i, tıbbi hizmetlerinden bahseden bu yazı vesilesiyle onurlandırmak istemiştir.

Yazar, hemen ardından, Leyden'in çalışkanlığını şu şekilde ifade etmiştir.

“Kırk seneden beri yorulmaz bir say-i daimî ile emraz-ı dahiliyenin aksâm-ı muhtelifesinde birçok keşiflere muvaffak olmuş ve bu sayede destres olunan malumat-ı fenniyeden tedavi-i emraz için de gayet kıymetdar semereler iktitâf edilmiştir.”¹⁵²

Süleyman Numan, metnin ilerleyen kısımlarında Leyden'in çalışma alanlarından ve tıp alanındaki hizmetlerinden bahsetmektedir. Buna göre Leyden, akciğer hastalıklarının teşhis ve tedavisinde yeni yöntemler geliştirmiştir. Kalp hastalıklarından korunma ile ilgili bir kitap kaleme almış ayrıca gebeliğin kalp sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bazı böbrek hastalıklarının tedavisinde beslenme ve ilaç kullanımıyla ilgili yeni yaklaşımlar geliştirmiştir. Yazar, ayrıca, Leyden'in kişiliğine de değinmiştir. Onu hayranlık uyandıran, sevimli, nazik ve zeki biri olarak tanımlamıştır. Metne göre, Leyden'in en çok istediği şey, insanlığa hizmet etmektir. Süleyman Numan, Leyden'in “vesait-i teşhisiyye ve suver-i müdavat” ile insanlığa ettiği hizmetin akıllara hayret verecek derecede olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Hastalara bakmak, manevi yönden tedavi, senatoryum usüllerini öğretme ve ilerletme açısından Leyden'in benzersiz vasıflara sahip olduğu biyografide ayrıca vurgulanmıştır. Yazar, Leyden'in birçok yayın ve sergi ortaya koyduğunu belirttikten sonra, Leyden'in tedavi prensiplerine değinmiştir. Metne göre Leyden, tabipten ziyade bir “hıfz-üs-sıhha üstadıdır”.¹⁵⁴ Zira Leyden'in tedavi yöntemi hastalığı iyileştiremiyorsan hafiflet fikrine dayanmaktadır. Süleyman Numan, Leyden'in en büyük hizmetinin yetiştirmiş olduğu talebeler olduğunu vurgulayarak metni sonlandırmıştır.

¹⁵² A.e. s. 40

¹⁵³ A.e., s. 40-41

¹⁵⁴ A.e., s. 41-42

Servet-i Fünun dergisinin 596. sayısında biyografisi yayınlanmış olan bir başka bilim insanı Marie François Xavier Bichat'dır (1771-1802).¹⁵⁵ Biyografinin girişinde ölümünün 100. yıldönümü nedeniyle Fransa'da anıldığı ifade edilen Bichat'ın biyografisi muhtemelen bu sebeple kaleme alınmıştır. Hekim olan Bichat metinde "ulum-u tıbbiyede yeni bir çağır açmış bir zat" olarak ifade edilmiştir. Yazar, ayrıca, Bichat'ın matematik ve pozitif bilimlere karşı yatkınlığını vurgulamıştır. Dönemin önde gelen doktorlarından Desault'nun himaye ettiği Bichat, Pierre-Joseph Desault'nun ölümünden sonra onun eserlerini yayınlayarak ve derslerini genişleterek mirasını sürdürmüştür. Ancak, Bichat, bir süre sonra hastalandığı için devam edememiştir. Yazar, biyografide Bichat'ın eserleri hakkında kısa bilgiler vermiştir. Biyografide, Bichat'ın eserleri Felsefe ile ilgili olanlar ve teşrih ile ilgili olanlar biçiminde iki gruba ayrılmıştır. Yazar, Bichat'ın teşrih alanında yaptığı önemli keşiflere de değinmiştir. Öyle ki, Bichat, Aristo'dan daha doğru ve farklı olan yeni bir teşrih yöntemi geliştirmiştir. Ayrıca, organların farklı dokulara sahip olduğunu bularak Aristo'yu yanlışlamıştır. Metinde ifade edildiği üzere Bichat, teşrih alanındaki buluşlarının eksikliklerini fark edince tamamlamaya özen göstermiş bir bilim insanıdır.¹⁵⁶

Servet-i Fünun dergisinde iki ayrı Rudolf Virchow (1821-1902) biyografisi yayınlanmıştır. Biyografilerden ilki, 599. Sayıda 16 Ekim 1902 tarihinde diğeri 602. Sayıda 6 Kasım 1902 tarihlidir.¹⁵⁷ İki biyografi de Virchow'un vefatı nedeniyle yazılmıştır. 16 Ekim 1902 tarihli biyografinin yazarı bilinmemektedir. Diğer biyografinin yazarı ise Doktor Süleyman Numan (1868-1925)'dir.

16 Ekim 1902 tarihli biyografi, Virchow'un vefat haberinin bildirilmesiyle başlar. Yazar, Virchow'un Berlin'de tıp öğrenimi gördüğünü ve ardından dostlarından Benno Ernst Heinrich Reinhardt ile 43 yıl boyunca bir tıp dergisi yayınladıklarını belirtir. Yazara göre Virchow, Doktor Karl von Rokitansky'nin "teşrih-i marazi"

¹⁵⁵ "Teracim-i Ahval: Bichat," **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C. XXIII, No:596, 12 Eylül 1318 (25 Eylül 1902), s.370-371.

¹⁵⁶ **A.e.**, s.370-371

¹⁵⁷ "Teracim-i Ahval: Virchow," **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:599, 3 Teşrin-i Evvel 1318 (16 Ekim 1902), s.16. Doktor Süleyman Numan, "Teracim-i Ahval: Rudolf Virchow," **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:602, 24 Teşrin-i Evvel 1318 (6 Kasım 1902), s.54-58.

(pataloji) kitabı hakkında yazdığı eleştiri yazısı ile tanınırlık kazanmıştır. Bu biyografi Virchow'un kariyerinden ve çalışma alanlarından kısaca bahseder.¹⁵⁸

Diğer yandan 6 Kasım 1902 tarihli “Teracim-i Ahval: Virchow” başlıklı yazı, ilkinde göre çok daha kapsamlı bir biyografidir. Virchow'un gerek tıp eğitimi gerek çalıştığı kurumlar ve bu kurumlardaki görevlerini, tarih de belirterek, ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bilimsel çalışmalarından ve eserlerinden bahseden bölümleri yüzeysel değildir. Biyografinin bu özelliği yazarı Dr. Süleyman Numan'ın tıp eğitimi için gittiği Berlin'de Virchow ile tanışmış olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Yazar, onunla ilgili iki anısını yazıda anlatmıştır.

Biyografinin dikkat çekici yanlarından bir diğeri ise yazarın bir tıp dâhisi olarak nitelediği Virchow'un neden “bütün dünya hükemasının enzar-ı muhabettini, ihtiram ve takdiratını” kazandığını açıklamak gibi bir amaç taşımasıdır. Yazara göre bunun sebebi, Virchow'un bilimsel konularda ya da halk sağlığı ile ilgili meselelerde gerek eğitim aşamasında gerek uygulamada yanlış gördüğü her şeyi incelemesi, eleştiri kaleme alması ve düzeltmek için yeni kuramlar, fikirler geliştirmesidir. Yazar, Virchow'u düşünmeden konuşmayı pek sevmeyen, yüzeysellikten hoşlanmayan, derin düşünen, teorik ve uygulamalı çalışmalarında elde ettiği sonuçları korkusuzca öğreten biri olarak tarif etmektedir. Nefsin terbiyesi, intizam perverlik, çalışkanlık ve vazifeşinaslık ise Virchow'un dünya görüşünü oluşturmaktadır.¹⁵⁹

Yazara göre Virchow, iki açıdan önemlidir. Birincisi bilimsel çalışmaları nedeniyle insanlığa hizmet etmiş olmasıdır. Diğeri ise, kendi ülkesinde halk sağlığı alanındaki çalışmalarıdır, ki bu yalnızca kendi halkına değil aynı zamanda insanlığa da faydalıdır.¹⁶⁰ Tıp ve halk sağlığı alanındaki çalışmalarından, patolojinin kurumsallaşmasındaki rolünden bahsettikten sonra biyografi son olarak Virchow'un antropoloji ve etnoloji alanına olan ilgisini dile getirir. Virchow Patoloji Enstitüsü'ne

¹⁵⁸ “Teracim-i Ahval: Virchow,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:599, 3 Teşrin-i Evvel 1318 (16 Ekim 1902), s.16

¹⁵⁹ Doktor Süleyman Numan, “Teracim-i Ahval: Rudolf Virchow,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:602, 24 Teşrin-i Evvel 1318 (6 Kasım 1902), s. 55

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 55

bağlı bir patoloji müzesi kurulmasını sağlamış, bunun için 23000 numune toplamış, etiketlerini bile kendi elleriyle yazmıştır.¹⁶¹

Fransız fizikçi Pierre Curie'nin (1859-1906) biyografisi, 26 Mayıs 1902 tarihinde Servet-i Fünun dergisinin 783. sayısında yayınlanmıştır.¹⁶² Yazar adı belirtilmemiştir. Biyografi, Pierre Curie'nin yakın zamanda vefat etmiş olması sebebiyle yazılmıştır. Yazar, Curie'nin bir kaza sonucu hayatını nasıl kaybettiğini anlatarak yazıya başlar. Ona göre bu kayıp, yalnız Fransa'da değil, başka birçok yerde üzüntüyle karşılanmıştır.

Ardından Pierre Curie'nin oldukça kısa bir yaşam öyküsü anlatılır. Yazar, Curie'nin yoksul bir doktorun oğlu olarak doğmasına ve temel eğitimini küçük bir kasabada almasına rağmen, Paris Üniversitesi'nde doğa bilimleri okuduğunu ve öğrencilik döneminde yeteneklerini gösterdiğini ifade eder. Onun üniversitedeki öğrencilik yıllarına tanıklık edenler, Curie'nin radyumu keşfetmesi ve Nobel Ödülü'nü almasını şaşırtıcı bulmamışlardır. Biyografide, Curie mütevazı bir karakter olarak resmedilmiştir. Yazının son bölümünde Pierre Curie'nin eşi olan fizikçi Marie Curie'den de bahsedilir. Marie Curie, bilim ve fende son derece bilgili biri olarak tarif edilmiştir. Öyle ki, Pierre Curie'ye radyum keşfinde ciddi yardımları olmuştur. Ayrıca, yazar, Curie çiftini birbirine layık ve “mütefennin” kimseler olarak tanıtmıştır.¹⁶³

Servet-i Fünun dergisinde, Thomas Alva Edison (1847-1931) biyografisi 23 Aralık 1906 tarihinde 814. sayıda yayınlanmıştır.¹⁶⁴ Metin, tek nüsha halinde neşredilmiştir. Yazarı bilinmemektedir. Metnin girişinde yazının alt başlıkları verilmiştir:

“Edison nasıl çalışır? Neler keşf ve ihtira etti ve daha neler keşfi için uğraşıyor? Edison'da intizam-ı mesai – yeni çimentolar, kalıpla hane dökmek – vereme, seretana,

¹⁶¹ A.e., s. 55-57

¹⁶² “Mösyö Pierre Curie,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C:XXXI, No:783, 13 Nisan 1322 (26 Nisan 1906), s.44

¹⁶³ A.e. s.44

¹⁶⁴ “Edison,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.121-124.

cüzzama velhasıl her derde deva na-pezire karşı Edison ilaç buluyormuş. Edison ve elektrik- Edison henüz tafsilat vermiyor.”¹⁶⁵

Yazar, “Amerika’nın yetiştirdiği dahi olarak” olarak nitelediği Edison’un icatlarından övgüyle söz etmektedir. Ona göre Edison, “akla hayale gelmeyen” icatlar yapmıştır ve “tıpkı bir demirci ustasının, bir marangozun, bir mimarın çalıştığı gibi” günü ve saati belirlenmiş disiplinli bir mesaisi vardır. Biyografide, Edison’un icatlarından biri olan fonografa değinilmiştir. Ayrıca Edison’un üzerinde çalıştığı bazı problemlerden bahsedilmiştir. Bunlar: Kobalt madeni kullanarak motorlu taşıtların verimini artırmak, bazı hastalıkları tedavi etmek ve yoksullar için konut inşa etmek gibi meselelerdir. Yazar, Edison’un bu çalışmalarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Metinde, Edison’un girişimciliği de vurgulanmıştır.

Bunun yanı sıra Edison, Newton ve Galileo ile kıyaslanmıştır. Böylelikle, Edison’un icat ve keşif açısından ne kadar farklı bir bilim insanı olduğu gösterilmiştir. Yazara göre Newton, yer çekimini bulmak için bir elmanın düşmesine, Galileo ise saat yapabilmek için bir lambanın hareketini izlemeye ihtiyaç duymuştur. Ancak, Edison’un böyle tesadüflere ihtiyacı yoktur.¹⁶⁶

Henri Moissan (1852-1907) biyografisi, 28 Mart 1907 tarihinde Servet-i Fünun dergisinin 831. sayısında yayınlanmıştır.¹⁶⁷ Yazarı bilinmemektedir. Biyografi, Nobel ödüllü kimyager Moissan’ın yakın zamanda vefat ettiğini bildirerek başlar. Yazar, Moissan’ın florü saf hale getirebilen ilk kişi olmasının yanında, 3000 derecelik ısı üretebilen bir elektrik fırının da mucidi olduğunu aktarmıştır. Moissan, fırınla çeşitli madenleri eriterek keşifler yapmış, elmas ile kömürün aynı terkipten olduğunu bulmuştur. Yazar, Moissan’ın uluslararası düzeyde saygın biri olduğunu vurgulamıştır.

¹⁶⁵ A.e., s. 121

¹⁶⁶ A.e., s. 121-122

¹⁶⁷ “Henri Moissan,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No: 831, 15 Mart 1323 (28 Mart 1907), s. 298.

Asıl adı William Thomson (1824-1907) olan Lord Kelvin, Servet-i Fünun’unda biyografisi yazılmış olan bir başka bilim insanıdır.¹⁶⁸ O da yakın zaman önce vefat etmesi sebebiyle (ö.17 Aralık 1907) dergiye konu olmuştur. Biyografinin yazarı bilinmemektedir. Yazar, çağın en büyük bilim insanlarından biri olarak nitelediği Lord Kelvin’in ölümünün, sadece İngiltere’de değil tüm Avrupa’da yankı bulduğunu, Alman, Fransız ve İngiliz gazetelerinde biyografilerinin yayınlandığını ifade etmiştir.

Biyografi ağırlıklı olarak, 60 yıl boyunca Glasgow Üniversitesi’nde fizik hocalığı yapmış olan Lord Kelvin’in bu süre zarfında gerçekleştirdiği bilimsel çalışmalardan ve başarılarından bahseder.¹⁶⁹ Bunlar arasında öncelikle enerjinin korunumu yasasına değinilir. Yazar, “beka-yı kuvvet nazariyesi” olarak ifade ettiği enerjinin korunumunu yasasını kısaca açıklar. İrlanda-Amerika arasında, okyanus altından döşenen telgraf kablolarının verimsiz çalışmasının sebeplerini bularak, problemi çözmesi Lord Kelvin’in başarıları arasında değinilen başka bir husustur. Ayrıca denizcilik alanında navigasyonla ilgili bazı sorunları gideren buluşlarından da kısaca bahsedilir. Yazara göre Lord Kelvin, elektrik uygulamaları alanını o günkü seviyesine getiren belli başlı bilim insanlarından biridir. Biyografide Lord Kelvin, icatlarıyla “mütefennin” ve “erbab-ı fen” teorik bilgisiyle de “filozof” olarak resmedilmiştir. Yazar, Lord Kelvin’in çok üretken biri olduğunu da vurgulamıştır. Ayrıca, fenni “ayan beyan” gösterme yeteneği, Lord Kelvin’in marifetleri arasında sayılır. Yazar, onun İngiltere’de “Lord” ve “Sir” unvanlarıyla ödüllendirildiğini, Fransa tarafından da kendisine birinci dereceden Légion d'honneur nişanı verildiğini ifade eder.¹⁷⁰

2.13. ŞAFAK

Şafak, yayın hayatı kısa sürmüş dergilerden biridir. Mustafa Asım tarafından 10 sayı yayınlanabilmiştir. İlk sayının basım tarihi belli değildir, ancak ikinci sayı 13 Mayıs 1885 (1 Mayıs 1301) tarihine aittir. On beş günde bir çıkarılması planlanan

¹⁶⁸ “Lord Kelvin Asrın En Büyük Erbab-ı Fenninden,” **Servet-i Fünun**, Sene: 17, C: XXXIV, No:874, 10 Kanun-i Sani 1323 (23 Ocak 1908), s.253-254

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 253

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 254.

dergi, dönemin tipik yayın politikasıyla edebiyattan bilimle ilgili konulara kadar “siyasetten mâada” her şeyi kapsamaktadır.¹⁷¹

Şafak dergisinde yayınlanmış tek batılı bilim insanı biyografisi, André-Marie Ampère (1775-1836) üzerinedir. Yazarı Mehmed Rüşdü'dür. Biyografi üç bölüm halinde yayınlanmıştır. Birinci kısım, 13 Temmuz 1885 tarihlidir. Diğer iki kısmın yayınladığı dergi sayıları tarih atılmadan yayınlanmıştır.¹⁷² Üçüncü kısmın sonunda yazı dizisinin devam edeceğine dair “mabadı var” ifadesi düşülmüş ise de devamı yayınlanmamıştır. Biyografi ağırlıklı olarak Ampère'in çocukluk ve gençlik yıllarından bahseder. Muhtemelen ölümüne değin anlatılması planlanmış ancak derginin yayın hayatının sona ermesiyle yazı yarım kalmıştır.

Biyografi, Ampère'in ailesinin ikamet ettiği yer ve ekonomik durumundan bahsederek başlar. Yazar, yaşadıkları yerde eğitim şartlarının yetersiz olmasından dolayı Ampère'in kendi kendisini eğittiğini ifade etmiştir; ona göre ve başarısının arkasında zekası ve yeteneği yatmaktadır. Ampère, çocukluğundan itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Öyle ki, çok erken yaşlarda henüz okuma yazma bile bilmeden önce aritmetiğe ilgi duymuştur. Bu özelliği ile arkadaşlarından farklı olduğunu göstermiştir. Mehmed Rüşdü, Ampère'in bilime duyduğu ilgiyi, onun çocukken geçirdiği bir hastalıkla ilgili anekdotla aktarmıştır. Buna göre Ampère, hasta olduğu için bir perhize başlamıştır. Perhiz, peksimetle yapılmıştır. Ampère ise peksimetleri yemek yerine, onları parçalara ayırarak hesap yapmak için kullanmıştır.¹⁷³ Biyografide onun zeka ve yeteneğini sergileyen başka anekdotlar da bulunmaktadır.

Yazar, Ampère'in şiir ve roman dahil olmak üzere hemen hemen her alana ilgi duyduğunu ve çok okuduğunu belirtmiştir. Hatta öğrendiği bilgilerin çokluğu ve çeşitliliği bakımından Ampère'in hafızasını Nuh'un gemisine benzetir: Ampère, Diderot ve d'Alembert'in yirmi ciltlik ansiklopedisini “bir sahife geçmeksizin, bir satır

¹⁷¹ Hafize Bakay, “Ara Nesilde Üç Mecmua (Güneş, Gülşen, Şafak) Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, s. 22-23

¹⁷² Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C:I, No: 6, 1 Temmuz 1301 (13 Temmuz 1885), s.156-158. Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C: I, No: 9, t.y., s.230-232. Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C: I, No:10, t.y., s.254-256.

¹⁷³ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C:I, No: 6, 1 Temmuz 1301 (13 Temmuz 1885), s.156-158

atlamaksızın kamilen okumuştur”. Mehmed Rüşdü, Ampère’in kendi kendine yaptığı okumaları aktararak, insanın kendi kendisini “muallim olmaksızın” yetiştirebileceğini ispat etmek istemiştir.¹⁷⁴

Biyografinin ikinci kısmında ise, Ampère’in okuma tutkusunun kendisine Lyon kütüphanesinde çalışma şansı vermesinden bahsedilmiştir. Yazar, Ampère’in henüz 12 yaşında iken, Euler gibi isimlerin eserlerine vakıf olmaya çalıştığını ve asla zorluğundan kaçınmadığını aktarır. Mehmed Rüşdü, Ampère’in bu şekilde kendisini geliştirmesinin bütün bilim dallarına hakim olmasını sağladığını vurgulamıştır.¹⁷⁵ Biyografinin devamında, Ampère’in babasını kaybettiğinde üzüntüsünü yine kitap okuyarak aştığı ifade edilmiştir. Ampère’in çalışkanlığı ve merakı ön plana çıkarılan özellikleridir.¹⁷⁶

Biyografinin üçüncü kısmında Ampère’in botaniğe ve şiire olan ilgisinden bahsedilerek giriş yapılmıştır. Mehmed Rüşdü, hemen ardından Ampère’in geçinmek için ısrarla düşünsel işleri seçtiğini aktarmıştır. Son olarak Ampère’in birlikte çalıştığı cemiyetler, bildiği lisanlar ve edebi kişiliğine yer verilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ A.e., 157-158

¹⁷⁵ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C: I, No: 9, t.y., s.230-231

¹⁷⁶ A.e., s.231

¹⁷⁷ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C:I, No:10, t.y., s.254-256.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRELİ YAYINLARIN GÖZÜNDEN BATILI BİLİM

İNSANLARI

On dokuzuncu yüzyılda yayınlanmış olan batılı bilim insanı biyografileri, Osmanlı aydınlarının bilim insanı denilince ne anladıklarını göstermesi açısından bir kaynak olma potansiyelini taşımaktadır. Bilim insanı imgesini ortaya koyan bu biyografiler, Osmanlı aydınının bilim insanına atfetmiş olduğu çok katmanlı bir kimliği yansıtmaktadır. Biyografiler, bu çok katmanlı kimliği, bilim insanının kişilik özellikleri, yetiştiği çevre, toplumla kurduğu ilişki biçimi ve edindiği yer ile sosyoekonomik koşulların bir ürünü olarak ortaya koymaktadır. Ancak, bu etmenlerin bilim insanı kimliğini oluşturma şekli ve derecesi, biyografi yazarları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin, bazı biyografilerde bilim insanının kişilik özellikleri daha belirleyici iken, bazı biyografilerde çevrenin rolü daha planda tutulmuştur. Bu nedenle, biyografiler, bilim insanı imgesi açısından çok çeşitli bir tablo ortaya koymaktadır.

Osmanlı düşünce dünyasında, yer eden bu çok çeşitli bilim insanı imgesi, bu bölümde belli başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir. İlk olarak, biyografilerde sık bir şekilde ortaya konulan, bilim insanının “insanlığa hizmet etmek” için duyduğu motivasyon, analizimizin birinci kısmını oluşturmuştur. Bu motivasyonun nasıl ortaya konduğu, “insanlığa hizmet etmek” eyleminin hangi anlamlara gelmiş olabileceği analizde ele alacağımız konulardır.

Bilim insanının çocukluğu, biyografilerde sıklıkla ele alınan bir başka konudur. Biyografi yazarları, bilim insanının gelişiminde çocuğun erken yaşta gösterdiği yetenek ve çevrenin etkisine zaman zaman değinmiştir. Ancak, yeteneğe yükledikleri anlam, birey veya çevrenin etkisinin boyutları üzerine farklı biyografilerde farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Bu nedenle, Osmanlı aydınlarının bilim insanını yetiştiren faktörleri aynı biçimde ele alındığını söylemek söz konusu değildir. Analizimiz, bu hususta Osmanlı aydınlarının hangi bakış açılarına sahip olduğunu inceleyerek, bu farklılıkları ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bilim insanının eğitimi, yine biyografilerde ele alınan bir meseledir. Biyografiler, bilim insanının erken yaşlardan itibaren hangi şartlarda eğitim aldığı, bu

şartların bilim insanı olmasını ne kadar etkilediği hususunda çeşitli görüşleri yansıtmaktadır. Biyografilerin bazıları ise, okuyucuya “kendi kendini yetiştirmenin” mümkün olduğunu göstermeye çalışarak bilim insanı olma hususunda cesaretlendirici bir mesaj vermeye çabalamaktadır.

Bölümün devamında ise bilim insanının toplum ile kurduğu ilişki ele alınmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde bilim insanlarının tutumu iki sınıfta toplanmıştır: Aydın ve çatışmacı. Aydın kimliği ile toplumla ilişki kuran bilim insanları, bilimi halka tanıtan, halka bilim eğitimi vermeye çalışan bir kimliği temsil etmiştir. Çatışmacı bilim insanları ise, toplumun ve zaman zaman meslektaşlarının tabularını sarsan, hakikat savunucuları olarak biyografilerde yerlerini almıştır. Bilim insanının şöhret kazanma biçimleri ise analizin bir başka konusu olmuştur. Zira, biyografilerin bir kısmı şöhret kazanmayı, çeşitli bilimsel faaliyetlerin sonucu olarak aktarmış, böylelikle ideal bilim insanının mesleki etkinlikleri üzerine bir imge oluşturmuştur.

Bölümün son kısımları ise, biyografilerinde ortaya konan “ideal bilim insanı”nın davranış kalıpları, günlük yaşamı, kurumlarla kurmuş oldukları ilişki ve aldıkları ödüllerin bilim imgesi açısından anlamı gibi başlıklardan oluşmaktadır.

3.1. İNSANLIĞA HİZMET EDEN BİLİM İNSANI

Biyografiler incelendiğinde dikkat çekici hususlardan ilki, bilim insanı, onun buluşları, keşifleri ya da bilime katkıları ile “insanlığa hizmet etmek” arasında kurulan ilişkidir. Biyografilerin önemli bir kısmında bilim insanı, toplumsal sorumlulukları olan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığa hizmet etmek, bilim insanı için bazen çalışmalarını sürdürmek için bir motivasyon kaynağı, bazen de var olmasının temel sebeplerinden biri olarak zikredilmiştir. Ayrıca, insanlığa hizmet, bilim insanının sadece sosyal kimliğinin bir uzantısı değildir. Bilim insanı, “insaniyete hizmet” ettiği için evrensel kimliğini de ortaya koymaktadır. Ortaya koymuş olduğu fayda, belirli bir topluma ya da zümreye değil, bütün insanlığa aittir.

İncelediğimiz bilim insanı biyografileri, bilim insanı-insanlığa hizmet ilişkisi açısından tek biçimli bir resim vermemektedir. Bazı biyografiler, bilim insanlarının bu hizmeti nasıl gerçekleştirdiğine değinirken, bazı biyografiler de insanlığa hizmetin nasıl bir karakter gerektirdiğine odaklanmıştır. Bu nedenle, incelediğimiz biyografiler,

iki soru altında incelenecektir: “İnsanlığa hizmet nasıl edilir?”, “İnsanlığa hizmet etmek nasıl bir bilim insanı portresi gerektirir?”

Topluma yararı olan icatlar yapmak ile insanlığa hizmet arasındaki ilişki, incelediğimiz biyografilerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Biyografi yazarları, çoğu kez bilim insanlarının yaptığı keşif veya icatların topluma pratik bir faydası olduğu oranda insanlığa hizmet ettiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin, *Çocuklara Rehber Dergisi*’nde yayınlanmış olan Ampère biyografisine göre Ampère’in insanlığa ettiği hizmetlerden biri, “evrensel bir dil” icat etmiş olmasıdır. Zira, bütün insanların birbiri ile iletişim kurması için herkesin anlayabileceği bir dil olması gerekmektedir. Aksi takdirde insanlığın bir araya gelmesi mümkün değildir.¹ Ayrıca Ampère’in insanlığa yapmış olduğu bir başka katkı ise, yazara göre, elektrik akımlarının birbirleri üzerine etkisi olduğunu keşfetmesidir. Yazar, keşfin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ampère daima çalışıyor, âlem-i medeniyete daha büyük hizmetlerde bulunmak istiyordu. Günden güne tecrübe ve malumatını arttırarak nihayet 1820 tarihinde elektrik cereyanlarının yekdiğeri üzerine tesiri bulunduğunu keşfetmiş; bu keşfi kuvve-i muharrike-i elektriğe mebbe olmuştur.”²

Alıntıda keşfin medeniyete olan faydası, “kuvve-i muharrike-i elektriği”nin başlangıç bilgisini tesis etmiş olmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Pasteur, 19. yüzyıl Osmanlı dergilerinde, yaptığı keşiflerin insanlığa sunduğu katkı açısından incelenmiş bir başka bilim insanıdır. Maarif dergisinde yayınlanan biyografisinde Pasteur, mikropaları keşfetmesi ve aşığı icat etmesiyle öne çıkmıştır. Yazar, Pasteur’ün insanlığa olan bu yöndeki katkısının hem tıp hem de ziraat alanında ciddi bir hizmet olduğunu ifade etmiştir. Zira kuduz aşısı ile hastalığa çare bulmuş; çeşitli hayvan hastalıklarına karşı aşı ve tedavi yöntemleri geliştirerek ziraat alanına fayda sağlamıştır.³

¹ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 1

² **A.e.**, s. 2

³ Hüseyin Hüsnü, “Teracim-i Ahval: Pasteur”, **Maarif**, Sene: 2, C: IV, No:1, 8 Recep 1310/14 Kanun-ı Sani 1308 (26 Ocak 1893), s. 2-4

Sir Humphry Davy, yine dönemin, icatlarıyla insanlığa ettiği hizmetlerin anlatıldığı bilim insanları arasındadır. Biyografi, yararlı alet icat etmek ile insaniyete hizmet ilişkisini belirgin bir şekilde vermektedir. Yazar, maden ocaklarında ortaya çıkan gazdan dolayı meydana gelen kazaların önlenmesinde Davy'nin icat ettiği emniyet lambasını biyografinin merkezi haline getirmiş, yazının başlığını da “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası” olarak atmıştır. İcadın insanlığa hizmet ile olan ilişkisi, hemen biyografinin ilk satırlarında şöyle ifade edilmiştir:

“Mâden ocaklarında kâbil-i iştîâl-i gazâtın terâküm etmesi ve işâle sâlih bir cisimle duhûl olunduğu vakit birdenbire ateş almasıyla vukûa gelen kazâ-i müdhişenin mûcib olduğu telefât cümleinin malumudur. İngiliz kimyâgeran-ı meşhuresinden Sir Humphry Davy emniyet lambasını icâd edip şu kazâ-ı nageh-zuhurun bertaraf edilmesine çare-sâz olmuş ve âlem-i insaniyete bir büyük hizmetle ibkâ-i nâm eylemiştir.”⁴

Bilim insanlarının insanlığa sundukları hizmetler, 19. Yüzyıl Osmanlı mecmualarında ekonomik faydaya göre de inceleme konusu olmuştur. Bazı biyografiler, bilim insanlarının ortaya koyduğu yeniliklerin iktisadi anlamda üretime katkısını vurgulamıştır. “Yararlı icatlar” paradigması ile incelediğimiz biyografileri dışlamamakla birlikte, bu gruptakiler daha çok ekonomik faydaya yapılan vurguyla ayırt edilebilmektedir. Örneğin, Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan Lord Kelvin biyografisi bu doğrultuda yazılmış olan metinler arasındadır. Yazar, Lord Kelvin’i sanayinin ihtiyaç duyduğu bilimsel sorunların üzerine gitmekten geri durmayan, hatta mesaisinin tümünü bunun için harcayan biri olarak resmetmiştir. Bu portre ile insanlığa hizmet arasında kurulan ilişki ise şu şekildedir:

“Şu asr-ı mesaide her fedakârlık, her masraf, her mükafat bir say’a, bir semereye, bir faideye mukarin ve mukabil olmak lazım gelir. Fen ve marifete herkes itibar ediyor, erbab-ı fenne ihtiram gösteriyor, muavenette bulunuyor. Tamim-i fen ve marifet için fedakârlık ihtiyar olunuyor. Fakat fen kendi şan ve haysiyetini muhafaza ve buna layık olduğunu ispat ve irae için tatbikat-ı müfidesiyle beşeriyete hizmet etmelidir.” İşte mesai ve hidemat-ı alimanesini takdiren kendisine bilahare Lord Kelvin unvanı tevcih edilmiş olan William Thomson bu ciheti göstermiş, sanayiye hizmetden, sanayide hall

⁴ M. Sadık, “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası,” **Mirat-ı Alem**, C: I, No:2, 12 Şevval 1301/ 23 Temmuz 1300 (4 Ağustos 1884), s. 26

ve tesviyesi müşkül görünen mesaili tedkik ile hüsn-i neticeye isal etmekten fariğ olmamıştır.”⁵

Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan Berthollet biyografisi, bilimin ekonomik faydası üzerinde durmuş olan bir başka metindir. Biyografi, ticari ve sanayi alanlardaki bilimsel yenilikleri insan yaşamındaki refahı artırması sebebiyle öncelikli bir konumda tutmuştur. Bu nedenle, ticaret veya sanayiye yarayacak bir bilimsel çalışma yürütmek, bilimin temel işlevleri arasında sayılmıştır.⁶ Berthollet, suni boyalar, çeşitli ilaçlar icat etmesiyle bu profile uygun bir bilim insanı portresi çizmiştir.⁷

Bu bağlamda dikkat çeken başka bir metin ise Afak dergisinde yayınlanmış olan Denis Papin biyografisidir. Papin, biyografinin hemen başında, yaptığı keşif ve icatlarla sanayiye katkı sunmuş biri olarak karşımıza çıkmıştır.⁸ Yazar, biyografide buhar gücünün verimliliğinden çeşitli şekillerde bahsetmiştir. Başka bir ifade ile buhar makinesi, topluma önemli şeyler vaat eden bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, buhar makinesinin kullanımında çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de aşağı inen pistonu tekrar yukarı çıkarmada yaşanan problemdir.⁹ Papin, bu sorunu gidermenin bir yolunu bularak, kendi buhar makinesini geliştirmiş ve buhar makinesinin kullanım olanağını arttırmıştır.¹⁰ Böylelikle, Papin insanlığa hizmet etmiştir.

Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış Edison biyografisi de bilim-ekonomik fayda ilişkisini insanlığa hizmet kapsamında değerlendirmiştir. Edison, mesaisini

⁵ “Lord Kelvin Asrın En Büyük Erbab-ı Fenninden,” **Servet-i Fünun**, Sene: 17, C: XXXIV, No:874, 10 Kanun-i Sani 1323 (23 Ocak 1908), s. 254

⁶ “Kimyager Berthollet,” **Servet-i Fünun**, Sene: 11, C: XXII, No:555, 29 Teşrin-i Sani 1317 (12 Aralık 1901), s. 142.

⁷ **A. e.** s.142

⁸ “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.20

⁹ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.289-290

¹⁰ **A.e.**, s. 290-291

sanayinin ilerlemesine harcayan bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmıştır.¹¹ Öte yandan, ekonomik yararlılığın insanlığa hizmet çerçevesinde değerlendirilmediği örnekler de mevcuttur. Örneğin, Chaptal, sülfirik asit, suni şap ve soda imal ederek Languedoc bölgesinin ekonomik açıdan gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹² Kâğıdın beyazlatılması için klor kullanımı keşfetmesi gibi ekonomik fayda ile ilişkilendirilen başka çalışmalarından da bahsedilen Chaptal, bu faaliyetleriyle insanlığa değil, bulunduğu bölgeye faydalı olmuş bir bilim insanıdır.

İncelenen biyografiler, tıp alanındaki kişileri de kapsamaktadır. Bu biyografiler arasında, tabiplerin insanlığa hizmet ettiklerini vurgulayan ifadeler bulunmaktadır. Biyografilerden anlaşıldığı üzere, yeni tedavi usulleri ortaya koymak, bunlardan biridir. Örneğin, Ernst von Leyden biyografisi, Leyden'in en yüce amacının insanlığa hizmet olduğu, geliştirdiği teşhis ve tedavi yöntemleriyle insanlığa ettiği hizmetin "akıllara hayret verecek derecede" olduğunu belirtir.¹³ Fransız tabip Charchot ise sinir hastalıklarında geliştirmiş olduğu teşhis ve tedavi yöntemleri ile hem tıbbın bu dalına hem de insanlığa katkı sunan bir başka kişidir.¹⁴ Ayrıca, Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan Edison biyografisi, yeni tedavi usulleri bularak insaniyete hizmet etmenin tabiplerin tekelinde olmadığını ortaya koymaktır. Zira, Edison, tabip olmamasına karşın, verem, seretan (kanser) ve cüzzam gibi hastalıklara tedavi bulmaya çalışarak insanlığa hizmet etmeye çalışmıştır.¹⁵

Leyden biyografisi, insaniyete hizmet meselesinde tabiplerin başka neler yaptığı hususunda çeşitli bilgiler vermektedir. Örneğin, biyografi, Leyden'in hastalara bakma, hastalara psikolojik destek ve sanatoryum tedavi usullerini öğrettiğini aktarmıştır. Biyografiye göre, insanlığa hizmet Leyden açısından sadece pratik boyutla sınırlı değildir. Leyden, bu motivasyonla, çeşitli kitaplar yazmış ve gazetelerde çeşitli

¹¹ "Edison," **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.122

¹² "Chaptal," **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

¹³ Doktor Süleyman Numan, "Ernst von Leyden," **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C: XXIII, No:575, 18 Nisan 1318 (1 Mayıs 1902), s. 41

¹⁴ "Charcot," **Servet-i Fünun**, C: I, No: 5, t.y. (1891), s.56

¹⁵ "Edison," **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.123

yazılar neşretmiştir.¹⁶ Yazar, Leyden'in güncel tıp bilimini ilerleten çalışmalar yapmasını da insanlığa hizmet kapsamında değerlendirmektedir.¹⁷

“Mösyö Péan ve Hastahanesi” başlıklı biyografi, hekimlerin insanlık yararına çalışma biçimi açısından başka kriterler oluşturmaktadır. Péan, iki biçimde insanlığa hizmet etmiştir: yoksullara sağlık hizmeti götürmek ve hastane inşa etmek. Yazar, Péan'ın kişisel servetiyle yoksullar için yaptırdığı hastanesine “Beynelmilel Hastahane” adını vermesini insaniyete örnek teşkil eden bir davranış olarak yorumlamaktadır.¹⁸ Böylelikle, sadece yoksullara tıbbi hizmet vermesiyle değil evrensel bir amaç güttüğü için de insaniyete hizmet etme biçimlerinden biri olmuştur. Galvani biyografisi ise, topluma pratik bir yarar sağlayacak bir keşif yapmanın insanlığa hizmet kapsamında değerlendirebileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Zira, Galvani'nin nöronlardaki elektrik akımı üzerine yaptığı keşif, bilimde çeşitli araştırmalara öncülük etmesinin yanında, tıpta yeni tedavi yöntemlerini mümkün hale getirmiştir.¹⁹

Bilim insanının bilimsel yayınlar üretmesi, çeşitli deneyler yapması gibi temalar ile çizilen François Arago portresi, 19. yüzyıl Osmanlı dergilerindeki biyografilerde insanlığa hizmet vurgusunu farklı bir açıdan göstermektedir. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere tıp dışındaki alanlarda insanlığa hizmet kavramı genellikle, icat veya keşif ile eşlenmektedir. Diğer yandan Arago portresi, Osmanlı okuruna yeni olanaklar sunmaktadır. Zira, Arago'nun insanlığa hizmeti “icat veya keşif” ile değildir. Işığın ve sesin hızlarını ölçmek, teracim-i ahvaller ortaya koymak ve bilim dışı eserler neşretmek Arago'nun insaniyete bilim insanı kimliği ile ortaya koyduğu hizmetler arasındadır.²⁰ Nâhid dergisinde James Watt, yine yapmış

¹⁶ Doktor Süleyman Numan, **A.e.**, s.40-41

¹⁷ **A. e.** s.41

¹⁸ Doktor Besim Ömer, “Mösyö Péan ve Hastahanesi,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C.V, No:105, 4 Mart 1308 (16 Mart 1892), s. 7

¹⁹ Ömer Subhi, “Hekim-i Meşhur Galvani,” **Mirat-ı Alem**, Sene:1, No:3, t.y., s.38-39

²⁰ Mehmet Nadir, “Teracim-i Ahval: Arago,” **Haver**, C:I, No:3, 6 Mayıs 1884, s.90.

olduğu deney ve araştırmalarla insanlığa hizmet ettiği tescillenen bir başka bilim insanıdır²¹.

Yukarıda da birçok kez bahsi geçen Edison biyografisi, insanlığa hizmette bilim insanı imgesine başka bir boyut kazandırmaktadır. Metin, diğer biyografilerden farklı olarak bu imgenin neleri dışlandığına da işaret etmektedir. Metne göre, Edison'un askeriye yönelik icatlardan kaçınmasının arkasında savaş karşıtı olması yatmaktadır. Ona göre, insanlığa hizmet etmeyi destur edinen bir bilim insanı savaşta kullanılacak bir icat yapmaktan kaçınmalıdır.²² Ayrıca, bu yönüyle Edison biyografisi, François Arago biyografisiyle ortaya konulan "insaniyete hizmet eden" bilim insanı imgesi ile zıtlık göstermektedir. Zira, Hâver dergisinde yayınlanan Arago biyografisi, Arago'nun insaniyete hizmetler eden bir bilim insanı olmasının yanı sıra topçu subayı olmak için çaba gösteren bir kişiliği olduğunu ortaya koymaktadır.²³

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Osmanlı dergilerinde yayınlanmış olan biyografiler, bilim insanının insanlığa hizmet etme açısından neler yapması gerektiğini vermek ile yetinmemektedir. Bu amaca hizmet eden bir bilim insanının hangi kişilik özelliklerine ve vasıflara sahip olması gerektiği hususunda da çeşitli imgeler oluşturmaktadır. Örneğin, Newton biyografisi, insanlığa hizmet etmek isteyen bilim insanlarının güzel ahlakın yanında, yetenek, zekâ, gayret ve kararlılık gibi özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.²⁴ Tıpkı Newton biyografisinde olduğu gibi diğer birkaç biyografide de bu tema motivasyon açısından incelenmiştir. Mehmet Nadir, Papin'i karşısına çıkan bütün olumsuzluklara rağmen bilimsel üretimden geri durmayan biri olarak resmetmiştir. Ona göre, bu kararlılığın arkasında Papin'in insanlığa hizmet etmek için duyduğu şiddetli motivasyon yatmaktadır.²⁵ Ernst von

²¹ "Teracim-i Ahval: James Watt," **Nâhid**, No:7, 20 Recep 1304/1 Nisan 1303 (13 Nisan 1887), s.54.

²² "Edison," **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.123.

²³ Mehmet Nadir, **A.e.**, s.90

²⁴ "Teracim-i Ahval: Newton," **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s.4

²⁵ "Denis Papin," Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.292

Leyden de kendisini insanlığa adanmış bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶ Berthollet, yine, böyle bir adanmışlığa sahiptir: bütün mesaisini insanlığın ilerlemesi ve refahı için harcamış, keşiflerinden ortaya çıkan ürünleri halka hediye etmiş bir bilim insanıdır.²⁷

Nâhid dergisinde yayınlanan Buffon biyografisi, Newton biyografisi ile güzel ahlak-insaniyete hizmet ilişkisi açısından paralel bir imge sunmaktadır. Yazar, Buffon'u "insaniyete hizmet eden güzel ahlaklı bir zat olarak tanıtmaktadır."²⁸

Brown-Sequard biyografisi ise, bilim insanının mesleki yeterliliğinin insaniyete hizmete nasıl yansiyabileceği üzerine bir imge oluşturmuştur. Yazar, Brown-Sequard'ın insaniyete hizmet etmek isteyen bir bilim insanının hem teorik hem de pratik yönde bir bilgi birikimine sahip olması gerektiği inancını aktarmıştır. ²⁹ Böylelikle biyografi, ahlaki ve kişilik özellikleri dışında bilim insanı imgesine bir başka pencereden bakmaktadır.

3.2. BİLİM İNSANI İMGESİ ÇERÇEVESİNDE ÇEVRE, BİREY VE ÇOCUK

Bilim insanı biyografilerinin yazarları, bilim insanını birçok açıdan ele almaktadır. Doğal olarak, ele aldıkları bilim insanının hangi koşullar altında bu kimliği kazandıkları tartışması da çoğu kez biyografinin sınırları içinde kendine yer bulabilmektedir. Tartışma, bilim insanının çevreye bağlı olan koşullarını irdeleyebildiği gibi doğrudan bilim insanının kişilik özelliklerine de odaklanabilmektedir. Biyografiler, bu nedenle, bilim insanlarının çocukluklarını, kişilik özellikleri ve çevreyle olan ilişkileri çerçevesinde sıklıkla tartışma ihtiyacı duymuştur. Yazarlar, bilim insanının çocukluğuna dair imgelemler oluştururken çevre

²⁶ Doktor Süleyman Numan, "Ernst von Leyden," *Servet-i Fünun*, Sene: 12, C: XXIII, No:575, 18 Nisan 1318 (1 Mayıs 1902), s. 41

²⁷ "Kimyager Berthollet," *Servet-i Fünun*, Sene: 11, C: XXII, No:555, 29 Teşrin-i Sani 1317 (12 Aralık 1901), s. 142.

²⁸ Hazım, "Teracim-i Ahval: Buffon," *Nâhid*, No:4, 4 Cemazeyilahir 1304 /15 Şubat 1302 (27 Şubat 1887), s. 4.

²⁹ Kadri, "Brown Séquard," *Servet-i Fünun*, Sene: 7, C: VII, No:162, 7 Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 94-95.

veya kişilik özelliklerine farklı biçimlerde atıflar yapmışlardır. Bu nedenle, bilim insanını ortaya çıkaran nedenler hususunda birden çok portre biyografilerde kendisine yer bulmuştur.

Bilim insanının erken yaşta zekasını bir biçimde ortaya koyduğu söylemi, incelediğimiz biyografilerde sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Bu söyleme göre bilim insanı, doğuştan yetenekli, bilim yapma potansiyeli olan biridir. Örneğin Ampère'in görenleri hayran bırakan zekâsı, daha çocukken kendini belli etmiştir. Bu zekâ, onun küçük yaşta evrensel bir dil geliştirme çabasından anlaşılmaktadır.³⁰ Buffon'un matematik yeteneği çocukluğunda okul sıralarında ortaya çıkmıştır.³¹ James Watt, altı yaşındayken kendi kendine geometri problemleri çözmeye başlamıştır.³² Ancak bilim insanının zekasını erken yaşta nasıl gösterdiği hususu çoğu biyografide Newton ve Cuvier örneğindeki kadar açıklayıcı değildir.

Çocuklara Rehber dergisinde “ileride mucitlik için fevkalade bir istidat-ı fitriye” sahip bir çocuk olarak nitelenen Newton'un bu özelliği onun çocukluğunda yaptığı mekanik oyuncakların (yel değirmeni, su saati) detaylı bir şekilde tasvir edilmesiyle okura sunulmuştur. Diğer yandan, Malumat dergisinde yayınlanmış olan biyografisinde, Georges Cuvier'in zekâsı şu satırlarla anlatılmıştır:

“Validesinin talim ve terbiyesine kendisinin istidad-ı harikuladesi inzıam ederek dört yaşında okumak, yazmak öğrenmiş idi; on yaşında iken meşahir-i tabiiyundan Buffon'un kuş resimlerini kopya eder, onları tehalükle okuduğu tarifata göre telvin eyler idi. Cuvier on dört yaşında mektep derslerini itmam ve ikmal eyledi.”³³

Erken yaşta bilime ilgi ve yetenek göstermek, incelediğimiz biyografilerde, bilim insanının çocukluğuna dair imgelemen bir başka boyutudur. Kimi biyografilerde bilime ilgi, bilim insanının doğuştan sahip olduğu bir özellik iken, kimi biyografilerde

³⁰ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 1

³¹ M. Sürur, “Buffon-1: Tercüme-i Hali ve Eserleri,” **Mecmua-i Edebiyye**, C: I, No:54, 3 Recep 1319/ 1 Teşrin-i Sani 1317 (14 Kasım 1901), s.54-55

³² “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 47.

³³ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s.36

ise bu ilginin oluşmasında çevre yardımcı bir roldedir. Örneğin, Newton, Çocuklara Rehber dergisinde bilime olan ilgisini çocukluktan beri kendi öz karakterinde taşıyan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilime olan ilgisinde çevrenin etkisi zayıf, hatta negatif yöndedir. Başka bir ifadeyle Newton, çevresine rağmen bilime olan ilgisini korumuştur. Yazar, Newton'ın çocukluktan beri, arkadaşları ile oynamak yerine bilimle uğraşması ve özellikle mekaniğe olan ilgisini aktararak bu profili doğrulamaktadır.³⁴ Newton'un ailesinin de bu anlamda olumlu bir etki yaratmadığı şu satırlarla ifade edilmiştir:

“Validesi oğlunun bu derece şiddet-i zekâ ve istidadını nazar-ı dikkate almayarak kendisini ikmal-i tahsil etmeden mektepten ayırdı. Kadın, zevcinin kendilerine terk ettiği çiftliği idare için oğlunu kendisine yardımcı aldı, koyun otlatmak, hasada nezaret etmek gibi işlerde istihdama başladı. Lakin genç mucit asla hoşuna gitmeyen, usanç veren bu işlerden şikâyet etmeyerek validesini gücendirmedir.”³⁵

Şafak dergisinde yayınlanmış olan Ampère biyografisi de benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Biyografide Ampère, okuma yazma bilmezden evvel hesap yapmayı öğrenmiş, bilim tutkunu bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶

Galileo, Çocuklara Rehber dergisinde erken yaşta bilime yatkın karakteri çerçevesinde değerlendirilmiş bir başka bilim insanıdır. Biyografi, Galileo ile çevre arasında bilime ilgi uyandırma açısından nötr bir tablo çizmektedir. Galileo, tıpkı Newton gibi, doğuştan bilimle ilgili ve yetenekli bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Galileo, kendi kendisine matematik öğrenmiş, çevrenin herhangi bir yardımına ihtiyaç duymamıştır.³⁷ Öte yandan, çevre bu çerçevede negatif bir etkiye de sahip değildir. Diğer yandan, Galileo hakkında Malumat ve Mektep dergilerinde yayınlanan biyografilerde babasının etkisinde kalmış bir çocuk imajı çizilmektedir. Zira, Mektep dergisinde yayınlanmış biyografiye göre, Galileo, babasının etkisiyle

³⁴ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 3

³⁵ **A.e.**, s. 4

³⁶ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” **Şafak**, C: I, No: 6, 1 Temmuz 1301 (13 Temmuz 1885), s. 157

³⁷ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s. 5

matematikten zevk almaya başlamıştır.³⁸ Malumat dergisi ise, Galileo'nun musiki ve resim üzerine babasından aldığı eğitimden söz etmektedir.³⁹

Nâhid dergisi, James Watt biyografisi ile erken yaşta bilime ilgi ve çevre çerçevesinde okuyucuya yeni bir olanak ortaya koymaktadır. Zira, bu ilişki tek boyutlu değildir. Çevre, çocuğun bilime ilgi göstermesinde hem olumlu hem de olumsuz yönde etkili olmuştur. Örneğin, yerlere geometrik şekiller çizen James Watt, babası tarafından faydasız işlerle vakit geçiren bir çocuk olarak görülürken, yakın bir akrabanın dikkati sayesinde aslında problem çözdüğü fark edilmiş ve olumlu yönde desteklenmeye başlanmıştır.⁴⁰

Afak dergisinde Denis Papin ve Mirsad dergisinde Sofya Kovalavskaya biyografileri ise, “bilime meraklı çocuk” imgesi ile çevre arasındaki ilişkiyi muğlak bir şekilde tarif etmiş metinlerdir. Her iki biyografi de “erken yaşta bilime ilgi ve yetenek gösteren” bir bilim insanı portresi çizmiştir. Öte yandan biyografiler, eğitilmiş olan ailelerinin bu duruma olan etkisinden söz etmemiştir.⁴¹

Osmanlı düşünce dünyası, “bilim insanının çocukluğu” imgesini sadece bilime yatkınlık düzeyinde sınırlandırmamıştır. Biyografi yazarları, zaman zaman bir bilim insandan beklenecek birçok özelliği, “çocuk bilim insanı”nda aramıştır. Örneğin, Çocuklara Rehber dergisinde, Newton, henüz bir çocuk iken aydın ve mucit biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Newton'ın “çocuk aydın” kişiliği, halk ile kurduğu ilişkide kendisini göstermektedir. Yeni icat edilmiş aletlerden korkan halk, “çocuk Newton” sayesinde bilgi sahibi olmuş ve aydınlanmıştır.⁴²

³⁸ “Teracim-i Ahval: Galilei'nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı,” **Mektep**, Sene 2, No:85, 15 Mart 1309 (27 Mart 1893), s.428-429

³⁹ Refik, “Teracim-i Ahval: Galilei” **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s.109

⁴⁰ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 47-48.

⁴¹ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:3, 27 Muharrem 1300 (8 Aralık 1882), s.93-94. M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:25, 29 Ağustos 1307 (10 Eylül 1891), s.198

⁴² “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s.4

İncelenen biyografiler, “çocuk bilim insanı” imgesini yansıtan çeşitli davranış kalıpları da sunmuştur. Bu davranış kalıpları, genellikle çocuğun bilim insanı olmaya yönelik gösterdiği potansiyeli ifade etmiştir. Bilime duyduğu ilgiden dolayı çeşitli kişilik özellikleri geliştirmek, sosyal çevresiyle kurduğu bağ ve bilimsel araştırma yapmak için zorlukların üstesinden gelme gibi davranışlar bu potansiyeli ifade etmektedir. Örneğin, Nâhid dergisinde yayınlanan biyografisinde Comte de Buffon, çocukluk yıllarında bilimsel tutkusu sebebiyle düşünce dünyalarına uzun uzun dalan bir “çocuk bilim insanı” imgesi ortaya koymaktadır. Yazar, imgeyi güçlü bir şekilde ortaya koymak için abartılı ifadelerle şu şekilde başvurmuştur:

“Bir gün her tarafa nezareti olan bir kilisenin çan kulesi üzerine çıkmış idi; kuleye çıkar çıkmaz zihnini ulum-i riyaziye mütellak bir mesele işgal etmeye başladı, başka hiçbir şey düşünmüyordu. Nerede olduğunu unuttu, arkadaşları da kendisini çan kulesi üzerinde bırakıp unutmuşlar idi. Bir aralık çanın uzun ipine sarılarak inmeye mecbur oldu, aşağı sıyrılır iken ip ellerini fena halde incitti, fakat kendisi henüz zihnini işgal eden meseleyi halle muvaffak olamadığından ne bu hale vakıf olmuş ve ne de elinin acısını hissedebilmiş idi.”⁴³

James Watt, Nâhid dergisinde yine benzer bir çocuk profili ile karşımıza çıkmaktadır. Aktarılan anekdota göre Watt, çaydanlıktan çıkan buharı uzun uzun inceleyerek icat edeceği buhar makinesi ile ilgili tahayyüllerini henüz çocukken oluşturmaya başlamıştır. Ancak, Buffon profilinden farklı olarak, bu tutumunun çevresi tarafından garip karşılandığı da yine yazar tarafından aktarılmıştır. James Watt’ın “bilim düşüncelerine dalma” imgesi bununla da sınırlı değildir. Watt, ayrıca, eline geçen çeşitli materyalleri matematik çalışmak için kullanarak düşünce dünyasını zenginleştirmiştir.⁴⁴

Arkadaşlarla kurulan ilişki, yine “çocuk bilim insanı” imgesi çerçevesinde iki farklı biyografide değerlendirilmiş bir başka husustur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Newton, Çocuklara Rehber dergisinde arkadaşlarıyla pek iletişime geçmeyen,

⁴³ Hazım, “Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 7

⁴⁴ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 47

onlardan kendini ayıran biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Nâhid dergisinde ise Buffon, bu kadar katı bir profile sahip değildir. Zira, Buffon, arkadaşları ile vakit geçiren bununla birlikte bilim ile de meşgul olan bir çocuktur.⁴⁶

Çocuklara Rehber dergisinde yayınlanmış olan Edison biyografisi ise, girişimciliği “çocuk bilim insanı” ile ilişkilendirmesiyle tekil bir örnek sunmaktadır. Biyografiye göre Edison’un çocukluğu, ailesinin varlıklı olmaması sebebiyle, bilimsel çalışmalar yürütebilmek için para kazanma çabasıyla geçmiştir. Para kazanmak için çeşitli imkanlar arayan Edison, bir telgraf müdürünün sponsorluğunda gazete çıkararak motivasyonu doğrultusunda hareket etmiştir.⁴⁷ Biyografide, bu açıdan dikkat çeken bir husus ise Edison’un henüz çocuk yaşta girişimciliğe soyunmasında ulusal özelliklerinin de payı olduğu vurgusudur. Yazar, Edison’un Amerikalı olmasının girişimciliğine olan katkısını şu şekilde aktarmıştır:

“Daha on iki yaşında iken bir gazete çıkarmayı tasavvur etti. Hem bu gazete adi bir şey olmayıp mebahis-i mühimmeyi havi bulunacaktı. Garip bir teşebbüse ilave-i garaib Amerika ahalisinin mahsusatındandır.”⁴⁸

Gençlik yıllarında bilimle kurulan ilişki, Osmanlı’da yayınlanan batılı bilim insanı biyografilerinde değerlendirilen bir başka husustur. Örneğin, Çocuklara Rehber dergisinde Galileo, henüz öğrenci iken yapmış olduğu icat ile bilime olan yeteneğini kanıtlamış bir bilim insanı portresi çizmiştir.⁴⁹ Servet-i Fünun dergisindeki Pierre Curie biyografisi henüz öğrenci iken bilime yetenek gösteren bilim insanı portresini oluşturan bir başka metindir. Biyografi, bunu şu sözlerle sergiler:

“Paris Darülfünunu’na girdiği zaman ulum-ı tabiiyye şubesinde intisab etmiş idi. Burada o derece istidad göstermiştir ki rüfekaşı, muallimleri kendisinin ulum ve fünun

⁴⁵ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 3-4

⁴⁶ Hazım, “Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 7.

⁴⁷ Mürettib Ziya “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:36, 16 Şaban 1317/7 Kanun-i Evvel 1315 (20 Aralık 1899), s.7

⁴⁸ **A.e.**, s.7

⁴⁹ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s. 5

akademisine dahil ve keşfiyat-ı mühimmeye muvaffak olabileceğini o zaman istidlal etmeye başlamışlar idi.”⁵⁰

3.3. EĞİTİM VE BİLİM İNSANI

İncelediğimiz biyografilerde, bilim insanı imgesini ortaya koyan temalardan biri de eğitimidir. Bilim insanlarının eğitim biçimleri ve bu eğitimin gerçekleştiği koşullar, biyografi yazarları tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır.

Biyografilerde, bilim insanının eğitim alış biçimlerini üç grupta toplayabiliriz: Kendi kendini yetiştirme, okul ile yetişme ve aile desteğiyle eğitim. Biyografiler, genellikle bu eğitim biçimlerini birbirini dışlayan unsurlar olarak ifade etmemişlerdir. Biyografilerin çoğu, bilim insanlarından eğitim biçimlerinin birden fazlasını almış kimseler olarak bahsetmiştir.

İlk eğitimi kendi başına yapmış veya ailesinin yardımıyla almış bilim insanı portresi biyografilerde yaygınlık göstermektedir. Galileo, Çocuklara Rehber, Mektep ve Malumat dergilerinde bu profile uygun bir örnek teşkil etmektedir. Çocuklara Rehber dergisinde Galileo, küçük yaşta matematiği kendi kendisine öğrenmiş bir bilim insanıdır. Mektep ve Malumat dergilerinde ise Galileo’nun ilk eğitiminde ailenin payına daha fazla ağırlık verilmiştir. Zira, her iki biyografi de Galileo’nun babasından aldığı ilk eğitimlerin önemine vurgu yapmıştır.⁵¹

Sofya Kovalevskaya biyografisi, ilk eğimini okuldan almamış bilim insanı portresi sunan bir başka metindir. Yazar, Sofya Kovalevskaya’nın ilk eğitiminden şu şekilde söz etmektedir: “İlk ta’lîm-i terbiyeyi pederinden aldığı mervî ise de kendisinde asıl muhabbet-i fenniye dayısı [...] nam şehîrin uyandırmış olması aaleb-i ihtimâldir.”⁵²

⁵⁰ “Mösyö Pierre Curie,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXI, No:783, 13 Nisan 1322 (26 Nisan 1906), s.44

⁵¹ Refik, “Teracim-i Ahval: Galilei” **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s.109. “Teracim-i Ahval: Galilei’nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı,” **Mektep**, Sene 2, No:85, 15 Mart 1309 (27 Mart 1893), s.428

⁵² M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:24, 19 Ağustos 1307 (31 Ağustos 1891), s.190

Georges Cuvier de Malumat dergisinde yayınlanan biyografide benzer bir profil ortaya koymuştur. Metne göre Cuvier, ilk eğitimini annesinden almış bir bilim insanıdır.⁵³

Kendi kendini yetiştirmiş bilim insanı imgesi örnekleri, Osmanlı dergilerindeki biyografilerde Galileo ile sınırlı değildir. Nâhid dergisinde James Watt, ilk eğitimini kendi başına sağlamış bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, Watt'ı, zayıf bünyesi nedeniyle ailesi tarafından okuldan alınmasına karşın kendi başına çalışarak bilim eğitimini sürdürmüş bir çocuk olarak sunmuştur.⁵⁴ Newton da Çocuklara Rehber dergisindeki biyografiyle, Watt ile benzer bir profil oluşturmaktadır.⁵⁵

Mehmed Nadir'in yazmış olduğu François Arago biyografisi ise kendini yetiştiren bilim insanı imgesine yaklaşımı açısından diğer örneklerden farklıdır. Yazar, Arago'nun kendi kendini yetiştirme becerisini, École Polytechnique'e giriş sınavını başarıyla geçmesiyle ilişkilendirerek aktarmıştır. Mehmet Nadir, Arago'nun kendi kendini yetiştirmedeki ustalığına ise şu şekilde değinmektedir:

“École Polytechnique'e girmek için tedariki lazım gelen tahsilin derecesini ve bu babda çekilecek zahmeti nazar-ı mütalaa ve mülahazaya alacak kariîn-i kiram, tevzi ve teşrih-i madde edecek hiçbir üstad ve muallime malik olmayan Arago için şu işigalat-i fenniye-i münzeviyenin ne kadar çetin ne kadar güç olduğuna bir fikir ve muhakeme hasıl etmiş olurlar.”⁵⁶

Camille Flammarion biyografisi ise, hiçbir resmî eğitim almayan bilim insanı portresiyle eğitim-bilim insanı ilişkisinde okuyuculara farklı bir profil tanıtmaktadır. Biyografi, açıkça Flammarion'un “ulema-i fen” sınıfından olmadığını belirtmiştir.

⁵³ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s. 36

⁵⁴ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 47

⁵⁵ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 4

⁵⁶ Mehmet Nadir, “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Haver**, C: I, No:1, 12 Nisan 1884, s.21.

Flammarion, kendi kendini yetiştirerek bir matematikçiden ziyade bir felsefeci gibi hareket ederek astronomi dünyasına katkı sağlamıştır.⁵⁷

Kendisini çocuk yaşta yetiştirebilme yeteneğinin “bilim insanı imgesi” ile ilişkilendirilmesi açısından Jean Antonie Chaptal ve James Watt biyografileri yeni olanaklar sunmaktadır. Zira, iki biyografi de ilk eğitimini yetersiz şartlarda almış çocukların kendi çabalarıyla bilim insanı olabileceği iddiasını taşımaktadır. Örneğin, Chaptal biyografisinde yazar, Chaptal’ın ilk eğitimini yoksul çocukların gittiği bir okuldan aldığını aktararak bu kanaati doğrulamaya çalışmaktadır.⁵⁸ James Watt biyografisinde de köy okullarından bilim insanı yetişebileceği aşağıdaki sözlerle ifade edilmiştir:

“James Watt’ın öyle küçük bir mektepte tahsil-i fûnun ettiğine taaccüb olunmamalıdır. Zira yolcu nakletmek için en evvel inşa olunan vapuru ihdas eden Fulton ve ulum-i heyete dair mükemmel olan kanunları vaz eden Newton ve meşhur müellif sahib-i fûnun Descartes dahi köy mektebinde tahsil-i fûnun etmişlerdir.”⁵⁹

Biyografilerde sıklıkla, bilim insanlarının üniversitede aldığı eğitim aktarılmıştır. Bu açıdan biyografiler, Osmanlı aydınları arasında, resmi bir kurum aracılığıyla “bilim insanı” unvanını kazanmanın kabul gören bir yol olduğunu göstermektedir. François Arago, Galilei Galileo, Thomas Hardy, Isaac Newton, Sofya Kovalevskaya, John Tyndall, Rudolf Virchow ve birçok başka bilim insanının biyografileri “üniversite eğitimi almış bilim insanını” yansıtan metinlerdir.

3.4. BİLİM İNSANI VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Bilim insanının toplumla kurduğu ilişki biçimi, bilim insanı biyografilerinde zaman zaman dikkat çeken bir olgu olarak işlenmiştir. Bu yönüyle ilgili metinlerde biyografi yazarlarının, bilim insanının sosyal kimliği ve toplumdaki yeri üzerine nasıl bir algıya sahip olduklarına dair çeşitli ipuçları bulmak mümkündür. Biyografiler

⁵⁷ A. R, “Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, **Servet-i Fünun**, Sene: 1, No: 11, t.y. (1891), s.127

⁵⁸ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

⁵⁹ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 47

incelendiğinde, bilim insanının toplumla etkileşim biçiminin iki biçimde yansıtıldığı anlaşılmaktadır: Aydın bilim insanı, çatışmacı bilim insanı.

Herkesin anlayabileceği şekilde bilimi topluma aktarmak, biyografilerde bilim insanının “aydın” diyebileceğimiz kimliği yansıtan özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle bilim insanı, bilimi topluma ulaştıran ve tanıtan bir misyona sahip biri olarak toplumdaki yerini almıştır. Nâhid dergisinde Hazim, Comte de Buffon’u bu portreye uygun bir bilim insanı biçiminde tasvir etmiştir. Hazim’e göre Buffon, bilimsel eserlerini herkesin anlayabileceği şekilde kaleme almıştır.⁶⁰ Camille Flammarion, tıpkı Buffon gibi, kitapları aracılığıyla topluma bilimsel bilgi aktarmakta olan bir başka bilim insanıdır.⁶¹

Malumat dergisine göre Chaptal, bilimi herkesin anlayabileceği şekilde anlatmasını, hitabet yeteneğine borçludur. Bilim ile toplum arasında ilişki kurmak açısından ciddi bir motivasyona sahiptir; bilim yalnızca toplumun ileri gelenlerine ait olmamalıdır. Biyografi, Chaptal’ın bu motivasyonunu şu şekilde aktarmıştır:

“Chaptal hüsn-i takrir ve intizam-ı kelama malik idi. 1781 senesinde Montpellier Mektebi’ne kimya muallimi tayin edildiği zaman talebe muallimlerinin fesahat ve belagatına hayret etmekten kendilerini alamamışlardır. Chaptal’ın en büyük meziyeti nazariyat-ı fenniyeyi herkesin anlayabileceği surette tatbik ve tarif etmesidir. Asrında yalnız havassa mahsus olan fenden umumun istifade edememesini tecviz etmez ve bu fikrini birçok delillerle ispat etmekten geri durmazdı.”⁶²

Yukarıda da zikredilen Çocuklara Rehber dergisindeki biyografide, henüz çocuk iken insanlara icat ve yenilikler hususunda yardımcı olan Newton, “aydın tipi” bilim insanı kapsamında düşünülebilir. Ancak Chaptal biyografisinden oldukça farklı olarak, Newton biyografisinde halk ile ilişki kuran kişi bir “çocuk bilim insanı”dır. Biyografi, bu ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Bir aralık süslü kağıtlarla fenerler imaline başladı. Buna da kış sabahları erkence mektebe giderken elinde bir ışık bulundurmak ihtiyacı sebep oldu. Bazen bunlardan

⁶⁰ Hazim, “Buffon,” *Nâhid*, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 8

⁶¹ A. R, “Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, *Servet-i Fünun*, Sene: 1, No: 11, t.y. (1891), s.127

⁶² “Chaptal,” *Malumat*, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

birkaçını uçurtmalarına rabita eder, cahil ahaliyi korkutmakla eğlenir, bununla beraber bunun korkulacak bir şey olmadığını göstermekle de onları müstefid eylerdi.”⁶³

Toplumla çatışan bilim insanı imgesi ise genellikle bilim insanının toplum ya da sıklıkla meslektaşları tarafından anlaşılamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. İncelenen bütün biyografilerde, bilim insanı istisnasız olarak çatışmalarda haklı, anlaşılmayan bir figür olarak resmedilmiştir. Bu çatışmalar, genellikle dönemin popüler biyografi yazım şekli olan Viktoryen bir üslupta ifade edilmektedir. Viktoryen üslupla yazarlar, yukarıda da değinildiği üzere, çoğu kez ele aldıkları kişiyi çatışmalar karşısında haklı bir konumda, azimli ve davasından asla geri dönmeyen “hakikat savunucusu” portresini kesin bir üslupla çizmiştir.

Denis Papin biyografisinde bu imge ile birden fazla kez karşılaşmak mümkündür. Biyografinin yazarı olan Mehmed Nadir, Denis Papin’i ve buhar makinesinin keşfini anlatırken, konu gereği Torricelli’den (1608-1647) de bahsetmiştir. Bu bahse göre Torricelli, cıvalı barometre ile yaptığı deneylerle, havanın ağırlığı ve basıncı olduğunu göstermiş, böylelikle yaygın görüşe aykırı bir buluş gerçekleştirmiştir. Mehmed Nadir’e göre bu durum onu kaçınılmaz olarak meslektaşları ile ihtilafa düşürmüş olmalıdır. Çatışan bilim insanı imgesini doğrularcasına, geçmişe ilişkin tahmini ve kanaatini şöyle ifade etmiştir:

“İşte Torricelli’nin iddia ve isbat eylediği kaziyye bundan ibaret idi. Fakat, bunun bu iddiası Allah bilir o zaman âlim geçinenler tarafından nasıl telakki olunmuş idi! Allah bilir mâdumiyet-i halâ kavlı mutlakını tahrib ve mamafih o zamana kadar hiffet-i mutlaka ile [...], ve daha doğrusu sıkletten ârî bilinmiş olan hava-ı nesîmîn zihinlere îrâs-ı havf ve haşyet eder surette bir cevher-i sakilden ibaret olduğunu tasdik ve tasvib etmeye cesaret eden şu küçük İtalyalının fikri ne derece bir istihzâ-ı küstahane ile görülmüş idi!”⁶⁴

Yine aynı biyografide Denis Papin de toplumla çatışmalar yaşayan bir alim olarak yansıtılmıştır. Hatta bu çatışma tek boyutlu bir mahiyette değildir. Papin, hem

⁶³ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 4

⁶⁴ “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.24

meslektaşları hem de halk ile çatışan bir bilim insanı olarak biyografide yer bulmaktadır. Yazar, Papin'in meslektaşları tarafından hor görüldüğünü, hatta çalışmalarından faydalanıldığı halde gereken saygıyı görmediğini aktarmaktadır.⁶⁵ Papin'in meslektaşları ile olan ilişkisi, Mehmet Nadir tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Papin'in bu keşf ve ihtirâi alem-i ulemâyı bir samt ve sükûtun istilasını mucib oldu. İhtirânı takdir eden bulunmadı. Zavallı Papin dahi bu adem-i takdir ile kamilen cesaretini gayb ederek müstakbelde parlak parlak neticeler hasıl edecek olan tasavvurunu yüz üstüne bıraktı.”⁶⁶

Papin'in halk ile yaşamış olduğu çatışma ise daha serttir. Mehmet Nadir, Papin'in İngiltere'ye buharlı gemi ile geçmek isterken, yolda halkın saldırısına uğradığını ve bilim kariyerindeki son çabalarının da bu şekilde sona erdiğini aktarmıştır.⁶⁷ Biyografide ilginç olan bir başka nokta ise, Mehmet Nadir'in tutumudur. Yazar, bu çatışmalarda açık bir şekilde Papin'in tarafını tutmuştur. Hatta, Mehmet Nadir, Papin'in karşısında olan insanlara “nankör”, “miskin” gibi yakıştırmalarda bile bulunmaktadır.⁶⁸

Galileo, biyografilerinin yayınlanmış olduğu Çocuklara Rehber, Malumat ve Mektep dergilerinin hepsinde, toplumla çatışan bilim insanı imgesiyle ortaya konmuştur. Üç biyografiye göre de Galileo'nun Dünya'nın döndüğü ve evrenin merkezinde olmadığı düşüncesi onu engizisyon ve Papalık ile karşı karşıya getirmiştir. Meşhur engizisyonunda yargılanma hadisesinde, fikirlerini/inançlarını zor yoluyla kabul ettirmek isteyen kiliseye karşı, biyografi yazarları açıkça Galileo'nun tarafındadır.

Çocuklara Rehber dergisindeki biyografiye göre, Kilise'nin yanında halk da bu tutuma eşlik etmektedir. Yazara göre “on yedinci yüzyılın kalın bir taassub ile örtülmüş zihinlerine” çaresizce buluşlarını ispatlamaya çalışan Galileo, sadece

⁶⁵ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.291-292

⁶⁶ **A.e.**, s.291

⁶⁷ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:7, 23 Cemaziyelevvel 1300 (1 Nisan 1883), s. 323-324

⁶⁸ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.291-292

kilisenin değil, “umumun” yani halkın da nefretini kazanmıştır. Bu noktada daha da görünür hale gelen biyografi yazarı Mürettib Ziya, genel olarak halkın yeniliklere karşı olduğuna dair kanaatini şu sözlerle ifade eder: “Zaten hangi bir teceddüd vardır ki bidayet-i zuhurunda mazhar-ı nefret-i umumi olmasın!”⁶⁹

Öte yandan, Galileo’nun bu çatışmada nasıl bir rol aldığı hususunda biyografilerde iki farklı ifade biçimi bulunmaktadır. Çocuklara Rehber dergisinde, Galileo daha romantik bir figür olarak aktarılmaktadır. Zira, Galileo, biyografide, bütün baskılara karşın gerçeği savunan ve fikirlerinden asla geçmeyen biridir.⁷⁰ Malumat dergisinin Galileo’su da benzer şekilde romantize edilmiştir. Galileo, burada da gerçeği bütün baskılara karşı savunmaktan kendini alamamış bir karakterdir.⁷¹ Mektep dergisindeki biyografi ise, Galileo’nun bu çatışmada geri adım attığını aktararak farklı bir portre çizmektedir.⁷²

James Clerk Maxwell ise, çağdaşlarına aykırı görünen ve değeri yıllar sonra anlaşılmış bir başka bilim insanı olarak Mektep dergisinde karşımıza çıkmaktadır. Yazara göre Maxwell’in eserleri meslektaşları tarafından anlaşılmamıştır. Onu, Wronski, Lagrange ve Galileo gibi fikirleri meslektaşları tarafından takdir görmemiş “biçaregan” bilim insanları sınıfına dahil ederek tasvir etmeye çalışmıştır. Ancak yazara göre Maxwell, Galileo’dan farklı olarak toplumun herhangi bir kesiminden şiddetli bir saldırı görmemiştir. Aksine saygın bir bilim insanı olarak hürmet görmüştür. Ancak yine de düşüncelerinin garip bulunması nedeniyle, meslektaşları arasında aykırı bir yerde durmaktadır.⁷³

Kopernik ise Malumat dergisinde, toplumla çatışma endişesi taşıdığı için fikirlerini gizleyen bir bilim insanıdır. Zira, Kopernik, Güneş merkezli evren modelini

⁶⁹ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s. 7

⁷⁰ Mürettib Ziya, **A.e.**, s. 7

⁷¹ Refik, “Teracim-i Ahval: Galilei” **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s.110

⁷² “Teracim-i Ahval: Galilei’nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı,” **Mektep**, Sene 2, No:85, 15 Mart 1309 (27 Mart 1893), s.429

⁷³ “Tabiiyyat: Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?” **Mektep**, Sene:2, No:86, 22 Mart 1309 (3 Nisan 1893), s.439

tanıttığında, “efkâr-ı batılın” hücumuna uğramaktan endişe duymaktadır.⁷⁴ Bu yönüyle Kopernik, gerçeği asla sakınmayan, hakikat savunucusu romantik bilim insanı imgesiyle taban tabana zıtlık taşımaktadır.

3.5. BİLİMLE GELEN ŞÖHRET

19. yüzyıl Osmanlı dergilerinde yayınlanmış olan batılı bilim insanı biyografilerinde bilim insanlarının çeşitli eylemleriyle kazandığı ün ve saygınlık birçok kez dile getirilmiştir. Şöhret, bu metinlerde, bilim insanının genellikle uluslararası boyutta rüştünü ispatlayışının göstergelerinden birisi olmuştur. Bazı metinler, bilimsel keşifleri, icatları, deneyleriyle ya da yazdıkları kitaplarla bilim insanının tanınırlık kazanması arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır.

Bunun bir örneğini, Çocuklara Rehber dergisinde yayınlanmış olan Newton biyografisinde görebiliriz. Metnin yazarı, “Newton namının ebediyen hatıra-i şükrande kalmasına, eazım-ı saire arasında bir mevki-i muhterem işgal eylemesine başlıca sebep muvazenet-i ecsamı keşfetmiş olmasıdır” ifadesiyle bu ilişkiyi açıkça ifade etmiştir.⁷⁵ “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası” başlıklı biyografi de bilimsel keşif – şöhret ilişkisini kuran metinler arasındadır. Biyografi yazarı M. Sadık, Davy’nin “humz-ı evvel azot gazı” ile yaptığı garip deneyler sonucunda bu gazın solunum üzerindeki etkilerini keşfetmesi nedeniyle şöhret kazandığını aktarmaktadır.⁷⁶

Mösyö Péan biyografisi ise şöhret-bilimsel yenilik ilişkisinin tıp dünyasındaki örneğini oluşturmaktadır. Metnin yazarı Doktor Besim Ömer, Péan’ın yeni ameliyat teknikleri icat ederek uluslararası düzeyde takdir gördüğünü aktararak bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.⁷⁷

⁷⁴ “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.87

⁷⁵ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene:2, No:10, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898), s. 3-4

⁷⁶ M. Sadık, “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası,” **Mirat-ı Alem**, C.I, No:2, 12 Şevval 1301/ 23 Temmuz 1300 (4 Ağustos 1884), s. 26

⁷⁷ Doktor Besim Ömer, “Mösyö Péan ve Hastahanesi,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C.V, No:105, 4 Mart 1308 (16 Mart 1892), s. 6

Çocuklara Rehber dergisinde Fransız kimyager Antoine Lavoisier, bilimsel keşif yaparak şöhret kazanmış bir başka bilim insanı olarak resmedilmiştir. Biyografî, bilimsel keşif- şöhret ilişkisini kuruş biçimiyle diğer biyografilerden ayrılmaktadır. Zira, Lavoisier, şöhretini yaptığı bilimsel keşiften çok, o keşfi yapmasını sağlayan azimli ve çalışkan karakterden alır.⁷⁸

François Arago da Nâhid dergisinde bilimsel keşif-şöhret ilişkisinin kurulduğu bir başka metindir. Yazar, Arago’yu fizik ve astronomideki keşifleriyle “namını ibka eden bir alim-i meşhur” olarak tanıtmaktadır.⁷⁹

Maarif dergisinin Pasteur biyografisinde de benzer bir ifade ediş biçimine rastlamak mümkündür. Burada Pasteur “dünyanın her tarafında kemal-i ihtiramla yad” edilen ve “tarih-i fûnunda ibka-i nam eden” biri olarak tanıtılmıştır.⁸⁰ Metinde, her ne kadar icat ile şöhret arasındaki ilişkiyi ortaya koyan doğrudan bir ifade bulunmasa da Pasteur’un mikrop ve aşı çalışmalarından sıklıkla ve önemi vurgulanarak söz edilmesi, okuyucuyu bu sonuca götürmektedir. Pasteur’ün salgın hastalıklar üzerine vermiş olduğu tavsiyelerin Fransa’nın yanında Avusturya ve İtalya’da da dikkate alınması, onun şöhretine işaret eden bir başka husus olarak göze çarpmaktadır.⁸¹

Mehmet Nadir’in Afak dergisinde yayınladığı Denis Papin biyografisi, icat – şöhret ilişkisini belirgin bir şekilde göstermiştir. Yazar, bu ilişkinin biçimini biyografinin hemen başında Denis Papin’i tanıtır biçimiyle şu şekilde vermiştir:

”1880 sene-i milâdiyesi Ağustos’unun nihayetlerine doğru, birçok asrı mütecâviz bir müddetten beri bu dünyadan el çekmiş ve bir hayli zaman nâm ve şânı herkesin sahife-i fikr ve hayâlinden silindiği halde, bugün, terakkiyât-ı sînâiyyeden en azim bir sanatın mûcid ve muhterii olduğu bilinerek umumun hürmet ve ihtirâmât-ı manevîyyesini

⁷⁸ “Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz 1900, s. 3

⁷⁹ “Teracim-i Ahval: Arago,” **Nâhid**, Sene:1, No: 28, 15 Şubat 1303 (27 Şubat 1888), s. 217

⁸⁰ Hüseyin Hüsnü, “Teracim-i Ahval: Pasteur”, **Maarif**, Sene: 2, C.IV, No:1, 8 Recep 1310/14 Kanun-ı Sani 1308 (26 Ocak 1893), s. 2

⁸¹ **A.e.**, s.3

kazanmış bir dehâ-yı dehrin heykelini rekz etmek için Blois şehrinde bir şehr-i âyîn-i azim icrâ kılınmakta idi.”⁸²

Alıntıda dikkat çekici husus, Denis Papin’in şöhretini geç kazanmış olduğudur. Zira, Papin, bir zamanlar unutulmuş bir bilim insanıdır. Ancak, buhar makinesinin icadına öncülük etmesi, zamanında pek anlaşılamamasına rağmen Papin’e hakkının teslim edilmesini sağlamıştır. Metnin devamında yazar, Papin’in kazandığı şöhretin buhar makinesini icat etmesinden kaynaklandığını doğrudan ifade etmiştir.⁸³

Deney yapmak veya deney sonuçlarını yayınlamak, incelediğimiz biyografilerce bilim insanına şöhret kazandıran etkinlikler arasında sayılmıştır. Blaise Pascal, Evangelista Toricelli ve Otto von Guericke yapmış oldukları ünlü deneylerle şöhret kazanmış isimler olarak Denis Papin biyografisinde yerlerini almıştır. Mehmet Nadir, üç bilim insanın şöhretlerinin kaynağı olarak hava basıncı üzerine yapmış oldukları deneyleri işaret etmiştir. Zira, Pascal ve Torricelli hava basıncı fikrini ortaya koyarak yoğun tartışmalara yol açmış, Otto von Guericke ise hava basıncının varlığını kesin olarak kanıtlayacak iki meşhur deneye imza atmıştır.⁸⁴

3.6. BİLİM İNSANININ GÜNLÜK YAŞAMI, KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE MESLEKİ FAALİYETLERİ

İncelediğimiz biyografiler, bilim insanının mesleki gereklilikleri, sahip olması gereken kişilik özellikleri ve yaşam biçimi hakkında çeşitli bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığında, Osmanlı düşünce dünyasında bilim insanının tanımı ve kişiliğinin imgesi karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak, bir toplumun düşünce dünyasında bilim insanının bahsettiğimiz yönleriyle tek sesli biçimde algılanması pek mümkün değildir. Örneğin, bazı biyografiler, bir bilim insanının gününü nasıl geçirdiğine odaklanırken, bazı biyografiler bilim insanının kişilik özelliklerine daha yakından bakabilmektedir.

⁸² “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.20-21

⁸³ **A.e.**, s.21

⁸⁴ “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.21-24. “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:2, 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882), s.56-59.

Bir bilim insanının gününü nasıl bir programla yürüttüğü hususuna, genellikle, bilim için olağanüstü çaba sarf eden, sürekli çalışan, vaktini boşa harcamayan “ideal” bilim insanı tipini resmetmek için başvurulmuştur. Edison, *Çocuklara Rehber* dergisinde, aşırı çalışkan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Edison’un çalışkanlığını idealize eden bir üslup hakimdir. Örneğin, insan vücudunun sınırların zorlayacak şekilde çalışmak, Edison’u yansıtan bir özellik olarak metinde yerini almaktadır. Metnin devamında ise, bu hususta abartılı ifadeler kendisini şu şekilde göstermektedir:

“Yüz yirmi saat mütemadiyen gözlerini kapamaksızın çalıştığı vaki olmuştur. Haftalarla ameliyathane-i hususiyesinde yapayalnız çalıştığı nadir değildir. Aylak zamanlarında elli bin fennî cildi muhtevi olan büyük kütüphanesinde ya bir fen kitabının siyah sayfeleri arasında tetebuatta bulunur yahut mütalaa salonunun tam ortasına mevzu olan şayan-ı hayret bir küre-i musannanın temasıyla imrar-ı vakit eder.”⁸⁵

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, Edison, sadece insanüstü bir çalışma temposuyla karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca, boş zamanlarını bile bilim için değerlendirmesi, dikkat çekici bir husustur. Zira ileride de görüleceği üzere, boş zamanın bile bilime ayrılması “idealize edilmiş bilim insanı” imgesini oluşturan öğelerden biridir.

Edison, *Servet-i Fünun* dergisinde de aşırı çalışkanlığa, kendine bilime vermişliğe örnek teşkil eden bir profil sunmaktadır.⁸⁶

Çalışkan bilim insanı figürü, *Çocuklara Rehber* dergisinde yayınlanmış olan Ampère biyografisinde de kendisini göstermektedir. Biyografi, Ampère’in çalışkanlığını tasvir ederken daha gerçekçi bir üslup kullanmıştır. İnsanlığa hizmet etme arzusu, Ampère için çalışkan bir bilim insanı olma hususunda temel motivasyonlardan biridir.⁸⁷ Boş zamanlarını deney yaparak geçiren Ampère, tıpkı

⁸⁵ Mürettib Ziya, “Edison,” *Çocuklara Rehber*, Sene:3, No: 37, 25 Şaban 1317/16 Kanun-i Evvel 1315 (28 Aralık 1899), s. 6

⁸⁶ “Edison,” *Servet-i Fünun*, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.122-124.

⁸⁷ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” *Çocuklara Rehber*, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s.2

Edison portresinde olduğu gibi, hep bilime vakit ayıran, idealize edilmiş bir bilim insanı imajını yansıtmıştır. Yazar, Ampère biyografisinde ideal bir bilim insanının bilimle sürekli meşgul olmasının doğal olduğunu şu şekilde aktarmaktadır: “Eğlence işin teceddüdünden, değişmesinden ibaret olduğunu bilen âlimler vakitlerini işte böylece boş geçirmezler.”⁸⁸

İdealize edilmiş bir çalışkanlık, Çocuklara Rehber dergisinde Lavoisier ile de kendisini göstermektedir. Biyografiye göre, azim ve çalışkanlık Lavoisier’in en belirgin özellikleri arasındadır. Zira, ışık üzerine yaptığı çalışmaları iyi bir şekilde gerçekleştirebilmek için Lavoisier, gözlerini karanlığı alıştırmak üzere bir ay süreyle kendisini karanlık bir odaya kapatmıştır.⁸⁹ Yazar, ayrıca, Lavoisier’in kazandığı bütün şöhretinin arkasında çalışkanlığın yattığını öne sürerek, bu imgeyi vurgulamıştır.⁹⁰

Buffon, Nâhid dergisinde yine benzer bir profil olarak ortaya konmaktadır. Metne göre Buffon günde 10-12 saat çalışan bir bilim insanıdır. Ancak, Buffon’un bilim ile günlük ilişkisi bununla sınırlı değildir. Buffon, diğer zamanlarında ve günlük işlerde bile bilimsel fikirler üretip düşüncelere dalmaktadır.⁹¹

Çalışkanlık, 19. Yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasında “bilim insanı imgesi” açısından önemli bir özelliktir. Ancak, çalışkanlık tek başına bir anlam taşımamaktadır. Zira, çalışkanlığı ile bilim insanı, ancak bilime dair herhangi bir şey ürettiği zaman kimliğinin gerekliliklerini yerine getirmiş olur. Kitap yazmak, deney yapmak, halkı eğitmek veya bilimde yenilikler yapmak, incelediğimiz biyografilerde bilim insanı kimliği açısından daha karakteristik özelliklerdir. Ancak, bilim insanının yapacağı herhangi bir eylem tek bir anlam ile yüklü değildir. Örneğin, bir bilim insanı elde ettiği bilimsel sonuçları yayınlamak için olduğu kadar, halkı eğitmek için de eser ortaya koyabilmektedir. O nedenle, “bilim insanı eylemleri” her biyografi özelinde tek tek incelenmeli ve kendi anlamı bulunmalıdır.

⁸⁸ A.e., s.2

⁸⁹ “Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz 1900, s. 2

⁹⁰ A.e., s.3

⁹¹ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.16.

Bilimsel yenilik, keşif veya icat yapmak, bu sefer karşımıza bilim insanı kimliğinin bir parçası olarak çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, bilimde yenilik yapmayı şöhret ile ilişkilendiren biyografiler bulunmaktadır. Ancak, biyografilerin tümü incelendiğinde, bilimsel yenilik yapmanın her zaman şöhret kazanma çerçevesinde değerlendirilmediği görülmektedir. Bazı biyografiler, bilimsel yenilikler yapmayı bilim insanı kimliğinin doğal bir parçası olarak görmüştür. Her iki biyografi türünde de bilim insanı şu ya da bu şekilde bilimsel yenilik yapan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin, Maarif dergisinde Alphonse Guérin, yaraları kalın bir pamuk tabakasıyla örterek temiz kalmasını sağlayan tedavi biçimini keşfetmesiyle ön plana çıkmış bir cerrah olarak tanıtılmıştır. Guérin'in bu keşfinin kendisine kazandırdığı herhangi bir şeye doğrudan değinilmemiştir. Bu anlamıyla, keşif sadece tıbbi ilerleten bir gelişme olarak metinde yerini almıştır.⁹²

Mürettip Ziya, Edison biyografisi ile bilimsel yenilik yapmanın bilim insanı kimliğinin önemli bir yönü olduğunu ortaya koyan yazarlar arasındadır. Yazara göre, Edison'un ayırt edici özelliklerinden biri, icatlarında sürekli yenilik görülmesidir. Hatta, Edison'un icatlarının çoğu kez işe yarayan şeyler olmaması, Edison'un üretkenlik ve yenilikçi kimliğine gölge düşürmemiştir.⁹³

Mirat-ı Alem dergisindeki Luigi Galvani biyografisi, Galvani'nin nöronlardaki elektrik akımını keşfetmesiyle yukarıda sözünü ettiğimiz bilim insanı imgesi ile uyumlu bir portre çizmektedir. Keşfin yeni araştırma alanları açması, metinde ayrıca vurgulanan bir husustur. Zira, Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki bilim insanları, nöronlardaki elektrik akımları üzerine bu keşif sayesinde birçok çalışma yürütebilmiştir.⁹⁴ Bu nedenle, bilim insanının yapmış olduğu yeniliklerle bilimsel

⁹² Şükrü Osman, "Teracim-i Ahval: Alphonse Guérin," **Maarif**, Sene: 4, C.VII, No:174, 24 Ramazan 1312/ 9 Mart 1311 (21 Mart 1895), s.138

⁹³ Mürettib Ziya, "Edison," **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No: 37, 25 Şaban 1317/16 Kanun-i Evvel 1315 (28 Aralık 1899), s. 5

⁹⁴ Ömer Subhi, "Hekim-i Meşhur Galvani," **Mirat-ı Alem**, Sene:1, No:3, t.y., s.38

araştırmada öncü bir rol oynadığı vurgusu, metinde bilim insanı kimliğine bir boyut daha kazandırmaktadır.

Eser yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı'sının batılı bilim insanı imgesini oluşturan eylemlerden biridir. Eser yazma ile bilim insanı kimliği arasındaki ilişki, biyografiden biyografiye farklılık göstermektedir. Bazı biyografiler, bilim insanının yazdığı eser ile belli başarı veya makamlar elde ettiğini aktarırken, bazı biyografiler de yazılan eserlerle bilim insanlarının mesleki yeterliliklerini kanıtladıklarını ifade etmiştir. Bu nedenle birkaç biyografide, eser yazmak bilim insanı olarak yükselmek için bir araç anlamına gelmektedir.

Çocuklara Rehber dergisinde Ampère biyografisi, eser yazmanın bilim insanına kariyer anlamında fayda sağladığını şu şekilde ifade etmiştir:

“...Oyunların Nazariyat-ı Riyaziyesi Üzerine Mülahazat’ namıyla telif ettiği bir eser kendisinin Lyon Darülfünununda bir müderrisliğe, bir az sonra da Harf ve Sanayi Mektebinin müzakereciliğine tayin olunmasına sebep oldu.”⁹⁵

Comte de Buffon, yazmış olduğu eserle Fransa Encümen-i Daniş'ine kabul edilerek, terfi almış bir başka bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶ Cuvier, eseriyle meslektaşlarının takdirini kazanmış ve çeşitli makamlara getirilmeye uygun bulunmuş bir bilim insanı olarak bahsi geçen profil ile uyumlu bir portre sunmuştur.⁹⁷

Eser yazmanın mesleki yeterlilik göstergesi olduğu biyografilere ise daha sıklıkla rastlanmaktadır. Bu gösterge biçimleri ise yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kendini ciddi kurumlar veya meslektaşları tarafından takdir görmek, okuyucunun beğenisini kazanmak şeklinde görülebilmektedir. Bazı metinlerde ise, eser yazmak tek başına mesleki yeterliliğin bir ölçütü olmuştur. Örneğin, Malumat dergisinde Chaptal, bilime verdiği emeğin karşılığını yazmış olduğu eserlerde görmüştür. Böylelikle Chaptal, bilimde belli bir seviyeye gelmiş, başarılı bir bilim insanı olduğunu

⁹⁵ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s.2

⁹⁶ “M. Sürur, “Buffon-1: Tercüme-i Hali ve Eserleri,” **Mecmua-i Edebiyye**, C: I, No:54, 3 Recep 1319/ 1 Teşrin-i Sani 1317 (14 Kasım 1901), s.54

⁹⁷ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s. 36

kanıtlamıştır.⁹⁸ Buffon ise eseriyle her okuyucunun beğeni ve ilgisini çekerek ön plana çıkmış bir bilim insanı olarak resmedilmiştir. Zira Buffon'un eseri, okuyucuda doğa hakkında merak uyandırarak, doğa üzerine düşünmesini sağlayan bir işleve sahiptir.⁹⁹

Afak dergisindeki Denis Papin ve Servet-i Fünun dergisindeki Brown Sequard biyografileri, bilim insanının eser ortaya koyma ile olan ilişkisine bakış açılarıyla istisna teşkil etmektedir. Denis Papin biyografisinin yazarı Mehmet Nadir, Papin'in deney sonuçlarını kitaplaştırarak yayınlamasını “erdemli bir davranış” olduğunu vurgulayarak, kitap yazmaya şu şekilde bir ahlaki anlam yüklemiştir:

“...tarafından da 1674 sene-i miladiyesinde, “halâyı hasıl etmek için kullanılan makinelerin târifatıyla birlikte halâ üzerine tecarib-i cedide” unvanı tahtında bir kitap neşr ederek izhâr-ı fazilet eylemiştir.”¹⁰⁰

Brown-Séquard biyografisi ise “deney yapan bilim insanı” ile eser ortaya koyma hususunda bir tezatlık kurması açısından istisna oluşturmaktadır. Zira, Brown-Séquard, deney yapmayı seven, lüzum olmadıkça da yazmamayı tercih eden bir bilim insanıdır. Brown-Séquard, bu özelliklerine karşın, yine de birkaç önemli eser neşretmiştir.¹⁰¹

Bilim insanının ahlaki tutumu, biyografilerin değindiği bir başka konu olmuştur. Bilim insanı, birçok biyografide “güzel ahlak” sergilemesi gereken bir kişi olarak resmedilmiştir. Ancak güzel ahlakın emareleri, biyografilere göre farklılık sergilemektedir. Yoksul kesime yardım etmek, hemşerilerinin çıkarlarını gözetmek, hoşgörülü davranmak veya bilimi insanlığın çıkarına sunmak, bilim insanının güzel ahlakını ortaya koyan eylemler olarak biyografilerde bulunmuştur. Yoksul kesime yardım eden bilim insanı profili ile ilgili örneklerden bir tanesi Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmış olan Edison biyografisidir. Biyografi, Edison'un fakir ailelerin

⁹⁸ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

⁹⁹ Hazım, “Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s.8. Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.15

¹⁰⁰ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:3, 27 Muharrem 1300 (8 Aralık 1882), s.93-94

¹⁰¹ Kadri, “Brown Séquard,” **Servet-i Fünun**, Sene: 7, C: VII, No:162, 7 Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 95.

barınma ihtiyaçlarını karşılaması için yürüttüğü çalışmadan bahsederek, onun ahlaki profilini yansıtmaktadır.¹⁰²

Kopernik ve Lavoisier, incelediğimiz biyografilerde hemşerilerinin çıkarlarını gözetmeleriyle güzel ahlakını ortaya koyan bilim insanları olarak ön plana çıkmaktadır. Kopernik, yoksul kesimlere yardım etmesinin yanında, hemşerilerine yardım etme motivasyonu yüksek bir bilim insanı olarak göze çarpmaktadır. Zira, Kopernik, şehrin uzun süre yaşadığı su sorununu çözmek için kendini adanmış, bunun sonucunda şehre su temini sağlayacak bir makine icat etmiştir.¹⁰³ Lavoisier, ise Fransız Devrimi'nde kendisi ile yargılanan hemşerilerini şiddetli bir şekilde savunup kendisini hiçe saymış biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle Lavoisier, hemşerilerinin iyiliğini kendisinden bile daha çok düşünerek ahlaken örnek teşkil eden bir davranış ortaya koymuştur.¹⁰⁴

Bilim insanın zekâsı, incelediğimiz biyografilerde yine sıklıkla vurgulanan bir başka husustur. Biyografiler, zekayı genellikle doğuştan sahip olunan, o bilim insanını özel kılan bir yetenek olarak ifade etmiştir. Yukarıda da verilmiş olan Cuvier örneğinde de görülebileceği gibi, genellikle bilim insanları, biyografilere göre, yeteneklerini erken yaşta çeşitli biçimlerde gösteren kişilerdir.¹⁰⁵ Sadece Nâhid dergisinde yayınlanmış olan Comte de Buffon biyografisi zekanın doğuştan sahip olunan bir yetenek olduğuna inancını reddetmiştir. Yazar, Buffon'un kendi ağzından zekanın doğuştan olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “Deha ve kiyasetini takdir ve tebrik edenlere de şu cevabıyla mukabele eylerdi: ‘Deha denilen şey sabır ve metanetten ibarettir.’”¹⁰⁶

¹⁰² “Edison,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.123

¹⁰³ “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.87

¹⁰⁴ “Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, 26 Temmuz 1900, Sene:4, No:15 s.3

¹⁰⁵ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s. 36

¹⁰⁶ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:3, Cemaziyülevvel 1304/ 1 Şubat 1302 (13 Şubat 1887), s.23

Biyografilerde zaman zaman bilim insanı, girişimci biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Girişimci bilim insanı” imgesi ile yazarlar, bilim yapmanın statü atlatmak için iş olduğunu ortaya koymuşlardır. Zira, “girişimci bilim insanı” ortaya koymuş olduğu bilimsel ürünlerle servet kazanmış kişiler olarak bu biyografilerde resmedilmiştir. Örneğin, Nâhid dergisinde James Watt, buhar makinesini icat etmek için gerekli maddi desteği bir fabrikacıdan temin etmiş ve fabrikacı ile olan iş birliği ile ciddi bir servetin sahibi olmuştur.¹⁰⁷

3.7. ÇOK YÖNLÜ BİLİM İNSANI

Çok yönlülük, Osmanlı düşünce dünyasında bilim insanı ile sık sık anılan bir başka karakteristik özelliştir. Biyografilerde, bilim insanı sadece bilim ile uğraşan bir kişi değildir. Tam aksine, biyografi yazarları çoğu kez, bilim insanlarının kendi alanları dışında başka şeylerle de meşgul olduklarını aktarmaktadır. “Alan dışı” ile kastettiğimiz, başka bir bilim dalı olabildiği gibi, diğer etkinlikleri de işaret edebilmektedir. Örneğin, edebiyat, felsefe, tarih, tiyatro ve hatta siyaset gibi alanlar bilim insanlarının diğer ilgi alanları olarak biyografilerde karşımıza çıkmaktadır.

Sofya Kovalevskaya, bilim insanının çok yönlü oluşunun ilgi çekici bir örneğidir. Matematikçi olan Kovalevskaya, ilgisini sadece bilim ile sınırlamamıştır. Metnin yazarı M. Vehbi, Kovalevskaya’nın çeşitli matematik eserlerinin yanında iki tane de roman yazdığını ifade ederek onun edebiyatçı kimliğini de okura sunmuştur.¹⁰⁸ Hâver dergisinde François Arago, bilim insanı olması yanında edebiyat ile uğraşan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar, François Arago’nun hem edebiyat okuru hem de yazarı olarak edebiyat ile olan ilişkisini resmetmiştir. Arago, kariyerinin ilerleyen yılların biyografiler yazarak edebi kimliğini sürdürmüştür.¹⁰⁹

Çocuklara Rehber dergisinde ise Ampère, çeşitli sanatlara ilgisinin yanında filozof emareleri de gösteren bir bilim insanı imgesini ortaya koymaktadır. Ampère, henüz bir genç iken, babasının vefatından duyduğu üzüntüyü botanik, şiir ve müziğe

¹⁰⁷ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:7, 20 Recep 1304/1 Nisan 1303 (13 Nisan 1887), s. 54

¹⁰⁸ M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:25, 29 Ağustos 1307 (10 Eylül 1891), s.198

¹⁰⁹ Mehmet Nadir, “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Haver**, C:I, No:1, 12 Nisan 1884, s.20. Mehmet Nadir, “Teracim-i Ahval:Arago,” **Haver**, C:I, No:3, 6 Mayıs 1884, s.90

ilgi göstererek aşmaya çalışmış böylelikle sanatla tanışmıştır. Biyografide, Ampère'in ilerleyen yıllarda sanat ile olan ilişkisine dair bir bilgi verilmezken, eserlerin tanıtıldığı kısımda felsefeye olan ilgisine şu şekilde değinilmiştir:

“Bir aralık felsefeyle de uğraşmış, hatta “Ulumun Felsefesi Üzerine Tecarib” unvanıyla mühim bir eser vücuda getirmeye teşebbüs eylemiş ise de bu eseri itmam edememiştir. Ulum-ı riyaaziye, elektrik, hikmet-i tabiiye ve felsefe üzerine sair birçok nafile eserler yazmıştır.”¹¹⁰

Malumat dergisinde “Teracim-i Ahval: Kopernik” adlı metin, Kopernik'in sanat ile ilişkisine vurgu yaparak çok yönlü bilim insanı imgesini ifade eden bir başka metin olmuştur. Metne göre Kopernik, resim ve heykel sanatları ile uğraşarak bu alanlarda ustalık kazanmıştır.¹¹¹

Nâhid dergisinde yayınlanan biyografide James Watt ise bilim ile ilişkisi itibariyle “çok yönlü bilim insanı imgesi” açısından farklı bir boyutta tartışılmıştır. Watt, sadece sanata değil, bilimin diğer dallarına hakimiyeti ile de ön plana çıkmıştır. Zira yazara göre Watt, birçok fenne hakim bir kişidir. Öte yandan, ciddi bir şiiir bilgisinin de olması Watt'ın sanat ile de ilişkili olan bir bilim insanı olduğunu göstermektedir.¹¹²

Watt'ın, ayrıca bilimin hem teorisine hem de pratiğine hakim olması, çok yönlülüğüne ayrı bir boyut katmıştır. Yazara göre, teorik birikiminin yanında çeşitli bilim aletlerinin yapımını öğrenmiş ve bu sayede üniversitede görev alabilmiştir.¹¹³

François Arago ise, bilim insanının siyasetle de ilgilenebileceğini ortaya koyan bir portredir. Biyografide, Arago'nun siyasete atılması olumlu yönde değerlendirilmiştir. Zira, Arago'nun siyasete atılmasının “vatanperverlik” olduğu yazar tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

¹¹⁰ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 2

¹¹¹ “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.86

¹¹² “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 48

¹¹³ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:7, 20 Recep 1304/1 Nisan 1303 (13 Nisan 1887), s. 52

“Alim-i müşarünileyh öyle bir vatanperver idi ki: Memleketinin yani Fransa’nın mücadelat politikıyesine karışarak, husemasının hürmet ve riayetini ve dostlarının meveddet ve muhabbetini kazanmış idi.”¹¹⁴

3.8. SOSYOEKONOMİK ÇERÇEVEDE BİLİM İNSANI

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı mecmualarında yayınlanmış batılı bilim insanı biyografilerinde, bilim insanlarının sosyoekonomik arka planı zaman zaman dillendirilmiştir. Bunların önemli bir kısmı, sosyoekonomik zorlukların bilim insanı olma hususunda engel teşkil etmediğini ve yeterince çaba gösteren kişilerin bilim insanı olabileceği iddiasını taşımaktadır. Öte yandan, bütün biyografilerde sosyoekonomik faktörler, zorlaştırıcı bir değişken olarak yer almamaktadır. Yine de sosyoekonomik açıdan bakıldığında, bilim insanı olma yolculuğunun “bireye” bağlı olduğu iddiası daha yoğunluktadır.

Çocuklara Rehber dergisinde yayınlanmış olan Edison, Galileo ve Newton biyografileri sosyoekonomik koşulların olumsuzluklarına karşın genç okuyucuları destekleyici bir pozisyonadadır. Örneğin, Edison biyografisinde yazar, bilimle uğraşabilmesi için ailesinin gerekli paraya sahip olmamasına karşın, Edison’u bu imkânı arayan genç bir girişimci olarak tarif etmiştir.¹¹⁵ Galileo biyografisinde ise benzer bir profil çizilmektedir. Biyografi, Galileo’yu asil ama varlıklı olmayan bir ailenin çocuğu olarak tanıttıktan sonra, matematiği kendi kendine öğrenerek bilim kariyerini sürdürebildiğini aktarmıştır.¹¹⁶

Malumat dergisinde Chaptal, tıpkı Çocuklara Rehber dergisindeki biyografilere benzer bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Chaptal da ilk eğitimini alırken dezavantajlı bir konumda olmasına karşın, daha sonra kariyerini başarılı bir şekilde sürdürebilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁴ Mehmet Nadir, “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Haver**, C:I, No:1, 12 Nisan 1884, s.20

¹¹⁵ Mürettib Ziya “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:36, 16 Şaban 1317/7 Kanun-i Evvel 1315 (20 Aralık 1899), s.7

¹¹⁶ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s. 5

¹¹⁷ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

Maarif dergisindeki John Tyndall ve Malumat dergisindeki Galileo biyografileri, aileyi destekleyici bir konuma yerleştirmiştir. Biyografiye göre Tyndall erken yaşta yetenekli olduğunu göstermiştir. Bu durum, ekonomik zorluklar çekmesine rağmen, ailesinin Tyndall'ın eğitiminde destekleyici bir tutum almasını sağlamıştır.¹¹⁸ Galileo ise ailesi çok zengin olmamasına rağmen, babasının yardımıyla iyi eğitim almış biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹

Sosyoekonomik düzeyi yüksek olan bilim insanı örnekleri, incelediğimiz biyografilerde sınırlı sayıdadır. Bu sınırlı örneklerde de bilim insanları zenginliklerini bilim üretmek için kullanmaktadır. Örneğin, Buffon, bilimsel çalışmalarını yürütebilmek için hizmetçisinden sık sık yardım alan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁰ Buffon ayrıca, zenginliğin verdiği olanak ile kendisini sadece bilimle uğraşmak için inzivaya çekmiştir.¹²¹ Lavoisier, Çocuklara Rehber dergisinde yayınlanmış olan biyografisinde, Buffon ile bu açıdan benzeşmektedir. O da bilim dışında hiçbir şey ile meşgul olmamak için inzivaya çekilmiş bir başka bilim insanıdır.¹²² Chaptal da elindeki zenginliği bilime kullanan bir bilim başka bilim insanıdır. Biyografinin yazarı, Chaptal'ın amcasından miras kalan servetini bilimin ilerlemesi için harcadığını aktarmaktadır.¹²³

3.9. BİLİM İNSANININ KURUMLARLA İLİŞKİSİ

İncelediğimiz biyografiler, bilim insanlarının belli kurumlarda görev aldıklarını, şu ya da bu şekilde belli meslekleri icra ettiklerini göstermektedir. Bilim insanları, üniversitede hocalık, çeşitli devlet kurumlarında memurluk ya da idarecilik, bilim kurallarında üyelik gibi görevlerde bulunmuşlardır.

¹¹⁸ Nusret Hilmi, "Teracim-i Ahval: John Tyndall," **Maarif**, Sene: 3, C: V, No:127, 19 Cemaziyelahir 1311/ 16 Kanun-i Evvel 1309 (28 Aralık 1893), s.355

¹¹⁹ Refik, "Teracim-i Ahval: Galilei" **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s.109

¹²⁰ Hazım, "Teracim-i Ahval: Buffon," **Nâhid**, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.15

¹²¹ **A.g.e.** s.15-16

¹²² "Lavoisier," **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz 1900, s. 2

¹²³ "Chaptal," **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

Biyografiler, üniversitede görev almış bilim insanı örnekleri açısından zengindir. Yazarlar, bilim insanlarının üniversite “muallim”liği görevlerinden bahsederken, bilim insanlığının öğretici ya da eğitimci bir yönü olduğuna da işaret etmiş olmaktadır. Hatta, bazı biyografilerde bilim öğretme yeteneği, bilim insanının olumlu bir özelliği olarak karşılık bulmuştur. Bunun bir örneği, Sofya Kovalevskaya biyografisinde karşımıza çıkmaktadır:

“...Haziran ayında kendisine Stockholm Darülfünûnu tahlil-i riyazî muallimliği teklif olmuş idi. Sınıfa Alman, sair sınıflara da Danimarka lisanıyla tedris etmek şartıyla müşarünileyha bu vazifesini dâhi pek büyük bir muvafakkiyetle ifâ etmiş ve şakirdlerinden pek çok Danimarkalılar bizzat muallim olmuş idi.”¹²⁴

Başarılı öğretmen olarak karşımıza çıkan bir başka bilim insanı ise Jean Antonie Chaptal’dır. Chaptal, Montpellier Mektebi’nde kimya dersi verdiği yıllarda bu özelliğini ortaya koymuştur. Zira, Chaptal, dil becerileri olan ve bilimi herkesin anlayabileceği şekilde öğretebilen bir hoca olarak öğrencilerinin takdirini kazanmıştır.¹²⁵ Öte yandan, eğitimci olarak başarısı ya da başarısızlığı değerlendirilmeden, yalnızca çalıştığı üniversiteler belirtilen birçok bilim insanı biyografilerin konusu olmuştur. Alfred Hardy, Galileo Galilei, James Watt, Jean Martin Charchot, John Tyndall ve daha fazlası buna örnek gösterilebilir.

Biyografilerde, bilim insanının üniversite ile olan ilişkisi eğitim vermekle sınırlı değildir. Üniversitelerde çeşitli komisyonlarda görev almış, araştırmacı bilim insanı profili de biyografilerce okuyucunun dikkatine sunulmuş bir başka imgedir. Ossian Bonet örneği, üniversitede muallimlik dışında bilim insanlarının başka görevler de alabildiğini ortaya koymaktadır. Zira Bonet, eğitim komisyonunda görev almış ve makale yayınlamak ile meşgul bir bilim insanı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁶ Georges Cuvier de üniversitede görev almaya başladığı yıllarda yapmış olduğu çeşitli

¹²⁴ M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:24, 19 Ağustos 1307 (31 Ağustos 1891), s.190

¹²⁵ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

¹²⁶ “Teracim-i Ahval: Ossian Bonnet,” **Mektep**, Sene:2, No:90, 26 Nisan 1309 (11 Mayıs 1893), s. 493.

alışmalarla, bilim insanının üniversitedeki araştırmacı kimliğini ortaya koymuştur.¹²⁷ Ayrıca, Alfred Hardy biyografisi, üniversitede görev almış araştırmacı örneğini sunan bir başka metindir.¹²⁸

Devlet makamlarında görev almak, incelediğimiz biyografilere göre, bilim insanının kariyer seçeneklerinden biridir. Biyografiler, genellikle bu görevlerden bilim insanlarının kariyerlerini nasıl sürdürdüğünü aktarırken bahsetmiştir.

Bilim kurumuna kabul edilmek, ödöl veya nişan kazanmak, bilim insanının kariyerinde önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Afak dergisinde Papin, Robert Boyle ile mesleki ilişkisi sayesinde İngiltere Akademisi'ne (Royal Society) “âzâ” olmuştur.¹²⁹ Burada dikkat çeken husus, Boyle'un Papin'i bu kuruma almak için gösterdiği çabadır. Bu çaba, bu tarz kurumların bilim insanları açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bilim kurumlarına aldığı kabul ile karşımıza çıkan bir başka bilim insanı ise Lord Kelvin'dir. Lord Kelvin, bilimde elde etmiş olduğu başarılar sayesinde çeşitli Avrupa ülkelerinden fahri akademi üyeliği kazanmıştır.¹³⁰ Kelvin özelinde olduğu gibi, bu tarz kurumlar zaman zaman bilim insanının yeterliliğini uluslararası boyutta tescilleyen yapılar olmuştur.

Mektep dergisinde yayınlanmış olan Maxwell biyografisi, bilim insanının kurum “üyeliğine kabul alma” çerçevesinde değerlendirilmesine istisnai bir örnek oluşturmaktadır. Zira, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, biyografilerde kurum, genellikle bilim insanının başarılarını onaylayan, kariyerinin önemli bir parçası olan bir varlık olarak anlam bulmuştur. Ancak Maxwell biyografisinde, Maxwell'e kurumlarda görev verilmemesine karşı eleştirel bir tutum sergilenmiştir.¹³¹ Bu açıdan

¹²⁷ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s. 37

¹²⁸ İhsan Abdi, “Profesör Alfred Hardy,” **Maarif**, Sene: 2, C: IV, No:81, 22 Recep 1310/28 Kanun-i sani 1308 (9 Şubat 1893), s.45

¹²⁹ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.286

¹³⁰ “Lord Kelvin Asrın En Büyük Erbab-ı Fenninden,” **Servet-i Fünun**, Sene: 17, C: XXXIV, No:874, 10 Kanun-i Sani 1323 (23 Ocak 1908), s.254

¹³¹ “Tabiiyyat: Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?” **Mektep**, Sene:2, No:86, 22 Mart 1309 (3 Nisan 1893), s.439

biyografi, kurum üyeliğinin bir bilim insanının başarısını değerlendirmede her zaman iyi bir ölçüt olamayabileceğini düşündürmektedir.

Ödüller de tıpkı bilim kurumlarına kabulde olduğu gibi, bilim insanının yeterliliğini gösteren bir ölçüt olarak biyografilerde sıklıkla adı geçen bir başka unsurdur. Ödüllerin nasıl kazanıldığı hususu ise biyografilerde her zaman net bir şekilde anlatılmamıştır. Yazarlar, bilim insanının bir ödülü neden kazandığına nadiren değinmiştir. Örneğin, Pierre Curie biyografisi, Pierre Curie'nin radyumu keşfetmesinden dolayı Nobel ödülünü kazandığını aktarmaktadır.¹³² Légion d'honneur nişanı, biyografilerde adı geçen dikkat çekici bir ödüldür. Alfred Hardy, Edmund Frémy, Georges Cuvier, Lord Kelvin ve Louis Pasteur biyografilerinde Légion d'honneur nişanının adı geçmektedir. Bu nişan, milletler üstü, eşitlik ve özgürlük için çalışan kişilere verilen bir ödüldür.¹³³ Bu açıdan düşünüldüğünde ödülün metinlerde sıkça anılması, bilim insanının evrensel kimliğine bir gönderme olabilir. Ancak, biyografilerin önemli bir kısmı ödülünden neden-sonuç çerçevesinde bahsetmemektedir. Bu tarz biyografiler, genellikle bilim insanının aldığı ödüle değinmek ile yetinmiştir.

¹³² “Mösyö Pierre Curie,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C: XXXI, No:783, 13 Nisan 1322 (26 Nisan 1906), s.44

¹³³ The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Legion of Honour” **the Encyclopedia of Britannica**, 2010, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/topic/Legion-of-Honour>, 17 Kasım 2021

SONUÇ

Osmanlı süreli yayınları, biyografi tarzı yazılar açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Yerli ve yabancı, birçok zümreden ve meslek alanından insanın yaşam öyküleri bu mecrada yer almıştır. Osmanlı geleneğinde 19. Yüzyıl öncesinde batılı bilim insanı biyografilerine pek rastlanmaz. Tespit ettiğimize göre bu durum, 19. Yüzyıldan itibaren değişmeye başlamış ve batılıların biyografileri ile batılı bilim insanlarının da yaşam öyküleri yayınlanır hale gelmiştir. Bu durum en çok da süreli yayınlarda karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Osmanlı kamuoyunun, batılı bilim insanlarının yaşamıyla ve bilim insanı imgesiyle diğer yayın türlerinden ziyade süreli yayınlar vasıtasıyla tanıştığını iddia etmek yanlış olmaz.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında süreli yayınlar bilimi topluma ulaştırma açısından en etkili araçlardan biri olmuştur. Süreli yayınlar kitaplara nazaran daha geniş kitlelere ulaşma potansiyeline sahiptir. Bu dergilerde ele alınan bilimsel konular genelde kısa, basit ve eğlenceli biçimde ifade edilmiştir. Çeşitli ansiklopedik bilgiler, güncel bilim haberleri ve eğitici bilgiler süreli yayınların bilim yayıncılığı açısından temel başlıklarını oluşturmaktadır. Araştırmamızın sonucunda, bu içeriğe ek olarak, bilim insanı biyografilerinin de bilimi topluma ulaştırmada kullanabilecek güçlü bir araç olduğunu gözlemledik. Zira hem okumanın keyifli olması açısından biçimsel özellikleri, hem de içeriği, süreli yayınların bu işleviyle uyumludur. Bazı bilim insanı biyografilerinin bilimsel yönü, okuyucuyu doyurabilecek bir zenginliğe de sahiptir. Denis Papin, Alphonse Guérin biyografileri, Mösyö Péan ve hastanesi hakkındaki yazı bunlara örnek gösterilebilir.

Tezimizin ikinci bölümünde görüldüğü üzere, biyografiler bir çeşitlilik arz etmektedir. Biyografiler arasındaki dikkat çekici farklılıklardan biri, hitap ettiği okuyucu kitlesidir. Bazı biyografiler çocuklara yönelik iken, diğerleri yetişkin okuyucular için hazırlanmıştır. Başka bir farklılık da biyografilerin yazılış amaçlarından kaynaklanmaktadır. Bazı biyografiler daha edebi, romantik sayılabilecek bir üslupla bilim insanının yaşamını betimler. Örneğin Mürettip Ziya'nın Galilei biyografisi gibi. Öte yandan bilimsel içeriği daha ön planda olan biyografiler de mevcuttur. Buna ek olarak, çeşitli bilim insanı nekrolojileri de modern Osmanlı

biyografi literatüründe ciddi bir yer tutmaktadır. Bu nekrolojilerin önemli bir kısmı, haber mahiyetindedir. Bilim insanının ölümünü aktarmak amacıyla yazılmış kısa metinlerdir.

Batılı bilim insanı biyografileri, süreli yayınlarda kapladıkları yer ve sıklık itibariyle 19. yüzyıl Osmanlı'sının “batılı bilim insan imgesini” temsil edebilecek bir konumdadır. Tezimizin konusu olan biyografilerin, “ideal bilim insanı” imgesini aktarmadaki gücünün bir kaynağı da yazarların tutumudur. Zira, konu edindikleri bilim insanlarına biyografi yazarlarının kusursuz figürler olarak yaklaşmaları, aslında anlatılan kişiden çok, 19. Yüzyıl Osmanlı'sının ideal bilim insanı imgelerini ortaya koymaktadır.

Yaptığımız incelemeler, “ideal bilim insanı” için 19. Yüzyıl Osmanlı'sında tek bir tanım yapılamayacağını göstermektedir. Bunun temel nedeni, biyografilerin bilim insanı portrelerinin farklılaşmasıdır. Bu farklılıkların, biyografi yazarlarının bilim insanından beklentilerine dair ayrılıklardan kaynaklanıyor olması son derece muhtemeldir. İncelediğimiz biyografiler, bilim insanı kimliğini genellikle katmanlı bir yapı olarak aktarmıştır. Bilim insanının toplumsal yükümlülükleri, evrenselliği, çevre ile kurduğu ilişki, kişilik özellikleri, çocukluğu, aldığı eğitim, ekonomik koşulları, ilgi alanları ve kariyerleri biyografilerin sıklıkla incelediği başlıklar olmuştur. Bilim insanını ortaya koyan bu başlıklar, biyografiye bağlı olarak farklı ağırlıklarda ele alınmıştır. Örneğin bazı biyografiler, bilim insanının kişilik özelliklerine daha fazla ağırlık verirken, bazı biyografiler bilim insanının kariyerine, buluş, icat ya da bilime katkılarına odaklanmayı daha uygun bulmuştur.

Yaptığımız analize göre, biyografiler, bilim insanının toplumsal yükümlülüklerini genellikle mesleki faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu mesleki faaliyetlerin toplumsal yükümlülükler açısından önemi ise çoğu kez yararlılık ilkesi çerçevesinde belirlenmiştir. Biyografilerde çoğu kez, bilim insanından insanlığın yaşamını kolaylaştıracak icat veya buluşlar yapması beklenmiştir. Bu yönüyle bilim insanı, hayat standartlarımızı yükselten bilimin neferleri olarak Osmanlı okuruna sunulmuştur.

Biyografilerin yazarlarının bilim insanlarını toplumsal yükümlülükleri açısından değerlendirdikleri bir başka bağlam ise “öğreticilik kimliği”dir. Analizimizde de görüldüğü üzere, bilim insanları biyografilerde sıklıkla, “bilimi halka götüren, “üniversitelerde ders veren”, “herkesin anlayabileceği eserler kaleme alan”, “cahil toplumu aydınlatan” kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler göz önüne alındığında bilim insanı, insanlığın yaşam standardının yükselmesi için gayret gösteren, toplumları aydınlatan öncü figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. O nedenle, biyografilerde sıklıkla geçen insanlığa hizmet vurgusunun böyle bir bilim insanı algısı çerçevesinde geliştiğinin kanaatindeyiz.

Bilim insanının belli bir millete değil de insanlığa hizmet ettiği, ölüm haberlerinin bütün insanlığı üzdüğü, aldıkları uluslararası üyelik ve ödüllerin önemli olduğu vurguları, biyografilerde bilim insanının evrensel kimliğine işaret etmektedir. Bu tarz ifadelerle biyografi yazarları, topluma, bilim insanının “milletler üstü” bir kimliğe sahip olduğunu işaret etmeye çalışmıştır.

Bilim insanı olmanın koşulları biyografilerde sıkça ele alınmıştır. Biyografilerin bazıları, çevresel şartların bilim insanının yetişmesi üzerinde bir etkisi yokmuşçasına bu konulara değinmemiştir. Bir diğer kısmında çevre, olumsuz etkilerin kaynağı olarak dile getirilmiştir. Bu gruba ait biyografiler, yetenekli birinin bütün olumsuz koşullara rağmen, bilim insanı olabileceğini, zorluklara karşı kararlı bir tavır sergilemesi halinde de başarılar kazanabileceğini iddia etmişlerdir. Böylelikle, okura, bilim insanının doğuştan yetenekli, çalışkan ve gayretli bir kimse olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Son olarak daha az olmakla beraber, bazı biyografilerde çevre (aile vs.) bilim insanının yetişmesinde olumlu bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biyografilerdeki bilim insanlarının çocukluğu, yetişkin halleri ile süreklilik arz eden bir yapı şeklinde kendisini ortaya koymuştur. Çocuk bilim insanı, biyografilerde, ileride gerçekleştireceği başarılarının habercisi olan davranışlarını sıklıkla ortaya koymaktadır. Örneğin, “çeşitli maketler yapmak”, “bilimsel düşüncelere dalmak”, “erken yaşta dahi bilimsel konuları çabuk kavramak” gibi özellikleri sergileyen çocuk bilim insanı, biyografilerin sıklıkla ortaya koymuş olduğu bir profildir. Çocukluk profillerinin bile bu kadar kusursuz bir biçimde verilmesi, yapmış oldukları muhtemel

hataların zikredilmemesinin, “kusursuz bir bilim insanı” imgesi oluşturma çabası ile alakalı olması pek mümkündür.

Analizimizde de değinmiş olduğumuz bilim insanı-şöhret ilişkisi, biyografi yazarları tarafından okuyucunun bilimi takdir etmesi, özellikle öğrencilerin bilime yönelmesi için teşvik etmek amacıyla kullanılmış olması mümkündür. Zira, dünya çapında tanınmış, başarılı ve herkesin takdirini kazanmış insanlar olarak resmedilen bilim insanlarının, birçok okuyucu için rol model olması oldukça mümkündür.

Öte yandan, Osmanlı aydınlarının, batılı bilim insanlarını sadece mesleki yönleri ile değerlendirmemiş olmaları da bir başka dikkat çekici husustur. Bilim insanının birçok biyografide ortaya konan çok yönlülüğü, güzel ahlakı ve çalışkanlığı, biyografi yazarlarının bilim insanlarının aydın bir kimliğe sahip olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Zira, birçok bilim insanı, çeşitli sanatları icra edebilen, takip edebilen kişiler olmalarının yanında topluma karşı duyarlı, “ahlaklı” bireylerdir. Ahlaklılık ise, çoğu biyografide uysallık, mütevazılık gibi özelliklerle ifade edilmiştir. Bilim insanının ortaya konan bu özellikleri, ideal bilim insanı yanında “ideal vatandaş”ı da tarif etmektedir. Zira, II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan, uysal, ahlaklı, halkına bağlı çalışkan vatandaş imgesi ile biyografilerdeki bilim insanı çoğu kez örtüşmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı’sında batılı bilim insanı imgesinin anlaşılması için dönemin siyasi koşullarının etkisinin daha derinlikli araştırılması gerekmektedir. Zira, ciddi bir sansür politikasının olduğu böyle bir ortamda, aydınların “bilim insanı imgelerini” ne kadar dürüst bir şekilde aktarabildikleri şüphelidir. Özellikle, II. Meşruiyet dönemi ile yapılacak bir karşılaştırmının bu konuyu daha fazla açıklığa kavuşturmayı mümkün kılabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- “A . de Quatrefages,” **Servet-i Fünun**, Sene:1, No:51, 9 Mart 1893, s. 296.
- Adıvar, Adnan: **Tarih Boyunca İlim ve Din**, 4.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.
- Ahmet Rasim: “Camille Flammarion ve Rasadhanesi,” **Servet-i Fünun**, C.1, No:11, t.y., s.127.
- Akyıldız, Ali: “İnsanı yazmak: 19. yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C.50, No:50, 16 Ekim 2017, s. 219-242.
- Ali Nusret: “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Maarif**, C.4, No:102, 7 Temmuz 1893, s. 372-380.
- Andı, Kübra: “Servet-i Fünun Mecmuasının Sistemik İndeksi (1891-1901)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- Asil, Ercüment: “The Pursuit of the Modern Mind: Popularization of Science, the Development of the Middle Classes, and Religious Transformation in the Ottoman Empire 1860-1880,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of Near Eastern Languages and Civilizations of Chicago University, Chicago, 2017.

- Aydın, Cemil: “Mecmua-i Fünun ve Mecmua-i Ulum Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995
- Bakay, Hafize: “Ara Nesilde Üç Mecmua (Güneş, Gülşen, Şafak) Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş Metinler,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2016.
- Balcı, Ahmet: “Çocuklara Rehber Dergisinin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, M.K.Ü, 2002.
- Balcı, Ayşe: “Muharrir Mecmuasının Çeviri Yazısı ve Edebiyat ile İlgili Metinlerin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2018.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay.Haz. Ahmet Kuyaş, 18.bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları,
- Birinci Kabataş, Ferda: “‘Hazine-i Evrak’ Dergisi (İnceleme, Analitik Fihrist ve Seçilmiş Yazılar)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1998.
- Bonn Üniversitesi dijital kataloğu <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/pageview/6918347> (Son giriş 26.11. 2021).

- Booth, Alison: “Men and Women of the Time Victorian Prosopographies”
Life Writing and Victorian Culture, Routledge Publishing,
Ed. David Amagoni, New York, 2006, s. 41-66.
- Caine, Barbara: **Biyografi ve Tarih**, Çev. Müge Sözen, İstanbul, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- “Chaptal,” **Malumat**, Sene 1, No: 2, 1 Mart 1894, s. 14.
- “Charcot,” **Servet-i Fünun**, C.I, No:5, t.y. (1891), s. 56.
- Demir, Remzi: **Bilim ve Tarih**, İstanbul, Lotus Yayınevi, 2017.
- Demir, Remzi: “Osmanlılar Dönemi’nde Bilim-Felsefe Birikimine Genel Bir
Bakış” **Dört Öge**, C.1, No:16, 2019, s. 1-17.
- Demiray, Kübra: “Afak, Güneş, Hâver Mecmuaları İnceleme, Tahlili fihrist,
Seçilmiş Metinler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Trabzon, K.T.Ü, 2000.
- “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, C.1, No:3,8 Aralık
1882, s. 92-95.
- “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, C.1, No:6, 03 Şubat
1883, s. 289-292.
- “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, C.1, No:7, 1 Nisan
1883, s. 323-324.
- Doktor Besim Ömer: “Mösyö Péan ve Hastahanesi,” **Servet-i Fünun**, C.5, No:105,
16 Mart 1892, s. 6-7.
- Doktor Süleyman Numan: “Ernst von Leyden,” **Servet-i Fünun**, C.23, No:575, 1 Mayıs
1902, s. 40-42.

- Doktor Süleyman Numan: “Teracim-i Ahval: Rudolf Virchow,” **Servet-i Fünun**, C.24, No:602, 6 Kasım 1902, s. 54-58.
- “Edison,” **Servet-i Fünun**, C.32, No:814, 29 Kasım 1906, s. 121-124.
- “Edmond Frémy Fransa Meşahir-i Kimyageranından,” **Maarif**, C.6, No:134, 22 Şubat 1894, s. 62-63.
- Durmuş, İsmail: “Tabakat,” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tabakat#1> (05.12.2021).
- Erdoğan, Arife: “Çocuklara Arkadaş Dergisi (Metin-İnceleme)”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Ergül, Selda: “Çocuklara Rehber Dergisi ve 19. Yüzyıl Osmanlı Çocuk Eğitimindeki Yeri,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, GAÜN, 2014.
- Fayda, Mustafa: “Siyer ve Megâzî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> (05.12.2021).
- Flammarion, Camille: **Urani**, Çev. Ahmed Rasim, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1308.
- Günergun, Feza: “İstanbul’da Fransızca- Türkçe Yayınlanan Bir Tıp Dergisi: Gazette des Hoitaux (Ceride-i Emakin üs-Sihha, 1887)”
Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, C.3, No:2, 2002, s. 13-54.

- “Henri Moissan,” **Servet-i Fünun**, C.32, No:831, 28 Mart 1907, s. 298.
- Hazım: “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, Cilt:1, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 6-8.
- Hazım: “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, Cilt:1, No:2, 2 cemazeyilevvel 1304/ 15 kanun-ı sani 1302 (27 Ocak 1887), s. 15-16.
- Hazım: “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, Cilt:1, No:3, Cemazeyilevvel 1304/ 1 Şubat 1302 (13 Şubat 1887), s. 23-24.
- Hazım: “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, Cilt:1, No:4, 4 Cemazeyilahir 1304 /15 Şubat 1302 (27 Şubat 1887),s. 4.
- Hüseyin Hüsnü: “Teracim-i Ahval: Pasteur,” **Maarif**, C.4, No:79, 26 Ocak 1893, s. 1-5.
- Işıl, Yeşim: “Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- İhsan Abdi: “Profesör Alfred Hardy,” **Maarif**, C.4, No:81, 9 Şubat 1893, s. 45.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, X. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım, Ankara, 1994, s. 2167-2189.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Osmanlılar ve Bilim**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2003.

- İlhan, Nilüfer: “Manzara Mecmuası İnceleme, Fihrist, Seçme Metinler”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001.
- Kadri: “Brown Séquard,” **Servet-i Fünun**, Sene: 7, C. VII, No:162, 7
Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 94-95.
- Kaya, Canan: “I. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Kevkebül İlmi, Berk,
Sebat ve Sirac Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme ve Seçilmiş
Metinler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas,
2018.
- “Kimyager Berthollet,” **Servet-i Fünun**, C.20, No:529, 12
Aralık 1902, s. 142.
- Koloğlu, Orhan: **Halka Doğru Bilim**, Türk Bilim Tarihi Kurumu Yayınları,
İstanbul, 1997.
- Koloğlu, Orhan: “Sürelî Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına
Katkısı”, **Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri**, 1 Milli Türk
Bilim Tarihi Sempozyumu Edebiyat Fakültesi Basımevi, Yay.
Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, 1987, s. 255-264.
- Küçükkeleş,
Nilüfer: “Mecmua-i Ebuziyya ve Teavün-i Aklam Mecmualarının Dil
ve Edebiyat Yönünden İncelenmesi ve Şiir Metinleri”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

- L. B: “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,”
Çocuklara Rehber, Sene 2, No:16, 5 Ağustos 1898, s. 1-2.
“Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz
1900, s. 2-3.
“Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:15, 26 Temmuz
1900, s. 2-3.
“Léon Le Fort,” **Servet-i Fünun**, C.6, No:141, 23 Kasım 1893,
s. 181.
“Legion of Honour” **the Encyclopedia of Britannica**, 2010,
(Çevrimiçi), [https://www.britannica.com/topic/Legion-of-](https://www.britannica.com/topic/Legion-of-Honour)
Honour, 17 Kasım 2021.
“Lord Kelvin Asrın En Büyük Erbab-ı Fenninden,” **Servet-i**
Fünun, C.34, No:874, 23 Ocak 1908, s. 253-254.
- M. Sadık: “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası,” **Mirat-ı Alem**, C.1,
No:2, H. 12 Şevval 1301 (4 Ağustos 1884), s. 26-27.
- M. Sürur: “Buffon,” **Mecmua-i Edebiyye**, Sene:2, No:54, 16 Ekim 1901,
s. 54-55.
- M. Sürur: “Buffon,” **Mecmua-i Edebiyye**, Sene:2, No:55, 22 Ekim 1901,
s. 18-19.
- M. Vehbi: “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:24, 31 Ağustos
1891, s. 190.
- M. Vehbi: “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:25, 10 Eylül 1891,
s. 198.

- Mehmet Nadir: “Teracim-i Ahval: Arago,” **Hâver**, C.1, No:3, 6 Mayıs 1884, s. 86-92.
- Mehmet Nadir: “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Hâver**, C.1, No:1, 12 Nisan 1884, s. 19-22.
- Mehmet Rüştü: “Teracim-i Ahval: Amper,” **Şafak**, Sene:1, No:6, 13 Temmuz 1885, s. 156-158.
- Mehmed Rüştü: “Ampère,” **Şafak**, C.1, No:9, t.y., s. 230-232.
- Mehmed Rüştü: “Ampère,” **Şafak**, C.1, No:10, t.y., s. 254-256.
- Mirat-ı Alem**, Sene:1, No:1, H.14 Ramazan 1301/R. 25 Haziran 1300 (8 Temmuz 1884).
- “Mösyö Lippmann,” **Servet-i Fünun**, C.7, No:182, 6 Eylül 1894, s. 408.
- “Mösyö Pasteur,” **Servet-i Fünun**, C.10, No:260, 5 Mart 1896, s. 38-39.
- “Mösyö Pierre Curie,” **Servet-i Fünun**, C.31, No:783, 26 Nisan 1906, s. 44.
- Mürettib Ziya: “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:36, 19 Aralık 1899, s. 7.
- Mürettib Ziya: “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:37, 28 Aralık 1899, s. 5-6.
- Mürettip Ziya: “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 3 Ocak 1900, s. 5-7.

- Nadel, Ira Bruce: **Biography: Fiction, Fact and Form**, Frome, Macmillan Press, 1984.
- Nâhid**, No:2, 2 cemaziyyülevvel 1304/ 15 kanun-ı sani 1302 (27 Ocak 1887).
- Nusret Hilmi: “Teracim-i Ahval: John Tyndall,” **Maarif**, C.4, No:84, 24 Aralık 1893, s. 355-356.
- “Obituaries,” **Encyclopedia of Journalism**, Ed. Christopher H. Sterling, Sage Pub. Los Angeles, London, etc., 2009, s. 1025.
- Okay, Cüneyd **Eski Harfli Çocuk Dergileri**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1999
- Okay, M. Orhan: “Âfak,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1988, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/afak>, 3 Temmuz 2021.
- Okay, M. Orhan: “Hâver,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1997, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/Hâver>, 3 Temmuz 2021.
- Okay, M. Orhan: “Maârif,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2003, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/maarif—dergi>, 3 Temmuz 2021.
- Ömer Subhi: “Hekim-i Meşhur Galvani,” **Mirat-ı Alem**, C.1, No:3, 11 Ağustos 1884(?), s. 38-39.
- Öz, Yusuf: “Tezkire”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tezkire--tabakat#1> (05.12.2021).

- Özcan, **Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri**, Kronik yay.,
Abdülkadir: İstanbul, 2020
- “Pasteur,” **Servet-i Fünun**, C.1, No:5, t.y., s. 55-56.
- Refik: “Teracim-i Ahval: Galilei,” **Malumat**, C.1, Sayı:14, 24 Mayıs
1894, s. 109-110.
- Sarıdoğan, Dağarcık Dergisinin Çeviri Yazısı, Sistematik İndeksi ve
Koray: Tahlili” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014.
- “Say”, Milli Kütüphane Dijital Kataloğu: <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/723>
- Saylan, Pınar: “Mirsad Mecmuası: Tahlîlî Fihrist, İnceleme, Metinler,”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, K.T.Ü, 1998.
- Soderqvist, “Introduction: A New Look At the Genre of the Scientific
Thomas: Biography”, **The History and Poetics of Scientific Biography**, Ashgate Publishing, Ed. Thomas Soderqvist,
Hampshire, 2007, s.1-15.
- Şimşek, Bahattin: “Kırkambar Dergisinin Eğitim Unsurları Yönünden
Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 9
Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2012.
- Şükrü Osman: “Teracim-i Ahval: Alphonse Guérin,” **Maarif**, C.7, No:174, 21
Mart 1895, s. 138-139.
- “Tabîyyat (Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?),” **Mektep**,
Sene:2, No:86, 3 Nisan 1893, s. 438-440.

- Tekeli, İlhan; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin**
- İlkin, Selim: **Oluşumu ve Dönüşümü**, 2.bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- “Teracim-i Ahval,” **Mektep**, Sene:2, No:85, 27 Mart 1893, s. 428-429.
- “Teracim-i Ahval: Arago,” **Nâhid**, Sene:1, No:28, 27 Şubat 1888, s. 218-223.
- “Teracim-i Ahval: Berthollet,” **Sa’y**, Sene 1, No:3, 12 Rabiulevvel 1305/15 Teşrin-i Sani 1303 (28 Kasım 1887), s. 22-23.
- “Teracim-i Ahval: Bichat,” **Servet-i Fünun**, C.23, No:596, 25 Eylül 1902, s. 370-371.
- “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, C.1, No:1, 15 Ekim 1882, s. 20-24.
- “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, C.1, No:2, 12 Kasım 1882, s. 56-59.
- “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, Sene:1, No:6, 27 Mart 1887, s. 46-48.
- “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, Sene:1, No:7, 13 Nisan 1887, s. 52-54.
- “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.86-87.

- “Teracim-i Ahval: Newton”, **Çocuklara Rehber**, Sene:2, No: 9, 17 Haziran 1898, s. 3-4.
- “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene:2, No:10, 23 Haziran 1898, s. 3-4.
- “Teracim-i Ahval: Ossain Bonet,” **Mektep**, Sene:2, No:90, 8 Mayıs 1893, s. 492-493.
- “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Cilt:1, No:5, 22 Mart 1894, s. 36-37.
- “Teracim-i Ahval: Virchow,” **Servet-i Fünun**, C.24, No:599, 16 Ekim 1902, s. 16.
- Timur, Kemal: “Mektep Dergisi (1. cilt, 1891-1892) (Tasnif, İnceleme ve Değerlendirme)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 1995.
- Tümer, Cem
Şemsi: “‘Mektep’ Dergisi ve Hakkında Yapılan Çalışmalara Dair Bazı Dikkatler,” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.10, No:21, 25 Şubat 2010, s. 323-338.
- Türkmen Kılıç,
Emine Merve: “Çocuklara Talim (1887-1887) ve Musavver Çocuk Postası (1923) Dergilerinin Çocuk Eğitime Katkıları Açısından İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2018.
- Uçman,
Abdullah: “Ma’lûmât,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2003, (Çevrimiçi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/malumat--mehmed-fuad>, 6 Temmuz 2021.

- Uçman, Abdullah: “Mecmûa-i Fünûn” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2003, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecmua-i-funun>, 21 Kasım 2021.
- Uyanık, Feyzullah: “Biyografi Araştırmalarına Kaynak Olarak Musavver Medeniyet Gazetesi ve Türk Basını Tarihindeki Yeri”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.3, No:6, 1 Eylül 2013, s. 65-84.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7.bs, İstanbul, 2019.
- Woolf, Daniel: **Tarihin Küresel Tarihi**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alfa yay., 2014
- Yalçınkaya, M. Alper: **Learned Patriots**, Chicago, The University of Chicago Press, 2015.
- Yekhlef, Houria: “Katip Çelebi’nin Süllemü’l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine,” **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, No: 2, 1999, s. 149-158.
- Yerli, Didem: “Mehmet Nadir and His Periodical the Nümune-i Terakki within the Context of the Hamidian Era” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Yılmaz, Ayşe: “Mecmua-i Edebiyye Dergisi: Tahlili Fihrist, İnceleme ve Seçilmiş Yazılar,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, F.Ü., 2001.

- Yurdun, Derya: “Mecmua-i Edebiyye: İnceleme, Tahlil-i Fihrist, Seçme Metinler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.
- Yüksel, Süheyla: “I. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Edebiyatından Altı Aylık Bir Kesit: Mirsad,” **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, No: 38, 2008, s. 239-258.

EKLER

Aşağıdaki metinler araştırmamızın temel kaynakları olan Osmanlıca batılı bilim insanı biyografilerinin Latin harfli transkripsiyonlarını içermektedir. Her bir bilim insanına ait biyografiyi ya da biyografileri soyadına göre sıralayarak kendilerine ait bir ek numarasıyla (EK 1, EK 2 vb.) belirttik. Bazı bilim insanları hakkında birden çok biyografi olduğundan, bunları birbirinden ayırmak için “EK 1-1, EK 1-2” biçiminde bir numaralandırma sistemi kullandık. Bazı biyografiler tek parça halinde değil, bir derginin birkaç sayısı boyunca süren bir yazı dizisi biçiminde yayınlanmıştır. Bunları birbirinin ardı sıra gelecek şekilde bir araya topladık. Her bir yazının bibliyografik künyesini, yazı başlığının yanında referans göstererek dipnotlarda belirttik. Zaman zaman biyografilerin içinde yazarlar da dipnot kullanmışlardı. Onları da olduğu gibi Latin harflerine aktardık ve yazara ait ifadeleri dipnotlarda çift tırnak içinde (“”) verdik. Biyografilerin bibliyografik künyeleri dışındaki bütün dipnotlar orijinal metinlere aittir.

Metinlerin okunması sırasında bazı güçlüklerle karşılaştık. Baskının silik olması, ya da dizgi hatası gibi nedenlerden ötürü okuyamadığımız her kelime bir için [...] işaretini kullandık. Muhtemel dizgi hataları sebebiyle yanlış yazılmış olsa da cümlelerin gidişatından anlamını çıkarabildiğimiz ancak yine de emin olamadığımız kelimeler için, hemen sağında bitişik olacak şekilde[?] işaretini kullandık. Metinler içindeki köşeli parantezler bize, yuvarlar parantezler orijinal yazara aittir.

Bilim insanlarının isimleri, kurum adları, şehir adları vb. Osmanlıca metinlerde Arap harfleriyle ve okunuşlarını göre yazılır. Transkripsiyon yapılırken başvuru genel usul, bunları Osmanlıca ifade ediliş şekillerine sadık kalarak okunduğu gibi yazmak ve söz konusu kelimenin yabancı dildeki orijinal halini köşeli parantez içinde yanına eklemektir. Ancak, bizim kaynak metinlerimiz bu tür kelimeler açısından oldukça zengindir. Bu usulü kullanmamız halinde, aşağıdaki metinleri kesintisiz bir şekilde okumak, okur açısından oldukça güç olabilirdi. Amacımız tenkitli metin neşri yapmak değil, okuru kaynak metinle dolaysız olarak buluşturmak olduğundan yabancı dildeki her kelimeyi orijinal haliyle ifade etmeyi tercih ettik.

EK 1: AMPÈRE, ANDRÉ-MARIE

EK 1-1: “Teracim-i Ahval: Ampère¹”

“Nami serlevha ittihaz olunan André-Marie Ampère’in Lyon şehri tacirlerinden olan pederi Jean-Jacques Ampère 1775 senesi terk-i ticaretle Poleymieux karyesine çekilerek orada ihtiyar-ı ikamet eylemiş, tali’-i nâ-sâzının müsaidesizliği hasebiyle refahiyet-i hal ve rahat vicdan ile taayyüşe kifayet edecek mertebede malik-i nakd ve mal değil ise de familyası iş bilir idareli bir kadın olduğu cihetle mehmaemken geçinmekteydiler.

Lakin Poleymieux karyesine nakl-i mekan etmezden cüzi mukaddem yani 1775 sene-i miladiyesi kanun-i sanisinin yirmi ikinci günü zînet-bahş-i kehware-i[?] âlem olan mahdumu André-Marie’nin tahsil-i ulum ve fûnun edebilmesine müsait karye derununda mektep veya medreseye benzer bir şey bulunmadığı cihetle ziyadesiyle müteessif olmakta idi.

Fakat ferzend-i himmet [...] fitratında meknuz olan cevher-i zeka ve fatanet öyle tahrik-i şevke, muallime ihtiyaç gösterecek mertebeden pek bâlâ bulunduğu cihetle her şeyi bahşayış-i kudret olan zekavet ve istidadı ve kendisinin ikdam ve ictihadı sayesinde tahsil eyledi.

Namları lisan-ı sitayiş ve şükranla yad olunan ve her biri alem-i insaniyet ve medeniyete bir guna hizmet eden eâzımdan hiçbirinde bu derece şedid ve çabuk bir meyl-i tabii meşhud olmamıştır.

Keşfiyat-ı makbule ve harikuladesiyle iktisab-ı şöhret ve şan eden zevat-ı nadir-ül-sıfâtın kalblerine tohum-u zeka ve istidad bir dest-i kudret tarafından daha çocuk iken serpilir.

Birçok çocuklar[ın] badi-i hayreti olan ilm-i hesab ise bu çocuğun birinci iştigali ve daha doğrusu en evvelki baziçesi olmuş idi. Çünkü henüz okuyup yazmak bilmediği halde bu çocuk riyazi-perver çimenler üzerinde ufak taşlar ve fasulye tanelerini cem’ ve terkiib ederek pek güzel hesap yapmakta idi. Hatta çocuk iken duçar

¹ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C:I, No: 6, 1 Temmuz 1301 (13 Temmuz 1885), s.156-158

olduğu almafaza[?] ve şiddetli bir hastalık üzerine müddet-i medide perhiz ettirilmiş ve iktisab-ı sıhhat ve afiyet etmeye başladığı zamanlarda ekl etmek için kendisine bir ufak peksimet verilmişti. Lakin bu küçük ehl-i merak hayli vakitten beri midisinin mahrum olduğu bu peksimeti kırıp aksam-i müteaddideye tefrik ettikten sonra yorganının üzerinde hesap yaparak eğlenmeye başlamıştır.

Bu mertebe merak ile tevs-i malumat ve müktesebata, tahsil fûnun ve marifete şıtab eden bir kimse için murad ettiği şeyi elde etmek istibad olunur mu?

Okumak öğrendiği zaman hafızasını kütüphane-i fûnuna çevirmek için zihin idraki kendisini cüzi bir muavenetten bile müstağni eyledi.

Erbab-ı fûnunun keşfiyle muhafaza ve ibkasını kitaplara havale eyledikleri bunca bedayi-icazkaranenin tahsil hususundaki miftah-ı hakikati ve tabir-i aherle meşgalekeş delaleti kıraattır.

Genç André-Marie fûnun-ı mevcudenin kaffesine intisab ile gerçekten bir harika-i marifet olmak arzusunda bulunduğu için kabul ettiği meslek eazim-ı saireninkine hemen hiç benzemez. Müsadif-i nazarı olan kütüb ister roman, tiyatro, tarih, edebiyat olsun ister felsefe, şiir, trajedi, seyahat olsun tedkikat ve mütalaat-ı müşikafanesinden kurtulamazdı.

Hafızası cem' eylediği ulum ve fûnunun tenevvü ve kesreti cihetiyle sefine-i Nuh'a [...] teşbih olursa sezadır. Meşahirden Diderot ve d'Alembert'in muavenet-i hükema ve üdaba ile yazmış oldukları büyük kıtada yirmi cild ansiklopediyi bir sahife geçmeksizin, bir satır atlamaksızın kamilen okumuştur. Bu azim ve niyet-i fazilet-i perverane bu sebat ve gayret-i ali-i himmetane sayesinde ki hiçbir muallime arz-ı ihtiyaç etmeyerek şüabat-ı fûnunun her cihetinde iktisab-ı kemal eylemiş ve ahlaflı miyanında daima lisan-ı sitayiş ve meth ile yad olunmağa asra bir güzel nam bırakmıştır."

“Teracim-i Ahval: Ampère (Altıncı Nüshadan Mabad)²”

“Mebhus-ün-anh olan ansiklopedi ise fûnun-u mevcudenin kaffesini tafsilatıyla, teşrihatıyla cami bir kitab-ı fevaid-i nisabdır ki asr-ı ahire kadar o yolda telif edilen kitapların her cihetçe en mükemmel ve en birincisidir.

Fakat havi olduğu mevadd huruf-i heca üzerine müretteb bulunduğu için kariîn bir maddeden aher bir maddeye geçmesine dâi olur. İşte kitab-ı mebhusun yalnız bir cildini kolları arasında tutacak bir iktidarda bulunduğu halde mütalaa ve muhakeme ile meşgul olurdu.

Pederi çocuğunun piş-i nazar istifadesine sürmek için istediği kitaplara malik bulunması hasebiyle oğlunu Lyon şehri kütüphanecisinin yanına vermeye mecbur oldu. Daha on iki yaşında iken beray-ı mütalaa (Euler ve Bernoulli) namındaki müelliflerin asarını talep etmesi sahib-i kütüphanenin hayret ve taaccübünü mucib olduğundan çocuğun cesaretini kesr etmek için “müellifin-i müşarünileyhümanın eseri efkâr-ı beşeriye'nin vücuda getirdiği asarın en güçlerinden maduddur” demiş ve cevaben “istifade ederim ümidindeyim” sözünü almıştır.

Lakin kitab-ı mezkurun Latin lisanı üzere muharrer bulunduğunu ifade ettiğinde müstefid ve müstefiz olamayacağını anladığından ziyadesiyle meyus olmuş ise de saye-i sa'y ve ictihadla cüzi zaman zarfında Latinceyi öğrenerek maksuduna dest-res olmuştur.

On sekiz yaşlarında iken müktesebat-ı riyaziyesi fevkalade idi. Ahd-i sabaveti bu vechile muallimsiz, intihabsız, usulsüz olarak fûnun-u muhtelif tahsili ile güzerean eyledi. İşte bu vechile çocuk iken ibraz ettiği asar-ı sa'y ve ihtimam kendisini müstakbelde fûnun-u mevcudenin kaffesini ihataya hazırlamakta idi.

Fakat o sıralarda büyük hemşiresinin vuku-u vefatı kendisini fevkalade mahzun ve meyus eylemiştir. André-Marie on sekiz sal-i hayatına vasıl olduğu esnada idi ki dehşetli bir felaketin tesirat-ı vahime ve muzırresiyle akıl ve sâ mânîni mahvetmiş ve haylice de zedelenmiş idi. Çünkü: Pederi 1793 sal-i miladisi Teşrin-i Sanisi'nin yirmi

² Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C.I, No: 9, t.y., s.230-232.

üçüncü günü bir sebepten dolayı idam edilmiştir. Bu facia-i elime André-Marie'de metanet-i kalpten bir eser bırakmadığını cihetle sıhhati haylice rahnedar olmuş ve hatta havass-ı maneviyyesi dahi bir müddet muattal kalmıştır.

Şöhre-i hükemadan Pascal'ın asarını tedkik ve muhakeme edecek iktidarı haiz bulunan bu genç alimdir ki; süfela-yı mahzuniyete pay-endaz olduğu için derya-yı [...] en derin mahallerine kadar dalmakta ve bir sene zarfında her gün müşarünileyhi görenler abdal zan eylemekte idi.

Bazen kırlarda hiçbir maksada mübteni olmadığı ve hiçbir şeyi görmeyerek etraf ve cevanibi bön bön nazar-ı temaşadan geçirdiği halde kendisine tesadüf olunur bazen dahi bir yolun kenarına oturup orada saatlerce bir makinenin hareket-i muntazamasıyla kumdan küçük yığınlar teşkil etmekle meşgul bulunurdu.

Faaliyet-i daimada bulunarak en muğlak en ala mesail-i fenniyyeyi hal ve istihrac eden zekavet-i harikulade, sa'y ve sebat-ı sınai[?]-pesende ne oldu? Bir gün eazım-ı hükema-i üdebadan Jean Jacques Rousseau'nun nebatata müteallik mektupları eline geçtiğinden evvel emirde manasını idrak etmeksizin gayri ihtiyari olarak okumaya ve fakat sonradan şive ve letafet-i dılfrıbanesi runüma olmaya başladı. Kelimeler bir manaya taalluk etmeye cümleler bir ahenk-i latif ile dilleri cezbe ve efkâr ve hissiyat dahi ruhu ikaz ve tenbihe başladığından ziya-i istidad ve ictihad asman-ı fikrinde yeniden parlamaya ve hayli vakitten beri içinde kalmış olduğu zulmet ve ataletten çıkarak derhal yekdiğeriyle müttehid ve tevem olan hissiyat ve sa'ydan lezzet-yâb olmaya başladı. Ve bir saat-i harikulade ile zekavet-i zatiye ve fetanet-i fitriyesinin şiddet ve kudretini ibraz ve izhar eyledi. Faaliyet-i zekâsı kel evvel her şeyi ihata eyledi.

Fünun-ı riyażiyede ibraz ettiği himemata irâs-ı hâlel ve noksan[?] etmeyerek cüzi aşına olduğu Latin lisanının gereği gibi tahsiline bir say'-ı hâlel-i na-pezir ile başladı. Çünkü şiir-i kadime asarına haylice muhabbet ve merak peyda eylemiş idi.”

“Teracim-i Ahval: Ampère (Geçen Nüşadan Mabad)³”

“Tahkikat ve keşfiyat maksadıyla Poleymieux ormanlarına gider ve esnâ-yi râhda nebatat toplayıp Horace’ın şarkılarıyla dahi nağme-sâz olurdu. Ezhar-ı rengarenğin neşretmekte oldukları revayih-i latife günagun [...] tatir-i meşamm eylemekte idi.

Şunu da unutmayalım: fitratın perverde etmiş olduğu bu genç alim her şeyi hatta her giyahı bile bir nazar-ı ciddi ile tedkik eyledi. İlm-i nebatatta bu cihetle peyda eylediği malumat, kazandığı muvafakkiyet ulema-i ilm-i mezkurun hayret-zede-i ukulü olmuştur. Mamafih Latin şiirinde haylice maharet hasıl ettiği cihetle tenşit-i kalbine dahi muvaffak olmakta idi. Hatta bir gün *Gradus* yani kafiye kitabına müracaat etmeksizin yüz elli sekiz beyit tertip eylemiştir.

Ziya-i fikri her şeyi tenvir ve ihata ile beraber en küçük tafsilat ve fûruatını deraguş eden bu mütehayyir tabiatın gözü miyop idi. Fakat kendisi bilmiyor idi. Gözlerinde olan bu zaafi on sekiz sal-i hayatında tesadüfi olarak anladı.

Bir gün kendi gibi miyop olan bir arkadaşı bakmak üzere elinde bulunan dürbünü Ampère’e verdi. Müşarünileyh bakar bakmaz bir avaze-i taacüb ve hayret salıverdi. Tabiat kaffe mehasin ve letafetiyle çeşm-i hakikat-i hayvaniyesi[?] önünde tecemmu eyledi. Şairler ile hikayanüvislerin ormanlı tepeleri, ufku, uzak uzak dağları havi olmak üzere yazmakta oldukları ifadat ve tasavvuratı o zaman idrak eylemişti. Piş-i basiretine çekilmiş olan perde-i zalam-ı amîka ref’ olunarak ezhar ve letafet ile memlu olan köye doğru bir hatve-i takkarüb daha attı.

“Güya ki şehir, köy, çimen, orman birinci defa olarak piş-i nazar temaşa ve hayretine tesadüf etmiştir. Güya ki bir memnuiyet-i meçhule ve amîka ile mütehalli olan kalbi âlem-i ervakın yevm ibtidasında bulunuyordu !”

Binaenaleyh hareket ve telaş ziyade olmakla beraber gözlerinden dökülen sırr-ı şen[?] memnuiyeti söylemekte idi.

³ Mehmed Rüşdü, “Teracim-i Ahval: Ampère,” *Şafak*, C:I, No:10, t.y., s.254-256. (“Mabadı var” dense de, yazının devamı yayınlanmamıştır)

Yirmi bir saline geldiği zaman matmazel Julie Carron ile tezevvüc etmeyi tasmin eyledi ki mumaileyha ezhar cihet-i hürmet ve meveddetine şayeste idi.

Suret-i tezevvücü ise pek şairene ve aşıkane'dir. Taharri-i nebatat maksadıyla bir ırmağın boyunca keşf ve güzâr etmekte iken çimenler üzerinde kendi gibi şukufe-i rengin toplamakla meşgul bir dilrübaya tesadüf eyledi. Dilber nazik, zarif ve fakat kendi gibi tehi-dest idiyse de bir namuslu adam için refika ittihazına ezher cihet layık idi.

Bu derece nagihanî, müşfikane, şairane olan muhabbet neticesi olarak üç sene sonra talihin kendisine ihsan etmiş olduğu bu genç kızla izdivac eyledi.

Lakin Ampère pek talihsiz idi. Temin-i maişet için bir vazife ile mükellef ve meşgul olması lazım gelirdi. Fakat akrabasının teklifi [...] imtisalen tarik-i ticarete süluk etmek Ampère için mümkün mü ? Böyle gerçekten zeka-i mücessem, harika-ı marifet, müşahhas-ı irfan olan bir adam için küll-i yevm mağazada topları açıp toplamaya istidad-ı fitrisi müsaade eder mi?

Binaberin riyaziye dersi ita etmek için Lyon şehrine avdet mecburiyeti runüma oldu.

Bir adamın girmiş olduğu tarikte bekleyeceği en büyük mesudiyyet efkar-ı aliye eshabı dostlara tesadüf etmek olduğundan Ampère'in talihi bu cihetten yaver idi. Bu heveskaran şübban ile bir cemiyet teşkil ederek her sabah bir araya toplanır çalışırlardı.

Toplandıkları sabah cemiyetin azaları felsefe, edebiyat, fünûna dair mübahase ve teati-i efkar etmek maksadıyla ictimâ eylerdi. Mamafih şöhre-i kimyagerandan Lavoisier'in kimyasını ve keşfiyat-ı kesire-i makbulesini dahi mütalaa ederlerdi. İşte bu müzakerat ve mübahesenin netice-i nafiası olmak üzere Ampère müktesebat ve idrakatini pek ziyade tevsi eylemiş idi. Latin, Rum, İtalyan lisanlarıyla hikmet, kimya, makine-i haliyye veya aliye, felsefe ve saireyi suret-i mükemmelede tahsil etmiş idi.

Bununla beraber şiir dahi söylerdi: Şarkılar, aşıkane kıtalar, muammalar ve fûnun-u tabiiyye, fezail-i ahlakiyye dair manzumeler, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi esnada tesadüf ettiği ahval ve adât-i garibeye istinaden trajediler, komedyalar, fûlanlar yazar idi.

Ahd-i sabavet ne hayret-efzadır! (mabadı var)”

EK 1-2: “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère⁴”

“Zeka ve gayretleriyle insaniyete büyük büyük iyilikler etmiş olan meşahirin numune-i imtisal olacak ahval ve hareketini keşfiyat ve ihtiraatını mütalaa etmek fevkalade faydalıdır. Sevgili “Rehber”imizin ara sıra bunlardan bazılarının tercüme-i hallerini yazarak küçücük mütaliinini müstefid etmekte olduğunu gördüm. Bendeniz de elektrik ve mıknatıs üzerine mühim keşfiyat ve ihraatıyla şöhet bulan “André-Marie Ampère” nam zat hakkında edindiğim malumatı muhtasaran yazarak gazetemizin bir köşeciğine sıkıştırılmak ricasıyla gönderdim.

André-Marie Ampère miladın 1775 senesinde Fransa’nın Lyon şehrinde doğmuş, çocukluk zamanını bu şehrin civarında kain Poleymieux-au-Mont-d’Or karyesinde geçirmiştir.

Daha çocuk iken şiddet-i zekâsı görenleri hayran edecek derecede idi. Zeki olduğu kadar benî nev’inin menafiine hizmet etmek isteyen bu zat, bir lisan-ı umumi icadına muvaffak olmuştu. Malumdur ki dil birliği insanları yekdiğerine rabt eden en kutlu rabitalardan biridir. İnsan kendi lisanı[nı] söylemeyenlere daima bir ecnebi nazarıyla bakar, onları tamamıyla sevemez: Ampère bu mahzuru ortadan kaldırmak, insaniyete büyük bir hizmet etmek arzusunda bulunmuştu.

1793 senesinde pederi vefat etti. Gayretli genç kederini unutmak için emsalsiz bir gayretle ilmi-i nebatat ile şiir ve musiki tahsiline koyuldu. Bir müddet sonra Lyon şehrinde hususi dersler vermeye başladı.

Bu zamana kadar malumat ve mesaisi epeyce tanınmış, takdir edilmeye başlanmıştı. Bu sebeple 1801 senesinde Bourg şehrinde hikmet-i tabiiye muallimliğine tayin edildi. Burada bir taraftan tedris vazifesinde dikkat ve ciddiyetle uğraşır, diğer taraftan hali vakitlerini tettebbu ve telif ile geçirirdi; “Oyunların Nazariyat-ı Riyaziyesi Üzerine Mülahazat” namıyla telif ettiği bir eser kendisinin Lyon Darülfünunu’nda bir müderrisliğe, bir az sonra da Harf ve Sanayi Mektebi’nin müzakereciliğine tayin

⁴ L.B., “Teracim-i Ahval-i Meşahir: André-Marie Ampère,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No:16, 16 Rabiulevvel 1316/23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 1-2.

olunmasına sebep oldu. Bu eser, bazı ihtimalat-ı hesabiye'nin tatbikatından âlimane bir surette bahsediyordu.

1806 senesinde Harf ve Sanayi istişare idaresi azalığına, 1808'de darülfünun müfettiş-i umumiliğine, 1814'te Mekteb-i Sanayi tahlil muallimliğiyle Ulum ve Fünun Cemiyeti azalığına terfi-i memuriyet etti.

Bu güç ve mühim memuriyetleri esnasında iş başından ayrıldığı zaman hususi dar-ül-istihzarında birçok mühim tecrübeler icrasıyla teneffüs eder, eğlenirdi.

Eğlence işin teceddüdünden, değişmesinden ibaret olduğunu bilen âlimler vakitlerini işte böylece boş geçirmezler. 1819'da hikmet-i tabiiye ulemasından Danimarkalı Ørsted nam zat kendi mihveri üzerinde müteharrik bir mıknatıslı iğne ve tûlünce cereyan-ı elektriğe geçirilmiş bir madenî teli yekdiğerine muvazi bir surette vaz' ederek iğnenin merkez-i mıknatısıyeyi terk eylediği ve tel ile iğnenin bir haç şeklinde bulunduğunu göstermişti ki bu garibe iğnenin sükûn ve hareketine ve cereyanın cihet-i vuku'na ve iğnenin talik edildiği mevakiye göre muhtelif suretler alıyordu. Ampère, bunun gibi, fakat daha sanatlı bir usul bulmaya muvaffak oldu ki bu mühim usul "Ampère Kanunu" diye yad olunmaktadır.

Ampère daima çalışıyor, alem-i medeniyete daha büyük hizmetlerde bulunmak istiyordu. Günden güne tecrübe ve malumatını arttırarak nihayet 1820 tarihinde elektrik cereyanlarının yekdiğeri üzerine tesiri bulunduğunu keşfetmiş; bu keşfi kuvve-i muharrike-i elektrikiye mebdede olmuştur.

Bundan başka elektrik ve mıknatıs üzerine daha birçok şeyler keşf ve ihtira etmiş ve hiçbir zaman çalışmaktan yorulmamıştır.

Bir aralık felsefeyle de uğraşmış, hatta "Ulumun Felsefesi Üzerine Tecarib" unvanıyla mühim bir eser vücuda getirmeye teşebbüs eylemiş ise de bu eseri itmam edememiştir. Ulum-u riyaziye, elektrik, hikmet-i tabiiye ve felsefe üzerine sair birçok nafi eserler yazmıştır.

Bu çalışkan alim 1836 senesinde 61 yaşında olduğu halde Marsilya'da vefat etmiştir."

EK 2: ARAGO, FRANÇOIS

EK 2-1: “Teracim-i Ahval: Arago¹”

“1879 sene-i miladiyesi Eylöl’ünün yirmi birinde Fransa’da şarkî Pyrénées vilayetinde vaki Perpignan nam şehrin meydan-ı vâsi’nde fûnun ve sanayi ve edebiyat ve siyasiyatta yed-i tûlâ ashabından mürrekeb bir cemiyet teşkil ve ictima eylemiş idi. Umumun nazar-ı dikkati heykeltıraş-ı meşhur Mercié’nin dest-i maharetinden çıkan ve baladaki resm ile enzar-i kariine vaz olunan heykel üzerine matuf bulunur idi.

Eser-i nefis-i mezkur hikmet-i tabiiyyede, heyette keşfiyat-ı adidesiyle namını ibka eden bir alim-i meşhuru, talakat-ı lisan ve hüsn-i beyanıyla Paris ahalisini rahle-i tedrisine celb eden bir muallim-i hayret-resanı, mebahis-i siyasiyede ihtilatıyla ihbasının muhabbetine, [...] hürmetine isbat-ı istihkak eyleyen bir hamiiyet-mendi arz ediyor idi. Heykel-i mezkur François Arago’nun resmini irae ediyor ve [...] aliyesine inzimam eyleyen say ve gayret ve sebatın en güzel bir misalini piş-i enzar-ı dikkate arz eyliyor idi.

François Arago 1786 senesi Şubat’ının yirmi altısında şarkî Pyrénées’de vaki Estagel’de tevellüd edip tahsil ile işigale Perpignan Mekteb-i İdadisi’nde başlamıştır.

Arago istidad-ı tabiisinin cihet-i meyelanını atide zikr olunacak tesadüf-i garib tayin edinceye değin asar-ı edebiyye mütalaasıyla imrar-ı evkat ederdi.

Birgün şehrin burcu üzerinde erbab-ı istidad ve zekavetten genç bir asker zabıtine tesadüf ederek beynlerinde şu muHâvere cereyan etti:

Arago: Efendim, apoletleri nasıl böyle çabuk ihraz ettiniz ?

Zabit: Başahadetname Mekteb-i Sanayi’den çıktım

Arago: O nasıl mekteptir?

Zabit: İmtihan ile girilir bir mekteptir.

Arago: Çok namzed istenilir mi?

¹ “Teracim-i Ahval: Arago,” **Nâhid**, Sene:1, No: 28, 15 Şubat 1303 (27 Şubat 1888), s. 217-223 (Resimlidir)

Zabit: Programı mektebin kütüphanesinde bulursunuz.

Arago derhal kütüphaneye koşar, programı okur, o zaman mütaalasını terk ile kalenin hendekleri içinde kütüb-i riyaziye mütalaasına hasr-ı evkat eyler; her hatvede tesadüf ettiği müşkilat-ı azamiyeye galebe çalmaya muvaffak olur;

Bir sene sonra on altı yaşında olduğu halde Mekteb-i Sanayi'nin duhul imtihanına arz-ı iktidar eyler. İmtihanda mümeyyiz tayin olunan zat Gaspard Monge'in biraderi olup mumaileyh mekteb-i mezkurun müessisi idi.

Arago, huzur-u heyete hinn-i duhulünde mümeyyiz ile beynlerinde şu muHâvere cereyan etmiştir:

“Siz de evvelce imtihan edilen arkadaşınız gibi cevap verecek iseniz isticvaba asla lüzum göremem.

-Efendim, refikim malumatını layıkıyla gösterememiştir, kendisinden daha bahtiyar olacağımı umarım lakin reviş-i ifadeniz beni hicaba düşürerek cesaretimi kesr etmez mi?

-Mahcubiyet her vakit cahillerin medar-ı itizarıdır sizi adem-i muvaffakiyet hicabından tahlis içindir ki imtihana dahil olmamanızı teklif ediyorum.

Şu andaki ifadenizin kabulünden büyük ayb ve mahcubiyet tasavvur ederim.

Ne ister iseniz sual ediniz, vazifenizdir o kadar mağrur olmayanız, kibir ve cesaretinizin makbul olup olmadığını birazdan anlarız.

Başlayınız efendim emrinize [...].

İki saat devam eden imtihanda mümeyyizin irad ettiği gayet müşkil meseile zeki talib gayet parlak bir surette cevap verdiğiinden icra-i imtihanı müteakib mümeyyiz ayağa kalkarak Arago'yu derağuş etmiş ve imtihan cetvelinde namının birinci derecede sebt ve tahrir edilmesini emr eylemiştir.

Mekteb-i mezkure şerefyab duhul olabilmek gibi bir emr-i takat-fersada Arago'nun muallimsiz müzakerecisi kendi kendine muvaffak olabilmesi iktiham-ı müşkilat hususunda ne derece gayur ve ali-himmet olduğunu isbat ve iraeeye kafidir.

Arago bazen der idi ki “benim rehber-i muvaffakiyatım bir cebir kitabının matbu cildi üzerinde yazılı bulduğum bir nasihat idi.

Cildin harici-i sahifesinde mavi bir kağıt yapıştırılmış idi ki üzerindeki yazı pek güç okunabilir idi. Merak edip kağıdı yavaş yavaş kaldırdım: D’Alembert tarafından hallâl-i müşkilatı bulunduğu bir genç talibe verilen şu “İlerleyin; ilerlemek size itimad bahş eder” cümlesine tesadüf ettim. Pend-i mezkur tarik-i içtihadımı tenvir etti: Tesadüf ettiğim mesaili yek nazarda anlamaya ısrar edeceğime bedel-i hakikatlarını suret-i mevkutede kabul eyler ve bu suretle bugün zulmet-i keşif-i evham içinde gördüğüm bir şeyi de ertesi gün envar-ı hakikat müşahade eyler idim.”

Arago mekteb-i mezkurede iki sene birincilik şerefini muhafaza etti.

Kalenin burcu üzerinde asker zabitiyle mülakatının hatırası daima zihnini işgal ederek topçu olmak hevesinde idiyse de bir başka tesadüf reh-nüma-yı istikbali olmuştur.

Şöyle ki: Henüz mektepte iken rasathanenin kitabet hizmeti münhal kalmış olmağla mühendis Poisson ve rasad-ı meşhur Laplace’ın ibramı üzerine memuriyet-i mezkureyi tecrübe-i kalem arzusuyla deruhde ve kabul ve fakat her ne vakit ister ise muvakkaten terk ettiği mektebinde askerlik haline avdet edebilmek hakkını muhafaza eyledi.

Arago rasathaneye girer girmez muhit-i daire-i arzın mesahasını İspanya’ya kadar temdid için lazım gelen vahid-i kıyasiyi fehm ve idrak eyledi.

Mesaha-i mezkureye Delambre ve Méchain nam heyet alimleri tarafından başlanılmış idiyse de Méchain’nin vefat etmesiyle tatil-i işgal edilmiş idi.

Arago ameliyat-ı mezkureyi hadd-i hitama isal etmek şerefini ihraza arzu gösterek bu maksadla 1806’da İspanya’ya azimet eyledi.

Arago’yu işgal eden ameliyatın [...] esasını birkaç sözle izah edelim:

Malumdur ki küre şeklinde olan arz kendi üzerine devir eder; sol elinizin başparmağıyla şehadet parmağı arasında bir portakalın hareketi arzın tamamı tamamına hareket-i yevmiyesini arz ve irae eden kürenin kımıldanmayan iki noktası

kutup ve merkez-i küreden mürur edip bunlara vasıl olan hat dahi “kutuplar hattı” tesmiye olunur. İki kutuptan mürur etmek üzere küre üzerinde adedi namütenahi muhit-i daireler resim olunabiliyor ki hutut-u mezkure kutublardan mürur eylemeleri hasebiyle tulen cümlesi müsavidirler:

Bunlar nısf-ı nehar-ı devairî tesmiye olunur: Çünkü Şems hareket-i zahiriyyesinde bir şehrin nısf-ı nehar-ı dairesinden mürur edeceği anda evvel şehrin vakt-i zahiridir.

Tafsilata girişmeksizin şunu derhatır edeceğiz ki 1790’da cemiyet-i milliye umum Fransa için [...] vahid ve milel-i sairenin kabulüne layık bir nev usul evzan ve ekyalın ittihaz ve kabul olunmasını emr eylediğinden ölçülerce memalik-i sairenin ihtilaf ve iştibahından masun bir vahid-i kıyas intihab ve kabul olunmak lazım geldi. Tulün vahid-i kıyası olan metre arz-ı muhit dairesi tulünün kırk milyon kısmından bir kısım olmasına hüküm olundu. Muhit-i dairenin Fransa’da Dunkirk ile İspanya’da Formentera beynindeki kısmının ölçülmesi taht-ı karara alındı. Delambre ve Méchain nam Fransız rasıdları işe girişerek Dunkirk’den Barcelona’ya kadar olan kısım, muhit-i daireyi müşkilat-ı azime içinde mesaha edebildiler.

Nıfs-ı nehar dairesinin kavs-i mezkurunu Delambre Dunkirk’ten Rodez’e kadar ölçmekte iken hükümetten memur Konvasiyon tesmiye olunan cemiyet-i siyasiye ezvan ve ekyal ıslahatı gibi tensikat-ı nafiyyi icrada acele ederek serian netice verilmesini talep ve 1795 senesi 23 Eylül’ünde ve [...] denilen eski ölçü usulü 22 Kanun-ı Evvel’de Paris dahilinde ve on gün sonra [...] tevabinde metre usulüne tebdil olunacağını” işaa eyledi.

Arz-ı muhit dairesinin mesaha-i atikasından istintac olunan tule göre muvakkat suretiyle metreye bir tul itibar olundu. 1798’de metrenin tul-i muvakkatini tashihe bir yeni komisyon tayin olundu ki yalnız Fransız alimlerinden mürekkeb olmayıp içinde milel-i saireden de mebuslar var idi. Delambre ile Méchain deruhde ettikleri mesahayı balada beyan olunduğu üzere fakat Barcelona’ya kadar götürerek ikmal etmemişler idi. Barcelona’dan Formentera’ya kadar temdidine müteşebbis oldukları zaman Méchain vefat eyledi. Bunun üzerine komisyon mesahanın itmamını sinn-i şebanında kudret-i fenniye ile kesb-i istişhar eyleyen Biot ve Arago’ya havale eylemiştir.

Arago küre-i arzı ölçmek için lazım gelen tedabire ibtidar ettiği esnada yani 1806 sene-i miladiyesinde İspanya Devleti dahi Fransa ile müttefikten İngiltere aleyhine muharebe etmiş ve Trafalgar'da mağlup olmuş ise de muahharen Napolyon'un etvar-ı desisekaranesinden memnun olmayarak Fransa'nın ittifakını terk ile şimalî devletlerin ittifakına dahil olmak idi biraz sonra [...] ve [...]’de Fransızların vaki olan galibiyetlerinden İspanya Devleti tevahhuş ederek Fransızlara yeniden bir meyil gösterir gibi oldu ise de her halde Fransa aleyhine olan hissiyat-ı hasmanesi galip idi. Bunun neticesini evvel emirde Arago anlamış olmakla hem İspanya haydudlarının elinden güç hal ile kendini kurtarabilmiş ve hem de Fransız askerinin muvasalatını teshil etmek iftirasına düçar olarak maznunen Bellver'deki hapisanede haps edilmiştir. Ancak İspanya ahalisinin kendisini idam için üzerine hücum etmek üzere iken bu suretle tevkifi, hakkında hayırlı bir iş olmuştur. Çünkü bu suretle tahlis-i giriban edebildi. Bu vakalar 1808 sene-i miladiyesinde zuhura gelmiştir. Arago Bellver'den bir sandalla râkib olarak firaren güç hal ile Cezayir'e müvasalet ve oradan dahi Fransa konsolosu muavenetiyle Marsilya'ya avdet eylediği sırada yolda bir İspanya gemisine esir düşerek Fransa hududu kurbunda [...] nam şehire götürülmüştür. Arago'nun işbu esareti esnasında az kaldı ki kurşuna diziliyor yahud açlıktan terk-i hayat ediyor idi. 1808 Teşrinsani'nin 28'inde esaretten halas olarak Marsilya'ya doğru hareket etmiş ise de gemisi muhalefet-i hava ile [...] nam limana müvasalet ederek ondan dahi maşiyen nıfs-i Cezayir'e kadar azimet eder etmez Cezayirliler Fransa aleyhine ilan-ı isyan eylemiş oldukları cihetle orada dahi esir tutulup tevkif edilmiş idi. Ondan sonra yani 1809 senesi Haziran'ın ikisinde kurtulup Marsilya'ya azimet eyledi. Birkaç günden sonra Arago 23 yaşında olduğu halde Paris'in [...] nam mekteb-i kebir hâcesi tayin olunarak -muahharen Mekteb-i Sanaiyye hâcesi olan meşhur Gaspard nam mühendisin yerine- muallim nasb olunmuştur. Arago'nun müddet-i hayatında her taraftan nail olduğu taltifat ve tazimatı tadad etmekten sarf-ı nazarla Avrupa akademiyalarının kaffesinde aza bulunduğu ve 1830'de Fünun Akademiyasıyla Paris Rasathanesi'ne katib ve müdür tayin olduğundan bu mühim memuriyetlerinin zikr edilmesini tarif ve tavsif-i kafi add eyleriz. Napolyon Waterloo'daki mağlubiyetinden sonra Avrupa'yı terk ile tettebbuat-ı fenniyeyle meşgul olmak üzere Amerika'ya azimet etmek istediği esnada Arago'yu yanına refik olarak almak istemiş ise de muahharen St. Helena adasına nefi olunduğunu müteakip bu

tasavvurunu bittab kuvveden fiile götürememiştir. Arago fûnun akademyasına meşahirinden vefat edenleri medh ve sena eylemek memuriyetini inzimamıyla katib nasb olunmakla bu babda irad eylediği nutuklar gayet belîğ-ane ve fasih-ane idi.

Birinci irad eylediği nutuk, akademi azasından ulum-u tabiiyye ile meşgul ve meşhur müteveffa Fresnel nam zatın hakkında sarf ettiği nutuktur. 1831’de Arago şarkî Pyrénées ahalisi tarafından mebus intihab olduğu gibi 1848’de hükümet-i muvakkata azası tayin olunarak [...] ile müttefikân üç renkli olan Fransa bayrağını muhafaza eylemiştir. Arago işbu memuriyette bulunduğu esnada gerek Fransa’da ve gerek müstemlekatında esaretin men olması hakkında say ve gayret eyledi şimdiye kadar arz olunan mevadd ancak Arago’nun ahval-i siyasiyesine ait olup bundan sonra zikir olunacak mevadd dahi terakkiyat-ı fenniye hakkında ibraz eylemiş olduğu gayret ve himmete dairdir. Arago ilm-i heyette küre-i arzın şeklini ve nücumun derece-i ziyasını tayin ve ne suretle ziyadar olduklarını dahi keşf eylediği gibi ilm’ül basarda teakküs-ü ziyanın gerek suret-i teşekkülü ve gerek suret-i tebeddülü hakkında olan mesaili piş-i nazar tetkike almış idi. Arago işbu tetebbuat ve tedkikatı esnasında teshilatı dai bir takım alâtı biltefekür imal ederek bunlardan birisi fotometre yani mizanü’l-ziya vasıtasıyla ziyanın kuvvetini ve ikincisi dahi [...] yani mizanü’l-sema marifetiyle semanın derece ve suret-i televvününü tayin eylemiştir. Arago poladiskop [Polariskop] namında üçüncü bir alat dahi ihdas ederek bu vasıta ile ziya-i şems, mücessem veyahut mayi bir maddeden mütevellid olmayıp havayî ve saf bir mahalden geldiğini isbat eyledi. Bundan başka Güneş gibi ziyadar cisimleri ve Kamer gibi hariçten ıktibas-ı ziya eder ecrâm-ı semaviyyenin derece-i mahiyet ve kemiyetlerini tarif ve tefrik eyledi. Ezmine-i sabıkada madde-i ziya münevver birtakım cisimlerden tereşşuh edip küçük küçük terakibden ve bu küçük terakibler ise bir mermi gibi gözümüze çarpıp kuvve-i mer’iyyemizi tahrik eylediği zan olunur idi. Bugün bu babda diğer fikirler hasıl olarak evvelki zamanda hükümferma olan zann-ı teressül yerine zann-ı temevvüc galebe çalmıştır. Bu rey ve zannı meydana koyanlar miyanında Arago dahi dahil bulunur. Mıknatısî taşları iğne şeklinde kesilip amudi bir mihver üzerine konulduğu zaman kıblenümeda görüldüğü gibi cenubdan şimale doğru mâil oldukları cümlelerin malumudur. Bu taşlar en evvel Manisa kurbunda bulunduğu cihetle mıknatıs tesmiye olunmuştur. Arago bunlar hakkında dahi tamik-i fikir ederek ve magnetism

denilen kuvveti fennen tahdide muvaffak olmuştur ki bu vechile dahi alem-i fenne bir hizmet eylemiştir. Arago rüzgarın kuvveti ile biharın derece-i elasikiyetini tayin eylediği gibi sadanın derece-i süratini dahi fennen isbat etmiştir. Birkaç adım uzak bir sada işitildiği halde kulağımız çarçabuk işitmeyip mesafesine göre çabuk veyahut geç işitir. Bu meselenin halli için 1738'te Paris Darülfünunu'nda mahsus bir encümen teşkil ederek bir vakitten sonra dağıldı ise de 1822'de Arago, fünün ile meşgul ve müteavagıl bazı zevat ile meseleyi piş-i nazar-ı dikkate alarak birbirlerinden 18613 metre uzak bulunan Montlhéry ve Villejuif'da iki top vaz ettirdi. Alevin görüldüğü zaman sadanın işitildiği zamanı hesap tutmalarını iki kişiye havale etti. Bu vechile sadanın her saniyede 340 metre kadar bir mesafeyi kat ettiği aşık olmuştur. Arago'nun son günlerinde icra etmek istediği keşfiyattan en ehemmi ziyanın süratine dair olan keşfidir. Arago bu keşfin hakkında birçok mütalaata kıyam ederek lazım gelen alatı dahi tehiyye etmiş ise de muahharen gözlerine illet arız olarak amâ olduğu cihetle takip ettiği maksadın husulüne muvaffak olamadı.

Arago'nun çok karındaşları olup bunların biri Meksika havalisinde general olandır. Diğer ikisi dahi [...] ve Jacques isimleriyle mütearrif olup hem diplomat ve hem de seyyah idiler. Jacques karındaşları ile tek mil dünyayı keşf ve gûzar ettikten sonra Fransa'ya avdet ederek tiyatrolara dair olan risalesini neşr edeceği sırada bu dahi amâ olmuştur. Arago son günlerinde amâ olduğu halde yakını olan Madam [...] nam kadını yayına alarak ihdas eylediği alat-ı fenniyeye dair telifatını merkumeye yazdırdıktan sonra 1853 Kanun-ı Evvelinin ikisinde vefat eyledi. Arago genç Fransızlara tedris-i fünün etmek için olanca kuvvetini sarf ederek çalışmış olduğundan Fresnel [...] gibi meşhur ashab-ı fenni yetiştirmiştir. Fünuna faide- bahş olacak bir alet veya bir eser ihdas olunduğu Arago'ya haber verilince daima muavenet ederek o alatin ikmaline veya terakkisine gerek nakden ve gerek fennen yardım eder idi. Fotoğrafın ihdasını teshil eden bir alet [...] nam sahib-i fen tarafından ihdas olunduğu zaman Arago bu aleti akademyaya arz ederek [...]’e muavenet olunmasını teklif eylediği gibi fünün-u bahriyeye ziyadece yardım etmiş olan [...] nam mühendise dahi nakden muavenet olunmasına sebep olmuştur. Arago hastalandığı zaman akademyada mufassal bir nutuk irad ederek fikrinde mahfuz olduğu ve henüz mevki-i fiile çıkaramamış bulunduğu bazı mevadd-ı fenniyeyi arîz ve amik-i arz ile bunların mevki-

i fiile getirmelerini arkadaşlarına tavsiye eyledi. Almanyalı Humboldt nam meşhur seyyah Arago’yu medh ve sena eylediği sırada da zihni gayet büyük ve vasi olduğunu zikr etmiştir. Arago’nun müellifatı her bir lisana tercüme olunduğu gibi ashab-ı fünün tarafından dahi daima kemal-i takdir ve tahsin ile mütalaa olunur.”

EK 2-2: “Teracim-i Ahval: François Arago²”

“1853 sene-i miladiyesi Teşrin-i Evveli mebadisinde Arago Paris rasathanesinde yani bütün şan ve şeref-i alimanesine masdar olan o bina-yı cesim dahilinde tekmil-i enfas-ı madude-i hayat eyledi.

O tarihten beri geçen kırk sene zarfında ne zaman alim-i mumaileyh yad edildi ise müntesibin ilm-i fen sena-i [...] oldu. Fransa encümen-i fününundaki refikleri yahut mütehayyirleri meşhur Père Lachaise mezaristanında bir mezar inşa ettirerek David d'Angers gibi mahir bir heykeltıraş vasıtasıyla melamih-i vechiyesini oraya hakk ettirdiler. Muhtelif seneler zarfında Fransa’nın birçok cihetlerine heykelleri rezk olunduğu gibi geçen Haziran-ı efrencinin 11’inci günü dahi Paris’te mükemmel bir heykelinin resm-i küşadı icra edilmiştir ki zaten alim-i mumaileyh Paris marifet [...] hiç kimsenin meçhulü değildi.

Hiç şüphe yoktur ki ilm ve fen nokta-i nazarından Arago mucidînin en bahtiyari olmuştur. Hakikat halde 1820 tarihinde bir nuhas tel üzerinden geçen volta cereyanlarının demir yongası üzerine infaz ettiği tesiri mumaileyh keşf etmiş olduğu gibi hükema-yı elektrikşinasanın müstehirlerinden olan Ampère ile bilittifak telgraf-ı elektrikînin kısm-ı esasisi olan (électro-aimant [?]) yani elektrik-i mıknaşîyi dahi icad eylemiştir.

Bundan dört sene sonra yani 1824 tarihinde mıknaşîyyet-i devriyeyi bulmuş ve bu keşf-i mühimin parlaklığına mebni medar-ı şeref ve iftihar olmak üzere Copley madalyasını alan ilk ecnebi kendisi olmuştur. Elektrik-i mıknaşî indüksiyonunu keşf için İngiliz meşahir-i hükemasından Faraday’a reh-güzar açan da kendisidir. Nam-ı iştiharı bahusus iki büyük keşfe merbut ve muallakdır ki bunlar cihan hakkındaki

² Ali Nusret, “Teracim-i Ahval: François Arago,” **Maarif**, Sene: 2, C.IV, No:102, 22 Zilhicce 1310/24 Haziran 1309 (6 Temmuz 1893), s.372-375. (Resimlidir)

malumatın üss-ül esasını taklib etmişlerse de kaşif-i azim diyar-ı mevt olmakta iken ehemmiyetlerini yad ve ihtar edecek pek az adam bulunuyordu. Hakikaten şu son on dört sene zarfında ziya-yı elektriki nakl-i kuvvet, telefon ve telgraf ile icra edilen hayret-ferma-yı ukul bir takım terakkiyat ile beraber sahihan harikulade olan bu ihtiraat küre-i arzın her tarafında suret-i ciddiyede tabiileştirilmiş bulunduğu zaman cemiyat-i beşeriyenin ne hale gireceğini tasavvurdan aciziz.

Siyaset nokta-i nazarından dahi Arago bir hayli muvaffakiyet-i hasene ile müşarün bi-i-benan olmuştu. Zira vaz ve tesis ettiği usul ve nizam-ı medine vesairenin birçoğu milel-i mütemeddeninin yine birçoğu nezdinde peyderpey peyd-ay-ı esas eylemektedir. Fransa müstemlekanında ilga ettirdiği ticaret-i şahsiye meselesi tarik-i medeniyette epeyce ilerlemiş bulunan milletlerden bazılarının nizam-ı medine ve ictimaiyelerine iras-ı şeyn ve ziyan etmek hususuna da Arago'nun gayreti sayesinde hitam verilmiştir.

Avrupa muallim ve muharrirlerinin hayret-i mahsusasını celb eden bu adamın faaliyet-i mütemadiyesini karin-i kirama tahmin ettirebilmek için birkaç rakam zikr etmek faideden hali değildir; şurasını ihtar edelim ki bu adamın istirahatı da gayret ve faaliyet ile kaimdir. Bir müddet meşgul olduğu şeyi terk edip, velev ki meşgale-i ûlâsına nazaran daha zahmet-âver; daha müşkilatküster[?] olsun; diğer bir meşguliyete atf-ı nazar-ı im'ân edince kesb-i ferahyab eder. Ve bu girizgâh sayesinde ki türlü türlü meşagil arasında ilm-i celil-i hikmetin en çetin mesailini birçok seneler takip edip gider. Şimdi dediğimiz rakamlara bakalım.

Arago müddet-i hayatında kırk yedi tercüme-i hal varakası yazmış olup bunların bazıları gerek üslub-u dilpezir-i ifade; gerek efkar ve ledünniyyat-ı medeniye itibariyle sezavar-ı istihsan olacak enafis-i asar-ı edebiyedendir. Bunlarda numune-i fasahat ve belagat olacak pek parlak ifadeler görüleceği gibi böyle terakkiyat-ı ilmiye ve edebiyyenin en ziyade kesb-i vüsat ettiği bir zamanın şanına layık surette metin fikirler, dilnişîn hayaller dahi bulunur.

Arago Fransa encümen-i fûnununda katib-i daimi olmak haysiyetiyle vefat eden rûfeka-yı encümeni hakkında ve onların kararları üzerinde çok defalar mühim

nutuklar irad eylemiştir. İrticalen varid olan bu nutuklar dahi ekseriya bu nev asarın vasıta-i temyizi olan adilik derekesinden uzaktır.

Hame-i alimanesi mahsulünden olmak üzere elli altı tane muhtıra mevcut olup bunlar derunundaki keşf edilmiş olan mevadd-ı mutena-ı bahayı sencîde-i mizan-ı muhakeme etmiş ve mevadd-ı mezkurenin bir çoğu kendi tarafından ikmal veya mesai-i rumuz-ı aşnayanesi ile tezyil edilerek kadr-ı asar ibcal olunmuştur.

Bu elli altı muhtırada adi akademi müntesibininden pek çoğunun medar-ı iştiharı olacak bir hayli mevadd-ı cedide-i mühimme mündericdir.

Meâhizimizin rivayetine nazaran şimdi akademiya azası miyanında öyleleri vardır ki : Arago'nun icra ettiği birçok tecrübelerin tatbik ve tamimine çalışmaktan başka bir meziyet-i memduhayı haiz bulunmayıp halbuki tecrübe- gûzar-ı aslî olan Arago noksanî-ı sıhhat ve istirahat-ı vücudiyeden [...] olarak tecarib-i mezkurenin netayic-i umumiye ve müfidesini vaz-ı mevki-i intişar etse idi, aza-yı mumaillehyhin meziyet-i mezkureden dahi mahrum kalacağı şüphesiz idi; halbuki onların bir çoğu tecarib-i mebhus-ün-anhaya karşı ilan-ı şeref etmekte belki Arago'dan bile hızlıdır.

Ehemmiyetlerini istinbat ve istidrak edinceye kadar terk veya adem-i tenezzül etti. Bazı ahval-i fenniye muahharren ilim ve fennin mesail-i gamıza ve şuaabat-ı asliyesini teşkil ettiği fecr-i şimaliler ile ihtizazat-ı tabiiyye arasında mevcut olup [...] nam müdekkik tarafından istidrak edilen merbutiyet-i elektrikiyyeden Arago müstefid olmuş ve ahval-i müstakile-i havaiyyeye dair istidlalat-ı salimede bulunmak için elyevm pek ziyade nazar-ı ehemiyette tutulan ahval ve alaim-i mezkureyi zabt ve kayd etmek lüzumunu ibtida kendisi enzar-ı umumiyyeye atmıştır. Perpignan küsuf-u meşhurundan sonra alaim-ı ikliliye vesaire gibi mevadd-ı hey'etiyye ve tabiiyye üzerine enzar-ı ehemmiyeti celbe say eden ve bunların inceden inceye tarassud edilmesi lüzumunu ihtar eyleyen dahi Arago'dur.

Birçok mecami-i fenniye ve resail-i mevkute vasıtasıyla neşr ettiği makalat-ı ciddiyeenin adedi beş yüz kadar tahmin ediliyor ki bunların da kısm-ı azamı ya aleme ilan etmek istediği keşfiyatın yahud nazariyat-ı mühimmenin teşrih ve tefsirinden ibarettir.

Mucitleri namına olarak fotoğrafiya ile galvanoplasti nazariyesini saha-yı vüzuh ve sübuta çıkaran da yine Arago'dur. Bunların ulum ve fûnun-u cedidenin en mühim keşfiyatından madud olduğu andan mukaddem hiçbir kimsenin hatır ve hayalinden bile geçmeyecek surette garip ve hayret-aver bulduğu câ-yı inkar değildir.

Bir vakitler akademiya heyeti müzakerat ve ictimaat esnasında teati edilen mevadd-ı mühimmeyi gayet hafî tutmakta ve bu vech ile akademiya hariç bulunanların birçok malumat-ı ciddiyeden mahrum kalmasına sebep olmaktadır iken Arago bu kaide-i mutadeyi [...] sarsarak her içtimada ne teati edilir ve ne gibi keşfiyat ve ihtiraat vaz-ı mevki-i tezekkür olunursa cümlesini alâ-vechi't-tafsîl yazmaya başlamıştır. Hatta akademiya arkadaşlarından buna hiddet edenler dahi bulunmuş ise de Arago mücerred alem-i insaniyetin perverşiyab-ı kemalat olması gibi bir maksad-ı alim-i pesendaneye isnad-ı efkar etmiş olduğundan bu türlü infialat ve tarizâtı bilküllüye nazar-ı lakaydi ile telakki eylemiştir. Hakikaten bu neşriyat erbab-ı mütalaa tarafından lezzetle mütalaa edildiği için neşr-i uluma pek ziyade yardımı olmuştur. Hem de kendisinden sonra akademiyanın hizmet-i kitabete tayin olunan meşahirden hiç biri bu vazifeyi kendi derecesinde bir maharet-i muvaffakiyet ile icra edememiştir. Bu sonrakilerin acemiliği, iktidarsızlığı görüldükçe mücerred Arago'nun şan ve şeref-i alimanesini tezyid için [...] zayıf ve aciz gösterdiklerini itikad etmek bile haiz olabiliyordu. Elhasıl bu hizmet-i kitabette Arago'nun gösterdiği maharet ve muvaffakiyet hakikaten dastan olmuştur.

Erbab-ı keşf ve ihtira sahihan şimdi Arago'yu aramakta ve gaybubetine teessüfler eylemektedir; bir keşf-i ilmî; bir ihtira-i sanaîyi onun kadar zinet ve letafetle ilan edecek pek az katib vardır. O bir ihtirâi süsleye süsleye saha-yı beyana attığı zaman asıl ihtira ehemmiyetsiz olsa bile sonradan bir kıymet ve ehemmiyet kesb ediyor ve muhterin bu suretle Arago'ya minnettar oluyordu.

Bazı muhteriin kendi ihtiralarını Arago'nun lisanından dinlemedikçe takdir edemiyorlardı, elhasıl Arago muhteriinin kaşiflerin kadr ve itibarını tezyid ve ilan etmeye misli bulunmaz bir adam; bir katip, bir muharir idi.”

EK 3: BERTHOLLET, CLAUDE LOUIS

EK 3-1: “Berthollet¹”

“Berthollet, 1748 sene-i miladiyesi Kanun-ı Evvel’inin dokuzuncu günü Savoie’ya pek uzak olmayan Talloires’de tevellüd etti. Yirmi iki yaşında doktorasını aldıktan sonra fenn-i celil-i tıbbı ait olan mütalaatını ikmal etmek maksadıyla Paris’e geldi.

Çok zaman geçmeksizin fenn-i kimyaca olan keşfiyat-ı mühimme ve müteaddidesi sayesinde Berthollet de Fransa eazım-ı [...] ve dehaeti miyanında bir mevki-i mahsus ihraz etti. Müşarünileyh fenn-i celil-i tıbbın terakkiyatına ve teshil-i tahsiline de pek ziyade çalıştı. Bu babda sarf ettiği mesai ve ikdamat bu fenn-i celil-i kadrin ahiren mazhar olduğu terakkiyat-ı aliye’nin esasını hazırlamıştır. Keşfiyat-ı mühimmesinden biri de kenevir ile ketenin klor vasıtasıyla tagyir-i levni, beyazlanmasıdır.

Hurufatın ıslahıyla kitab-ı atıkanın kesb-i nefaset eylemesine de müşarünileyh epeyce hizmet eylemiştir. Kabil-i şürb olan suyun variller içinde hüsn-i muhafazası çaresini istihsal eden de Berthollet’tir ki; müddet-i medide bahren seyahat edenler için bu keşfi, hakikaten bir keşf-i mühimdir.

General Bonapart, Berthollet’in fenn-i kimyaya dair vaz’ eylediği usulü bilhassa mütalaa ve tedkik ederek terkibat ve tatbikatının icrasını da kendisine havale eylemişti.

Napolyon unvan-ı mahsus ile Berthollet’i taltif ve ikdar eylediği gibi on sekizinci Louis de Baron unvanıyla müşarünileyhi heyet-i ayan silkine idhal eyledi. Bu derece ihraz-ı şan ve kemal eden Berthollet:

“Külfet-i ikbalen azadeyim”

“Rütbeşinas-ı reviş-i sadeyim”

¹ “Teracim-i Ahval: Berthollet,” **Sa’y**, Sene: 1, No: 3, 12 Rabiulevvel 1305/15 Teşrin-i Sani 1303 (28 Kasım 1887), s. 22-23.

manzumesine muvafık bir meslek ihtiyar etmişti. Tefahürden, tekellüfat-ı resmiyeden hoşlanmazdı. Hükümdaran müşarünileyhe kaşif, ayan nazarıyla bakmazlar, kendisini dost sıfatıyla telakki eylerlerdi.

1822 senesi Teşrin-i Sani'nin altıncı gününe kadar muammer oldu. Tarih-i mezkurda Paris civarında kain Arcueil'de girudar-ı aleme veda etti.”

EK 3-2: “Kimyager Berthollet²”

“Kânûn-i Sâni-i efrencinin yirmi dördüncü günü Paris'te Sorbonne Dârülfünunu'nun büyük salonunda kimyâger-i şehir Berthollet nâmına bir resm-i tebrik icrâ edilmiştir. Bu tebrik edilen zât bütün mesaisini insaniyetin refâh ve terakkisine hasr etmiş, bu yolda birçok hizmetler ibrazına muvaffak olmuş bir âlim ve mütefennin olduğu cihetle şâyân-ı memnuniyettir. Kimyâger-i şehir Mösyö Berthollet bundan tam elli sene evvel, “gazatın temeyyüü” hakkında yazdığı bir muhtıra ile âlem-i fen ve ilmin nazar-ı dikkatini celb ederek işte o vakitten beri tedkikat-ı fenniyeden bir an hâlî kalmamış, mahsul-i keşfiyatını bütün âlem-i insaniyete terk ve ihdâ etmiştir. İşte bunun içindir ki bu zât, bu alim bugün bütün insaniyet tarafından mazhar-ı takdir oluyor. İşte bunun içindir ki vukûundan bahs ettiğimiz resm-i tebrikte bilcümle Fransa ekabir-i ricâl ve meşâhîr-i ulemâsı hazır bulunarak yorulmak bilmez bir sa'y-i insaniyet-perverane ile çalışan bu zâta karşı perverde ettikleri hiss-i ihtirâm ve meveddeti alenen irâ'eyi vazîfeden bilmişlerdir.

Mösyö Berthollet bugün Fransa'nın umum cihana karşı makam-ı tefâhürde gösterebileceği hemen hemen yegane bir dâhidir. Flaubert, Pasteur gibi her biri bir şubede hâiz-i kemâl-i irfân olan zevattan bugün yalnız Berthollet ber-hayat bulunuyor. Birçok feylosoflar, âlimler olur ki meydana koydukları nazariyelerden, keşiflerden umum-ı beşeriyet istifade edemez. Halbuki Mösyö Berthollet'in mazharatı bütün âleme müfid olmak suretiyle nümayan oluyor. Esâs-ı keşfiyatının sanayiye tatbiki ile suni boyalar, kokular, eczâ-yı tıbbiye, mevadd-ı tenvîriye imâl edildi. Berthollet'ten evvel bu şeyler yalnız tabiâtta bulunur idi. İnsanlar mahsulat-ı tabiattan fazla bir şey yapamazlardı. Halbuki fitratın insanlara bahş ettiği zekânın hüsn-i istimali sayesinde

² “Kimyager Berthollet,” **Servet-i Fünun**, Sene: 11, C: XXII, No:555, 29 Teşrin-i Sani 1317 (12 Aralık 1901), s. 142.

bugün insanlar tabiatın vücuda getiremediği bir takım mahsulatı da meydana koyarak bu sayede hayat-ı maddiyyelerinde nâil-i refah olabilmişlerdir. Kâbil-i ziraat olan toprakta mevcut azot havâdaki mikropların tesiri ile teceddüd ettiğini de Mösyö Berthollet keşf ve isbât etmiş olduğundan yalnız bu keşfi âlem-i ziraate ıslâh-ı arâzi için bir hayat-ı nev bahş etmiştir.

Mösyö Berthollet şüabât-ı ilim ve marifetin hemen kâffesinden az çok behre-dar olduğundan “Büyük Ansiklopedi” nâm külliyyât-ı ulûmun nezaret-i tahrîriyyesini deruhde ederek birçok müşkilâtta sonra nihayet bu eser-i cesimi ikmâle muvaffak olmuştur. Andre Berthollet, Phillipe Berthollet isimlerindeki iki oğlu da pederlerine layık birer evlâd olduklarını isbât ederek bu eser-i cesimin emr-i tahririnde babalarına yardım eylemişlerdir.

Mösyö Berthollet’u için icrâ edilen şu merasim münasebetiyle bir mesele-i ilmiyye nazar-ı dikkati celb ediyor. Bu mesele-i ilmiyye de “dehâ”dan ibârettir. Mösyö Berthollet’un bir dâhî olduğu teslim olunuyor. Fakat dehâ nedir? Filhakika bazı müntesib-i ilim ve fen olanlarda hayret-bahş bazı melekât oluyor ki onlar bu sayede başkalarının bulamadıkları şeyleri keşf ve icâd ediyorlar. Demek ki bu zâtlar fitraten başka türlü istîdâd-i fenni ile yaratılmışlardır.

Lavoisier, müvellid-ül-humûzanın vücudunu isbât etmeden evvel bilâsebeb böyle bir fikre zâhib olmuş olduğunu söylüyor. Zihnine bilâsebeb böyle mühim bir fikir gelmiş. Sonra tecrübeleri teksîr etmiş, nihayet müvellid-ül-humûzanın varlığını isbâta muvaffak olmuş. Görülüyor ki, Lavoisier istidlâlden ziyade kuvve-i muhayyilesinin iânesinden istifade etmiştir. Mösyö Berthollet da Doktor Toulese [?] keşfiyatında kendisine rehber olan şeyin muhakeme-i fikriye olmadığını, o keşfiyatın durup dururken, birden bire zihnine tulû ediverdiğini söylemiştir. Pasteur’ün de böyle bir his içinde keşfiyata mazhar olduğu malûmdur.

Mösyö Berthollet makam-ı teşekkürde irâd ettiği nutk-u cevabîde kendisinden bahs ederken şu mütalaayı der-miyân etmiştir:

Bizim ihrâz ettiğimiz mevki-i icâd ve ihtirâda kendi şahsiyetimizin, kendi sa’yımızın pek az dahli vardır. Bunu eslâfın ulüvv-i himematına medyunuz. O müşterek-i mâlikane ilm ve sanat ve ahlaka bizim ufak bir şey ilave edebilmekliğimiz

bizden evvel birçok ensâl-i beşeriyenin yaşamış, çalışmış ve düşünmüş olmalarından ileri gelir. Bugün takdir ve tebciî ettiğiniz fennî eslâfımızın mesai-i saburaneleri tevliid etmiştir. Bundan başka erbâb-ı ilim ve fen kendilerinin teşebbüsât-ı şahsiyeleri ne derecede olursa olsun ulemâ ve mütefennin-i mevcudenin mesai-i azimelerinden de hisse-yâb olmuştur”.

EK 4: BICHAT, MARIE FRANÇOIS XAVIER

“Teracim-i Ahval: Bichat¹”

“Mesai-i hayret-bahşasıyla ulum-u tıbbiye-yi yeni bir çığıra idhal eden alim-i şehir Marie François Xavier Bichat 1802 senesi Temmuz’unun yirmi ikinci günü otuz bir yaşında olduğu halde terk-i hayat etmiş olduğu cihetle ahiren Fransa Tarih-i Tababet Cemiyeti tarafından yüzüncü sene-i devriye-i vefatı olmak münasebetiyle bazı merasim icrâ edilmiştir.

François Bichat 1771 senesi Teşrin-i Sani’sinde “Thoirette” kasabasında tevellüd ederek pederi doktor olduğu cihetle ilk teşrih dersini pederinden almıştır.

Muahharen dahil olduğu mektebinde Bichat ulum-u riyażiyeye karşı bir meyl-i şedid hiss eylemiş, sonra bu meyli ulum-u müsbete ve katiye hakkında bir ibtila-i fevkalade haline vasil olmuştur.

Bichat ilk tahsilleri bitirince Lyon şehrinde tababet tahsiline başladı. İki sene sonra Paris’e azimetle meşhur Doktor Desault’un gureba hastahanesinde ilk defa olarak küşad ettiği seririyat-ı cerrahiye dersine devam etmiştir. Desault Bichat’ın istidad ve zekavetini takdir ettiği cihetle kendisi hanesine kabul ile mesaisine teşrik eylemiş ve Journal de Chirurgie namıyla cerrahlık hakkında tesis ettiği bir mecmuanın idaresini ona bırakmıştır.

Desault’un 1795’te vefatından sonra Bichat üstadının asarını tab ile dört sene meşgul olmuştur. Mamafih bu esnada Bichat birçok mühim hatıralar neşrinden hâlî kalmamıştır. Fevr sokağında dahi bir teşrih dershanesi küşad ederek sonra buna tababete ait bir derslane daha ilave etmiştir. Mamafih biçare bu andan itibaren hastalığa tutulmuş ve ağzından gelen kanlar bir müddet tatil-i mesaiye kendisini mecbur bulundurmuştur.

1799 senesinden itibaren Bichat dört sene içinde dört mühim eser neşr ederek bütün Avrupa’da ihraz-ı şöhret eylemiştir. Bu eserlerin en mühimleri “Hayat ve Memat

¹ “Teracim-i Ahval: Bichat,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C. XXIII, No:596, 12 Eylül 1318 (25 Eylül 1902), s.370-371.

Hakkında Taharriyat, Teşrih-i Umumi, Teşrih-i Tavsîfi” dir. Mamafih bu eserler Bichat’ın nazarında birer medhalden ibaret idi.

Bir na’s teşrih ederken humma-i tifoidi illetine duçar olduğundan Bichat sekiz gün zarfında terk-i hayat eyledi. Evrak-ı metrukesini Paris Tıp Darülfünunu yüz liraya iştira etti. Bunlardan anlaşıldığına göre Bichat teşrih-i marazi ile ilm-i tedavi hakkında taharriyat ve tedkikat-ı mahsusada bulunmak niyetinde idi. Altı ay içinde altı yüzden ziyade teşrih ve feth-i meyt ameliyatı icra eylemiş ve teşrih-i marazi hakkında büyük bir kitabın esasını hazırlamıştı.

Şayan-ı dikkattir ki Bichat ulum-u tıbbiyeyi alt üst ettiği halde Paris Darülfünun-ı Tıbbisine duhula muvaffak olamamıştı.

Bichat’ın asarı ikiye tefrik olunabilir. Biri kısm-i felsefî, diğeri kısm-i teşrihî ve hayatî.

Kısm-i felsefî ihtiva eden kitabı “Hayat ve Memat Hakkında Taharriyat” namındaki eseridir. Bu kısmın ehemmiyeti ikinciye nisbetle az ise de yine şayan-ı istisgar görülemez.

Bichat her şeyden evvel hadisat-ı hayatiyenin kemal-i itina ve ehemmiyet ile tedkiki lazım olduğunu iddia etti.

Şimdi teşrihe geçelim. Bichat’ın asarı intişar edinceye kadar ilm-i teşrih yalnız a’zâ-yı beden ile iştigal ediyordu. Kemiklerin, adalâtın, ilâh ecsam-ı mürekkebeden ibaret oldukları, bunların daha basit ve ekseriya birbirinden tamamıyla farklı ve ayrı anasırdan mürekkebe bulundukları hiç akla getirilmiyordu. Hala Aristo’nun tasnifi merî olup duruyordu.

Halbuki Bichat bütün bu nekaisi meydana çıkardı. Cild müstesna olmak şartıyla bütün a’zâ-yı bedeni setr eden anasır-ı teşrihiyeyi tedkik ve tasnif etti, bunların yenilerini keşf eyledi. Bu gışaların örttükleri a’zâlardan ayrı, başka şeyler olduklarını meydana çıkardı. Bu hakayıkı ihtiva eden kitabı o kadar mazhar-ı kabul-i amme oldu ki hemen birkaç lisan[a] birden tercüme edildi.

Bir sene sonra Bichat “Teşrih-i Umumi” namındaki eserini neşr ederek efkarını bütün bütün kat’î bir şekl tahtında izah eyledi. Bir vücudun bir beden muhtelif

a'zâların heyet-i mecmuasından ibaret olduğunu, ve bunların hepsi kendisine mahsus bir vazife ifa ederek heyet-i mecmuanın bekasına hadim bulunduklarını, bu a'zâların birbirinden farklı birtakım ensactan teşekkül ettiğini gösterdi. Ve yalnız bu ensacı zıkr ile iktifa etmeyerek tedkik etti. Bichat'tan sonra mürur eden bir asır zarfında bu eserin birçok nekaisi bulunduğu tahakkuk etmiş, bu nekais itmam olunmuş ise de eserin esası hiç değişmemiş, o hakayık ilelebet payidar olmak istidadını göstermiştir.

Bichat a'zâları ensaca tahlil etmekle teşrih ulemasına yeni bir yol açmıştır. Yüz sene evvel mevcut olmayan ilm-i ensac şimdi ilm-i hayat ile ilm-i tababetin en mühim bir rengi olmuştur.”

EK 5: BONET, OSSIAN

“Teracim-i Ahval: Ossian Bonnet¹”

“Ahiren vefatı haberi varid olan Ossian Bonnet Fransa meşahir-i riyaziyesinden ve encümen-i daniş azasından olup 1819 sene-i miladiyesi efrenci Kanun-ı Evvel’inin yirmi ikinci günü Montpellier’de dünyaya gelmiş ve çocukluğunda riyaziyat tahsiline bir meyl-i azim göstermişti. Filhakika, henüz on dokuz yaşında iken Polytechnique namındaki darüluluma bilimtihan dahil ve orada ve iki sene tahsilden sonra Turuk ve Maabir Mektebi’ne duhul ile mühendis şهادetnamesini almıştır.

Fakat müteveffa-yı mumaileyhin riyaziyat-ı mutlaka ile iştigal arzusu her türlü âmâline galebe çaldığı cihetle kendisi için bir menba-i saadet olan turuk ve maabir mühendisliğini terk etmiş ve riyaziyat-ı mutlakaca olan vukuf ve malumatını Paris heyet-i ilmiyelerine tanıttırıncaya kadar on sekiz yirmi sene kadar bir müddet zaruretle imrar-ı vakit eylemiştir.

Nihayet 1844’te neşet eylediği École Polytechnique darülulumuna muallim muavini ve 1861’de duhul imtihanı mümeyyizliğine ve 1869’da huruc imtihanı mümeyyizliğine ve nihayet 1773 [1873?] sene-i miladiyesinde mekteb-i mezkur ders nezaretine tayin kılınmış ve bu sırada diğer mekatib-i aliyede hizmet-i tedriseye ve ez cümle rasıd-ı şehir Le Verrier’in yerine heyet-i felekkiye dersini talime memur edilmiştir.

Mumaileyhin ilm-i hendeseye dair olan keşfiyatı kendisine 1862 tarihinde henüz kırk üç yaşında olduğu halde encümen-i danişin kapılarını küşad eylemişti.

Ossian Bonnet’in cümle asarı miyanında en mühim kısmını teşkil eden şey, satıhların nazariye-i umumiyesidir ki mumaileyhin buna dair yazmış olduğu mevaddı okuyan her bir riyazi, sahibinin kudret-i ilmiyesini bihakkın tasdik eder.

Bonnet, hesab-ı tefazuli ve temami ile mihanik-i aliye dair de eser bir güzide sahip olup ezcümle bazı muadelet-i tefazuliyenin nazariyelerini ikmal bir veya iki

¹ “Teracim-i Ahval: Ossian Bonnet,” **Mektep**, Sene:2, No:90, 26 Nisan 1309 (11 Mayıs 1893), s. 492-493.

mütehavvilli tabilerin silsileye-i [...] hakkında bir mütalaa-yı umumiye neşr eylemiştir.

Alelumum muadelatın cezrlarını tefrik ve cüzurat-ı muhdesenin tayini hususunda irae eylediği tarikten dolayı ilm-i cebir de kendisine borçludur.

Alim-i mumaileyh şu son senelerde Sorbonne Darülfünunu'nda heyet tedrisiyle meşgul olup ahiren inkisar-ı nesemiye dair gayet etraflı bir makale neşr eylemiş idi.”

EK 6: BROWN-SÉQUARD, CHARLES-ÉDOUARD

“Brown Séquard¹”

“Fransa Encümen-i Tıbbîsi azasından ve zamanımızın en meşhur fisyolociya ulemasından Brown Séquard yakında vefat etmiştir. Tedkikat-ı fenniyesiyle mümtaz ve alem-i tababette bulunduğu ve gösterdiği yol ile taharriyat-ı fenniye-i atıye için mukteda-bih olan zevattan biri de budur. Bu zat, fisyolociya ulemasından olmakla meşhur olduğu kadar da muktedir bir tabip olmakla şöhreti vardı. Kendi re’yince alem-i insaniyete hizmet edecek bir tabib hem alim olup tecrübeler icra etmeli hem de bilfiil icra-i tababette bulunmalı yani hem nazariyat ve hem de ameliyat ciheti mükemmel olmalı ki onun tedkikatından istifade edilsin... Bu zat filhakika kendi re’y ve fikrine mutabık bir insan idi.

Charles Édourd Brown Séquard, Mauritius adasında Port Louis beldesinde 1817’de tevellüd etmiş idi. Vefatı 1894 senesi Nisan’ının ikinci günüdür. Bu hisabca 77 sene muammer olmuş demektir. Bu zatın pederi Amerikalı olup bir zat kadın ile akd-i izdivaç eylemiş idi. Brown Séquard, yarı Fransız yarı Amerikalı demek olur. Amerikalıların gayur-u metin ciddi tab’ıyla Fransızların ahlakını imtizac ettirerek cidden şayan-ı takdir bir tab’a sahip olmuş. Bizzat tecrübesiyle anlamadığını ve kanaat getirmedığı bir şeye cidden inanmazmış. Mesela kendisine “Bu eslafınızdan birçoğu tarafından ispat olundu. Gösterildi denilse” eslafım benden evvel göçmüşler, onlar daha eski bir zamanda yaşıyorlardı. İhtimal onların hakkı var idi. Fakat ben sonra geldim alem-i hayat durmadı yürüdü. Bunu tedkik edelim” derdi ve tecarib-i daimada bulunurdu.

Brown Séquard bu fikre tebaiyyeten pek çok tecrübeler icra etmiş ve hayli keşfiyatta da bulunmuştur. Tababete cidden muhabbeti ve merakı vardı. Sabahlarını hastahanede akşamlarını kimyahanede imrar edermiş. Paris’te ikmal-i tahsil edip 23 yaşında doktor diplomasını kazanmış...

¹ Kadri, “Brown Séquard,” **Servet-i Fünun**, Sene: 7, C. VII, No:162, 7 Nisan 1310 (19 Nisan 1894), s. 94-95. (Servet-i Fünun dergisinin 162 ve 163. Sayılarının kapak sayfasında yayın tarihleri yanlışlıkla 7 Şevval 1310 ve 14 Şevval 1310 olarak basılmıştır. Derginin önceki ve sonraki sayılarıyla karşılaştırıldığında, doğru tarihlerin 7 Nisan 1310 ve 14 Nisan 1310 olması gerektiği anlaşıyor. Biz bibliyografik künyelerde doğru olan tarihi tercih ettik.)

Doktor olunca tedkikata başlamıştır: Bu zatın kanın terkibi, hararet-i gariziyye, muhhi-i şevkî üzerine tedkikat-ı mükemmelesi vardır. Cümle-i asabiyyeyi pek merak ederek eyyam-ı hayatının sonlarına kadar bu hususta tedkikat ile uğraşmıştır. Brown Séquard'ın şöhreti tekmil Avrupa'ya yayıldığı gibi Amerika'da da şayi' olmuştur. 1865'te Amerika'ya davet olunup Amerika'nın her darülfünununda fisyolociya ve emraz-ı asabiyye muallimi tayin edilmiş ise de 1869'da buradan Fransa'ya avdet eylemiştir.

1873'te tekrar New York'a gidip mühim bir mecmua-i tıbbiye neşrine ibtidar eylemiş idi. Birkaç sene sonra yine Avrupa'ya gelip Londra hastahanelerinden birine tabib oldu.

Asr-ı hazırın en meşhur fisyolociya ulemasından olan Claude Bernard vefat edince Fransızlar bunun makamına geçirmeyecek Brown Séquard'dan başka kimseyi bulamadılar. Bu zaman Brown Séquard da Fransa tabiyetini kabul eyledi.

Brown Séquard'ın tecrübeleri ve tedkikatı birçok risaleler suretinde tab' ve neşr olunmuştur. Fransızca eserleri olduğu gibi İngilizce de birkaç mühim eser neşretmiştir.

Tecrübeyi seven bu zat yazı yazmayı pek de sevmezdi katiyen lüzum görmedikçe eline kalem almazdı.

Geçenlerde elektriğin a'sâb-ı vücuda tesiri hakkında tecarib-i müteaddide icra ederek şöhret olan doktor Arsvad [d'Arsonval?] da Brown Séquard'ın telamizindendir.

Son birkaç sene zarfında Brown Séquard'ın bazı hayvanat husyelerinden ifraz ve istihzar ettiği mayii vücud-u beşere sevk etmek suretiyle kuvva-yı bedeniyyeyi fevkalade tezyid etmek ve bu mayi-i uzviyi bazı emrazın tedavisinde kullanılmak yolunu bulduğunu ve tecrübelerinden hüsn netice istihsal eylediğini ilan eylemesi üzerine enzar-ı dikkat bu alime ve bulduğu usule tevcih olunmuş idi... İlk ilanı gününden şimdiye kadar bu usul hakkında pek çok söz söylenmiş lehinde ve aleyhinde bulunanlar pek çok olmuştur. Statistikler hüsn neticeyi gösteriyor, ehemmiyeti varsa atide anlaşılacak.

Hulasa Brown Séquard muhibb-i fenn bir zat idi. Fisyolociya ulemasının serfirâzanından madud olup tedkikat ve tecaribi pek çok zamanlar ders kitaplarında zikr olunacak ve bulduğu yolda ihtimal birtakım tecarib-i mühimmeye mebde olacaktır.”

EK 7: CHAPTAL, JEAN-ANTOINE

“Chaptal¹”

“1774 senesi Eylül’ünde Montpellier’in en meşhur etıbbasından Claude Chaptal şehir-i mezkûr mekteb-i tıbbiyesine kayd olunmak hevesiyle kendisine müracaat eden on sekiz yaşlarında bir genci hanesinde kabul eylemiş idi. Doktor Claude bu çocuğun bir gelip de ikmal-i tahsil ederek sırasıyla Montpellier Mekteb-i Tıbbiyesi’ne muallim, Cemmiyet-i Fünuniye’ye aza ve kimya muallimi, şuray-ı devlete, senatoya aza ve haznedar olacağını ve nihayet Comte de Chantelouper de France unvanıyla Saint Michel nişanının büyük kordonuna ve Légion d'honneur’ün Grand officier rütbesine nail olduktan sonra darülfünün azalığı gibi mühim memuriyetlerde bulunacağını bittabi tahmin edememiştir. Bu zat da şurada tercüme-i halini yazmak istediğimiz Chaptal’dır.

Jean-Antoine Chaptal 1756 senesi Haziran’ın beşinde Fransa’nın Lozère eyaletine tabi Nojaret şehrinde tevellüd etmiştir. Bidayeten eyaletin merkez idaresi olan Mende kasabasında fukara çocuklarına mahsus mektepte, muahharen Rodez şehri mektebinde mukaddimat-ı fünunu tahsil ettikten sonra Montpellier Tababet Mektebi’ne girmiş ve burada tıpta ve tarih-i tabii ve kimya fenlerinde tefferüd eylemiştir. 1777’de diplomasını almış ve her fende ve bilhassa kimyada ikmal-i tahsil etmek üzere Paris’e gelmiştir. Paris’te dört sene kadar meşhur kimyagerlerden [Balthasar Georges] Sage’in derslerine devam ettiği gibi Delil[?], Kontan[?], Cabanis gibi meşahir ile de münasebet peyda eylemiştir.

Chaptal hüsn-i takrir ve intizam-ı kelama malik idi. 1781 senesinde Montpellier Mektebi’ne kimya muallimi tayin edildiği zaman talebe muallimlerinin fesahat ve belagatına hayret etmekten kendilerini alamamışlardır. Chaptal’ın en büyük meziyeti nazariyat-ı fenniyeyi herkesin anlayabileceği surette tatbik ve tarif etmesidir. Asrında yalnız havassa mahsus olan fenden umumun istifade edememesini tecviz etmez ve bu fikrini birçok delillerle ispat etmekten geri durmazdı.

¹ “Chaptal,” **Malumat**, Sene:1, No:2, 23 Şaban 1311/17 Şubat 1309 (1 Mart 1894), s.14

1828’de amcasının vefatı hasebiyle üç yüz bin liralık bir servete malik olduğu zaman ecza-yı kimyayi istihzarına mahsus olmak üzere Montpellier’de bir daire te’sis ve o tarihe kadar hariçten celb olunan hamız-ı kibrit, suni şab, suni soda imalini tatbik ederek ticaret-i mahalliye’nin terakkisine hizmet etmiştir. Yine bu esnada kağıt ve kumaşların beyazlanması için klorün havass-ı mülevvenesinden istifade tarikini bulmuş ve Languedoc vilayetinde sanayi-i mahalliye’yi ıslah edecek tedbirler ittihaz etmiştir. Chaptal’ın mesai-i vakıasına mükafaten Saint Michel nişanının kordonuyla asilzadelik ünvanı verildi. İspanya ve Amerika hükümetleri Chaptal’ın ihtirandan istifade etmek fikriyle onu memleketlerine davet ettilerse de cevap-ı muvafakat alamadılar. Chaptal, 1789 hadisesine iştirak etmemiş iken bir aralık taht-ı tevkife bile alınmış idi. Fakat mevkufiyyeti pek çok imtidat etmemiş ve mahbustan çıktıktan sonra Grenelle’deki fabrikalarına avdet ederek barut imalatınca birçok teshilat ve ıslahat vücuda getirmiştir.

Chaptal muahharen École Polytechnique’de kimya-yı nebati muallimliğine tayin olunmuş ve daha sonra Montpellier’de kimya muallimliğini ikinci defa olarak derhude etmiş ise de 1795’de ihbasının[?] ibram ve teşvikine mebni Paris’e hicretle burda büyük bir kimyahane vücuda getirmiştir. 1798’de darülfünuna ve 18 Brumaire vakasından sonra şura-yı devlete aza ve müteakiben maarif-i umumiye tensikatının teftişine memur edildi. 1800 senesi Kanun-i Sani’sinde Fransa’nın dahiliye nezareti makamını ihraz etti. Chaptal, bu memuriyetinde mesai-i fevkaledesiyle temyiz etmiş ve [Pierre Louis] Roederer, Karete[?], Korkuva[?] gibi zevatın muavenet-i mahsusalarıyla az zamanda pek çok asar-ı hayriye ve tesisat-ı nafiaya muvaffak olmuştur. Bonapart’ın imparatorluğunu müteakip Chaptal memuriyetinden istifa ederek işgalat-ı fenniyesine hasr-ı vücud eyledi; ve kendisine teklif olunan menasıbı kabulden imtina gösterdiyse de bilahare fevkalade komiser unvanıyla Lyon şehrine gönderildi. Ve 1815’de Ticaret ve Sınai Müdüriyeti’ne tayin olundu. Üç buçuk ay sonra Chaptal, Amboise kasabası kurbunda kain Chanteloup çiftliğine çekilerek bakiye ömrünü eskiden beri sevdiği ziraat ve harasetle geçirmiş ve bu aralık şeker istihsali sanatını teshil edecek vasıtalar bulmuştur.

1819 senesinde Chaptal memuriyet-i sabıkasına iade edildi. Bu tarihten en son gününe kadar tecarib-i zatiyesini halka irae ve tarif eder ve ticarete, sanayiye, ziraate

müteallik mesaili tedkik için ne kadar kadar komisyon teşkil olunursa kaffesinde hazır bulunur; netice-i mukarreratı havi layihaları daima kendisi tanzim eylerdi. Mamafih hayatının eyyam-ı ahiresi şayan-ı teessüf bir surette güzeran olmakta idi; tekmil servetini kendisine ait olmayan düyunun tesviyesinde mahv ve ifnâ eyledikten ve ikdam ve sebatın esbab-ı muvaffakiyetden olduğunu müteaddid eserleriyle isbat ettikten sonra 1832 senesi Haziran'ın otuzuncu günü vefat eyledi.”

EK 8: CHARCOT, JEAN

“Charcot¹”

“Fransa’nın birinci derece yetiştirdiği etıbbadan olan bu zat 1825 senesinde tevellüd etmiştir.

Charcot’un en ziyade hasr-ı tettebbu ettiğı şey emraz-ı asabiye olduğı cihetle tababetin bu kısmına olan hidematı pek büyüktür. Charcot birçok emraz-ı asabiyenin usul-u teşhis ve tedavisini bulmuş olduğundan alem-i insaniyet müşarünileyhe müteşekkir-i himmetidir. Charcot’un asar-ı mevcudesi şimdi tekrar tab olunmak üzere olup sekiz cildi intişar etmiştir. Müşarünileyh Fransa Tıp Akademisi’nin azası ve Mekteb-i Tıbbiye’nin birçok derslerinde muallim olduğu gibi memalik-i ecnebiye darülfünunlarının fahri azasıdır.”

¹ “Charcot,” **Servet-i Fünun**, C.I, No: 5, t.y. (1891), s.56

EK 9: COPERNICUS, NICOLAUS

“Teracim-i Ahval: Kopernik¹”

“İnsanlar, tabiat-ı beşeriye muktezasından olarak, bilcümle ulumdan evvel fenn-i heyete temayül etmişlerdir denilebilir. Semavat ile muhiti bulundukları avalim hakkında istihsal-i malumat arzusu, bilcümle erbab-ı fünunu min-elkadim cidden işgal edegelmiştir. Bu babda en ziyade himmeti sevk eden zat tercüme-i halini arz edeceğimiz Kopernik’tir. Mumaileyh keşfiyat-ı vakıasıyla, görmekte olduğumuz hey’et-i mecmua-i seyيارatın suret-i tertib ve intizamını- yekdiğerine muhalif birçok faraziyat dairesinden kurtararak – sıhhate makrun olmak üzere tayin eylemiştir.

Nikolas Kopernik, 1473 sene-i miladiyesi Şubat’ının on dokuzuncu günü Polonya’da kain Torun kasabasında tevellüd etmiştir. Pederi, Krakow ahalisinden olduğu gibi validesi de Vaterburud [Watzenrode] familyasına mensub olup Varmie başrahibinin hemşiresi idi.

Pederi nezdinde latin hurufatı öğrendikten sonra ikmal-i tahsil için Karakow’a azimet etti. Orada kendisini silk-i tabebete kabul ettirdi; muahharen bir iştiyak-ı tam ile ulum-u riyaziye ve fenn-i heyet tahsiline bezl ü cud etti. Bir aralık Romalı heyetşinas-ı meşhur Regiomontanus nam zatın sit ve şöhr-et-i alemgirine meftun olarak bilhassa onu görmek için İtalya’ya kadar ihtiyar-ı meşakk-ı sefer etmeye karar verdi. Şu seyahatten layıkıyla istifade etmiş olmak için, genç riyazi ressamlığa, heykeltıraşlığa çalışmış ve – rivayete göre- bu sanatta dahi tamamiyle muvaffak olmuş. Bu suretle hazırlandıktan sonra evvel-emirde Bolonya’ya azimet ile orada heyet ulelasından Domenico Maria nam zatının derslerine devam itmiş. Zekası, fetaneti derhal hevacesinin mazhar-ı takdir ve tahsini olarak dahil-i daire-i refakat ve muhabbeti olduğu gibi Roma’ya vuku-i azametinde Regiomontanus canibinden dahi aynı suretle hüsn-i kabul ve muamele görmüştür. Nihayet iktisab-ı ulum ve fünün yolunda senelerce sa’y ve gayretten sonra kendisine bir meslek-i daimi tayin etmek üzere vatanına avdet etmiş ve Frauenburg şehrine muvasalatında orada bulunan amcası sayesinde bir rahiplik ile temin-i maişete muvaffak olmuştur. Malumat-ı fenniye

¹ “Teracim-i Ahval: Kopernik,” **Malumat**, Sene 1, No:11, 27 Şevval 1311/21 Nisan 1310 (3 Mayıs 1894), s.86-87

cümlesini işte bu istirahat zamanında tahrir ve telif etmiştir. Muahharen pek büyük şöhrete nail olmuş olan bu alim şehrin ilelebed payidar olan keşfiyatını beyana girişmezden evvel insaniyetini, hayr-ı hahagını[?] sencide-i mizan tedkik edelim: bu zat müddet-i hayatında başlıca üç şeyle iştigal etmiştir ki birincisi cenab-ı hakka ibadet, ikincisi fukara haste-gânına meccanen icra-i müdavat, üçüncüsü dahi her şeyden aziz bildiği tahsil ve talim hususlarından ibarettir. Kopernik menfaat-i şahsiyeden evvel kader tecerrüd etmiştir ki emlakını idare için defaatle davet olunmuş olduğu halde kabul etmemiş vezir idaresinde bulunan adamlar hakkında fevkalade sadak ve istikamet ibraz etmiştir. Bu suretle hayatını vatandaşlarının saadet-i hali uğrunda istimal etmiş ve mevkinin irtifai münasebetiyle o zamana kadar sudan mahrum kalmış olan Frauenburg şehrine su getirmek maksadı ile su ile müteharrik bir makine icad eylemiştir ki Fransa kralı ondördüncü Louis'nin Versailles sarayına su icra etmek üzere Marly şehrinde inşa ettirmiş olduğu makineye bunun model ittihaz edildiği mervidir.

Kopernik İtalya'dan avdetinde her zamandan ziyade bir tehalükle heyet hakkında tedkikat ve tarassudata koyuldu. Mütেকaddiminden en meşhur heyetşinasslar yekdiğeriyle pek cüz'i mütenasib olmak üzere karmakarışık bir takım usulden başka eser bırakmamışlar idi.

Evvel-emirde usul-i mezkureyi yekdiğeriyle bittatbik bu babda icra-yı tedkikate girişerek kainatın suret-i tertib ve intizamıyla en ziyade mütenasib olabilecek bir usul ve netice çıkarmak mümkün olup olamayacağını araştırdı. Kabl-el-milad altıncı asırda kesb-i iştihar etmiş olan Fisagor [Pisagor] Şems'i, alemleri seygeratın merkez-i yeganesi olmak üzere tellaki etmiş; bundan üç asır sonra Apollonius de Perge nam alim de Güneş'in, seygerat-ı saire-i tâbiyesiyle beraber Arz'ın etrafında devr ettiğine zahip olmuş idi. Kabl-el-milad ikinci asırda yaşamış olan Hipparque (Hipparkos) nam zatın kavlince Arz, kevakibin devr etikleri dairenin tamamıyla merkezinde bulunuyor idi, miladin ikinci asrında kesb-i şöhret eden Ptolemi ise mütেকaddiminin faraziyatını birleştirerek bir usul ihdas etmiş idi ki on dört asır müddet makbul-ü enâm addolunan bu usul iktizasınca Şems, Kamer ve seygerat-ı saire Arz'ın etrafında deveran etmekle beraber bunlardan her birinin merkezleri hareket-i münhaniyelerini tayin edecek surette ufak birer daire tersim eylediklerine kani olmak

icab etmiştir. Kopernik, usul-i mezkure içinde sıhatte en ziyade karib olanını alarak kendi namına mensub olan usulü onun üzerine ibtina eyledikten ihdas ettiği bu usul mucibince arza, biri kendi mihveri üzerindeki devr-i yevmisi (hareket-i yevmisi) ve diğeri şemsin etrafında olan devr-i senevisi olmak üzere yalnız iki devr isnad etmiş ve bu suretle küre-i semanın bilcümle alaim-i zahiriyesini hall ve keşf-i kolay olduğu meydan-ı vuzuha çıkmıştır. Bu babdaki keşfiyat ve tedkikat-i mahsusasını ve mütekadiminin yahud muasırının müdevvenatı içinde müsadif nazar-ı mütalaası olan rivayati yekdiğeriyle mukayese ve tatbik ile bir netice-i sahiha çıkarmak ve binaenaleyh “De orbium coelestium revolutionibus” namıyla telif eylediği esere keşfiyatının cümlesini cem’ ve telfik için laakal yirmi üç seneye muhtaç bulunur idi.

Kopernik, eslâfın hedef oldukları veçhile, efkar-ı batıla ashabının ta’n ve teşniine duçar olacağından korkup eserini epeyce zaman meydana koyamadı. Lakin bu sırada bir takım efkar-ı cedide intişara başlamış olduğundan tul müddet ihtiyar-ı sükut etmesi kendisince tehlikeyi mucib olabilir idi. Zira zaten bir takım hasidler koca heyetişinas aleyhinde dünden[?] taarruzu uzatmışlar idi. Binealeyh, tereddüde mahal göremedi. Eserinin Nuremberg’de tab’ı için şakirdi ve muhibbi olan Rheticus nam zatı hemen memur etti. Eserini o zaman papalık makamında bulunan On üçüncü Paul’un namına ihdâ ederek müşarünileyhe yazdığı mektupta:

“Eğer eser-i naçizanem kabul olunursa muterizlerin ta’n ve teşniinden kurtulacağım tabiidir” yolunda idare-i kelam etmişti. Kitabının ilk nüshasını mütalaa ettiği zaman yetmiş yaşında bulunduğu halde vefat etti (24 Mayıs sene 1543). Vatandaşları mumialehyin ibka-i namı için birçok asar inşa ettirmişlerdir.”

EK 10: CURIE, PIERRE

“Mösyö Pierre Curie¹”

“Fransa erbab-ı fûnunun serfirazanından bulunan (radyum) kaşifi Mösyö Pierre Curie ahiren Paris’te bir kaza neticesi olarak terk-i hayat eylemiştir. Bu haber yalnız Fransa’da değil, bütün mahafil-i ilmiyede ye’s ve kederi mucip olmuştur.

Mösyö Curie, Paris’te Kellermann caddesinde pederi, zevcesi ve kerimesiyle küçük bir hanede ikamet ediyordu. Rumi Nisan’ın altısına müsadif geçen Perşembe günü hanesinden çıkmış, Cemiyet-i İlmiye kulübünde rüfekaıyla birlikte taam etmiş, Radium’un kuvvet ve tesiri hakkında akademide kıraat ettiği layihanın müsveddelerini tashih için matbaaya uğramış, Dauphine sokağına gireceği sırada süratle gelen bir [...] arabasının önünden kurtulmak için ileriye atılmış, aksi cihetten yine süratle gelen bir yük arabasının tekerlekleri arasına, ayağı kayarak, düşmüş, ağır araba Curie’nin başından geçerek o anda vefata sebep olmuştur.

Mösyö Curie, an-asıl Parislidir. Fakir bir tabibin çocuğu olup 1859 senesinde tevellüd etmiş, ve henüz kırk yedi yaşında bulunmuş idi. Paris civarında bir küçük kasabada her türlü mevaniye rağmen idadi tahsilini ikmal ile Paris Darülfünun’a devam etmiş ve burda ikmal-i tahsil eylemiştir. Curie (Radyum)’un keşfiyle fûnuna mühim bir hizmet ifa eylemesi üzerine Nobel mükafatına nail olmuş idi. O zaman Curie hakkında şu satırlar yazılmış idi: “Curie, mektepte iken edebiyatta pek zayıf idi. Paris Darülfünunu’na girdiği zaman ulum-u tabiiye şubesinde intisab etmiş idi. Burada o derece istidad göstermiştir ki rüfekaşı, muallimleri kendisinin ulum ve fûnun akademisine dahil ve keşfiyat-ı mühimmeye muvaffak olabileceğini o zaman istidlal etmeye başlamışlar idi.” Curie, gayet halim mütevazı, ef’al ve harekatı pek sade, kalbi pak bir zat idi. Curie’nin feci’ bir surette vefatı üzerine reis-i hükümet zevcesini taziyet ettiği gibi bütün heyat-i ilmiye ve fenniye de bu zatın refika-i hayat ve refika-i mesaisini taziyete şitaban olmuştur. Çünkü Madam Curie de ulum ve fûnunda iktidara sahip ve zevcinin tedkikat-ı fenniyesinde müşterek bir kadındır. Hatta Radium gibi birtakım havarik-i fenniye’nin vücuduna delalet eden bir cismin keşfinde zevcesinin de

¹ “Mösyö Pierre Curie,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C.XXXI, No:783, 13 Nisan 1322 (26 Nisan 1906), s.44 (Resimlidir. Pierre ve Madam Curie’nin resmi mevcuttur)

kendisine pek büyük yardımı olmuş idi. Madam Curie, Lehistan'ın Varşova beldesinde tevellüd etmiş, memleketinde tahsilini bitirerek ibtida mürebbiyelik ve muallimlikle geçinmiş, biraz para biriktirmiş, Paris'e gelerek burada tahsilde devam ile ulum-u tabiiyyeden Darülfünun diplomasını istihsale muvaffak olmuş idi. Mösyö Curie ile zevcesi birbirine layık, hem fikir, ikisi de mütefennin, ulum-u tabiiyyeye mensup idi. Tedkikat-ı fenniyeye hasr-ı vücud eylemişler idi.

Viyana gazetelerinden biri Curie'nin vefatı üzerine yazdığı fıkarda şu cümleyi zikr etmiş idi: "Curie'nin ziya-i edebisi tarih-i fünunda unutulmayacak bir hatıra-ı elimedir. Bu ziya' yalnız Fransa'ya değil büyük cihan-ı medeniyete aittir."

EK 11: CUVIER, GEORGES

“Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier¹”

“Georges Léopold Frédéric Chrétien Dagobert Cuvier, 1769 senesi Ağustos’unun yirmi üçüncü günü, Fransa’nın Doubs sancağı merkezi bulunan Montbéliard kasabasında tevellüd etmiştir. Pederi, Fransız idaresinde bulunan bir İsviçre alayı zabitanından olup mecmu serveti, miktarı cüzi bulunan tekaüd maaşına münhasır olmasıyla Cuvier’e, hengam-ı sabavetinde fazail ve malumat-ı tammeyi haiz olan validesinden mükemmel ders görmemiş olsa idi, pederinden gayet sade bazı malumatdan başka bir şey istifade edemeyeceği derkar idi. Validesinin talim ve terbiyesine kendisinin istidad-ı harikuladesi inzınam ederek dört yaşında okumak, yazmak öğrenmiş idi; on yaşında iken meşahir-i tabiiyundan Buffon’un kuş resimlerini kopya eder, onları tehalükle okuduğu tarifata göre telvin eyler idi. Cuvier on dört yaşında mektep derslerini itmam ve ikmal eyledi. Tamam bu sırada idi ki Duc de Wurtemberg’in sahabet ve himayeti sayesinde mekatib-i aliyyeden Académie de Stuttgart’a leylî talebe sıfatıyla meccanen kabul edildi. Bu mektebin programı darülmuallimin tarzında tertib edilmiş olduğundan her meslek için talebe yetiştirmekte idi. Lakin familyasının zaruret hali, kendisine bir meslek-i müstakil ittihaz edebilecek kadar vakit zayi etmeye müsaid olmadığından mektepten çıkar çıkmaz tahsildarlık vazifesiyle Normandiya eshab-ı yesar ve emlakından birinin nezdine girdi (Temmuz Sene 1788). Bu esnada Cuvier, on dokuz yaşında bulunuyordu. (1788-1795) tamam yedi sene müddet vezaif-i memuresini hüsn-i ifa etmekle beraber her gün hali zamanlarını kendince en muazzez olan “tarih-i tabii” tahsiline hasretti.

Denizin kurbiyeti, mevkiin menazır-ı tabiiyyesi, hususuyla hesabü’l-memuriye kendisinin rahatı iştigale müsait birer vesile olmasıyla Cuvier bundan istifade ile o aralık tettebbuat-ı mühimmesinin netayicini kaleme aldı ki bu yolda yazmış olduğu eserler erbabı nezdinde mazhar-ı hüsn-i kabul ve telakki olarak kendisinin de iştiharına bais oldu. Binaenaleyh Paris’e geldiği zaman (Nisan sene 1795) başrahip Tessier’in tavsiyesiyle birçok kübranın teveccüh ve hürmetlerine nail olarak bunların delaletiyle

¹ “Teracim-i Ahval: Tarih-i Tabii Ulemasından Cuvier,” **Malumat**, Sene: 1, No:5, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310 (22 Mart 1894), s. 36-37.

yeşdiğerini müteakip Sanayi-i Nefise Komisyonu azalığına, Panthéon Mektebi muallimliğine ve nihayet Tarih-i Tabii Müzehanesi'nde teşrih-i tatbiki muallimliği muavinliğine tayin olundu.

Şu son memuriyetinden aldığı maaş seksen yaşındaki pederiyle biraderi Frédéric'i nezdine celb etmeye müsait derecede bulunmak cihetiyle onları Paris'e getirterek bu yoldaki arzusunu istihsal etti. Artık bundan sonra iki birader o zamana kadar müzehanede müteferrik ve perişan bir halde bulunan kadim hayvanat iskeletlerini cem' ve tertip ile elym tarih-i tabii dairesinin en mühim aksamından birini teşkil eden bu güzel koleksiyonu tanzim etmeye başladılar. Cuvier bu sayede tarih-i tabiiyyenin "müstehasat" kısmına ait olmak üzere yeni bir mebhas icadına muvaffak oldu.

1795 evahirinde darülfünun azalığına tayin olunmakla bu cemiyet-i fenniyyenin ilk içtima-i umumisinde mahlukat-ı kadimeye müteallik mütalaat ve tedkikatı kabul etmekle beraber ilmü'l-arza, ilmi nebatata ve ilm-i hayvanata şamil olan kendi iştigalat-ı nafisini dahi heyet-i fenniyyenin nazar-ı dikkatine arz etti.

İki sene sonra bu babdaki tetebbuatını ikmal etmiş olduğu halde "Mebadi-i İlm-i Hayvanat" nam kitabını neşr eyledi ki bu eser kıymetdar her nev' hayvanatın, alamet-i mütemayize itibariyle tasnifi esasına müstenid olup zamanımızda dahi bilcümle hayvanatın sınıflara taksimi hususunda esas ithizaz olunmuştur.

Zamanında Fransa İmparatoru bulunan büyük Napolyon kendisini darülfünun reisinin odasında görüp tanışmış olduğundan en parlak günlerinde bile genç muallimi unutmazdı.

Cuvier bundan sonra sırasıyla darülfünun müfettiş-i umumiliğine, bizzat imparatorunun şövalyeliğine, şurayı devlet muavinliğine tayin olunarak en nihayet ulum ve fününun 1789'dan 1808'e kadar müşahed olan terakkiyatı hakkında mükemmel bir layiha tanzimine memur olmuş ve 1810'da, her on senede bir defa bu yolda icra-i tedikat olunarak mesaileri takdir edilen erbab-ı hüner ve marifetine mükâfat itası usulünü tesis etmiştir.

1813'te Fransa Serez'de zuhur olan vakayi-i müteessife esnasında Cuvier, şura-yı devlete celp olunmakla Ren hududunun esbab-ı müdafaasını tertip etmek memuriyetini kabul eyledi.

O sırada Fransa'da Bourbon hanedan-ı kralisi iade-i iktidar etmiş ise de Cuvier, işbu memuriyet-i mühimmesinde ibka olunmuş ve mevki-i memuriyetini ancak Napolyon'un tekrar Paris'e duhulü müddetinde terk etmiştir. Bourbon hanedanı ikinci defa olarak iade-i hükümet eylediği zaman Cuvier memuriyet-i haliyesine ilaveten mezahib nezaretine, darülfünun azalığına, senatota vesair memuriyetlere tayin olduğu gibi Légion d'honneur nişanın Grands Officier ve nihayet Baron rütbelerine nail oldu.

Cuvier, bu aralık malik olduğu nüfuz ve iktidarı memleketin ıslahından ve maarifçe terrakkiyata bais olacak mevaddın icrasından başka hiçbir cihette istimal etmedi.

Mamafih Cuvier hususiyet-i ahvalince birçok elem ve kedere düşar olmuş idi. 1803 senesinde dul madam Duvaucel ile akd-i rabıta-i izdivaç edip birbirini müteakip dünyaya gelen üç evladının acısını görmüş ve en sonra Clémentine isminde bir kızcağızı kalmış iken onun da yirmi iki yaşında iken vefat edivermesi (1827) artık kendisini büsbütün kuvvetten düşürmüş ve bundan sonra ancak birkaç sene yaşayabilmiştir.

1832 senesi Mayıs'ının sekizinci günü, üçünü defa olarak Fransa Mekteb-i Aliyyesi'nde ulum-ı tabiiyye derslerine başladığı zaman vücudunda bir hastalık hissederek beş gün sonra (13 Mayıs 1832) ikmal-i enfas-ı madude-i hayat eylemiştir. Maskat-i re'si olan Montbéliard kasabasında kendi namına bir heykel rekz edilmiş ve bir nısf heykeli de müze kütüphanesinin bir salonunu tezyin etmekte bulunmuştur.

Burada Cuvier'in miktarı pek ziyade olan asar ve müellifatıyla muhtıra ve layihaları tadad edilmeyip yalnız "Mebadi-i İlmi Hayvanat", "Teşrih-i Tatbiki Dersleri", "A'zam Müstehasat Hakkında Tafsilat", "Balıkların Tarih-i Tabiiyyesi" nam eserleriyle bu fünun asarına ilave olmak üzere yazdığı mükemmel bir kitabı zikir ile iktifa olunmuştur."

EK 12: DAVY, HUMPHRY

“Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası¹”

“Mâden ocaklarında kâbil-i iştiâl-i gazatın terâküm etmesi ve işâle sâlih bir cisimle duhûl olunduğu vakit birdenbire ateş almasıyla vukûa gelen kazâ-i müdhişenin mûcib olduğu telefât cümlelerinin malumudur.

İngiliz kimyâgeran-ı meşhuresinden Sir Humphry Davy emniyet lambasını icâd edip şu kazâ-ı nageh-zuhurun bertaraf edilmesine çare-sâz olmuş ve âlem-i insaniyete bir büyük hizmetle ibkâ-i nâm eylemiştir.

Davy hamz-ı evvel azot gazı üzerinde icrâ ettiği tecarib-i garibesinden sonra bu gaz insanı birkaç dakika teneffüs ettiği halde ziyade-i teneffüs muhataralıdır. Mest ve medhûş etmek hassa-i acibesıyla melûf olduğunu ilan etmiş ve şu keyfiyet kimyâgeran beyninde oldukça ehemmiyetle telâkki olunarak ibtidâ-i kesb-i şöhret etmesine bâis olmuştur. Bu gazın dimağa olan tesirâtını ve zîk-i sadrla beraber medhuşiyet ve baygınlığa sebebiyet verdiğini Davy bizzat kendi nefesinde tecrübeden havf etmemiş ve gazın taht-ı tesirinde bulunduğu vakit his ettiği hâlât ve gördüğü hayâlâtı güzel surette tasvîr ve tarif etmiştir.

Sir Humphry Davy 1778 Kanûn-ı Evvel’inin 18 inci günü Cornwall’da kâin Pezence şehrinde tevellüd etmiş ve 1795’te bir eczâcı yanına şakirdlikle dehâlet eylemiş ve eczâ-yı kimyeviye’nin terkîb ve tahlîli ile pek çok iştigâlâtta bulunmuş idi. 1798 tarihinde Doktor Bedaves [Beddoes] tarafından Bristol şehrinde tesis ve küşad olunan mektebe muallim sıfatıyla kabul olunmuştu.

1812’de Sunderland civarında vâki bir mâden ocağında müterâkim gazatın ansızın müştail olması ve bir sadme-i şedide ile patlamasından büyük bir tehlike vukûa geldiği ve birçok amelenin şuâ-ı hayatlarını itfâ eylediği ilân olunmuştu.

¹ M. Sadık, “Sir Humphry Davy ve Emniyet Lambası,” **Mirat-ı Alem**, C.I, No:2, 12 Şevval 1301/ 23 Temmuz 1300 (4 Ağustos 1884), s. 26-27

Bu felâket üzerine taht-ül-arz mâden ocaklarında zuhura gelen kazâların esbâbını tahkik ve def'-i vukûna bir çâre taharri ve tedkik için bir cemiyet-i ilmiye teşekkül etmişti.

Bu cemiyetin teşekkülü üzerine Davy dahi birçok tecarib ile iştigâlden sonra nihayet emniyet lambasını icâd ve inşâyâ muvaffak olmuştu.

Davy'nin uzun müddet taharriyatının neticesi olarak âlem-i medeniyete çıkardığı lambasının esâsı olmak üzere intişâr ve inşîâ-ı hararet hakkındaki nazariyat-ı hikemiyenin tatbikat-ı hariciyesinin en fâidelisini keşf etmiş ve mâdeni sacların nâkil-i harur bulunmak hassasından istifade etmişti.

Erbâb-ı fennin malumu olduğu üzere mâdeni tellerden mensuc sık bir elek bir şule üzerine tutuldukta şuleyi taksim etmek ve şiddet-i hararetini etrafta bulunan kâbil-i ihtirak mevâdda hiçbir tesiri olmayacak derecede tahfif etmek hassa-i tabiiyesiyle melûf olur.

Şu hâlin mâdeni sacların basit tecrübelerini hikmet-i tabiiyye derslerinde gösterirler. Mesela: Bir gazın şulesi üzerine ince bir safiha-ı mâdeniye tutunuz. Şule safihadan geçip kısm-ı fevkânîde görülmez. Eğer şule itfâ olunur ve bu anda yukarı tarafa yanmış bir kibrit tutulursa bu defa şulenin kısm-ı ulvisi görünüp kısm-ı süflîsi safihanın altında asla görünmez. İşte bu basit tecrübe hem şulenin sacdan mürûr ettiğini ve hem de harâreti safiha üzerinde münteşir olarak yukarı tarafta bulunan kısm-ı şule cihet-i esfeldeki kısmı işâl edemeyecek bir hale geldiğini ispat eder.

Şu hassaya mebni Davy lambasını bakır veya demir tellerle mensuc bir üstüvanî ile ihâta etmiştir ki bu, şulenin harâretini taklîl edip haricdeki gazat-ı müştâileye tesirini men' eyler.

Bundan başka lambanın şulesi üzerine platinden mamûl bir helezon dahi mevzu'dur ki vazifesi fitilin ihtirakıyla husule gelen mevâdd-ı ecnebiyyenin fenerin üzerine geçirilmiş üstüvanînin tellerini karartmasına ve mensûcâtı arasındaki mesâmmâtı sedd etmesine mani olmaktır.

Fitilin üzerine talîk olunan takriben yarım milimetre kutrunda olan şu helezon mâdencinin cevânib-i erbaasında kesîr-ül- mikdar gayr-ı kâbil-i iştiâl gaz terâküm

etmesiyle fenerin şulesi mantıkî [?] olur ise kırmızı derece-i harârette müsahhan kalıp ziyâdar görünür. Ekseriya mâdenciler helezonun ziyâsı sayesinde akılane hareket etmeye muvaffak olurlar: helezonun teli lamba söndükten sonra ziyâdar görünürse mâdenci teneffüs için bir tehlike olmadığını anlar eğer helezon teberrüd eder ve ziyâlî görünmek hassasını gaib eylerse etrafındaki havanın hemen beşte iki nisbetinde gayr-i kâbil iştiâl gazla mahlut olduğunu ve mâmafih teneffüse de gayr-ı sâlih bulunduğunu derk eyler.

(İştiâle gayr-ı sâlih gazatla teneffüsün adem-i imkânı fenn-i kimyaca müspettir)

Demek ki Davy'nin lambasının hizmeti yalnız şulenin mâden ocaklarında müterâkim müvellid-ül-mâ ve gazat-ı saire ile münasebetini kat' etmek değildir. Taht-ı arzda çalışan ameleyle etrafını muhit olan havanın ne derece saf olduğunu dahi beyân eder.

Lambanın şulesinin hacmi mütevessî görünürse bulunan mahalde teneffüse gayr-ı sâlih gazın vücudunu îâm eder. Bazen fenerin derûnu müştail bir gazla memlû' olarak tekmîl dahi görünür.

Bu halde asıl şuleyi tefrik kâbildir. Eğer şule tefrik olunmayacak derece sönük bir hale gelirse dakika fevt etmeksizin oradan kaçmalıdır.

Mâdenci mensuc-u üstüvanînin tellerinin yukarı derece-i harârete ve kazanın vukûna meydan verecek bir hale vasıl olmasını men' için dikkatli davranmalı ve ihtiyâta riâyeten ara sıra üzerine su serpmelidir.

Davy bir keşf-i mühim için tecrübe lüzumunu hiss edince hiçbir tehlikeden ictinâb etmez ve hayatını dahi tecrübe yolunda ifnâdan çekinmez bir insan idi. Bu sayede icâdgerdesi olan lamba ile ibtidâ mâden ocaklarının duhulü gayet tehlikeli yerlerinde bilahavf dolaşarak tecrübesini ikmâl etti. Ve amelelerin kalbine pek büyük bir emniyet ilkâ ederek âlem-i medeniyeti de kendisine minnetdar oldu.

Davy'nin feneri bu tehlikeyi def' olduğu halde bir kusuru var idi ki o da üzerine geçirilmiş telden mamûl üstüvanînin ziyânın etrafa layıkıyla intişarına mâni olması idi.

Feneri billurdan imâl edip kısm-ı ulvisini nuhâs ve telden mamûl ve mensuc iki boru ile müşterek kılarak ve havanın duhulüne müsait olmak üzere taraf-ı süflîden bir takım delikler açılarak bu noksanı dahi ikmal edilmiştir!”

EK 13: EDISON, THOMAS

EK 13-1: “Edison¹”

“İşte on dokuzuncu asrın deha bir harikası... Edison; bu öyle bir mücessem-i zekadır ki onu tavsife nereden başlamak lazım geleceğinde insan mütehayyir kalır. 1900 sene-i miladisinde Paris’te küşad edilecek olan meşher-i umuminin elektrik dairesi asar-ı saire miyanında bir mevki-i imtiyaz ihraz edeceği malumdur. İcad ettiği mütenevvi elektrik alatı ile Edison nam mucid bu daireyi bihakkın tezyin edecektir. İhtiraatından evvel bu harikanın kim olduğunu öğrenelim:

Bugün mühim bir servetin maliki olduğu halde kendisi evvelce fakir denilecek bir halde idi. Öyle nanopareye muhtaç olacak kadar sefalette değilse de meydana getirmek arzusunda bulunduğu eserleri için parası yoktu. Bunun için öyle bir vasıtaya müracaat etmek lazımdı ki bu surette hem çabuk hem de çok bir servet istihsal olunabilsin. Sanki bir sada-i gaybî ona daima ilerlemesini tavsiye ederdi.

Daha on iki yaşında iken bir gazete çıkarmayı tasavvur etti. Hem bu gazete adı bir şey olmayıp mebahis-i mühimmeyi havi bulunacaktı. Garip bir teşebbüse ilave-i garaib Amerika ahalisinin mahsusatındandır. Gazetenin matbaa ve idarehanesi neresi olsa beğenirsiniz? Bir şimendifer vagonu! Ya heyet-i idare bu bir kişi, tab-ı makineci ve mürettib bu da aynı kişi.

Şimendifer vagonu içinde telgraf havadisini yazmak adimü’l- imkandır denilir. Halbuki hayır; küçük Edison gidip matbuat müdürünü buldu. Kendisine teşebbüsünü istikbal hakkında olan tefekkürat ve tasavvuratını anlattı.

Müdür kendisine her istasyonda telgraf havadislerini bildirecekti. Bir şimendifer vagonu iştira etmek üzere demiryol idaresine müracaat etti. Demiryol idaresi küçük muharririn fikrini tahsinen vagonu meccanen verdikten maada müdür gazetesine birinci olarak abone kayd olup kendisine birçok muavenat-ı nakdiyede bulundu.

¹ Mürettib Ziya “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:36, 16 Şaban 1317/7 Kanun-i Evvel 1315 (20 Aralık 1899), s.7

Bu iki muvaffakiyetten iki gün sonra artık Edison'un gazetesi mevki-i intişara vaz olundu. Gazetenin ismi The Gread Railroad Trunk (Şimendiferin Büyük Posta Çantası) idi.

Gazete havadis-i mahallîye ve mütenevvia ve ilanât-ı ticariyyeden de bahs ediyordu. Edison bir dakikasını bile gaib etmiyor, kelal getirmez bir faaliyet ve metanetle çalışıyordu.

Gazetenin mevki-i intişara vaz'ı cidden muvaffakiyet-i azimeden idi. Bu ilk mazhariyyet pek şanlı oldu. Tab ettiği nüshalar rağbetin ziyadeliği cihetiyle kafi gelmediğinden tekrar tekrar tabına ihtiyaç görüyordu. Gazeteler daha basılırken vagonda yağma ediliyor ekseriya bu hal birçok münazaata da meydan veriyordu. Binaenaleyh muharir nüshaları tezyide lüzum gördü.

Gazetesini tab ve neşr etmekle beraber mütalaat-i feniyyede de bulunmaya muktedir oluyordu. Asıl istidadı fen cihetinde olduğu cihetle bir gazete muharriri olmaktan ziyade bir telgrafçı olmayı tercih ediyordu.

Bir sene sonra Posta ve Telgraf Nezareti'nin açtığı bir müsabaka imtihanına dahil oldu. Burada ihraz-i galebe ile birinci sınıf bir memuriyete tayin olundu. (Mabadı Var)”

“Edison (Mabad Nüsha 36)²”

“Bu galebe amal-ı müstakbelesine bir tarik-i muvaffakiyet hazırlamış oldu. Fakat geceli gündüzlü mesainin bir yadigar-ı kıymetdarı olan olan ceridesini terk edebilmekte kendisi ve kari'ini için o kadar da kolay olamadı. Edison gazetesini bir zade-i gayret olduğu için ne kadar samimiyetle seviyorsa mütali'ini da onu o kadar büyük bir iştiyakla okumak istiyorlardı.

Nihayet kendisi alem-i fennin ezvak-ı teceddüdatına terk ederek o eski hatıra-ı meyusiyyet yavaş yavaş silinmeye başladı.

² Mürettib Ziya, “Edison,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No: 37, 25 Şaban 1317/16 Kanun-i Evvel 1315 (28 Aralık 1899), s. 5-6

Bir sene sonra küçüklü büyüklü o kadar mütenevvi-i ihtiraatta bulundu ki bunlardan yalnız bir ikisi kendisinin afak-ı fende tamamıyla tealisine kifayet etti.

Bugün her nev sadayı cüz'i bir gızzetle eda eden fonografları hemen de herkes tanır. Bunda bilinmeyecek anlaşılmayacak bir şey yok. Ehemmiyetsiz bir iki iğne bir boru gibi alet, bir adi makine hepsi bundan ibaret; bunları herkes bilir. Fakat herkesin bilmediği bir şey varsa o da bu adi makinenin meydan-ı vücuda gelmesi için yedi bin tecrübe icra edildiği kaziyyesidir.

1889 sene-i miladisinde Paris'te küşad olunan sergide mevcut mumaileyhin teşhir olunan ihtiraatı meyanında alat-ı mıknaşisiyyesi ve hususiyle Jéant Magnétique nam-ı fennisiyle maruf alet şayan-ı tezkardır.

Edison; bu öyle bir muciddir ki her işinde her teşebbüsünde bir yenilik görülür.

İmtiyazat-ı icadatı yüzlere balığ olur. Küre-i arzın ekser mevakinde kendi icatlarını taklit edenlere karşı müteaddid müdafileri, vekilleri vardır.

New York civarında inşa ettirdiği cesim ameliyathanesinde etrafında birçok muktedir mühendisler, elektrikçiler ve makinistler bulunduğu halde gece gündüz çalışır. Çalışmak için ne kadar hasr-ı vücud etmek kabil ise o kadar çalışır.

Yüz yirmi saat mütemadiyen gözlerini kapamaksızın çalıştığı vaki olmuştur. Haftalarla ameliyathane-i hususiyesinde yapayalnız çalıştığı nadir değildir. Aylak zamanlarında elli bin fenn-i cildi muhtevi olan büyük kütüphanesinde ya bir fen kitabının siyah sahifeleri arasında tetebuatta bulunur yahut mütalaa salonunun tam ortasına mevzu olan şayan-ı hayret bir küre-i musannanın temaşasıyla imrar-ı vakit eder.

Kabul edeceği misafir için bu ciddi adeta mermer zan edilen adam fevkalade mültefittir. Tercüme-i halinden bahs eden muharirler kendisinde bir vaz-ı şeci bulunduğunu söylüyorlar siması birinci Napolyon'u andırmış.

1889'dan beri birçok şeyler daha bulmuşsa da bunları 1900 meşher-i umumisinde teşhir edecektir.

Bunlar arasında her tarafa sevki kabil balonlar, yüz fersah mesafeyi rüyet eden bir alet, Paris’le New York arasındaki mesafe kadar budiyeti olan iki mevki arasında konuşabilmeye kafi bir telefon bulunduğu rivayet olunur.

Bu hakayıkın meydan-ı zuhura çıkması için daha bir iki ay intizar kifayet edecektir.”

EK 13-2: “Edison³”

“Edison nasıl çalışır? Neler keşf ve ihtira etti ve daha neler keşfi için uğraşılıyor? Edison’da intizam-ı mesai – yeni çimetolar, kalıpla hane dökmek – vereme, seretana, cüzzama velhasıl her derde deva napezire karşı Edison ilaç buluyormuş. Edison ve elektrik- Edison henüz tafsilat vermiyor.

Edison ismini hemen işitmemiş kimse yoktur. Beş on gün sıra ile gazete okuyanlar mutlak bir iki defa bu isme tesadüf ederler. Amerika’nın yetiştirdiği bu dahi öyle bir fikir icad ve ihtiraya malik bulunuyor ki adeta akıl ve hayale gelmeyen makineleri tertip ve icad etmeyi kendisine sanat ittihaz etmiştir. Bir demirci ustasının, bir marangozun, bir mimarın çalıştığı gibi günleri saatleri muayyen olarak çalışıyor. Mahsul-u mesai olmak üzere ortaya tasavvurun haricinde icatlar koyuyor. Edison yalnız tedkikat-ı fenniyyesi, ihtiraat-ı dahiyanesiyle müştehir değildir. Bu zatın garaib-i tab ve mizacına gazetelerde pek çok fıkralar neşr ediliyor. Bunlar tuhaf ve küçük sergüzeştler teşkil ediyor. Edison ihtiraatı meydanda olmasa bile bu sergüzeştlerinden her halde garip ve müstesna bir mevki işgal eden, dehaya malik bulunan bir zat olduğu anlaşılıyor. Fakat semere-i irfanı meydanda. İşte birisi fonograflar. Kahvehanelerde, hanelerde, her yerde çalınmakta olan fonograflar vakıa bize biraz usanç veriyor. Fakat düşünülecek olursa sada-i beşeri, nagamatını, ahenk-i musikiyi tamamı tamamına zabt ve tekrar edecek böyle küçük bir makineyi bulmak kolay bir şey midir? Bu keşfin ehemmiyeti az mıdır?

Edison’un keşfiyat ve ihtiraatı, Newton’un başına bir elma düşmesiyle hikmet-i tabiiyyenin sukut-u ecsam kavanini ve Galileo’nun kilisede bir avizenin

³ “Edison,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, Cilt: XXXII, No:814, 16 Teşrin-i Sani 1322 (29 Kasım 1906), s.121-124.

sallanmasından rakkas düsturlarını keşf etmesi gibi bittesadüf bir intibah-ı dimaği neticesi değildir. Bu zat adeta hesab-ı riyazi ile vasıl olmak istediği neticeyi takdir ve tahmin ederek bu neticeye vusul için ne gibi müşkilane tesadüf etmesi muhtemel ise bunları da birer birer tayin ile bu müşkilatın iktihamına karşı say-ı mütemadi ve intizam-ı mahsus ile sarf-ı gayret ediyor. Bundan bir asır evvel bir dâhiye “acaba ne keşf ve ihtira etmek tasavvurundasınız?” yolunda bir sual iradı pek abes görülürdü. Çünkü çay pişirirken bir gün buharın çaydanlık kapağını yukarıya fırlattığına bakarak bundan buharın kuvvetini istidlal edebilmek sırf bir eser-i tesadüf add olunurdu. Fakat Edison için böyle değil, Edison kaşif ve muhteri olmak sanatıyla müştagildir. Bunun için ara sıra Edison’dan ehibba ve [...], yahud bir gazeteci, hatırlardan çıkamayacağı bir zat soruyor:

-Üstad, bu aralık ne gibi şeylerin keşf ve ihtirasıyla meşgulsünüz? Edison bu suali “dün akşam ne yediniz?” suali kadar, belki ondan daha ziyade sade bularak söylemek istediği şeyleri söylüyor. Bir de şunu haber vermeli ki bu iki sualin mukayesesinden birinciyi ikinciden sade bulmak mübalağalı değildir. Edison hakkında muvafık-ı nefis-i emrdir. Edison’un akıl ve zekasını ma-bih-il-iştigali olan mesele-i fenniye tamamıyla işba etmiş olduğu için bu meseleden gayrı malumata Edison adeta biganedir. Bu da ahval-i sairede büsbütün dalgın olmasını intaç ediyor. Edison’un bir gün evvel yediği yemeği bilmemesi de müstebid değildir.

Edison, birkaç hafta evvel yazılmış olduğu üzere, bir müddetten beri “kobalt” madeninden külli miktarda ele geçirmek, bu madenin bereketli bir damarını bulmak sevdasında idi. Kobalt az miktarda çıktığı, Amerika’ya uzak yerlerden gittiği, pek pahalıya geldiği için Edison’un hesabına göre elvermiyordu. Edison bu madeni niçin taharri ediyor? Edison düşünmüş ki Amerika’da ve Avrupa’da şimdi herkes otomobillere düşmüş. O derece ki artık şimendiferlerle seyahat etmek bile barid görünmeye başlamış. Otomobiller süratçe şimendiferleri geçmeye başlamış. Bir de otomobilleri tahrik eden makineler sandallara, küçük çatanalara, balıkçı gemilerine vaz ve tatbik olunursa bundan pek çok istifadeler hasıl olacak. Küçücük bir makine ile bunlara süratle yol verecek bir kuvvet istihsal edilecek. Bu yolda icra olunan tatbikattan şimdiye kadar hüsn-i netice husule gelmiştir. Gitgide sandallarda, kayıklarda kürek çekmeye artık ihtiyaç kalmayacak. Dört çifte bir sandalın yahud bir

piyade kayığının istiaab edeceği kadar küçük, hafif, temiz bir makine sekiz hamlecinin, yahut bir kayıkçının kuvvetinden ziyade bir kuvvet hasıl ederek bununla sandallar ve kayıklar birkaç misli süratle kolayca sevk ve idare olunacak. Makineli sandallar tecrübe olarak bundan atiyen pek çok fevaid istihsali tahmin olunduğu gibi otomobil makinelerinin balıkçı gemilerine vaz'ıyla bu gemilerin dalgaların, fırtınaların şiddet ve muhacematına karşı muhafaza ve sıyaneti ve birçok nüfusun yani balıkçıların temin-i hayatı hususunda büyük bir hatve atılmıştır.

Edison şöyle düşünmüş: “Arabalara, sandallara küçük sefinelere muvafık olan, fena koku neşr eden petrol, benzin gibi maddeleri işal ederek bununla işletilen makinelerden bir hayır beklenemez. Bunlarda nihayeti buhar makinesidir. Çok yer kaplar, ağır olur, kokusu da üste caba. Elektrik makinelerinden daha muvafıkı yoktur. Mecma-ı elektrikler doldurulur, hazırlanır. Araba hareket ettirileceği vakit arabaya beygir koşulmaktan yüz kat bir kolaylıkla elektrik sandûki bir tarafına yerleştirilir. Derhal yola çıkılır. Fakat şimdiye kadar kullanılan elektrik bataryalarının birkaç mahzuru var. Bir kere bunların şimdiye kadar kırk beş kilodan daha dîn bir sıklette tertibi mümkün olamamıştır. Vücudu vasat derecede bir adamın sıkletine muadildir. Bu da az şey değildir. Bir de arabaya pek çok ihtizazat veriyor, sarsıyor. Arabanın hemen durdurulması, yahut hareket verilmesi için dümeninin istenildiği gibi kıl kadar fark etmeksizin kullanılması güç oluyor. Bazen makine söz dinlemiyor. Bu mahzurları ortadan kaldırmak için evvela makineyi hafifletmeli. Buna çare bulunursa hareketi yoluna koymak, tanzim etmek o kadar güç bir şey değil. Eğer kobalt madenini istediğim kadar ele geçirebilsem makinelerin tahaffüfü çaresi de bulunmuş demektir. Çünkü bu maden elektrik bataryaları için pek müsaidir. Hatta bununla yapılan bataryalar şimdiye kadar istimal olunanlara nisbetle beş altı kat dayanıklıdır. Eskiler altı ay dayanırsa bunlar üç sene kullanılır.”

Edison tasavvur ettiği madeni de bulmuş, bataryaları da imal ettirmeye başlamıştır. Amerika da New Jersey’de Edison’un bu yeni elektrik bataryalarını imal etmek üzere büyük bir fabrika tesis etmiştir. Edison böyle bir icada muvaffak oldu mu bir şirket teşkil eder, kendisi bir pay alır. İcadının menafi-i sınaıyye ve ticariyesini şirkete verir. Edison’un ciddiyetine herkesin itimadı bulunduğu için sermaye bulunmakta güçlük çekilmez. Bu fabrikanın şimdi ikmal-i nevakıs ve tertibatıyla

iştigal olunuyor. İşlemeye başlayınca günde bin makine imal edebilecek, talebe göre bu imalatı da tezyid eyleyecek imiş. Edison'un tahminine göre dünyanın her tarafından bu makineleri talep eyleyeceklerdir, o kadar faideli ve suhuletlidir. Bunların sıkleti kırk beş kilo yerine ancak 12 veya 13 kilo olacaktır. Elektrik şimendiferlerinde ve tramvaylarında bir fabrikada istihsal olunan kuvvetin tellerle harekette bulunan katara sevk olunduğu malumdur. Edison'un keşf ve ihtirai bu usule de lüzum bırakmayacaktır. Elektrik lokomotifleri hazırlanmış kuvveti toptan alarak yola çıkacaklardır. Sözün en vazih büyük makinelerle istihsal olunan kuvve-i muharrikeyi Edison sabun kalıpları haline getirmiş, çok kuvveti pek küçük bir hacim dahilinde toplamıştır.

Edison'un son keşfi bundan ibaret değil. Kongreler aılıyor. İnsaniyetli, hayırperver birtakım zevat toplanarak fakir ailelerin terfi-i halli ve bunlar için sıhhi ve ucuz meskenler tedariki için uğraşıyorlar. Edison da bu mesken merakına düşmüş, en ucuzundan en pahalı, mükellef ve cesim binalara kadar mesakinin türlü türlüsünü kolay bir yolda istenilen biçimde inşa edivermenin çaresini düşünmüş. Amerika'da inşaat hususunda mühendislerin ve mimarların gösterdikleri en büyük marifet, inşaatı fevkalade cesim yapmakla beraber, srattır. Gazetelere ara sıra yazılıyor. On sekiz katlı bir binanın, bir iki haftada, birkaç yüz metre tlnde bir demir köprünün yine bu müddet zarfında meydana getirilmesi, kuruluvermesi Amerikalılara mahsus meziyetlerdendir. Edison bunlara bizim gibi hayretle bakamayarak umur-ı adiyeden gördüğü için harikulade bir iş meydana koymak istiyor. Bu yoldaki mesaisine de bir imento fabrikası tesis etmekle başlamıştır. Bu fabrikada Amerika'nın Stewartsville şehrinde vücuda getirilmiştir. Edison'un tertibizere imento imal ediyor, günde on büyük varil kadar imento çıkartıyor. Bu imento kum ve su ile karıştırılarak istimal olunuyor. Fakat bu mayı döktükten sonra en sert taşlardan ziyade salabet-i kesb etmekte bu imento ile yapılan kütlelere adeta kurşun ve mermi işlememekte imiş. Edison'un maksadı [...] ve imentoculuk değildir. Bu sanata diğer mühim bir projesine mukaddime olmakzere başlamıştır. Edison kalıpla ev dökmek arzusundadır. Edison'un fikrince bir mesken inşası için bu kadar külfetlere girmeye hacet var mı?

Bir iki odalı kulübelerden en büyük ve yüksek binalara kadar ihtiyaa göre yaptırılacak mesakinin kalıpları hazırlanacak. Misal tenekeden çinkodan her neyden

ise hanenin duvarları duvarlarının [...], kabartmaları pencereleri, kapıları, odaları, pervazları velhasıl bütün neferatı gözetilmek üzere kalıplar yapılacak, alçıdan birtakım resimler dökmek, heykeller imal etmek için ne usule riayet olunursa buna benzer bir yolda hareket edilecek. Altı odalı, matbahı şurada kileri bu tarzda, suffesi o kadar vüsatta bir hane inşa ettirmek isteyen biri ileride Edison kumpanyasına müracaat edecek. Hanenin bina olunacağı yere istenilen biçimdeki kalıp konularak, üstten de Edison'un mayi haline getirilen çimentosundan dökülecek bir iki gün içinde koca ev kurumuş, tamamıyla teşekkül etmiş olduğu ve kabl-i iskan bulunduğu bir halde, kalıptan çıkacak. İşte Edison'un husulüne çalıştığı arzularından biri de budur.

Bir aralık Edison'un toplardan daha müessir bir vasıta-i harbiye icat etmiş olduğu ortaya atılmış idi. Ehibbasından biri Edison'dan böyle bir şeyin aslı olup olmadığını sormuş, Edison da kendisine şu yolda cevap vermiştir:

Müsalemet-i umumiyenin bekasına, insanlar arasında hüsn-i münasebatın teyidine çalışıldığı, herkes bir hiss-i insaniyet sevgiyle ebna-yı cinsine muavenet etmek arzusunu izhar eylediği bir sırada böyle bir şeyle iştigal etmeyeceğim tabiidir. Ben katiyyen sulh ve müsalemet taraftarıyım. Müsalemet-i umumiyenin teyid ve bekasını da evvela marifin taliminden, mekteplerin intizamından, talim ve terbiyenin isabet ve mükemmeliyetinden bekliyorum. Saniyen Lahey sulh konferansının mukarreratından az çok hayırlı bir netice çıkacağını tahmin ediyorum.

Edison'un son zamanlarda zihnini işgal eden, geceli gündüzlü kendisini tedkikat ve taharriyata sevk eden daha bir mesele vardır ki bu da bazı emrazın, mesela verem, seratan, cüzzam gibi beşeriyeti tahrib eden hastalıkların tedavisidir. Edison tabib değildir, fakat bu illetlerin teşfiyesine çare bulmak insaniyete ne büyük hizmet etmek demek olduğu Edison gibi bir sahib-i dehanın nazar-ı dikkatinden kaçmamıştır. Zekasına güvenerek o da kendince bir hiss-i insaniyetkaranenin sevgiyle tedkikata girişmiştir.

Edison bu hususta hangi kuvvetten, hangi muavinden istiane etmiş? Elektrikten elektriğin [...] ukul olan tesirat ve tecelliyatı bu dertlere bir çare bulmak istidadını gösterdiği Edison'un aklına gelmiş. Madem ki insanlar bir çare buluyorlar. Kuvve-i beşeriyenin fevkinde görünen kuvve-i elektrikiyeye müracaat etmeli, Edison böyle

düşünmüş. Daha doğrusu Edison zeka-i harikuladesini biraz da doğrudan doğruya erbab-ı fennin henüz esbabını layıkıyla izah edemedikleri hadisatın tetkikinde istimal etmek istiyor. Elektriğin esbab-ı husulünü, yukarıda söyleyen emrazın suret-i sirayetini tamamıyla gayretinde bulunuyor. Edison bu hususta hayli tedkikat icra etmiş olduğunu ağzından kaçırmış ise de izahat verememiştir. Edison kuvva-yı tabiyyeden istifade ederek bununla gerek terakkiyat-ı beşeriyeye ve gerek birçok emrazın tedavisine çare bulmak ümidindedir. Edison şimdiye kadar sanayinin terakkisine çalışmıştır. Bu yoldaki meşgalelerini, yani hazırlamakta olduğu icatlarını, ihtiralarını yoluna koyduktan sonra bütün evkatını ve mesaisini taharriyat-ı fenniyeye hasr edecek imiş. Bu yolda da şayan-ı hayret keşiflere muvaffak olması memuldür.”

EK 14: FLAMMARION, CAMILLE

“Camille Flammarion ve Rasadhanesi¹

“Ekser-i kariîn-i Osmaniyye Camille Flammarion namını tanır. Bu zat Fransa erbab-ı tahririnden olup ihtisası dahi ilm-i heyetdedir. Fakat ilm-i heyete olan ihtisası riyaziyun-ı âliyenin hareket-ı semaviyye ve inkılabat-ı felekiyye hakkında çıkardıkları netayic-i mühimmeyi bir suret-i hakîmanede tedkik ederek enzar-ı umumiyyeye arz etmek ve riyaziyenin ilm-i mezkurda icra ettiği vazife-i mühimmeyi terk ederek felsefeyle tebdil eylemek olup hatta ahiren tercüme-i ettiğimiz *Uranie* nam romanında dahi meslek-i mahsusunu bir kat daha tavzih eylemiştir.

Camille ulema-i fenden değil ise de hidemât-ı tahririyesiyle onlar kadar şayan-ı takdir bir zat olup hatta Roje Milis[?] namında bir alim mumileyh hakkında: “Flammarion ilm-i heyeti tecdid ve tamim eyledi. Tecdid eyledi. Zira o semayı bir filozof veya bir şair gibi mütalaa etti. O riyazi değildir. Fakat müteffekirdir. Yalnız tabakat-ı ulviye-i felekiyyeye bakmadı. Araştırdı. Tahlilata girişti. Rasadının önce biltesadüf gelen kevakibin harekâtını görmedi. Onları taharri ve takip eyledi. Flammarion fenn-i heyeti âlimane mütalaa etmedi. Fakat aşıkane okudu. Müellefat-ı adidesi ile ezhan-ı ahalide kalmış olan ebâtîli cerh etmiş ve bir hikmet-i semaviyye icad ederek namını ilelebet teşhir eylemiştir. Bundan maada Flammarion yorulmaz fikr-i ali ve kalb-i selim eshabındadır” diyor.

Resminden dahi müşahede edileceği vechile Camille’in rasadhanesi oldukça büyük olup evkatini onun içinde asar-ı fenniye mütalaasıyla imrar eder ve lezaiz-i haya(t)ın ancak tettebbu ve tefahhus-i eşyada olduğuna kanaat getirerek telifat-ı lazımade bulunur.

¹ A. R, “Camille Flammarion ve Rasadhanesi”, **Servet-i Fünun**, Sene: 1, No: 11, t.y. (1891), s.127. (Makalede Camille Flammarion’a ve Rasathanesine ait birer çizim bulunmaktadır. Servet-i Fünun dergisinin ilk 26 sayısı tarih atılmadan yayınlanmıştır. 27. Sayıdan geriye dönük olarak hesaplandığında da 11. Sayı Mayıs sonu ya da Haziran başlarına denk gelmektedir. Ancak 1891 yılında basıldığı kesindir. Bu nedenle, künye bilgisi olarak sadece yıl belirtmeyi uygun gördük.

Müellefat-ı adidesi meyanında en ziyade şayan-ı takdir olanlar: “Avama Mahsus Fenn-i Heyet”, “Uranie”, “Lumen”, “Balonla Seyahat” vesairedir.”

EK 15: FRÉMY, EDMOND

“Edmond Frémy: Fransa Meşahir-i Kimyageranından¹”

“Fransa meşahir-i muallimîninden Mösyö Edmond Frémy, düçar olduğu hastalıktan rehâ-yâb olmayarak geçenlerde vefat eylemiştir.

Edmond Frémy seksen yaşında idi. Vefatı tarih-i tabîî müzesinde daire-i mahsusasında vuku’ bulmuştur. Fransız gazeteleri Frémy’nin evsaf-ı hasenesinden, zeka ve dirayetinden, istidad[ın]dan vesairesinden bahs etmektedirler.

Edmond Frémy 1812 senesi Şubat’ının yirmi sekizinde Versailles şehrinde tevellüd etmiş idi. Pederi ilim ve kemaliyle müştehir ve kimyada sahib-i behre bir zat olup Fransa’nın meşhur Saint-Cyr mektebinde kimya hevacesi idi. Pederinin sayesinde tahsilat-ı lazımede bulunmuş ve bu zatın zeka-yı dirayeti zaten nasiye-i vecihiyyesinden de zahir ve ayan olmakta bulunmuştur.

Bu meşhur muallim birçok meşhur mekteplerde muallimlikte bulunmuş ve dar-ül- istihzârında taharriyat ve keşfiyat-ı müteadidede bulunmuştur. İştigalatı daim-i muvaffakiyet-pezir olmuştur. Frémy, 1857’de Fransa’nın yegane ve mümtaz kimyageranından bulunuyordu.

1879’da Baron Thénard’ın yerine akademiya-i fenniye aza intihab edilmiştir. Aynı tarihte Buffon sokağında büyük dar-ül-istihzârlar küşadına muvaffak olmuştur. 1844’de Légion d’honneur nişanının komandörlük [commandeur] rütbesiyle taltif olunmuştur. 53’te Frémy’nin şöhreti ve muvaffakiyatı şöhret-gîr olmaya başlamıştır. Altın, gümüş, ozon, kobalt, platin maddelerine dair tedikikat-ı mû-şikâfânesi kayda şayandır. Kimya-yı uzvide behre-i tamme ve kamilesi mevcut olmakla beraber keşfiyatı da vuku bulunmuş idi. Demir ve çelikten ibaret bir halita keşfettiği gibi kimya-yı uzvi ve sına’ının şuaabât-ı muhtelifesinden tedkikat ve keşfiyat-ı müteaddidede bulunmuştur. Sun’î inci imaline dair netice-i tetkikatını muhtevi bir eser neşr eylemiştir. 80, 81 senelerinde bir ansiklopedi neşrine hasr-ı vücud etmiş ve Pelouze ile altı büyük ciltten ibaret bir kimya kitabı tahrir ve neşr eylemiştir.

¹ “Edmond Frémy: Fransa Meşahir-i Kimyageranından,” **Maarif**, Sene: 3, C.VI, No:134, 16 Şaban 1311/10 Şubat 1309 (22 Şubat 1894), s. 62-63.

Yazdığımız şu birkaç satır bu kimyager-i şehîrin kıymet-i zatiyesini takdire tamamıyla tercüman olamadığını biliyoruz, müteveffa tarih-i tabîi idaresi memuru idi.”

EK 16: GALILEI, GALILEO

EK 16-1: “Teracim-i Ahval: Galilei’nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı¹”

“Bu sene, meşahir-i hükemadan Galilei – ki hikmet-i tabiiyye vesairede keşfiyat-ı adidesiyle meşhur alimdir- İtalya’da kain Padua Darülfünunu’nun hikmet-i tabiiyye dersini mütederrisine tayin olunduğunun ve kürsü-i hitabete çıkarak ilk nutkunu irad eylediğinin tamam üç yüz birinci senesi olmak hasebiyle şehir-i mezkurda ahiren şenlikler icra edilmiştir.

Padua şehri üç asırdan beri Galilei’nin yadigarlarını cami’ olup hatta mumaiylehin hikmet-i tabiiyye tedris eylediği darülfünun ile oradaki kürsü-i hitabeti, vaktiyle meskûn olduğu hane, hemen oldukları gibi muhafaza edilmiştir.

Galilei, 1564 sene-i miladiyesi Şubat’ının on beşinci günü Pisa şehrinde Floransa[da] Vincenzo Galilei namında bir kimsenin sulbundan dünyaya gelmiş ve pederi ulum-u riyaziyeden zevk alanlardan olmasıyla oğlu Galilei’de de – henüz genç iken – bu zevki uyandırmaktan geri durmamıştır.

Hatta cümle keşfiyatından olan rakkas ile kanunlarını henüz on dokuz yaşında iken Pisa şehrinde bulunan büyük kilisenin bir lambasında müşahade eylediği hareket-ı rakkasiyeden istihraça muvaffak olmuştur ki sanayi-i nefise erbabından Vincenzo Possenti’nin eser-i dest mahareti olan bu lamba bugünkü güne kadar Galilei’nin bir nişane-i hatırası olmak üzere kemal-i itina ile muhafaza edilmiştir.

Galilei’nin en ziyade asar-ı ilmiye meydana koyduğu zaman, Padua şehrinde muallimlik ile geçirmiş olduğu on sekiz senelik bir müddetidir.

Filhakika mihanik kitabı ile fenn-i askeriye dair mütalaatını, mikyas-ı harareye ait tedkikatını ve ecsam-ı sabiha hakkındaki nazariyatını, ulum-u tabiiyye üzerine olan mükalematını Padua’da bulunduğu müddetçe yazmış ve pergar-ı hendesî ile teleskop,

¹ “Teracim-i Ahval: Galilei’nin Makam-ı Tedrise Hurucunun Üçüncü Asrı,” **Mektep**, Sene 2, No:85, 15 Mart 1309 (27 Mart 1893), s.428-429

mikroskobu orada ihtira etmiş, Kamer’de lekelerin, Zühal’de halkanın vücudunu, Müşteri’nin etrafındaki peykleri yine orada keşf eylemiştir.

Padua şehrini terk ile Floransa’ya gelmesini müteakib Galilei’ye felaket yüz göstermeye başlamış ve Roma’ya azimetinde Arz’ın deveranına ve merkez-i alem olmadığına dair beyan-ı malumat etmek töhmetiyle müttehem olarak bir daha heyete dair böyle mebahis-i batıla tedris etmemek şartıyla [...] tahliye edilmiştir.

Bunun üzerine Galilei Floransa’ya avdetle hasımlarını ilzam ve ikna maksadıyla isbat-ı müddeasına hizmet edecek berahin-i cedide taharrisi ile meşgul olmuş ve 1632 sene-i miladiyesinde netice-i mütalaatını havi “Batlamyus ve Kopernik Mesleklerine Dair Mükalemat” unvanlı eserini neşr eylemiştir.

Galilei’nin Hristiyanlık ahkâmına mugayır olmasına mebni yetmiş iki yaşında olduğu halde engizisyon huzurunda muhakemesine sebebiyet veren ve badelmuhakeme mahbese ilkasını intac eden şey, işte bu eseridir. Mumaileyhin reha bin zalemesinden tahlis gariban[?] etmek için Arz’ın deveranını kabul eylemek bir fikr-i batıl olduğunu bilmeceburiye beyan etmesi ve bu sırada – rivayete göre- hafiyyen Arz için “mama fih dönüyor” demesi pek meşhur bir vaka-i tarihiye olduğundan tafsiline lüzum görülmez ise de Galilei’ye ahkam-ı dünyaya menafî olmasına mebni cebren Arz’ın deveranını inkar ettiren reha binin bugünkü gün te’sis eylemiş oldukları mektuplarda Arz’ın deveranını bizzat ispata çalışmaları pek de sükut ile geçiştirilemez.

Padua şehrinde ahiren Galilei’nin makam-ı tedrise hurucu tarihinin üçüncü asrı olmak hasebiyle icra olunan şenliklerde hazır bulunmak ve mumaileyhin şerefine nutuklar irad eylemek üzere hemen her memleketten suret-i mahsusada alimler gönderilmiştir.

İşte İngiltere’de kain meşhur Cambridge Darülfünunu namına mualliminden Howard Darwin ve Oxford Darülfünunu namına da James Stone ve Paris Rasathanesi tarafından müdür-i rasathane Félix Tisserand, Berlin Rasathanesi tarafından muallim Foerster ve Göttingen, Budapeşte, Dorpat, Lund, Lozan darülfünunları tarafından da Voigt, Lanczy, Schmourlo, Favey, Holmgren, namlarındaki zevat ve Amerika darülfünunları tarafından Farkas[?], Kelesi[?], ve Paris Akademisi cenabından Gariel; Berlin, Münih Stuttgart, bir Brunswick Mekatib-i Aliye’si tarafından da Lampe,

Sohncke, Bilziyos[?] namlarındaki muallimleri hazır bulunmuşlardır. Ve hâlâ İtalya'dan mahsus adam göndermeyen hiçbir mektep kalmadığı gibi İtalya devleti de suret-i resmîyede olarak maarif nazırı Mösyö Martini'yi Padua'ya izam eylemiştir.”

EK 16-2: “Tercüman-i Ahval: Galilei²”

“Galilei'nin yalnız büyük bir heyetşinas olduğuna kani olmak zeka-yı harikuladesi hakkında natamam bir fikirde bulunmak demektir. Müşarünileyh hem-asrı bulunan Kepler nam zat ile beraber Descarteslerin, Newtonların mübeşşeri bulunmuştur. Galilei, İtalya'da kain Toskan[a] grandükalığı muzafatından Pisa şehrinde, 1564 senesi Şubat'ının onsekizinci günü tevellüd etmiştir. Familyası asalete malik olmakla beraber efradı kesir, servetleri mefkud idi. Pederi, Vincenzo Galilei tavattun için Floransa şehrine gelmiş olduğundan orada, her ne kadar muallimler adi idiyse de, mesai-i vakıasıyla noksan dersleri telafi etmek suretiyle kendisine pek güzel edebiyat dersleri talim eylemiştir. Bununla beraber pederi gayet mahir bir musikişinas bulunduğu cihetle Galilei'ye musiki dersi de gösterir ve kemal-i mufavakkiyetle resim dahi öğretir idi. Bunlardan maada gördüğü istidad ve liyakate mebni evladını tahsil-i tababet zımnında Pisa şehrine göndermek için lazım gelen fedakarlığı tamamen icraya karar verdi. Genç talebe 1582 senesinde şehir-i mezkûra muvasalat ederek ikameti müddetince Aristo'nun usul-i felsefesi hakkında verilen derslere de müdavemetle tevsi-i malumat ve istifadeden hali kalmadı.

Galilei en mühim keşfiyatından biri olan ilk keşfini, icaya hasr-ı efkar ettiği zaman henüz yirmi yaşında bile değil idi. Bir gün Pisa şehrindeki Metropolitana kilisesinde lambalar işgal[işal] olduğu sırada orada bulunarak mütevazın bulunduğu mahalleden çıkarılmış olan lambalardan birinin bir takım hareket-ı irticaciye ile yerine gelmekte olduğuna ve her ne kadar lamba git gide küçülen bir rakım kavisler üzerinde dolaşmakta ise de irticacat-ı mezkurenin zaman-ı imtidadları yek diğerinin aynı bulunduğu dikkat etti. İşte şu dikkati semeresiyledir ki; bundan elli sene sonra tarassudat-ı nücumiyye mahsus olmak üzere bir saat inşa etmiş ve bu saat ahiren

² Refik, “Teracim-i Ahval: Galilei” **Malumat**, Sene:1, No:14, 19 Zilkade 1311/ 12 Mayıs 1310 (24 Mayıs 1894), s.109-110

Hollandalı heyetişinas-ı meşhur, Huygens nam zat tarafından ıslah ve ikmal olunarak bir hal-i mükemmeliyete isal olunmuştur.

Galilei bu ana değin ulum-u riyaziyeden bibehre iken bir familya dostunun delaletiyle bunu da tahsile teşebbüs ve ibtidar ederek o mertebe inhimak ile çalıştı ki, henüz yirmi beş yaşlarında bulunduğu halde Pisa Darülfünunu'nun riyazi muallimliğine intihab ve tayin olundu. Orada mutalaat-i ciddiye müstenid olarak verdiği derslerle Aristo'nun usul-i felsefesiyle taban tabana zıt olmak üzere sukut-u ecdam kavaninini ispat eyledi. Şu keşfiyat, Aristo taraftarlarını aleyhine kıyam ettirdiğinden Galilei Pisa Darülfünunu'ndan tard edildi (1592). Lakin Galilei'yi eshab-ı servetinden Florasanlı Salviati ile Venedik asilzadelerinden Sagredo nam zatlar taht-ı himayelerine aldıklarından bunların eser-i himmetleriyle Padua şehri darülfünununda yine bir riyazi muallimliğine nail oldu.

Koca alim Venedik hükümetinin himayesi sayesinde 1592 senesinden 1610 senesine kadar umumi derslerle tecaribine bila-muaraza devam edebilmiş ve bu hal kendisine pek büyük bir sît kazandırmıştır. Bu müddet zarfında şakirdanı için yazmış olduğu bir takım küçük eserlerden başka yek-diğerini müteakib mizanü'l-harare ile pergar-i askeri nam aleti ve bilhassa teleskobu da icad eylemiştir. Şayan-ı hayret bir alet olan teleskop hakkında meşahir-i riyaziyundan ve heyet ulemasından Biot nam zat demiştir ki:

“Şimdiye kadar hiçbir insanın göremediğini görmek, yani yüksek dağlarla mestur ve gayet derin vadileri havi bir arza müşabih olan sath-ı Kamer'i küreviyetini müsbet olmakla beraber kendisine müşabih safahati dahi bulunan Venüs'ü hareket-i devriyesinde kendisine refakat eder dört peyk tarafından muhit bulunan Jüpiter'i ve kehkeşan ile seyyarat-ı baideyi velhasıl adi nazarla rüyeti mümkün olamayan birçok nücüm ve seyyaratı havi olan fezayı müşahede etmek için bir alettir.”

İşte bu keşfiyat-ı müştehire mütekaddiminin tahmin ve hatalarını hükümden düşürmekte, yetmiş sene mukaddem Kopernik tarafından tesis olunan usul o zamandan beri gayet şaşalı bir surette sıhhat ve alaniyet kesb etmekte idi. Arz, artık merkez-i alem olmayıp Güneş'in etrafında devir eden sair seyyarat gibi bir küreden ibaret idi. Galilei, Medici prensleri namına yazmış olduğu “Courrier Celeste” nam eserinde

havarıkın daha doğrusu bu hakayıkın kaffesini aleme ilanda isticall gösterdi. Toskana grandükası, Galilei'nin evvelce kendi memalikini terk ettiğini nazar-ı teessüfle görmüş olduğundan bu defa şu fırsattan bilistifade mumaileyhi kendi riyazi muallim-i fevkaladesi ünvanı ve Floransa Darülfünunu riyazi muallimliği ile tekrar memleketine celb eyledi.

Galilei bunun üzerine usul-i cedidesini talim ve tedrise kemal-i şevkle ibtidar ve devam itmiş ise de, usul-i mezkûra zahiren kitab-ı mukaddesenin beyanatına muhalif görüldüğünden kilise heyeti işe müdahale ederek (abes ve serahat-ı rafizilikten ibaret) addeylediği usul-i mebhusenin taliminden Galilei'yi men ettirdi.

Galilei on altı sene müddet tamamiyle ihtiyar-ı sükut etmeye mecbur olarak bu müddet zarfındaki mütalaatıyla eserini ikmal etti. 1630 tarihinde Kopernik'in usulünü tamamen müfesser olarak iki büyük usul-i mütekaddime üzerine olan telifatı Floraransa'da neşr olundu. Müellefat-ı mezkure o kadar şiddet ve gazabı müstelzim oldu ki Galilei bizzat engizisyon mahkeme-i müdhişesi huzuruna celp ve ihzar edildi. 1633 senesi Haziran'ının yirmi ikisinde, o zaman yetmiş yaşında bulunan Galiei mahkeme huzurunda karar-ı vaki vechile diz çökerek hataya-i vakıasından ve Arz'ın Şems etrafında deveranı hakkındaki fikr-i sakiminden vazgeçmeye ve ona lanet ve nefret etmeye mecbur oldu.

Mumaileyh bu suretle tövbeye mecbur olduktan sonra mahkemede ayağa kalkar kalmaz "mamafih Arz daime dönmehtedir!" diye bağırmaktan kendini men edememiştir. Bundan başka Galilei müebbeden kürek cezasına mahkum olduğu halde bu mahkumiyet kendisine maddeten hoş görünmüş idi. Lakin perestiş edercesine sevdiği kerimesini gaib etmesi ve kendisinin dahi duçar-ı amâ olması sıhhatini pek çabuk ihlal etmiş ve bu hal ile 1642 senesini Kanun-ı Sani'sinin dokuzunda alem-i faniye veda-yı ebedi eylemiştir. Alim-i mumaileyhin kabri bugün, mahkum edilmiş olduğu Floransa şehrinde Saint Croce kilisesinde bulunmaktadır."

EK 16-3: “Galilei³”

“İtalya’nın Pisa şehrinde 1564 sene-i miladiyesinde tevellüd edip de 1642 senesinde yetmiş sekizinci sâl-ı hayatında vefat eden Galilei riyaziyat ve ilm-i eşyada, ilm-i heyet ve felsefede gösterdiği vukuf-ı harikuladesiyle İtalya’nın mefâhirinden add olunur.

Asil fakat fakir bir familya erkanından idi. Daha zaman-ı sabavetinde fenn-i mihanikiye pek büyük merakı olduğu makinelerle olan iştigalatından anlaşıldı. Riyaziyatı hemen de kendi kendisine talim etti. Bu sayede henüz yirmi beş yaşında iken Padua Darülfünunu’na muallim olarak kabul edildi. Darülfünun’da şakirdliği esnasında bile bir takım icadata muvaffak olmuştur.

Felsefeyi ve usul-i tecrübiyeyi ihya etmiştir. Termometrenin mucidi bizzat kendisidir.

Harekatın sıkletine tabiyeti hakkındaki nazariyatını biltecrübe ispat etmiş ve bu babda birçok kavaid vazına da muvaffak olmuştur.

1609’da teleskobu meydana çıkardı. Bu alet vasıtasıyla ilk müşehadatı Kamer’de bir takım dağlar bulunduğu meselesidir. On yedinci asrın kalın bir rida-yı taassubla örtülü olan dimağlarına Kamer’de bir takım dağlar bulunduğunu, o vakit farz edildiği gibi Güneş’in Arz’ın merkezi olmadığını, Arz’ın gayr-ı müteharrik değil bir mihver-i mevhum üzerinde bir devr-i muntazam icra etmekte olduğunu isbata çalıştı. Fakat mümkün mü? Bu fikir üzerine bütün Hristiyanlık alemini bir velveledir istila etti. Biçare Galilei umumun düşmanı add edilmekte herkesin menfuru olmaya başladı.

Zaten hangi bir teceddüd vardır ki bidayet-i zuhurunda mazhar-ı nefret-i umumi olmasın!

Biçare mucid bu kadarla da kalmadı. Hristiyanlık aleminin reisi olan Papa, heyet-i ruhaniyye, engizisyon cemiyeti işe müdahale etti. Heyet-i ruhaniyyeden birisi

³ Mürettib Ziya, “Galilei,” **Çocuklara Rehber**, Sene:3, No:39, 10 Ramazan 1317/30 Kanun-i Evvel 1315 (11 Ocak 1900), s. 5-7

ortaya atılarak Galilei'nin şu ihbaratının [...]i şerife, kudsiyet-i millete karşı bir isyan olduğunu ve bu cüretkarın şediden duçar-ı mücazat olmasını talep etti.

Bu kadar muvaffakiyet Galilei'ye bir takım rakiplerin peyda oluvermesine sebebiyet verdi. Rakipleri kendisini mağlup etmek için tevessül etmeden bir çare bırakmadılar. Mefsedetlerine bir hatime olmak üzere o vakit Hristiyanlık aleminin reis-i ruhanisi olan Papa VIII. Urban'a Galilei'nin ihtiraatının kudsiyet-i diniyeyi pâmâl ettiğini amalinin Hristiyanlığa mugayir olduğunu arz ettiler.

Ya avam? Papaların söylediklerini gayr-ı kâbil-i itiraz bir hakikat-ı mahz suretinde telakkiye alışan o boş fikirli avam-ı nâs, bunlar hiddetlerinden ateş püskürmeye başladılar. Ne demek? Güneş merkez-i Arz'da değilmiş öyle mi? Bu ne kadar hamakât! Arz'ın bir mihver-i mevhumu varmış ne kadar garip şey bütün bu müddeayatın bi esas olduğuna en birinci delil Papanın re'iyine muhalif gelmesi idi. Mademki ruhaniyet bunu tasdik etmiyordu, mademki bu fikir o vakitki malumat-ı mahdude ile kabil-i tevfik değildi, o halde bir kizb-i sarîh idi. İşte avam da bu suretle biçare muhterîin aleyhine kıyam ediyordu.

Nihayet efkar-ı umumiyyeyi ifsad etmek cürmüyle, Papa kendisini muallimlik icrasından men etti.

Zavallı gayretvar bu sille-i[?] tahkir ile bir kat daha üzülererek Floransa'ya çekildi. Orada tedkikat ve tettebbuatını bir derece daha tevsî ederek neşriyata başladı.

Bu cüret Hristiyanîyetin urûk-u taassubunu tahrik etmek için kifayet etti. Papa mücrimin icra-ı muhakemesini kardinaller meclisine havale etti. Bir engizisyon cemiyeti teşkil olunarak Galilei altmış yaşında tecrübe-dide bir ihtiyar olduğu halde menfur bir müttehem sıfatıyla bu muhakeme huzuruna celp edildi.

Muhakemesi yirmi gün kadar devam etti. Hakikat-i fenniyyenin butlân ve cehaleti mağlup edemeyeceğini görerek meyyus olan büyük adam herçi-bad-abad diyerek hükm-ü tesadüfe gerden-dade oldu.

En son tayin-i ceza olunacağını zaman umum-u hükkama karşı, yalnız hal-i fevkaladede olanlara mahsus bir serbestliğe, öyle bir nutuk irad etti ki, bu yürekleri mermerden olan heyet-i cühhali merhamete getirdi, Galilei bu nutkunda kendi

icadatinın iddia olunduğu gibi dine hiçbir mugayir ciheti olmayıp bilakis tevâfuku olduğunu o heyete imanı bulunduğunu bir lisan-ı münasiple zikr etmiş idi.

Kalbin en derin köşelerinden çıkan o sözlerin tesiri sayesinde her ne kadar cezadan mâfûvv kalmış ise de öyle birdenbire kurtulmak müyesser olamamış bir müddet Siena Sarayı'nda ikamete mecbur edildikten sonra engizisyon taht-ı nezaretinde olmak üzere her tarafa gitmeye me'zun olmuştur.

Toscana büyük dükası kendisine memaliki dahilinde emin bir melce ihsan ederek evahir-i ömrünü rahatla geçirmesine bihakkın vesatet etmiştir. İstikbalin kendi müddeayatını tasdik edeceğinden emin olduğu cihetle hakkında vaki olan nefret ve sû'-i teveccühata rağmen “Dünya dönüyor ve daima, gece gündüz bir devr-i muntazam icra ediyor” fikrinden asla feragat etmemiş teveccüh-i umumiye mazhariyet için hakikatı feda etmemiştir.”

EK 17: GALVANI, LUIGI

“Hekim-i Meşhur Galvani¹”

“(Elekrikiyyet-i Hayvanî) ismini verdiği büyük keşfiyatla ulum ve fûnunda büsbütün başka bir meslek tesis ve küşad eden Doktor Aliosio Galvani 1717 sene-i miladiyesi Eylül’ünün dokuzunda Polonya’da tevellüd etmiştir. Müşarünileyh, yirmi yaşlarına doğru meslek-i ruhbanıyeye dehalet arzusuna düştüğü halde familyasının ve dostlarının mümanaatlarına galebe edemeyerek arzusundan udule mecbur olmuş ve binaenaleyh ilmi-i tıbbî tahsil için hekim mektebine bil-duhule[?] menafi-ül-a’za ve teşrihi az bir zaman içinde güzelce öğrenerek zamanındaki etibba miyanında fenn-i kıbale ve cerrahideki maharet-i fevkaladesiyle temeyyüz etmişti. Müşarünileyh 1762 senesinde izâm ve bünye-i izâmdan bâhis bir risale tertib etmiş ve bunun üzerine Polonya Darülfünunu’na teşrih hevacesi nasb ve tayin edilmiştir.

İşte müşarünileyh, vatandaşları miyanında bu yolda kesb-i iştihar etmesi sayesinde ki; kendisine hulus-i kalb ile meftuha olduğu büyük bir familyaya mensub Lucia Galoisî namındaki kızı taht-ı izdivacına almaya muvaffak olmuş ve fakat bu babdaki saadeti temadi edememiştir; Madam Galvani şiddetli bir zik-i sadr illetine mübtela olmuş ve pek az bir zaman içinde büsbütün döşeklere sarılmıştır. Bu felaketten fevkalade müteessir olan Galvani ise zevcesini illetinden halas için müracaat etmedik vesait bırakmadığı halde yine bir çare bulamamış ve en son ümidi kurbağadan hasıl olacak et suyunda kalmıştı. İşte Galvani bu kadar şayan-ı ihtiram olan keşfiyatının ilk işaretine kendisinin böyle elem ve ızdırabat-ı fevkalade pençesinde zebun olduğu bir zamanda tesadüf etmişti. Müşarünileyh gayet acaib olan tecrübesini ber vech-i zir beyan eder.

“Bir kurbağayı teşrih etmekte iken mezkur kurbağayı nâkıl-ı elektrikîden az çok bir mesafede vaki elektrik makinesinin bulunduğu mahalle koymuştum. Tesadüfi olarak muavinlerinden birisi (sekalipil)’in² ucuyla bu kurbağanın bel sinirlerine dokunmuş! Ve derhal şedid bir ihtilaca düşer olmuşçasına mezkur kurbağanın adalatı

¹ Ömer Subhi, “Hekim-i Meşhur Galvani,” **Mîrat-ı Alem**, Sene:1, No:3, t.y., s.38-39

² “Teşrihte istimal olunan aletlerden biridir”

birdenbire takallüs etmiştir! Refiklerimizden diğeri ise bu hadisenin vuku bulduğu esnada makinenin nakılından derhal bir şerare zuhur ettiğini görmüş! “Halbuki ben diğeri bir şeyle meşgul oluyordum. Keyfiyeti bana ihbare ettiler. Bundan dolayı ben fevkalde bir sevinç ile hemen tecrübesinin tekrarını talep ve niyaz ettim. Ve sebeb-i vukuatı tahkik ve teftişe daha o günden başladım. Ve derhal kendim de bir sekalipil ile kurbağanın bel sinirlerinin uçlarına dokundum. Ve hadise aynen vuku buldu. Hayvanın adalatında bir taküllüs görüldü. Ve birçok da kıvılcımlar hasıl oldu.”

Galvani bu tecrübesini canlı ve cansız kurbağalarda birkaç defalar tekrar ile ihtilacın canlı hayvanatta daha az idüğünü keşf ve tahkik etmiş muahharen Padua’da hikmet hevacesi olan Volta müşarünileyhin şu keşfini tashih ve tevsî ile alem-i medeniyete gayet büyük bir hizmet eylemiştir ki bu şeref ve şân herhalde mezkur hassayı ilk evvel keşfeden o koca doktora ait olmak lazım gelir. Şu hadiseye Galvani’nin kuvve-i hayatiyenin tesiratından idüğüne zahib olarak “elektrik-i hayvanî” tesmiye etmesi birçok münakaşayı mucib olmuş muahharren erbab-ı fünundan teşkil eden bir meclis-i umumide Galvanisma (Galvanisme) deyu tevsim edilmiştir.

Galvani ise, müddet-i medide zevcesinin mübtela olduğu hastalığın defi çaresini cüst ü cû ile meşgul olduğu halde emel ve matlabına muvaffak olamayarak, 1790 tarihinde müşarünileyhayı kaybetmiştir. Müşarünileyh bu felaketin şedaid-i tesiratına mukavemetten aciz kalarak fevk-ül- had duçar-ı âlâm ve ızdırıp olduğu ensada bir de bazı esbab-ı mecburenden dolayı, kendi hizmet ve rütbesini redd ve terke mecbur olmuş ve artık fakir ve fâkanın derece-i nihayesine vasıl olduğundan biraderi Jacques’ın yanında müsaferet-i taleb ve niyaz etmiştir. Jacques ise, müşarünileyhi fevk-ül-hadd hulus-i kalble sevdiğinden, bu talebine hadd-i nihayede bir server ve şadmani ile icabet etmiş ve müşarünileyhin bahşayış-i kudretten nail olduğu istidad ve zeka, alicenab, rıfk ve [...] karşı lazım gelen ihtiramata ve ta’zîmatta asla kusur eylememiştir.

Fakat Galvani, zevcesinin vefatından dolayı hasıl ettiği elem ve kederi hayalat-ı amika ile büsbütün tezyid ve tevsî ede ede, akıbet şiddetli bir Dâ’ -ül-sevda illetine duçar olmuş ve bu illetten tahallüse ne kendini vefret-i muhabbetle seven bir çok hekimlerin say ve gayretleri ne de memuriyet ve mesned-i kadiminin taraf-ı

hükümetten kendisine tekraren ihale ve tecvihi semere-bahş olup müşarünileyh 1798 tarihinde âzim-i dâr-i beka olmuştur.

Müşarünileyhın izâm hakkındaki risalesinden başka kuşlardan bahis gayet müfid bir risalesiyle bir de harekât-ı adalîyi mucib olan kuvve-i elektrikiyyeden bahis telifi vardır ki bu iki eseri de Latince olarak kaleme alınmıştır.

Galvani'nın iddiası kendi muâsırları tarafından fevkalade düçar-ı münakaşa ve muâheze olmuştur. Muâhizlerinin en meşhuru olan Volta, Galvani'nin zan ve beyanı gibi hayvanatta elektrik hassasının mevcut olmadığını ve hayvanatın vücutlarının ancak nakılın hizmetini ifa etmekte olduğunu iddia ve isbat etmiş, ve (Pile de Volta) ismindeki fevk-ül-gaye şayan-ı hayret olan aleti icada muvaffak olarak bu alet sayesinde (Galvanizma) ve (elektrik) havassının[?] bilcümle dehayıkını keşf eylemiştir.

Galvanizma istihsali malum olmaya başlayınca erbab-ı fen yeniden bir çok tecarib ve taharriyata kalkışmış ve hatta Mösyö Du Humboldt bunlar miyanında en ileri varmıştır.

Müşarünileyh ilk evvel balıklarda tecrübeden işe başlamıştır ki, tecrübesini bervech-i ati hikaye eder.

“Takriben yarım saat evvel kafaları kesilen balıklar esna-i tecrübede kuyruklarını mevzû' oldukları masanın üzerine şiddetle vurarak birkaç defalar sıçradıklarını müşahade ettim.” Muahharen Mösyö Du Humboldt hemen ölme derecesine getirilmiş kuşları tekraren diriltmeyi tasdim eylemiş ve bu tecrübesinde, son nefesini eda etmek üzere arkası üzerine yatmış ve gözlerini büsbütün kapamaya başlamış olan, keten kuşunda icra etmiş ve derhal kuşun gözlerini açtığını ve kanatlarını çırpıp çırpıp ayakları üstünde kalktığını ve beş altı dakikaya kadar teneffüs ettikten sonra sükûnetle öldüğünü görmüştür. Muahharren bu keyfiyeti cesur alim bilhassa kendi nefsinde de tecrübe eyledi.

Esna-i tecrübe müşarünileyhın omuzları şiddetli bir ihtilaca duçar olarak nabızları atmaya, ve vücudunun her cihetinde ağrılar peyda olmaya başlamış ve bu anda Mösyö Du Humboldt'un gözleri önünden bir ziya geçirmiştir. Muahharen Doktor

Muzu[?] dahi hufre-i enfiyesine (burun deliğine) bir miktar tutya vaz ettikten sonra mezkur tutya ile dilinin üzerine koyduğu bakır levhayı nakılın hizmetini ifa eder bir iplik ile birleştirmiş ve ziyanın mürurunu müteakip derhal burnu kanamaya başlamıştır.

Polonyalı Zinotti böceklerden ağustos böceğini tecrübe etmiştir. Asrında fizyolojistlikte [...] edenlerden Bichat bu hassanın sebab-i husulünü keşf ve tedkik maksadıyla katle makhum olanlardan bazılarıyla büyük hayvanattan ekserisinde tecrübe icra etmiş ise de bu kadar müşkül olan şu meseleyi layıkıyla halledememiştir.

Aldino 1802 sene-i miladiyesi 3 Kanun-i Evvel’inde asılan bir adamla Londra’da tecrübeyi tekrar ederek bu babda birçok neticeler istihsal eylemiştir.

Meşhur doktor Andrew Ure’nin tecrübesini de burada beyanı tensib ettik: Takriben bir saat evvel dar ağacına asılan bir caninin cesedi çengelden çıkarılarak doktorların teşrihhanesine getirilmiş ve bazı ameliyattan sonra mezkur mahnukun cisminin şiddetli bir ihtilaca duçar olduğu ve dizlerinin seyircilerinden birisini yere yıkacak kadar şiddetli gerildiği ve yavaş yavaş teneffüse başladığı ve göğsünün tıpkı hayatta bulunanlar gibi yükselip alçaldığı ve yüzünde bir takım asar-ı hiddet ve nefretin ve alaim-i nevmidi ve kederin ve bir takım müstehziyane tebessümlerin hasıl olduğu görülmüştür ki bu manzara-i müdhişeye karşı huzurundan hiçbirisi için müteessir olmamak kabil olamamıştır.

Bu seyrin tesirinden bazıları bayıldıkları gibi bazıları da hasta olmuşlardır.

Muharren Paris’in Mekteb Tıbbiyesi’nde 1790 tarihinden beri yapılan tecarib, Mekteb-i mezbur azalarından mürekkebe bir mecliste tekrar edilmiş ve pek çok netayic-i nafia istihsal olunmuştur.

Bugün çar-çesm fahr ve mübahat ile görmekte bulunduğumuz bunca bedayi-i medeniyye ve muvaffakiyet-i beşeriyenin ekserisini tevlid eden müşarünileyh Galvani’nin şu keşfi mühimdir :

Bir haberi gözünü açıp kapayınca kadar dünyanın diğer bir parçası olan ta Amerika’ya kadar isal, en adi bir teneke parçasını altın veya gümüş kadar tezyin,

şehirleri sokakları tenvir ve en seri hareket eden ecsamın şekil ve hayallerini tesbit gibi nice icaz-karlıklar eden hep elektrik değil midir?

Bugün elektriğin kuvve-i muharreke makamında kullanılmaya başladığı gibi inme vesair asabi emrazda istimalinin fevaid-i kesiresi görüldüğü dahi teslim-kerde-i etıbbadır. Bu sayede Avrupa'nın hemen her köşesinde bir sürat-i fevkalade ile terakki etmekte bulunan fenn-i makine ile tıbbın büsbütün evc-i alâ-i kemale vusulları ümid olunuyor.”

EK 18: GUÉRIN, ALPHONSE

“Teracim-i Ahval: Alphonse Guérin¹”

“Fransa Tıp Akademisi azasından cerrah-ı meşhur Dr. Alphonse Guérin, Şubat-ı efrencinin 20. perşembe günü hatime-keş-i hayat olmuştur. Seririyat muallimin-i mütekaidesinden gayet mahir bir cerrah olan Alphonse Guérin, saha-i vesî-i fûnunda alim namını bihakkın iktisab eyleyenlerdendir.

Başlıca ihtiraatından bulunan timar kutnu² usulünün fenn-i cerrahi-i atîk ile izale-i taaffün arasında timar-i mezkurdan sonra keşf edilen usul ve kavaid-i timarî ile Pasteur’ün hayret-efzâ keşfiyatı miyanında bir hadd-i fâsıl teşkil ettiği terakkiyat-ı hazıranın muhbir ve mübdi’i olmak şerefini haiz bulunduğu teslim ve itiraf olunur.

Alphonse Guérin’in timar kutnusu gayet güzel bir timar-ı mani-i intan olup el-haletü hazihi hidemat-ı nâfiası görülmektedir.

Cerrah-ı mumaillehy 1817 tarihinde Vannes şehrinde tevellüd etmiştir. 1847’de doktorluk namını [...] Paris hastahaneleri etıbbâ-i dahiliyesi idâdına dahil ve 1850’de hastahanelerde cerrah olarak ifa-i vazifeye ibtidar edip müteakiben Lourcine, Cochin, Saint Louis ve nihayet Hôtel-Dieu hastahanelerinde bulunarak 1880’de cerrah-ı [...] sıfat-ı resmisi ile infikak etti.

1865’te Tıp Akademisi’nin fenn-i cerrahi şubesine aza ve 1884 tarihinde heyet-i mezkurenin muhabiri olmuştur.

Mösyö Guérin Légion d’honneur nişanının komandörlük [Commandeur] rütbesini haizdir.

¹ Şükrü Osman, “Teracim-i Ahval: Alphonse Guérin,” **Maarif**, Sene: 4, C.VII, No:174, 24 Ramazan 1312/ 9 Mart 1311 (21 Mart 1895), s.138-139

² “Timar kutnu, yarayı gayet kalın bir pamuk tabakasıyla setr etmekten ibarettir. Parmağın miktadır, sarılan uzvun uç büyüklüğündedir. Pamuk yalnız yaranın üzerine vasıl olacak havanın süzülmesine hizmet etmekle kalmayıp yarayı muhitine bir tazyik nafi icra ederler. Husule gelen irin ve cerahati mass ederek pislendiği zaman ref olunmayıp bir kat daha pamuk sarılarak ancak on beş ila yirmi gün sonra tamamıyla tecdid edilir. Bu esnada yarayı ıslatan mayiatın fena rayha [...] etmediği görülür. Bu timar için, atılmış ve hiç kullanılmamış tabaka halinde pamuk istimal etmek ve onu temiz havalı bir odada muhafaza etmek muktezidir. [...] taaffün mevadd bulunmadığı yerde timar kutnu usulü pek güzel ifa-i hizmet edebilir.”

Telif eylediği kitaplardan “ameliyat-i cerrahiye”si azb-ül-beyan-ı Osmaniye Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane muallimininden Doktor Miralay izzetli Hayreddin Beyefendi tarafından tercüme olunmuştur.”

EK 19: HARDY, ALFRED

“Profesör Alfred Hardy¹”

“Paris encümen-i tıbbisi azasından Profesör Alfred Hardy nam zat dahi bu kere alafranga kanun-i saninin yirmi üçüncü günü sabahleyin vefat etmiştir.

Mösyö Alfred Hardy 1811 senesinde tevellüd etmiş ve 1832 senesinde doktor diplomasını ahz ettikten sonra 1836’da seririyat-ı dahiliyeye tayin edilmiş ve 1847’de darülfünun seririyatına reis intihab olunmuştur.

Doktor Alfred Hardy Charité Hastanesinde de bulunmuş ve 1867’de darülfünun-ı tıbbi profesörlüğüne tayin edilmiş ve yine bu sırada encümen-i tıbbi azalığına tayin olunmuştur. Mösyö Alfred Hardy Légion d'honneur nişanını da haiz müstaid, zeki bir tabib idi.”

¹ İhsan Abdi, “Profesör Alfred Hardy,” **Maarif**, Sene: 2, Cilt IV, No:81, 22 Recep 1310/28 Kanun-i sani 1308 (9 Şubat 1893), s.45

EK 20: KOVALEVSKAYA, SOFYA

“Sofya Kovalevskaya¹”

“Bütün Danimarka gazeteleri, Stockholm Darülfünûnu riyaziye muallimesi, “Madam Sofya Kovalevskaya”nın vefatı haber-i küdûret-i eserini ilân etmektedirler. Madam Kovalevskaya noel yortuları esnasında cenubi Fransa’da iken 4 Şubat’ta Stockholm’e avdet ederek 6 Şubat’ta tedrise başlamış ve o günlerde akşamı hastalanarak 10 Şubat’ta zatülcenb illetinden vefat etmiştir. Müşârünileyha 1853 senesinde Moskova şehrinde tevellüd etmiş ve eyyâm-ı sabâvetini, evvel vakit pederi topçu generallerinden Korvin Krukovsky ile gârbî Rusya’nın küçük şehirlerden birinde geçirmiş idi. Muahharen de baba toprağından ayrılmayarak ekseriyetle Rusya’nın nev cihetlerinde iskân etmiştir. İlk ta’lîm-i terbiyeyi pederinden aldığı mervî ise de kendisinde asıl muhabbet-i fenniyyeyi dayısı [...] nam şehîrin uyandırmış olması aaleb-i ihtimâldir. Bîçare pek az zaman zarfında pederini ve onu müteakib validesini kaybederek o zamanlar Rusya gençlik âlemlerinde hükümferma olan teheyyücata kemal-i arzu ve hevesle beraber yine, Saint Petersburg’da tahsil-i fûnun için istihsâl-ı müsaadeye muvaffak olabilmış idi.

Ertesi sene yani 1869 senesinde 16 yaşında olduğu halde Heidelberg Darülfünûnu’na talebe sıfatıyla kayd ve kabul olmuş ve orada riyaziyat-ı âliye tahsiline ibtidâr eylemiştir ki henüz pek genç olduğu halde Moskova’da paleontoloji muallimi Kovalevskaya ile tezevvücü dâhi bu sıralarda vukûa gelmiştir.

1871’den 1874’e kadar yeniden Almanya’ya – bu defa Berlin’e- gelerek orada “Weierstrass” ın nazâreti tahtında riyaziyat tahsil ve yirmi yaşında Göttingen’de docteur en philosophie rütbesini ihraz eylemiştir.

Nihayet 1883’de zevcini kaybetti. Bundan bir sene sonra Haziran ayında kendisine Stockholm Darülfünûnu tahlil-i riyazî muallimliğı teklif olmuş idi. Sınıfa Alman, sair sınıflara da Danimarka lisaniyla tedris etmek şartıyla müşârünileyha bu

¹ M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:24, 19 Ağustos 1307 (31 Ağustos 1891), s.190

vazifesini dahi pek büyük bir muvafakkiyetle ifâ etmiş ve şakirdlerinden pek çok Danimarkalılar bizzat muallim olmuş idi.

Riyazîyata ait başlıca âsarı: (Asgar-ı Nâmütenahileri Hâvi Muâdelata Dair Nazariyat) ve (Üçüncü Dereceden Bazı Tamamilerin Kat’-ı Nâkıs Tamamilerine İrcayı) nam eserlerdir.

Bu iki mémoire “Weierstrass”ın keşfiyatını muhtevi edilir. Bundan başka evvela Danimarka lisanıyla matbu [...] nam-ı risâle-i fenniye ile müteakiben “1883’te izahat-ı fenniye” nam risâlede bir billûrun merkezine ziyanın nakline dair yazmış olduğu diğer bir mémoire da bilhassa şayan-ı zikrdır. Pek büyük bir iştigal ve taharri neticesi olan bu eserinde Madam Kovalevskaya hikmet-i tabiiyenin adesat bahsine ait birçok mûadelat-i tefazuliyenin tamamilerini almak için basit bir takım usuller zikretmiştir. (mabadı var)”

“Sofya Kovalevskaya (Mabad)²”

“Bundan başka bir cism-i sakilin bir nokta-ı sabite etrafında hareket-i devriyesine ait hususi mesâili hâvi “mémoire de savant étranger, Académie des Sciences de Paris 1888” namıyla diğer bir eser telif eylemiş ve bu son mémoire dahi fûnun akademiyasından, fenn-i hikmet-i riyaziyeeye bir hizmet-i fevkalâdede bulunmuş olmak sıfatıyla, za’f[?] kıymetinde bir mükafata nail olmuş idi. Yine o sene içinde Sofya Saint Petersburg Fünûn Akademiyası’na azâ nasb olmuştur.

Hep riyazîye ait bu kadar eserlerinden mâadâ Sofya yakınlarda birtakım asar-ı edebiye neşrine de başlamış idi. “Çocukluk Yadigarları” namıyla geçen sene bir Rus risâle-i mevkutasıyla neşr etmiş olduğu eser Rus edebiyat-ı hazırasının en parlak numunelerinden biridir.

1887’de Norma[?] nam Danimarka mecmua-ı fenniyesinde “Bir Romanın Medhali” ve “Nordisk” mecmuasında “Tanya Kirkovski” nam-ı müstearıyla “[...] Familyası” namıyla diğer bir uzun roman neşrine başlamış ve sonradan noksan kalan bu romanın müsveddesini kâmilten ikmal etmiş idi.

² M. Vehbi, “Sofya Kovalevskaya,” **Mirsad**, Sene:1, No:25, 29 Ağustos 1307 (10 Eylül 1891), s.198

1890 Kanûn-u Evvel’inde sahib-i makaleye yazmış olduğu son mektubunda bu romanın İngilizce’ye tercüme olunmasını pek ziyade rica etmiş ve eser her ne kadar Rusça yazılmış ise de bunun kendi vatanında hiçbir vechile neşr olunmayacağını bildirmiştir.

Vefatı hakikaten zâyiat-i azimeden olan Sofya Kovalevskaya mücessim-i iffet bir nâdire-i rûzgâr idi.

Müşarünileyha Danimarka’nın hal-i hazırına ciddi ve nâfi pek çok hizmette bulunmuş Stockholm’de ve son zamanlarını geçirmiş olduğu sâir Danimarka memalikinde pek çok dostlar kazanmıştır.

Sofya on bir yaşında bir kız bırakmıştır ki Danimarka gazeteleri validesinin vefatından dolayı, muallimleri “Sonya” küçük Sofya hakkında teessüfkarane ve müşfikane pek çok makaleler yazmışlardır.

Madam Sofya, “Çocukluk Yadigârları” nâm eserinde burada zikre şâyân bir vaka nakl etmiştir:

On yaşında pederinin sayfiyesinde bulunurmuş. Bir gün nasılsa sayfiyenin tamirine kalkışılarak Petersburg’dan, duvarlara yapışmak için birçok renkli kağıtlar celb olunur. Aksi olacak ya renkli kağıtlardan çocuğun odasına kifayet etmez... Pederi generalin tahlil-i riyazîye ait litograf basması birçok defter kağıtlarıyla matmazelin odasını kağıtlarlar. Eline bir yazılı kâğıt geçince yırtmak mutâdı olan haşarı Sofya, mürebbiyesi olan bir İngiliz’in tazyikiyle her gün vaktini o duvardaki hiyeroglif gibi karmakarışık yazıları mütalaa ile geçirir. Müşarünileyha eserinde diyor ki:

“On altı yaşıma girip de hesab-ı tefazuli tahsiline başladığım vakit muallim, şu güç dergi güya evvelden vukufum varmış da o takrir ettikçe hatırlıyormuş gibi bu kadar sühuletle anlayışına hakikaten mütehayyir olurdu. Duvarlarda yapışmış olan kağıtların daimî surette mütalaası henüz pek körpe olan zihninde, mahvı gayr-i kabil eserler hasıl etmiş idi.”

EK 21: LAVOISIER, ANTOINE

“Lavoisier¹”

“Tarihin isimlerini hürmetle yâd eylediği meşâhir eslâfın, insaniyetin hakiki hâdimleri olan eshab-ı iktidarın vukuat-ı hayatiyelerine kesb-i ıtlâ etmek onların deha-i fitrîleri hakkında ahlakî olsun fennî olsun bir ders vereceğinden herhalde şayan-ı istifadedir.

Fen âleminde en büyük tevkirlere, en âli ihtiramata layık olan bir zat var ise o da kimyanın – mucidi denilemezse de- ıslah ve terakki edenlerinden biri olan Lavoisier’dir.

Eshab-ı dehanın ekserisinde daha zaman-ı tufûliyyette kendisini göstermeye başlayan zeka-yı harikulade Lavoisier’de eserini pek çabuk ibraz etmeye başladı. Gençliğini şayan-ı hayret bir faaliyetle imrâr etti. Henüz yirmi üç yaşına vasıl olmuş idi ki Paris şehrinin tenviri için en müstahsen bir usul keşfetti. Bunun üzerine Paris Fen Encümen-i Danişi kendisini bir altın madalya ile taltif eyledi.

Eğer rivâyât-ı nakliyyeye atf-ı ehemmiyet caiz ise Lavoisier’in gözlerini mütenevvi kuvvetteki ziyaların sertliğini takdir ve tefrik edecek iktidar ve hassasiyet-i lazımeyle alıştırmak için bir ay mütemadiyen dahili siyah seyyare perdelerle mestur bir odaya kapandığı rivayetine sahih nazarıyla bakabiliriz ki bunun sıhhatine kail olduğumuz takdirde kimyager-i mumaileyhin ne kadar büyük bir azm-i kâviye malik olduğu anlaşılır.

18’inci asr-ı miladi evâsıtında sû-i idare neticesi olarak Fransa hükümeti birçok iğtişâsat-ı dahiliye ve hariciye ile meşgul idi.

Henüz derebeylik zamanı idare-i gayr-i muntazamasının bakıyye-i asarı mevcut olan bu asr-ı miladîde şimdiki muntazam idareler yok idi.

Derebeylik idaresinin nasıl müşevveş bir idare olduğunu kurûn-i vustâ tarihini okuyanlar elbette bilirler. Lavoisier öyle bir âsûdegî arzu ediyordu ki onu yalnız

¹ “Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, Sene:4, No:14, 19 Temmuz 1900, s. 2-3

tedkikat ve taharriyat-ı fenniye iştigal için ve rahat bıraksınlar. Ondan başka hiç, hiçbir şey istemesinler.

Binaenaleyh o zamana göre en ziyade müstakill olabilmek için çiftlik sahipliğine mümasıl bir mevki aldı ki bunun bilahare bir netice-i meşume tevlid eylediğini göreceğiz.

Arzu ettiği mevki-i istihsale muktedir olan Lavoisier fevkalade bir [...] ve faaliyetiyle işe başladı.

O kadar gayret etti teşebbüsünde o derece sebat ve metanet gösterdi ki bu say-i sebatkaranesi büyük namının ilelebet hafıza-i enâmda payidar olmasına sebebiyet verdi.

Mumaileyhin meslek-i saburanesi hakkında katî bir fikir dermeyân etmek icab ederse denilebilir ki Lavoisier say ve gayretle azm-i kâvinin bir timsal-i müşahhasıdır.

Şimdi kendisini bu yolda tanıdığımız kimyager-i meşhurun tedkikat ve taharriyat-ı müşikafanesi neticesinde bize yâdigâr bıraktığı terakkiyatı da bir parça tedkik ve tettebbu edelim:

Asırlardan beri küre-i arzı dâirenmâdâr ihâta eden tabaka-i havaîyyenin; şu, yaşayabilmek için her dakika hatta saniye teneffüse mecbur olduğumuz hava-yı safın mevadd-ı sairesinin teşekkülüne hâdim olduğu halde bizatihi gayr-ı müteşekkil bir unsur, bir cism-i basit olduğuna tamamıyla kanaat edilmiş ve on sekizinci asra kadar meydan-ı intişara vaz olunan bilumum müellefatta dâhi bu cihet aynı vechile gösterilmişti.

Şimdi biz, henüz fen derslerinin elifbasını taallüm ederken havanın bir cism-i basit değil iki gazdan mürekkebe bir madde olduğunu öğreniyoruz ki bunlar (Oxygène) müvellid-ül-humûza ve (Azote) Azot denilen gazattır. (Mabadı var)”

“Lavoisier²” [mabad]

“Bugün aşîkar bir surette malum olan hakayîk-ı fenîyyedendir ki bir kömür parçası ihtirak edince havada mevcud olan müvellid-ül-humûzayı alarak – Acide carbonique- hamız-ı fahim haline ifrâğ eder.

Fakat gerek havanın mürekkeb olması hakikati ve gerek bu son hakikat ancak Lavoisier zamanından beri malum olmuştur.

Havanın terekküb ettiği iki gazı müvellid-ül-humûza ve azot namlarıyla tevsim eden müdekkik-i mumaileyhtir. Gazlardan ikincisine azot tesmiye eylemiştir ki bu kelime Yunan lisanında hayattan men edici manasını ifade eden iki kelimedenden hasıl olmuştur.

Lavoisier’in bu isimlerle tevsim ettiği gazları kendisinden birkaç sene evvel Prystley [Priestley] isminde bir kimyager dahi bulmuş idi.

Lavoisier’in keşfiyatına işbu ismini söylediğimiz İngiliz kimyageri Priestley’in mehaz olduğu yani asıl takdir Priestley’e aid bulunduğu hiçbir vakit inkar edilemez. Fakat İngiliz kimyagerinin keşfinden istintac ettiği malumata zam ve ilave eylediği mütalaat-ı amîka-ı zatiyyesiyle Lavoisier rakibine karşı ibraz-ı rüçhan eylemiş sayılıyor.

Lavoisier’in hatıralarından birinin başında şu satırlara tesadüf olunuyor:

“Mütaliîni evvelce haberdar etmeye mecburum ki bu hatıranın ihtiva ettiği tecaribden bir kısmı doğrudan doğruya bana ait değildir. Hatta ihtimal ki öyleleri de vardır ki onların her birini evvelce Mösyö Priestley haber vermiştir. Fakat tecaribimde diğer meşhur bir kimyagerin tecaribinden istiâne ettiğim için muaheze olunur isem eminim ki bu suretle istihsal ettiğim netayic-i müstahsene hiç de duçar-ı muaheze olamaz.”

Aynı maksat üzerine çalışan bu iki gayret [...] aynı esasta terakkileriyle beraber her ikisinin de duçar-ı nefret olmaları taaccüle zikr edilecek mevaddandır.

² “Lavoisier,” **Çocuklara Rehber**, 26 Temmuz 1900, Sene:4, No:15 s.2-3

Çiftlik sahibi makamını ihraz eden Lavoisier'in bilahare bu memuriyet sebebiyle mazarrat-dîde olduğunu söylemiş idik.

5 Mayıs 1794'te yirmi sekiz kişi iğtişâşât-ı dâhiliyeye kurban olarak darağacına çekiliyordu. Lavoisier de bu biçareler arasında bulunuyordu. Buna sebep derebeylik zamanının bakıyye-i asarı olduğu söylemiş idik. "Derebeylik zamanı" ne demek olduğunu bilenler böyle nahak yere darağacına çekilmenin o zaman umur-u âdiyeden olduğunu pek ala anlarlar.

İşte mesail-i siyasiye ile katiyen irtibatı olmayan hatta bir vaktinden beri çiftçiliği terk bile eden zavallı kimyager büyük pederinin hizmetkarlarından birinin iftirasıyla taht-ı tevkife alındı. Sebeb-i tevkifi Fransız kavmi hakkında bazı su-i niyetleri olduğu zannedilmesi tütüne su ve birtakım mevadd-ı muzırre katarak sıhhat ve menfaat-ı umumiye-i ihlal etmesi zehâb idi.

Tevkif olunacağı haberini aldığı gece bu meşum haberin tesiriyle şaşırmış bir serseri gibi Paris sokaklarında dolaşmaya başlar. Kaçmak bu musibetten kurtulmak için Fransa'dan uzaklaşmak kabil iken hatırına bir türlü firar etmek fikri gelmez. Nihayet Fen Encümen-i Daniş azasından Lucas nam zata tesadüf ederek bu halecanından titremekte olduğu halde Lavoisier'i alır ve Encümen-i Daniş'in mahall-i ictimai olan Louvre Müzesi'nin en ücra bir köşesine saklar.

Lakin Lavoisier pederinin vesair hemşerilerinin dahi tevkif edildiği haberini alır. Onlar öldürülürken kendisini böyle halâs bulmuş görmekten vahşi bir nefret duyar. Derhal mahall-i ihtifâsını terk ederek gider hapishane müdürüne kendisini teslim eyler.

6 Mayıs'ta müttehemler mahkeme huzuruna celp olunurlar. Lavoisier kendi masumiyetini göze aldirmayarak kendisini kurtarmak için çalışmak hatırına bile gelmeyerek daima hemşerilerini müdafaa ile uğraşır. (Mabadı var)"

EK 22: LE FORT, LÉON CLÉMENT

“Léon Le Fort¹”

“Muallim Le Fort, asr-ı hâzır müntesibin-i fenn-i cerrahîsinin medar-ı iftiharî bir alim idi ki müntesib olduğu meslek tababetin cerrahlık kısmında her türlü gavamızı tedkik etmiş idi. Mumaileyh 1832 senesinde Lille şehrinde tevellüd etmiş ve maharet-i tıbbiyesinin sevkiyle tıp akademisine reis-i sani intihab olunmuş ve fenn-i cerrahi mektebinde icra-i talim etmekte bulunmuş idi.”

¹ “Léon Le Fort,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C.VI, No:141, 11 Teşrin-i Sani 1309 (23 Kasım 1893), s.181

EK 23: LECLERC, GEORGES-LOUIS (COMTE DE BUFFON)

EK 23-1: “Buffon¹”

“Buffon namı her tarafta tanınmıştır. Herkes bilir ki Buffon muharrirler miyanında, tedkik-i serair-i tabiat eden eazım içinde bir mevki-i münferid ihraz eylemiştir. Fransa asar-ı edebiyesinin en güzide parçalarını muhtevi olan asarın hangisi tedkik edilecek olsa içlerinde Buffon’un eserlerinden mutlaka bazı parçalara tesadüf olunur. Şimdiye kadar (Buffon’un avân-ı tufuliyyeti) ve (Buffon’un avân-ı şebabeti) namlarıyla bazı asar neşredilmiş ve hala edilmektedir. Müşarünileyhin tarih-i tabiiyyesi de şakirdanın tedrisatına esas ittihaz edilmektedir. Fakat Buffon nasıl adam idi? Ne suretle ihraz-ı muvaffakiyet edebildi? Zümre-i meşahire nasıl dahil oldu? İşte genç karilerimizi sâika-yâb-ı şevk etmek için şimdi de o cihetlerden bahsedeceğiz.

Buffon’un asıl namı Jean Louis Leclerc’dir. Taht-ı tasarrufunda bulunan bir araziden dolayı kendisine Buffon namı verilmiş ve daha sonraları yani kesb-i iştihar etmeye başladığı zaman Kral XV. Louis -bir unvan-ı mahsus olmak üzere- Buffon namıyla yad olunmasına irade etmiş idi.

Buffon miladın 1707 senesi Eylül’ünün yedinci günü Bourgogne mülhakatından olan Montbard’da tevellüd ederek hayatının fasl-ı evvelinden bir kısmını Montbard civarında bulunan ve Buffon denilen vasi arazi ile muhat hanelerinde geçirmiş idi.

Mâdâm-ül-ömrde sahraları sevmesinin, sahralarda bulundukça zevk-yâb olmasının mukaddematı hayatının o devr-i masumanesi idi. Tarih-i tabiiyesinin geyik ve ahu bahsini yazdığı sırada arz ve semanın, sahraların, ovaların, latif ormanların temaşası insan için en büyük lütuflardan olduğunu ve bu temaşanın insana asla îrâs-ı ye’s ve kelal etmeyeceğini defaat ile bahs ve beyan eylemiştir.

Pederi (Benjamin Leclerc) Bourgogne’de müteşekkil meclis azalığına intihab edildiğinden Dijon’da ikamete mecbur oldu. Dijon’a gider gitmez on iki yaşında bulunan Buffon’u cizvitler tarafından idare olunan mektebe kayıt ettirdi. Buffon

¹ Hazım, “Buffon,” **Nâhid**, No:1, 17 Rabiülahir 1304 / 1 Kanun-ı Sani 1302 (13 Ocak 1887), s. 6-8.

kaviyy-ül bünye, çalışkan, şetaretli bir çocuk idi. Buffon, diğer çocuklar gibi koşmayı, oynamayı severdi; fakat oynamak, koşmak gibi tufuliyetin en masumane zamanlarında bile kendisinde fikr-i dakik ve tecessüs var idi. Daha o zamandan asar-ı fenniye mütalaasına meyyal idi. Ulum-u riyaziye kitaplarını cin, peri hikayeleri gibi çocukların okuyup mütelezziz oldukları asara tercih ederdi. Ekseriya refikasıyla top oynarken lubetgahtan gaib olurdu; Arkadaşları kendisini aramaya başlarlardı, تنها bir köşeye çekilip oturarak toprak üzerine eşkal-ı hendesiyye tersimiyle meşgul olduğu görülürdü!

Bir gün her tarafa nezareti olan bir kilisenin çan kulesi üzerine çıkmış idi; kuleye çıkar çıkmaz zihnini ulum-i riyaziyeye müteallik bir mesele işgal etmeye başladı, başka hiçbir şey düşünmüyordu. Nerede olduğunu unuttu, arkadaşları da kendisini çan kulesi üzerinde bırakıp unutmuşlar idi. Bir aralık çanın uzun ipine sarılarak inmeye mecbur oldu, aşağı sıyrılır iken ip ellerini fena halde incitti, fakat kendisi henüz zihnini işgal eden meseleyi halle muvaffak olamadığından ne bu hale vakıf olmuş ve ne de elinin acısını hissedebilmiş idi.

Bulunduğu mektebin her sınıfında tahsili muktezi olan ulum ve fünunu ikmal etmiş ve binaenaleyh kendisi için bir meslek tayin edecek zaman hulul etmiş idi. Pederi, Buffon'un ilm-i hukuk tahsil etmesini ve kendisi gibi idare-i mülkiyede bulunması arzu etti. Fakat kavanin mütalaatı, köhne ibarat ile uğraşmak, bir takım evrak karıştırıp durmak, müzakerat ve muahezat ile vakit geçirmek meseleleri bir türlü pederinin arzu ettiği meslek hakkında temayülât-ı kalbiyesini celp etmedi. Hayatını, zihinini suret-i daimada mesail-i mehbuseye hasr etmek asla ulüvv-i efkarına tevafuk etmemiş idi. Pederinin varis-i münferidi olduğu ve müstakbelen kendisine epeyce bir servet intikal edeceği cihetle bir müddet ahrarane yaşamak ve zuhurata intizar etmek istedi... Neye intizar ediyordu? Burası kendisince de meçhul idi; fakat bu türlü tecahül bu türlü intizar erbab-ı şebabet için bir şeref bir saadet değil midir?

Bir aralık Dijon'u terk etmek ve yeni yeni birçok şeyler görmek için fırsat yab oldu. Mücerred zevk-i tab'ına hizmet maksadıyla ihtiyar-ı seyahat eden Kingston düklerinden bir genç İngiliz ile maarife hasıl etmiş idi. Metanet-i efkar ashabından olan bu rehber-i [...]’a refakat ederek yola çıktı. Bu sayede Fransa ve İtalya

memalikinden pek çok yerleri ziyaret etti. Şüphesiz nazar-ı temaşa ve dikkatine isabet eden şehirlerden ebniye-i cesimeden, bedayi-i nefiseyi cami olan müzelerden de müstefid olmuştur; fakat nazar-ı dikkatini en ziyade köyler gibi, dağlar gibi latif vadiler gibi, nehirler gibi, denizler gibi, tabiatın – asar-ı beşerden daha nazar veya daha ziyade payidar olan- asar-ı aliyesi celb eylemiş idi.

Fransa kıtasına geldikleri zaman Buffon Paris'te ikameti ihtiyar etti. Tiyatrolara, cemiyet olan mahallere bezm-i[?] ekabire devama başlayarak meşahirden pek çok alimlere, pek çok muharirlere tesadüf etti. Zaten maksadı da meşahir ile maarife hasıl etmekten ibaret idi. Birer vesile ile umumuyla mülakat etti hangi alim ile hangi muharrir ile mülakat etmiş ise hepsini de ulum ve fününun her şubesi hakkındaki malumat-ı kamilesine, efkar-ı teceddüd perveranesine amal-i terakki perestanesine hayran eylemiş idi. Bu suretle celbine muvaffak olduğu teveccühâtın bir nişane-i fahiresi olmak üzere miladın 1733 tarihinde Fransa Encümen-i Ulum ve Fünunu azalığını ihraz etti- ki o tarihte yirmi altı yaşında idi.

Böyle şayeste-i ihtiram bir mevki'yi ihraza muvaffak olduktan sonra bir kat daha o mevkiye arz-ı liyakat etmek isteyerek İngilizceden iki mühim eser tercüme etti, bu iki parça asardan birisi meşahir-i riyaziyundan Newton'un eseri idi; Müşarinileyhe bu eserin tercümesini ikmal ederek ve mehd-i zuhuru olan Buffon ormanlarında bulunduğu müddetçe ağaçların neşv ü nümasına, hububata, orman yetiştirmeye dair icra eylediği tecarib hakkındaki malumat ve mütalaatını ilave ile tezyin ve tavzih ederek neşre muvaffak oldu. Bundan başka Arşimed tarafından iki bin sene evvel yalnız ziya-yı şemsin aks-ı tesiratıyla ve ayna vasıtasıyla iki yüz hatve baid bir mesafede harik vukuuna dair icra edilen tecaribi tekrar mevki-i tecrübeye vaz' ile muvafakkiyet hasıl etmiş idi.

Nihayet miladın 1739 tarihinde ki otuz iki yaşında idi- o zaman kral bahçesi denilen nebatat bahçesinin nezareti uhdesine ihale olundu. Bu memuriyeti Buffon sermaye-i hayat makamında telakki etmiş idi. Fıtraten haiz olduğu istidadın parlak parlak eserlerini ibraz etmeye başladı. Tab'an meyyal olduğu fennin her kısmına her şubesine intisap etmiş idi.

Buffon fitraten tabiiyyundan olmak istidadını haiz idi, fakat tabiiyyun kelimesinin burada tedkik ve tavzihine ihtiyaç vardır. Kadim Yunanilerin mabihi'l iftiharı olan Aristot ile Latinlerin Pline'i ne derece haiz-i iktidar ise Buffon da asrında o derece temyiz etmiş ve bir tabiiyyun için lazım olan evsaf ile çok ittisaf eylemiş idi. Yalnız bir meseleden bahsetmedi. Fünunun pek çok şubasında haiz-i nisab-ı kemal idi. Hayvanattan, nebatattan, madenden bahsetti; küre-i arz hakkında beyan-ı malumat ettiği sırada esasından, tahavvulat-ı daimesinden hal-i hazırından bahsettikten başka havaya, rüzgara, yağmura, her iklimin ihtilafat-ı tabiiyyesine, dağlarına, volkanlarına, denizlerine, nehirlerine, tepelerine, kayalarına, madenine, ve her iklimde sakin olan ahalinin ve hayvanatın ensabına varıncaya kadar tedkikatını tamik eylemiştir.

Eserinin en ziyade şayan-ı takdir ve teşekkür olan ciheti de vuzuh-u maanisi, selaset-i müeddasıdır. Buffon, eserinden hasıl olacak istifadeyi yalnız havassa hasr etmeyerek herkesin anlayabileceği bir tarz ve şivede yazmış ve bu suretle tabiatın azamet ve letafetinden herkesi haberdar (bakiyyesi gelecek nüshaya)”

“Teracim-i Ahval: Buffon (Mabad)²”

“ederek erbab-ı mütalaayı umumen o azamet ve letâfete meftun eylemiştir.

Buffon, bu derece vâsi ve mühim vezâifi ifa edebilmek için her türlü eğlencelerden kat’-ı alaka ederek yapacağı şeylere hasr-ı vücud etmek iktiza edeceğini anladı. Ve bu tasavvur ve takdiri bilfiil icraya kıyâm etti; ferdâsı günü erkenden kalkıp da işiyle gücüyle uğraşmasına mani olan cemiyetlere devam etmekten sarf-ı nazarla erken kalkabilmek için bir usûl vaz ve ittihâz etti. Bu emelinde muvaffak oldu. Müşarünileyh bu babda şu tedbire müracaat etmiş idi:

“Joseph namında bir hizmetiçisi var idi- ki altmış beş sene kemal-i sadâkatle hizmetinde bulunmuş idi. Buffon bir gün yine erkenden kalkıp da işiyle meşgul olamadığı için canı sıkıldı. Bu sadık uşağını çağırdı. Saat birden evvel kendisini uykudan uyandırabildiği halde her defada üçer frank vereceğini merkuma vaad etti. Ferdâsı gün uşak tayin edilen saatte efendisinin odasında isbât-ı vücud etmek

² Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” **Nâhid**, No:2, 2 Cemaziyülevvel 1304/ 15 Kanun-ı Sani 1302 (27 Ocak 1887), s.15-16.

hususunda kusur etmedi; fakat mükafata bedel efendisinin tâzir ve takdirine hedef oldu.

Ferdâsı gün yine uşak erkenden efendisinin odasında bulundu; yine evvelki muamelenin tekrarından başka bir semere hasıl olmadı. Fakat o gün uşak kahvaltısını ihzâr edip götürdüğü sırada Buffon dedi ki:

“Zavallı Josephciğim! Bir şey kazanmadın; çünkü ben yine vaktimi zâyî’ ettim. Ne suretle hareket etmek lazım geleceğini bilemedin. Bugünden sonra sana vaad ettiğim müfakattan başka bir şey düşünme, öyle bir zamanda benim hiçbir tavrım teessüratını mûcib olmasın.”

Ferdâsı sabah uşak yine tayin edilen saatte efendisinin odasına girerek uyandırmak için uğraşmaya başladı. Buffon yine evvelki gibi aldırmamak istedi, ibtidâ-i müsaade istedi, sonra yorganına sarıldı, Joseph’e odadan çıkıp gitmesini emir etti, hizmetinden afv edeceğini söyledi. Fakat bu hallerin, bu muamelelerin hiçbirisi semere bahş etmedi; Joseph bu defa havf ve teessürden vâreste bulunuyordu. Merhum vüs’ü yettiği mertebe uğraşarak Buffon’un üstündeki yorganı aldı. Ve soğuk su ile memlû’ olan leğeni başına, göğsüne dökerek kemal-i şıtab ile odadan çıktı gitti. Aradan birkaç dakika geçer geçmez efendisinin çingırağı kendisini çağırdığı esnada sadık Joseph havfından lerzenak olduğu halde emre imtisâl etmiş idi. Fakat efendisinin huzuruna dâhil olduğu zaman intizar ettiği muameleyi görmedi; Buffon kemal-i halim ve sükûn ile merkuma dedi ki:

“Bana çamaşır ver. Fakat bundan sonra birbirimizi bir daha incitmemeye gayret edelim; Bu mukabele benim muamelatım için kafidir. Al sana üç frank; işte bu sabah bu franklara arz-ı istihkak ettin.”

O sabahı takip eden günlerde, haftalarda Joseph’in efendisinin odasına gelip de evvelki muamelatını tekrar etmesine hâcet kalmadı; cüzi bir hareket Buffon’u uyandırmak için kâfi idi. Gitgide erkenden kalkıp işiyle meşgul olmak âdet hükmüne girdi.

Pek çok zaman sonra Joseph'in bir leğen soğuk su döktüğünü muhibbanına ve atalete mâil olan gençlere hikaye eder ve mütelezziz olurdu; ve bu hikayenin hâtimesine şu sözleri de ilave eylerdi:

“İtiraf ederim ki yazdığım tarih-i tabiiyyenin üç dört cildi gayretli Joseph'imın sayesinde vücuda gelmiştir.”

Bir aralık Buffon daha âkılane bir harekette bulundu. Birtakım işler zevk-i tab'ına hâdim olan iştigalatını sektedar ettiğinden Paris'i terk ile Montbard'da maskat-ı re'si olan haneye çekilmeye kadar verdi.

Büyük pederinin derûnunda vefat eylediği, pederinin daima ayrılmadığı ve avân-ı tufuletinin hatırat-ı latifesiyle mâli olan harâb haneyi asla unutmamış idi. Buffon müddet-i medîdeden beri bu hânenin müstemilatını tevsî ve tezyin etmek arzusunda bulunurdu. Arzusunu fiile isâl edecek zamanda hulûl ettiğinden evvelce bir bahçe tanzimine kalkıştı. Bahçe haline vaz' edeceği mahal Bourgogne düklerinin eski kasırlarının arsası olduğundan her tarafı intizamdan âri idi. Toprağı taşla karışmış ve pek çok yerleri harabe haline gelmiş olduğundan arzın kuvve-i inbâtiyyesi mahv olmuş idi. Mahsûl dağdan bağ haline tahvil edebilmek pek çok gayrete, himmete mütevakkıf idi.

Buffon sedleri doldurarak çimenler ferş ettirdi, her nev çiçeklerle tepelerin etrafını tezyin etti. [...] fidanları gars ettirdi, ağaçlarla muhât yollar yaptırdı; bahçenin nihayetinde mürtefi ve harap bir mevki kalmış idi, orasını da kendisine ameliyâthane ittihâz etti. İntihâb ettiği mezkûr-u mevkiye çekildiği zaman her türlü şemâtetten âzâde olur ve sükûn ve âsâyiş-i kemale ile çalışırdı; ameliyathanesinin altında latif vadilerle, ortasından yayılan kavî bir ırmak ceryan eder bir çimenzâr bulunur idi ve karşısına isabet eden tepe üzerindeki meyvedar bahçeler bağlarla, bir ormanda mezkûr ameliyathanenin nezaretini ikmal ediyordu.

Buffon, uzlet-gâh sükûn-u âbadda imrâr-ı evkat için şu suretle bir hatt-ı hareket tayin eylemiş idi:

Sabahleyin saat on ikide evden çıkarak bahçeye gelir ve tepelerin üzerinden geçip – kimsenin nezdine gelip kendisini taciz etmemesi için- parmaklığı muhkem bir

surette kapardı, doğru ameliyathanesine girerek işiyle meşgul olmaya başlardı. Kâh bizzat yazar ve kâh katibe söyler yazdırırdı. Üç saat sonra hizmetçisi bir parça ekmekten ve bir sürahi sudan ibaret olan taâmını getirirdi. İştigalatına, mütalaatına sekte irâs etmemek için taâmının her gün böyle muhtasar olmasına riâyet eylerdi. Saatlerce lâyenkati çalışmaktan farig olmazdı. Öğlenden sonra biraz mürtefi tepelerde yalnız gezinir ve fakat gezindiği müddetçe de zihnini meşgul olduğu noktadan ayıramazdı. Müteakiben yazıhanesinin başına gelerek iki üç saat daha çalışırdı. Gece saat üçte dörtte habgahına çekilir yatardı.

Buffon her sene Montbard'da bulunduğu sekiz ay zarfında her gün sûret-i muntazamada on ve ekseriya on iki saat çalışırdı. Senenin dört ayında Paris'te kral bahçesi denilen hadîka-i [...] imrâr eyler ve bu bahçenin umran ve letafetine yakından ne kadar hizmet ederse uzaktan da o derece gayret eylerdi.

Buffon meşgul görünmediği zamanlarda da zihnen meşgul bulunurdu. Elbisesini giyerken, saçlarını tanzim ederken ansızın koşarak yazıhanesine takarrüb eder ve acele bir kağıt üzerine birkaç satır yazı yazarak kağıt parçasını yazıhanesinin bir gözüne kor kilitlerdi hinn-i seyahatinde arabanın içinde de hatıratını, mütalaatını kayd eder misafirhanede yatmazdan evvel tavnî ve tebyiz eylerdi. Ekseriya taâmdan sonra salonda bulunduğu ve misafirleriyle konuştuğu esnada hatırına layih olan meseleyi kayd etmek için acele salondan çıkar giderdi. Hâsılı Buffon için yaşamak çalışmak demek idi.

Sûret-i daimada on sene çalıştıktan sonra tarih-i tabiiyyenin üç cildini mevki-i intişâra vaz' etti; muahharen güzere eden on sekiz sene zarfında da diğer on iki cildi neşr olundu. Tarih-i tabiiyyenin mezkur-u on beş cildi Arz hakkında malûmat-ı fenniyeyi, hayvanatın hasâis-i tabiiyyesine dair tarifâtı; tarih-i beşerle çâr-pâ hayvanat hakkındaki tedkikat-ı mühimmeyeyi hâvî idi. Buffon tarihin bu kısmını yazarken vatandaşlarından ve muhibbanından olan teşrih ulemasından Daubenton'un muavenetine mazhar olmuş idi.

Mezkûr on beş cildi müteakib tarih-i tabiiyyenin kuşlara ait olan kısmını on altı sene zarfında ikmal ve neşre muvaffak oldu- ki bu kısım dokuz cild teşkil eylemiştir. Maâdine dair olan beş cild ile zeyl ve [...]. (Bakiyesi öbür nüshaya)"

“Teracim-i Ahval: Buffon³”

“teşkil eden yedi cild dahi muahharen tarih-i tabiiyyenin ecza-yı evvelisine iltihak etmiştir. Buffon tarih-i tabiiyyesinin aksam-ı muhtelifesini ikmal ettiği esnada yetmiş yaşında idi. Senelerce işgalat-ı zihniyeden vareste olmadığı halde [...] yazmak, çalışmak hususundaki meyl-i ateşine zerre kadar nakise terettüb etmemiş idi.

Buffon’un vücuda getirdiği 36 cild asar mecelle-i tabiat hakkında pek çok dakayık ve malumatı muhtevidir. Bir gün kendisine böyle mühim bir eseri vücuda getirmeye ne suretle muvaffak olduğunu sual eden zata Buffon şu cevabı vermiştir:

“Elli sene yazıhanemin yanından ayrılmadım”

Deha ve kıyasetini takdir ve tebrik edenlere de şu cevabıyla mukabele eylerdi:

“Deha denilen şey sabır ve metanetten ibarettir.”

Buffon’un asarı pek büyük bir rağbete mazhar olmuş ve her sınıf erbab-ı mütalaa taraflarından kemal-i şevk ve mahzuziyetle nazar-ı mütalaaya alınmıştır.

Pek çok meşahir-i müdekkikin taraflarından Buffon’un bazı fikirlerine itiraz edilmiş ise de asarını ihtiva eden birçok hakayık içinde ancak birkaç hata meydana çıkabilmiş ve herkesi kendisinin sitayiş- hânı olmuştur.

Buffon’un asarında görülen letafet ve selaset asar-ı fenniyyenin hiçbirisinde görülemez; müşarünileyhe gelen bedayi-i aferinini hangi vadiye sevk etmiş, hangi bahsinde idare-i efkar ve mütalaat eylemiş ise karini lezzetyab edecek derecelerde mesair-i fazilet ibraz eylemiştir.

Buffon sît-i iştiharı yalnız Fransa’ya değil, Avrupa’nın her cihetine münteşir olmuş idi. Bütün hükümdarlar tarafından tebrikata; ve bhusus İsveç ve Danimarka krallarının, İngiltere kraliçesinin, Rusya imparatoriçesinin takdirat-ı mahsusalarına mazhar olmuştur. Ecnebi prenslerden hangisi Fransa’yı ziyaret eder ise mutlaka Paris’te olsun Montbard’da bulunsun giderler, Buffon’u görüp mülakat ederlerdi. Fransa akademisi -taleb ve niyaz etmeksizin- Buffon’u aza-yı daimi silkine idhal etti,

³ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” *Nâhid*, No:3, Cemaziyülevvel 1304/ 1 Şubat 1302 (13 Şubat 1887), s.23-24.

müşarünileyhe bu fırsattan igtinam ile lisan hakkında pek çok nutuklar irad etti- ki mezkur-i nutuklar fenn-i celil-i kitabet için usul ve rehber ittihaz edilmiştir.

XVI. Louis Buffon'un mustatil-ül-şekl bir kaide üzerine heykelini rezk ettirerek hakkındaki teveccühata bu suretle de bir delil-i ebedi izhar eylemiş idi. Nebatat bahçesine rezk edilen mezkur heykel için krala mahsus olan daireye yakın bir mevki intihab edilmiş idi. Buffon mezkur bahçeyi üç daireye taksim ettiği ve umum için bir mütalaahane tanzim eylediği gibi tarih-i tabiiye ait numuneler için de bir daire tesis ederek her yerden vürud eden birçok numunelerle mezkur daireyi tezyin edilmiş idi. Buffon bu esasa ait niyyat ve âmâlini fiile getirmek için hükümetin ianatına intizar etmedi, iktiza eden parayı kîse-i cemiyetinden sarf eylerdi, bu suretle tedricen vücuda gelen tezyinat ve intizamat uğrunda servetinden iki yüz bin frank kadar bir para bezl ve işar eylemiş idi.

Buffon'un ahlak ve etvarı hakkında bir hüküm vermek kabil olamazdı. Bazıları arkasında dantelalı entari (anteri) olmadıkça yazı yazmadığından bahisle ihtişama mail olduğunu ifade ederlerdi- ki bu bir hatadır. Buffon evinde bulundukça sade bir elbise iktisa ederdi; gecelik entarisi herkesin irade-i vücud için giydiği entarilere müşabih idi. Hatta müddet-i medide başında taşıdığı eski bir şapkayı muhibbanı ısrar ile niyazlarla çıkartabilmişlerdi. Buffon'un bu halde bu tavırda bulunması da bir kusur addolunmazdı; bilasipare içinde de bulunsa nasiye-i irfanı, kadd[?] bilindi, simasının beşâsatı büyüklüğüne delalet eder ve o hale bir muharrirden ziyade bir mareşal olduğuna zâhib olanlar pek çok bulunurdu.

Ameliyathanesi asar-ı ihtişamdan âri idi. Zeminine mermer ferş edilmiş ve duvarları yeşil renk ile tersim edilmiş olan ameliyathanesinde görülen eşya soluk eski bir döşemeden, üzeri muşamba ile örtülmüş bir masadan, bir koltuktan, muşamba ve hasır kaplı birkaç sandalyeden ibaret idi. Yalnız eşya-yı mezkurenin gayet muntazam bir halde bulundukları görüldü; yerinden ayrılmış, şurada burada bir parça kitap veyahut bir kağıt parçası bulunduğu görülmezdi. Dairesinin tertip ve intizamatını daima bir halde görenler Buffon'un nefaset-perestliğine kani olmaktan kendilerini men edemezlerdi.

Buffon hırs-ı ikbalden, sevda-yı iştihardan azade idi. Haline, şanına derece-i iktidar ve ihtiyacına vakıf idi. Asla hükümete müracaat etmezdi; ne bir şey rica eder ve ne de bir lütuf ve mükafat kabul eylerdi. Memur olduğu nebatat bahçesinde daha mühim daha büyük bir hizmette bulunmayı asla arzu eylemezdi. Kral XV. Louis taht-ı hükm ve tasarrufunda bulunan ormanların nezaretini uhdesine tefviz etmek isteyerek bir gün bu tasavvurunu Buffon’a bildirdi; Buffon düşünmek için bir müddet müsaade talep etti; müddet-i medide düşünmeye lüzum görmedi; hemen ertesi günü bu hizmeti kabul edemeyeceğini arz etti. Bu hizmet arzu edilecek bir hizmet idi. Fakat her şeyden mukaddes ve muazzez olan iştigâlatını sekte dar edeceği cihetle Buffon cevab-ı red ile mukabele etmeyi tercih eylemiş idi.

Buffon, insanın mesudiyyeti için en birinci şart arzuları tadil etmekten ibaret olduğuna kani ve mutekid idi; bir gün akrabalarından bir zat ile konuşurken şu sözleri söylemiştir:

“İnsan mesudane yaşamak istediği zaman madununda bulunanların hallerine atf-ı enzar-ı dikkat etmelidir – ki halinden memnun olabilsin. Bir sahib-i namus başkalarının kolay kolay nail oldukları saadete say ve gayreti sayesinde nail olmaya çalışır; şuna buna raz-ı derununu faş etmez; hased gibi bir zehir-i can-hıraş ile kalbini müteezzi etmek istemez. Ne halimizden ve ne de başkalarının halinden memnun olamamaklığımız hep hasetten, çekememezlikten ileri gelir.”

İşte Buffon daima bu itikadda bu meşrebte bulunduğu için tarih-i tabiisinin beni-i beşeri musavver olan kısmına şu sözleri ilave etmiştir:

“İnsan daima halinden memnun olur, ne halde ise daima o halde bulunmak ister nasıl yaşamış ise yine o suretle yaşamayı arzu eder. Daima fikrini terbiye ve tenvire hizmet eyler, bir [...] yeni yeni şeyler tahsil eder; her lahza ızdırab ve kederden azade ve memnun bir halde bulunur”.

Bu esasa ait tecarib-i zâtiyyesini ikmal ettikten sonra da şu satırları yazmıştır:

“Mesut olmak bizim yed-i ihtiyarımızdadır; bu şeref umumuza bahş ve ihsan buyrulduğu halde niçin ahval-i tabiiyyemizden istifade etmiyoruz? Neden eşvak-ı

ruhaniyemize hizmet eyleyip de malik olamayacağımız şeyleri arzu edip duruyoruz?
(Bakiyyesi öbür nüshada)”

“Teracim-i Ahval: Buffon (Mabad)⁴”

“Lütufkârlık demekle tefsir ve tercüme edilebilir. Evet, Buffon me’sere ve kemal-i faziletinden sarf-ı nazar, fitraten lütufkâr idi. Montbard’a bir familya yok idi – ki Buffon’un lütfuna mazhar olmamış bulunsun. Komşularından kimsenin fakr u zaruret halde bulunmalarını istemezdi. Erbâb-ı ihtiyacın gelip kapısını çalmalarına intizâr etmez, bizzat herkesin halini sorup anlamak isterdi.

Buffon’a isnad edilen rivâyât-ı cümlesindendir – ki bir müddet kaht ü galâ hüküm-fermâ olmaya başlamış idi, o esnada erbâb-ı ihtiyaca dûn bir fiyat ile satmak üzere Buffon pek çok zahire mübâyaa etmiş idi. Bir aralık kaht ü galâ hükm şiddetini artırdığı cihetle tarlalarda çalışan bîçârelerden bir iş bulamayanları da daima Buffon’un geniş bahçesinde kendilerine birer iş bulurlardı. Bir gün rençberlerin beyhûde vakit geçirdiklerini Buffon’a haber verdiklerinde müşarünileyh şu cevabı vermiş idi:

“Bîçâreleri kendi hâllerine terk ediniz; ne yaparlarsa yapsınlar! Benim bahçelerim fukara haklarındaki muâvenâtıma bir vâsıtaadır; bu yolda vereceğim paralar bir sadakadır ki ne onları ve ne de o sadakayı veren adamı karin-i hacâlet eder.”

Buffon bu suretle daima fukara ve zuafâ’yı taltif eder ve müdür-i umuruna bahçenin tanzim ve imarı için yalnız sağlam ve mahir ameleleri intihâb etmeyip de zaîf ve akvat-ı yevmiyesini tedarikten âciz ve ihtiyar olanları intihab eylemesini emr eyler idi. Bahçelerini Montbard’da ve havalisinde bulunan bîçare-gân için maişet-gâh ittihâz eylemiş idi.

Buffon’un her fiili her tavrı numune ittihâzına şâyândır. Müşarünileyh nerede bulunsa hasâil-i memduhası sayesinde yanında bulunanların mahbub-ül kulûbu olurdu. Kırk beş yaşında tehhül ederek bir oğlu tevellüd etti. Oğlunu pek severdi, çünkü her tavrından her hareketinden me’sere-i zeka ve irfânını, metânet-i efkâra mâlik

⁴ Hazım, “Teracim-i Ahval: Buffon,” *Nâhid*, No:4, 4 Cemazeyilahir 1304 /15 Şubat 1302 (27 Şubat 1887), s. 4.

olduğunu, isticlâb-i faide sâ'î bulunduğunu, menhec-i istikâmet ve insaniyetinden ayrılmadığını görürdü.

Herkese sadıkane-i muhabbet ibrâz eylediği cihetle müddet-i hayatında pek çok sadık dostlara mâlik olmuş idi. Muhibbanından pek çoğu fuzalâdan ve erbâb-ı haysiyetten oldukları gibi bunların içinde kendisince meçhul zevât da mevcut idi. Ezcümle (Kont [...]) bir gün Buffon'un asarının henüz neşr edilmiş bir cildini müştakane-i mütalaaya dalmış idi. Uşaklarından birinin mütelaşiyane etrafında dolaşarak bir şeyi söylemek istediğini teferrüs ederek merkuma ne istediğini sual etmiş ve hizmetçi ile Kont beyninde şu muhâvere cereyan eylemiş idi:

Hizmetçi- Efendimizin bu eserin mütalaasından memnun olup olmadığını ve Mösyö Buffon'un bu eseri rağbet-i umûmîyeyi celb edip edemeyeceğini anlamak istiyorum ?

Kont kemal-i şevk ve şetâretle haykırarak:

Ah! Ne kadar müfid eser; Mösyö Buffon'un Montbard ahalisine arz ettiği hizmet pek alîdir; Eseri ne kadar imtidad ederse memnuniyetimiz de o nisbette tezâyüd edecektir.

Buffon kemal-i şan ve şeref ve fart-ı ictihâd ve gayretle seksen bir sene muammer olup o sene gelinceye kadar hiçbir hastalığa dûçâr olmamış idi. Hayatının son senelerinde vücudu mühlik bir ızdıraba esir oldu. Nihayet bu ızdırabın tesiriyle mîlâdın 1788 senesi Nisan'ının on altıncı günü Paris'te hatm-i mecelle-i hayat etti. Evâhir-i eyyâm-ı hayatında kuvva-yı zihniyesine asla hâlel ârız olmamış idi. Hatta vefatından beş on dakika evvel mahdumunu nezdine celb ederek şu sözleri söylemiş idi:

“Tarik-i fazîlet ve insaniyetten udûl etmeyiniz; mesud olmak için yegane vasıta ve tedbîr işte budur.”

Mâhasal mâdâm-el-ömr terbiye-i efkâra, tevsî'-i dâire-i malûmata, âlem-i insaniyetin terrakîyatına hasr-ı vücud ve himmet eden ve hususiyet-i ahvali ahlak için numune-i imtisâl add edilmeye şâyân olan garbîyyûn-ı hüner-verânın müttehizlerinden birisi de Buffon'dur. (Son)”

EK 23-2: “Buffon-1: Tercüme-i Hali ve Eserleri⁵”

“Georges Louis Leclerc Comte de Buffon 1707 tarihinde Montbard şehrinde tevellüd etmiştir. Küçük yaşından beri mektepte nazariyat-ı riyażiyede büyük bir istidad ve hahiş gösteriyordu. İtalya’ya seyahatinde tahavvulat-ı tabiiyyeye müteallik birçok müşahedatta bulunarak bilahare küre-i arzın teşekkülat ve tebeddülâtı hakkında yazdığı asarına bu müşahedatı zemin ittihaz etmiştir. İngiltere seyahatinden avdetinde Newton’un (Ecza-yı Layetecezza Hakkında Müzakerat) nam eseriyle Hales’in (Fenni Muvazane-i Nebatat)’nı tercüme ederek neşrettirmiştir. 1735’de Encümen-i Fünun azalığına tayin olunduğu gibi, biraz vakit sonra da hadika-i hükümdarî müdürîyetine nasb olunarak, o büyük tarih-i tabiinin telifini, muhibbi Daubenton ile beraber 1788’de vuku’ bulan mematına kadar takip etmiştir. Buffon’un, on sekizinci asır münekkıdlarından addedilmek maksadıyla telif ettiği, “üsluba dair nutuklar”ı Fransa Encümen-i Daniş tarafından tedkik olunup kendisini azalığa layık gördürmüştür. Hakikat [...] Buffon’un üslup hakkında söylediği: “üslup timsal-i beşerdir” sözü bir hikmet telakki olunabilir. Şimdi bu adamın heykeli, Paris müzesinin kapısı yanında merkuzdur:

Asarı: Otuz dokuz senede ikmal ettiği Tarih-i Tabiiyye, 1735’de neşr olunan “Üsluba Dair Nutukları” ile Newton ve Hales’den tercüme ettiği asardır.

Bilcümle asarı, sekiz sayfiyeden mürekkep formalarla kırk dört cild teşkil eder.

-2-

“Haslet ve ahlakı ve asarının kıymet-i edebiyesi”

Buffon ile Diderot bir tezağ-ı tam teşkil ederler. Bu müellifin mektupları mütalaa olunduğu vakit, tahririni tasavvur ettiği eser-i cesimin hüsn-i suretle itmamına müsaıd olmuş olan mülayemeti, münakaşat-ı kalemiyedeki hal-i lakaydanesi, ıtrad-ı faalanesi, fikr-i intizamkaranesi bais-i hayret olur. Yüzünde, etvarında, üslubunda [...] nümayan olduğu gibi haslet ve meşrebinde de meşhuddur. Mesleği, unmuzec add olunmağa sezavar bir surette asar u fenne hasr ve vakf olunmuş bir hayat-ı alımaneyi

⁵ “M. Sürur, “Buffon-1: Tercüme-i Hali ve Eserleri,” **Mecmua-i Edebiyye**, C: I, No:54, 3 Recep 1319/ 1 Teşrin-i Sani 1317 (14 Kasım 1901), s.54-55

gösterir. Asıl mesleğini 1739'da hadika-i hükümdarî müdüriyetine nasb olunduktan sonra tayin ve takibe muvaffak olmuştur. Bu memuriyette tarih-i tabiiye meyl ederek mevadd ve malumat-ı lazıme-i ihzar eder. İlk iki cildi 1749'de mevki-i intişara vaz oldu. Diğer ciltlerin telifi evvelkilerin intişarından sonra otuz dokuz sene imtidat etmiş olan hayatının meşgale-i yeganesi olmuşlardır. Vesaiti müsait olur olmaz Paris'i terk ile Montbard'a gider. Orada saat beşte kalkar, hücrelerine kapanır, dokuza kadar telif ile vaktini geçirirdi. Dokuzda biraz kahvaltı eder, tıraş olur, tuvalet yapar, dokuz buçuktan ikiye kadar tekrar çalışır. Nihayet, saat ikide yemek yerdi. İşte her gün, böyle idi. Zemin-i asarının tedkiki mesleğimizin haricinde bulunmakla beraber, yine herhalde kıymet ve mahiyetlerini tayin etmemiz lazım gelir.”

“Buffon: Tercüme-i Hali ve Eserleri”⁶

“Ekseriyet üzere ciddi bir usul ile tedkik ve tecrübe ederek, ecnas-ı hayvanatı manzuru olan mahlut veya infirad tabiatlarıyla tasvir etmiştir. Hayvanat-ı vahşiye ve ehliyenin tahrir-i ahvalinde takip ettiği usul ise, ibtida büyüklerini, sonra küçüklerini takip etmekten ibaret bulunurdu. Müellif ilm-i hayvanatta tertip ve tasnif meselesine ehemmiyet vermez. Bilcümle ulum ve fünün-u tecrübiyyenin gaye ve maksadı tarifat olduğundan, Buffon bu husustaki adem-i tekidi musib değil ise de, zamanında ulum ve fününün hal-i mebadide bulunması saikasıyla, hayvanat hakkında gayr-ı mütehakkık bazı usullerin ittihaz ve kabulü gibi müddet-i medideden beri terakki hakikatini tavik eden mevaniden ihtiraz etmek icab ederdi.

Tarih-i tabiiyyenin tavsifat kısmı Buffon'u sıkardı. Bu kısmı tabiat hakkındaki nutuklarıyla fasl ederdi. Bu adam her şeyden evvel bir hakîm idi.

Buffon, teşekkülat-ı arziye hakkındaki faraziyatta, mevadd-ı uzviyenin tebeddülât-ı mütevaliyesi gibi heyet-i umumiyeleleriyle tedkik olunan mesailde sühulet hisseder. Bu müellif herkesten evvel birçok mevaddı tefsir ve izah ederek faraziyatlarla itmam etmiş, tarihi-i tabiide ilk defa olarak tesavir-i tamme, ve fenniye irae etmiştir. Meşhur eserinde teşekkülat-ı arziyeyi, tenemmüv-i hayatiyeyi, ezmine-i ibtidaiyeyi, beşerin terakkiyatını izah eder. İzahatında birçok sehvler, nakısalı ifadeler

⁶ M. Sürur, “Buffon: Tercüme-i Hali ve Eserleri,” **Mecmua-i Edebiyye**, Sene: 2, No:55, 9 Recep 1319 / 8 Teşrin-i Sani 1317 (21 Kasım 1901), s.18-19

varsa da, birçok hakikatler, yeni, derin fikirler de bulunduğu gibi birçok [...] meşhudat-ı hissiye dahi görülür. Bu müellifin beşer hakkında efkar-ı aliyesi mevcud idi. Tabiatıta insanları bütün mevcudat-ı zi-hayatdan ayrı bir dereceye isad eder. Beşerin zekâ ve asaletini büyültür, ila ederdi. Beşerî yegâne müsteid-i tefeyyüz gösterdiği gibi, vasıta-i yegane-i terakki ve kuvva-yı fikriyenin temrinat-ı mütadiyesinde sıhhati bulmak için lazım olan deha-i şahsiye müstehak olduğunu beyan eylerdi. Edvar-ı arziyenin vüsatini, nazar-ı itibara almaya alışmış olan fikr-i alimanenin, hemasırlarının malik bulundukları hayalat-ı tıflaneye zerre malik değildi.

Bu müellifin edebiyat ve fenne ettiği iki büyük hizmetlerden biri: Fenni muhalif-i din ve ahlak olan hadisattan tahlis ikincisi: tarih-i tabiiyyesini edebiyata yeni bir cevelangah olarak göstermiş olmasıdır. Buffon'un asarında Fonten'in[?] vaktinden beri büyük eğlenceler teşkil eden hikmet-i tabiiyye tecrübelerinden eser görülmez. Yalnız bu müellif sade ve ciddi bitaraf ve bigaraz olan eserini takdir ettirmek için son derecede bir gayret-i tahririyeye malik bulunması lazım gelmiştir. Tavsifatını nazar-ı itibara almıyoruz. Çünkü onlar behemehal tumturaklı ve müzeyyendirler. Bu tavsifatlarda hayvanat La Fontaine'in efsanelerinde olduğu gibidir. Buffon bu fikratin en iyi, en müzeyyen kısmını rüfeka-yı taharriyesine medyun bulunuyor.

Guéneau de Montbelliard tavus kuşu ve bülbüle dair tasviratından, rahip Bexon kuğunun tüylerini düz olarak göstermiş olmasından mesuldür. Buffon'un iktidarı bu gibi şeylerde nümayan olmayıp, nazariyat-ı arziye ve edvar-ı tabiiyye sernameleri altında yazdığı mevadda müşahade olunur. Vasi, ciddi olan terakibi, bilüzum tezyinat-ı kalemiyeden, iddialardan, tumturaklı elfazlardan muarra bulunarak bir tevali ıtradkarane ile teakub ederler. Fransa Akademisi'ne kabul olunduğu zaman söylediği nutukta uslubunu izhar ettiği fesahat ve belagatını bu mevadda müfid, ve müretteb canbahş bir surette izhar eder.

Mösyö Faguet, Buffon'u Rousseau ile beraber on sekizinci asrın en büyük şairleri sırasında gösterir. Bu müellif bir cihetten Rousseau'dan büyüktür. Çünkü [...] şairlerini ihya etmiştir. "Edvar-ı Arziye"si güzellikçe [...] in natura rerum diğer muharirler bazı menazır-ı tabiatı tasvir etmişler, vüsat-ı müddet içinde hissiyatımıza evsaf-ı ruhiyelerine isnad etmişlerdi. Bazı hususu dağınık eşkal nüfuz ettirmişlerdir.

Fakat Buffon kadar kimse hiss-i tabiatı derinleştirememiştir. O vakte kadar bir madde-i şairane olan tavsif-i tabiat Buffon’dan sonra bir maddeyi-i lahn telakki edilebilir. Bununla beraber teşekülât-ı Arziye’yi bu kadar büyük bir tefekkür ve hayal içinde gören bu adam tabiatın hal-i hâzırına atf-ı enzar ettiği zaman, efkar-ı asriyesini muhakemede muvaffak olamıyor. Tabiatı yalnız ezmine-i ibtidaiyede görülen sadeliği cihetinden imale-i enzar ederdi. Tarlaları meralara, bahçeleri ormanlara müreccih görürdü.

Montbard şatosu sahibi, Buffon arazi-i gayr-i menbeteyi, tezehhürü, hendese-i fıkır-i beşerle tertip olunmayan gayr-i muntazam hayatları sevmezdi.⁷ Evvelce beyan ettiğimiz gibi bu müellif imtizama malik idi. Böyle olduğu belki de iyi olmuştur. Çünkü böyle olmasaydı, alem-i fen kendisinden bu kadar müstefid olmazdı.”

“10 Ağustos 317 Büyükdere”

⁷ “Buffon hakkında mütalaa ve müracaat olunabilecek eserler: Condorcet ve Cuvier’in takrizleri ile Faguet’in On Sekizinci Asır nam eseri ve De Quatrefages nam muharririn Darwin’in Fransız Alimleri nam eseridir.”

EK 24: LEYDEN, ERNST VON

“Ernst von Leyden¹”

“Geçen Pazar günü (22 Nisan efrenci 1902) muallim-i muhterem Profesör Ernst von Leyden’in yetmişinci sene-i devriye-i viladeti şenlikleri Berlin’de pek parlak bir surette icrâ edildi. Berlin’de esna-i tahsilde talebesi miyanında ve ikmal-i tahsilden sonra da iki sene fahri muavinlikle maiyyetinde bulunmak şerefine nail olduğumdan hakk-ı üstâdânesinde tertib kılınan şenliklere, muazzez muallimimin ilm-i tıb ve fenn-i tedaviye vuku bulan kıymetdar hidematını hulaseten beyan suretiyle iştirakı bir vecibe-i zimmet add ediyorum:

Schönlein’in rahle-i tedrisinde büyüyen, Virchow’un teşvik ve tesiri altında bulunan, Traube’nin en muktedir telâmizinden olan Leyden vücudunu emrazın fennî surette taharriyat ve tedkikatına hasr ve vakf etmiş bir dâhidir. Kırk seneden beri yorulmaz bir say-i daimi ile emraz-ı dahiliyenin aksâm-ı muhtelifesinde birçok keşiflere muvaffak olmuş ve bu sayede destres olunan malumat-ı fenniyyeden tedavi-i emraz için de gayet kıymetdar semereler iktitâf edilmiştir.

Leyden emrâz-ı rievîyyenin teşhis ve tedavisine de birçok keşiflerde bulundu. Dâ-i bührdeki Charcot–Leyden billurlarının hastalığın teşhisine ve ziyade miktarda da iyot ve potasyum itâsının da tedaviye ne kadar medarı olduğunu gösterdi. Kangren-i rievide terementi koklatılmasının faidesini isbat ve zatülcenbin ameliyatla tedavisi için bir usul-u mahsus icat (haza-i sadr) eyledi. Anpiyem’de (cevf-i plevraînin) geniş olarak açılmasından husule gelebilecek (pnömotoraksı) izah ile bu ameliyatta açılacak kısım ne kadar küçük ve dar olursa o kadar ziyade-i menfaat görüleceğini bildirdi.

Leyden emraz-i kalbiye hakkında da ilm-i tıbbâ gayet kıymetdar malumat ve izahat verdi. “Emraz-ı Kalbiyenin İnzârı” namıyla neşr eylediği eserde kalbin teşrihi tagayyüründen ziyade ifâ-yı vazife nokta-i nazarından olan kudretini nazar-ı dikkate alarak emraz-ı kalbiyenin inzârı kalbin tagayyürat-ı teşrihiyyesinden ziyade çalışmak

¹ Doktor Süleyman Numan, “Ernst von Leyden,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIII, No:575, 18 Nisan 1318 (1 Mayıs 1902), s. 40-42. Resimlidir (s.40). Resmin altında “Berlin Darülfünun-ı Tıbbîsi Birinci Seririyat-i Dahiliye muallimi Almanya meşahir-i muallimininden Ernst von Leyden/Professeur Docteur Ernest Von Leyden, Professeur de Clinique Médical à l’université de Berlin” yazmaktadır.

kudretinin derecesine tabi olduğunu irâe eyledi ve tedavi-i emrâz-ı kalbiyede kalbin yorgunluk derecesini düşünerek ilk devrinde kalbi sa'ya ve son devrinde adele-i kalbin ziyade yorulmuş bulunmasından dolayı istirahat mecbur etmeyi yani birincisini hareketle ikincisini de sükûnetle tedavi eylemeyi pek alimane bir surette öğretti. Gebeliğin maraz-ı kalb üzerine icrâ ettiği sû'-i tesiri pek çok müşahadat ve tedkikat ile isbat ederek nihayet kalb hastalığına mübtela gebelerin vakt-i tabiîyesini beklemeyerek vaktinden evvel zorla doğurtulmaları lüzumuna karar verdi.

Böbrek hastalıkları hakkındaki taharriyatıyla tasallüb-i kilyevînin kendi kendisine iyi olduğunu, emrâz-ı kilyeviyede himyenin tebevül-ü zülâliye hiçbir tesiri olmadığı, böbrek hastalıklarına mübtela olanlara verilecek gıdanın marizin besililik haline bakılarak ona göre tertib ve tanzimi icab eylediğini ve iltihab-ı külliye haddede pilokarpin tedavisinin hüsn-i tesiri görüldüğünü gösterdi.

Cihâz-ı hazmî tedavisinde bâ-hûsus merî darlıklarında, Leyden sayesinde daimi sonda vaz'ı usulü tatbik olunarak hastalar beslenmeye başladı. Harâc-ı taht-el-hâcizin ilk defa arâzını tarif ile teşhise muvaffak olduğu gibi onun usul-u cerrahi ile tedavi olunmasına da vasıta oldu.

Leyden'in rahle-i tedrisi önünde bulunanların kendisine hayran olmamaları, hakkında samimi bir muhabbet peyda etmemeleri mümkün değildir. Resminde de görüldüğü gibi gayet sevimli ve sevimli olduğu kadar da nazik, zekidir. Fart-ı nezaket ve zekası muallimin ve müteallimin arasında darb-ı mesel hükmündedir. İnsaniyete hizmet kendisinin en âlî makâsıdır. Hala son on sene zarfında etıbbanın eline tevdi ve teslim ettiği vesait-i teşhisiyye ve suver-i müdâvat ile beşeriyete vuku bulan hidematı cidden akıllara hayret verecek derecededir. Hastalara bakmak, tedavi-i manevi, hikemi, himye, sanatoryum usullerini öğretmeye ve bunların ilerlemesine Leyden vasıta-i yeganedir. Birçok kitaplar, gazeteler, neşr etti; tabâbete dair sergiler ve cemiyyât-i ilmiyeler tesis eyledi. Hulasa Leyden bütün mevcudiyetiyle, esasen Hipokrat zamanında beri tatbik olunan ve fakat bu dahi-i tıp tarafından tamamıyla fenni bir surette izah olunamayan usul-u tedavileri ihya ve neşr etmeye çalıştı ve çalışmaktadır.

Leyden o zeka-yı mücessem, tedavi-i hikemi ve himyevîyi tatbikte hiçbir vakit müsâmaha gösteremez. Hala azânın ifa-yı vezaifindeki tagayyürat hıfz-üs-sıhha kavaidinin noksânı icrasından dolayı tali olarak hasıl olmuş ise onun tatbikiyle en büyük muvaffakiyetlere mazhar olur. Leyden bu gibi ahvalde bir tabibden ziyade bir hıfz-üs-sıhha üstadıdır. Doğrudan doğruya bir afet-i uzviyeden ileri gelme bir marazda vesait-i mevcudedden hepsinin hiçbir işe yaramadığını pek iyi bildiğinden burada hastayı Hipokrat'ın: “Şifâ-yı tamme muvaffak olunamayacak ahvalde onu tahfife say ediniz” düstur-u hakîm-anesini takip ile, hikemî, himyevi bir tevekkül-ü tedavisini tatbike teşvik eyler. Leyden'in en büyük hizmeti yetiştirmiş olduğu talebelerdir ki bugün bunlar Avrupa'da ilm-i tıbbın en ulvi tabakatını, en muhterem mevkinin işgal eden meşahir-i muallimindir: Viyana seririyat-ı dahiliye muallim-i şhiri Nothnagel ile Jaffé, Salkowski, Frankel, Goldscheider isimlerini zikr etmek kafidir sanırım.”

EK 25: LIPPMANN, GABRIEL

“Mösyö Lippmann¹”

“Bir iki sene evvel fotoğrafiyada elvânı tesbât etmeye muvafakiyet hâsıl olup buna muvaffak olan Fransa erbâb-ı iliminden Mösyö Lippmann isminde bir zât idüğü ilân edilmiş idi.

Mösyö Lippmann zaten müktesebat-ı ilmiye ve hikmet-i tabiiyyede iktidâr ve rûsuhuyla meşhur olup Fransa encümen-i fûnûnu azâsındandır. Kendinin fazl ve ilmi şöhretini kâfil ise de her tarafa bu şöhret şâyi’ değil idi. Lâkin renkli fotoğrafı icâda muvaffak olunca nâmı da Avrupa’nın her tarafına şâyi’ olmuştur.

Fotoğrafyanın suver ve eşkâli aynen zabt ettiği, gerek umumen insanlara gerek hassaten ulum ve fûnûna pek çok hizmet ettiği malumdur. Fotoğrafyanın bir kusuru elvânı da göstermemesi idi. Bu da Lippmann sayesinde husule gelmiştir.

Renkli fotoğrafiyadan birkaç kere bahs etmiş ve bir iki ay akdem bu hususta Lippmann’ın usûlu ıslâh ederek hemen bütün elvânı az bir zamanda vaz’ ile zabta muvafakiyetini de bildirmiş idik. Bu nüshamızda Mösyö Lippmann’ın bir resmini vaz’-ı enzar kariîn ediyoruz.”

¹ “Mösyö Lippmann,” **Servet-i Fünun**, Sene: 4, C.VII, No:182, 25 Ağustos 1310 (6 Eylül 1894), s. 408. Resimlidir. Lippmann’ın fotoğrafı derginin 404. sayfasındadır

EK 26: MAXWELL, JAMES CLERK

“Tabiiyyat: Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?”¹

“Meşhurdur ki Fransa meşahir-i heyetşinasanından Le Verrier mütalaa-hanesinde oturduğu halde hesabat-ı riyażiyye vasıtasıyla seyyarattan Neptün’ün vücudunu keşfe muvaffak olmuş ve mumaileyhin şu keşfi fikr-i beşerin nail olabildiği muvaffakiyet-i azimenin biri ve belki birincisi add olunmaya şayan bulunmuştur.

Müessirat-i tabiiyyeden elektriğin tarih-i terakkisi tedkik edilecek olur ise müessir-i mezkure dair saha [...] zuhur olan keşfiyat-ı adide miyanında aynı muvaffakiyeti, aynı muzafferiyeti haiz bir ikinci vakaya daha tesadüf olunur ki şu vakanın kahramanı da İngiltere hükema-yı müteahhirininden meşhur Maxwell’dir.

Evet, Clerk Maxwell bundan on dokuz sene evvel Cambridge Darülfünunu’nda hikmet-i tabiiyye tedris ettiği hengamda “Treatise on Electricity and Magnetism” (Mebhas-ı elektrik ve Mıknatısıyyet) namında bir kitap neşr eylemiş ve şu kitapta ziya ile elektriğin bazı münasebat-ı tabiiyye sebebiyle bir şeyden ibaret olduğu riyażiyat vasıtasıyla ispat etmiştir.

Fakat uzmanlar, Fransa darülfünunlarında elektriğin nazariyat-ı riyażiyesi henüz rahle-i tedrise vaz olunmadığı gibi İngiltere’de de yeni zuhur etmiş bir şey olmasıyla Maxwell’in neşr eylediği kitapta “Ziyanın Nazariyye-i Elektrikiyyesi” namı tahtında küşad eylemiş olduğu bahisten maksad ne olduğu layıkıyla anlaşılamamış ve anlamaya da – mumaileyhin vefatına değin – hiç kimse sarf-ı zihin eylememiştir.

Hakikat, ulum ve fününun cidden tarik-i terakkiye yüz tuttuğu şu bir iki asır zarfında bazı harikalara tesadüf olunmuştur ki bunların bir madde-i ilmiyeye dair neşr eyledikleri nazariyat ve mütalaat bulundukları zamanlar ile mütenasib olmamasına mebni hayli vakit mütalaat-ı mezkurenin beynelulema müphem kaldığı ve tab-ı neşrde meknuz olan kibir ve gurur sebebiyle ekseriya anlaşılması hususuna sarf-ı zihin edilmek ciheti de ihtiyar edilmediği görülmüştür.

¹ “Tabiiyyat: Elektrik Nedir Yahut Maxwell Kimdir?” **Mektep**, Sene:2, No:86, 22 Mart 1309 (3 Nisan 1893), s.438-440 (Yazının devamı olduğu belirtilse de, derginin geri kalan sayılarında biyografi devam etmemiştir.)

Bu gibi harikalar, hangi fenne mensup olurlar ise olsunlar, o fennin ıstılahat-ı mevzûasını tabir-i aherle fennin o zamanki lisanını, keşf eylemiş oldukları hakayık-ı ilmiyeyi izah ve ispata kafi göremeyerek ve ıstılahat-ı mezkureden bir çoğunu da hakayık-ı ilmiyeyi ifadeye münasip bulamayarak yeniden ıstılahat vaz etmeye ve o zamana kadar malum olan mevaddı başka tarzda irae eylemeye nev-ummâ bir mecburiyet hiss ederler.

Bu gibi meşahirin vaz etmiş oldukları mevadd-ı esasiye ile ona ait ıstılahat -ı fenniye bazen bulundukları zaman uleması tarafından o kadar manasız, o kadar garip bulunmuştur ki ekseriya vazılarının cehaletine ve hatta akılca hiffetine hükm etmelerine sebep olmuştur.

İşte elektriğin nakıllar derununda hararet gibi bilintikal intişarını keşf eden ve cereyan-ı elektrikilerin vücudu ile onlara ait kavanini vaz ve tesis eyleyen meşhur Ohm, ulum-i riyaзиyede bir meslek-i cedid ihdas eylemiş ve ilk defa olarak bir felsefe-i riyaзиye tahrir etmiş olan ve yakın vakitlere kadar ismi bile külliyyen hatıralardan silinmiş bulunan Wronski, Öklit hendesesinin sılhhat-ı mutlakasını cerh ile diğer bir hendesenin esasını vaz eden Lobachevsky gibi şöylece hatıra geliveren meşahir hep vaktiyle cehalet veya hiffet ile itham edilmiş zevandandırırlar.

Şu satırları okurken hatıra bundan takriben üç asır evvel arzın deveranını musirr-âne iddia eden meşhur Galilei'nin de bu zümreye ilhakı gelir ise de bu ilhakta pek isabet edilmemiş olur. Çünkü Galilei'nin iddiasını tekzib, kendisini tahkir eden güruh, bir takım mutaasibin-i cüheladan ibaret olduğundan hakîm-i mumaileyhin beyan eylediği hakikat-ı fenniyeyi idrak edemediklerinden dolayı mazur tutulabilirler. Halbuki bizim bahs ettiğimiz meşahirin akval ve efkarına havale-i sem itibar etmeyenler ise ulum ve fûnuna şiddetle intisab etmiş, o yolda iştihar eylemiş birtakım zevattan ibarettirler.

Filhakika evvelce isimlerini zikr ettiğimiz meşahirden hangisinin tercüme-i hali tedkik edilecek olur ise, serd ve ityan eylediği hakayığın nasıl tekzib edildiği ve kimler tarafından da hiffetine hüküm olunduğu görülür.

İşte ulum-u riyaзиyede hakikaten iştihar etmiş olan Lagrange gibi bir alimin vaz etmiş olduğu nazariyenin butlanını ispat eden, ve keşf eylediği hakayık-ı riyaзиyeyi

hakkıyla ifade için mevcut ıstılahatı kafi göremeyen Wronski kendisine isnad edilen idrak sebebiyle, Paris gibi bir menba-ı ulumda encümen-i daniş azası miyanında ve hatta encümen-i mezkur riyasetinde bulunacağı yerde, sene-i nihayeti imtihanlarından dönmüş, talebe mahallesindeki kahve köşelerini kendilerine derslane ittihaz etmiş, bir takım haylazlara, yevmiye iki, üç frank mukabilinde cebir, hesap, dersi vererek bir maişet tedarik eylemek sefaleti içinde mahvolup gitmiştir.

Mevzu-i bahsimiz olan Maxwell, fikren olsun, bu sınıfa dahil olan biçareganın en mesud ve en bahtiyarıdır. Çünkü zaten kudret-i ilmiyesi ile İngiltere uleması miyanında iştihar etmiş ve bu sayede bütün erbab-ı iktidarın hürmet-i mahsusasını celb etmiş olduğundan haricen kimsenin taaruzatına hedef olmamış idiyse de eserini okuyarak anlayamayan pek çok olmasına mebni hayatında efkar-ı garibe ashabı miyanına idhal edilmekten kurtulamamıştır.

Vakıa alim-i mumaileyh “Esrar-ı Tabiiyye Mahzeni” itlakına şayan olan mebhus-ün-anh kitabında elektrik ile ziyanın bir şeyden ibaret olduğunu berahin-i riyaziye ile isbat etmiş ve gerçi ulum-u riyaziyenin birtakım hakayık-ı mutlakıyyeyi irae ettiği şüphesiz bulunmuş ise de riyaziyatın bu gibi hadisat-ı tabiiyyeye tatbiki için tecrübe ve müşahedattan istidlalen bazı mevadd-ı esasiye iktibasına lüzum görüldüğünden hesabat-ı riyaziye netayicinin katiyyeti şu kabul olunan mevaddın nefs’ül ömürde mutabakatına menûl bulunmak ve aksi takdirinde mevadd-ı mezkure üzerine ibtina edilecek olan hesabatın neticesi dahi hatadan salim olmamak zaruri olmasıyla isbat-ı [...] zımında berahin-i tecrübiyeye müracaat lüzum-ı kati görülmüş idi.

Bu dakikaya mebnidir ki asr-ı hazır uleması adeta “...” sınıfına mensub hükema gibi bir hadise-i tabiiyyenin yalnız bürhan-ı riyazi ile isbatına kanaat hasıl etmeyerek bunun bir de bittecrübe tahkiki cihetine sarf-ı zihin etmeyi meslek ittihaz etmişlerdir.

Şu bürhan-ı tecrübinin iraesı Le Verrier için gayet kolay idi: Çünkü hesabat-ı riyaziye vasıtasıyla keşf eylediği seyyarenin bir vakt-i malumda semada nerede bulunduğunu göstermekten ibaret idi.

Vakıa Le Verrier Neptün'ün semadaki mevkiini gösterdi. Rasıdlar rasadlarını şu gösterilen noktaya tevcih ettiklerinde orada Neptün'ü müşahede ettiler.

Maxwell'in bu babdaki mevkii ise büsbütün başka idi. Çünkü vaz etmiş olduğu nazariye-i riyażiyenin bittecrübe tahkiki fevkalade denilecek surette müşkil görülüyor idi.

Gerçi kendisi davasının bir kısmını esna-i hayatında bittecrübe isbata muktedir oldu. Fakat ne faide ki birkaç sene sonra henüz kırk yedi yaşında olduğu halde bu gibi tecaribe ebediyyen veda eyledi.

İşte Maxwell'in vefatından sonradır ki mumaileyhin hikmet-i riyażiyyece olan ehemmiyet ve ehliyeti takdir olunmaya ve kitabı İngiltere ve Amerika'nın ekser darülfünunlarında birçok erbab-ı iktidar tarafından talim edilmeye başlanmıştır.

Yine bu zamandan [...] eder ki Fransa'da Maxwell'in nazariyatı tedris ve hatta son senelerde kitabı tercüme edilmeye başlamış ve encümen-i daniş azasından Cornu, Potier, Sarrau gibi erbab-ı ihtisas tarafından mündericatını şerh ve izah-ı zımında tercümesine haşiyeler yazılmaktan geri durulmamıştır. (Mabadı var)"

EK 27: MOISSAN, HENRI

“Henri Moissan¹”

“Fransa erbab-ı fününundan “Henri Moissan” ahiren Paris’te vefat etmiştir. Henri Moissan’ın namı gazetemizin karilerince meçhul olmayıp kimyadaki tedkikat ve keşfiyatına dair evvelce birkaç makale neşr edilmiş olduğu gibi ahiren Nobel mükafatını alanlar sırasında bu sahib-i fen ve maarifetin namı zıkr edilmiş idi.

Henri Moissan 1853 senesinde tevellüd etmiş idi. İlk eserini 1872’de neşr etmiştir. Kimya-yı madenide keşfiyat ve tedkikatı vasidir. Fluör cisminin saf olarak istihsaline ibtida-i muvaffak olan bu zattır. Henri Moissan’a gelinceye kadar en yüksek olarak 1900 derece-i hararet elde edilebiliyordu. Bu zat elektrik fırınlarını keşf ve tertip ederek 3,000 derece-i hararet istihsaline muvaffak olmuştur. Son zamanlarda 3,500 derece-i hararete kadar elde etmiştir. Birçok madeni bu vasıta ile izabe ve bilahare tebellür ettirerek böylece tedkikat ve tecarib-i mühimmede bulunmuştur. “Asetilen” denilen parlak yanan gazın keşfine de bu zatın tecrübeleri sebep olmuştur.

Elektrik fırınlarında kömürden suni elmas imaline muvaffak olarak kömür ile elmasın aynı terkipte bulunduğu da bilfiil isbat ve irae eylemiştir. Moissan’ın keşfiyat-ı fenniyesi ve tedkikatı bu kadarla da kalmamıştır. Fenne mühim hizmetler ifa etmiştir. Almanya’da, İngiltere’de bütün erbab-ı fennin takdir ve hürmetini kazanmış idi.”

¹ “Henri Moissan,” **Servet-i Fünun**, Sene: 16, C.XXXII, No: 831, 15 Mart 1323 (28 Mart 1907), s. 298. Resimlidir

EK 28: NEWTON, ISAAC

“Teracim-i Ahval: Newton¹”

“Fenn-i heyetin en büyük müesseselerinden olan Newton namını küçük kari ve karielerimizden tanımayan pek nadir olduğunu bilmez değiliz. Bunlarla beraber çocukluğu, tercüme-i hali hakkında bazı tafsilat vermeyi faideden hali görmüyoruz. Büyük adamların küçüklüklerindeki ahvali bizi en ziyade müstefid edecek malumattandır.

Isaac Newton, bütün dünyanın eazım-ı ulemasından, İngiltere’de yetişen erbab-ı fününun en büyüklerindendir. İngiltere’nin Lincolen kontluğunda dünyaya gelmiştir.

Burada on iki yaşına kadar bir ibtidai mektebine devam eylemiş, ondan sonra Grantham şehrinde bir lisan mektebine verilmiştir. Burada diğer lisanlarla beraber latin lisanı ile bazı fünün tedris olunuyordu. Newton’un en ziyade merak ettiği, çalıştığı ders “fen-i mihanikî” idi. Refikleriyle oynayarak vaktini zayı’ edecek yerde tahtadan bazı sanatlı kalıplar yapar, ileride mucitlik için fevkalade bir istidat-ı fitriye malik olduğunu gösterirdi.

Grantham’a vusulünden birkaç ay sonra çevrede bir yel değirmeni inşa olunmuştu. Newton, tenezzüh zamanlarında buraya gelir, amelenin nasıl işlediklerine, değirmenin ne suretle inşa olunduğuna dikkat eylerdi. Değirmen yapıp bittikten sonra tahtadan ona mümasil fakat küçük hacimde bir değirmen imal eyledi. Küçük değirmeni en eğlenceli bir oyuncağı oldu. Bunu oturduğu hanenin münasip bir mahalline vaz’ eyledi: Değirmenin her kanadına birer bez gerip uçlarını sicimle tutturmuş, rüzgar bunu hakiki bir yel değirmeni gibi döndürmeye başlamış idi.

Bundan başka değirmenin içine küçük bir fare kapadı, buna “değirmenci” namını veriyordu. Rüzgara maruz bulunan değirmen fare hareket ettikçe daha ziyade

¹ “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene: 2, No: 9, 4 Haziran 1314 (17 Haziran 1898), s. 3-4

sûrat ve şiddetle dönüyordu. Değirmene biraz buğday tanesi de koymuş idi. Gülerek: Değirmenci buğdayı öğütecek yerde yiyor” demişti.

Daha sonra bizim küçük hünerli zanaatkar -çünkü Newton henüz bir çocuk idi- eski bir kutu ile bir “su saati” imal eyledi. Kutunun üzerine bir mine yerleştirdi. Buna iliştiirdiği iğneler su aktıkça dönen bir tahta ile hareket eyliyordu. Bu hünerli saati yatak odasının ocağı üzerine koydu, her sabah yatağından kalkar kalkmaz saatini kuruyor, yani ertesi güne kadar işlemesi için iktiza eden miktarda suyunu mahal-i muayyenine dolduruyordu.

Bu gibi şeyleri vücuda getirmek için epeyce çalışmak iktiza ediyordu. Lakin bunlara mukabil hünerli şeyler vücuda getirmek, bunların eğlenceli, istifadelî tertibatı genç mucide meşakkatlerini ödüyordu.

Alem-i insaniyete büyük büyük hizmetler etmiş, asar-ı hayriye bırakmakla şöhret bulmuş ricalin tercüme-i hallerini dikkatle okuyunuz, görürsünüz ki şiddet-i zeka, sebat ve gayretleriyle beraber kendilerini en ziyade muvaffak eden hüsn-i ahlaklarıdır. Hüsn-i ahlak, büyüklüğün, en büyük delili, en kuvvetli esasdır. Newton’un ahlakı da fevkalade methe sezadır:

Bir gün yaramaz arkadaşlarından biri mahza-ı hainane bir hareket olarak Newton’a şiddetli bir tepme urdu. Newton sükût ve tahammül etti. O günden itibaren derslerine olan gayretini arttırdı; Az zamanda tahsilce dînunda olduğu bu arkadaşından üst bir derece kazandı; bu suretle refikinden iyi bir öğ almış oldu. Ne şayan-ı imtisal intikam!

Newton’un en büyük merak ve gayreti fenn-i mihanikiye olduğunu unutmayalım.

İlk defa olarak Grantham’a uçurtmayı idhal eden Newton’dur.

Bir aralık süslü kağıtlarla fenerler imalına başladı. Buna da kış sabahları erkence mektebe giderken elinde bir ışık bulundurmak ihtiyacı sebep oldu. Bazen bunlardan birkaçını uçurtmalarına rabıta eder, cahil ahaliyi korkutmakla eğlenir, bununla beraber bunun korkulacak bir şey olmadığını göstermekle de onları müstefid

eylerdi. Bu sırada oturduğu haneye mükemmel bir güneş saati imal etti ki, bu en istifadeli imalatından biriydi. O kadar mükemmel bir surette imal olunmuştu ki zamanı dakikalara varıncaya kadar gösteriyordu. Bu güneş saati “Isaac Güneş Şaati” namıyla şöhret buldu.

Validesi oğlunun bu derece şiddet-i zeka ve istidadını nazar-ı dikkate almayarak kendisini ikmal-i tahsil etmeden mektepten ayırdı. Kadın, zevcinin kendilerine terk ettiği çiftliği idare için oğlunu kendisine yardımcı aldı, koyun otlatmak, hasada nezaret etmek gibi işlerde istihdama başladı. Lakin genç mucit asla hoşuna gitmeyen, usanç veren bu işlerden şikayet etmeyerek validesini gücendirmede.

Zeka-i müfrit ashabı gayret ve sebat sayesinde her hal ve mahalde istidad ve irfanları asarını göstermeye muvaffak olurlar.(Mabadı var)”

“Teracim-i Ahval: Newton²”

“Newton namının ebediyen hatıra-i şükrande kalmasına, eazım-ı saire arasında bir mevki-i muhterem işgal eylemesine başlıca sebep muvazenet-i ecsamı keşf etmiş olmasıdır.

Bir gün bahçesinde bir elma ağacı altında oturmuş, mutadı vechile tefekküratına dalmıştı. Burada ağaç üzerinden bir elma düşüyordu. Fevkalade yaratılmış olan dâhilerin nazar-ı dikkatini celb etmek için bundan ziyade şey lazım değildi. “Bu elma havaya yükselecek yerde niçin yere düşüyordu?”

İşte lazımlı-hall bu mesele-i mühimmenin Newton tamamıyla halline muvaffak oldu. Muhakeme-i fikriyede bir netice, diğer bir meseleye mukaddime olarak daha birçok faideli şeylerin husul bulmasına sebep olur. Newton tefekkürat-ı amikası neticesinde “Küre-i Arz, Şems, Kamer, ve seyyarat kendi mahreki etrafında devir ve hareket eyler” kanun-ı umumisini keşfetti.

Bunun üzerine şöhreti dünyanın her tarafına yayıldı. Evvela tahsil gördüğü Cambridge Darülfünunu riyaziyat muallimliğine, müteakiben senevi 600 lira maaşla

² “Teracim-i Ahval: Newton,” **Çocuklara Rehber**, Sene:2, No:10, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898), s. 3-4

darphane müdürlüğüne tayin edildi. Bu memuriyeti esnasında suret-i işigali hakkında gayet acayip hikayeler naklederler:

Bir mesele-i hesabiyye halli lazım olduğu zaman, ne kadar güç ne derece müşkül olmuş olsa bile fikrinden hiçbir mania kendisini alıkoyamazmış.

Bazı sabahlar elbisesini giyeneceği zaman aklına gelen bir mesele üzerine yarı değişmiş yatağı üzerine oturur, saatlerce daldığı derya-yı tefekkürden kendisini bir türlü alamazdı.

Bir gün pek sevdiği dostlarından doktor “İstuklay” yemek zamanında hanesine gelir. Bir hizmetçi doktoru yemek salonuna idhal eder. Sofra üzerinde kızartılmış bir tavuk bulunuyormuş. Bir çâryek, yarım saat, bir saat güzeran eyler. Newton henüz odasından aşağı inmez. Doktorun ziyadesiyle karnı acıktıktan maada beklemekten de canı sıkılmış olduğundan sofraya oturur, kemal-i iştaha ile yemeği yer, kemiklerini sahan içine vaz’ ile kapağına kapar. Doktor yemekten kalkar kalmaz Newton içeri girerek karnının ziyadesiyle aç olduğunu beyan ile sofraya geçer. Fakat sahanın kapağını açtıkta kemikleri görünce gülerek:

Zannediyordum ki yemek yemediniz. Fakat aldandığımı şimdi anladım. Diyor.

Newton tab’an gayet halim idi:

Bir akşam Diamond tesmiye eylediği ve ziyadesiyle sevdiği köpeği, kendisi diğer bir odada meşgul olduğu bir sırada mumu devirerek birçok sa’y ve emek sarfıyla vücuda getirmiş olduğu asarını yakıp kül eder. Bu sırada Newton içeriye dahil olarak köpeğin tamiri gayr-ı kabil bu kabahatini müşahede eyledikte, hiddetlenip hayvanı dövecek yerde kemal-i halimiyetle:

“Ah Diamond, Diamond! Bana ettiğin şu zararın intac eylediği felaket ne kadar büyüktür bilsen!..” hasbihaliyle iktifa etmiştir.

Newton 80 yaşına kadar vücudunun kuvvet ve taravetini muhafaza eylemiştir. Bu yaşa kadar gözlük taşımamış, hiçbir dişini de kaybetmemiştir.

Fakat 80 yaşından sonra yaşadığı beş seneyi hep ağrılar, sızılar içinde geçirmiştir. 20 Mart 1727 sene-i miladiyesinden 85 yaşında olduğu halde vefat

eylemiştir. Bıraktığı büyük servetiyle beraber yine İngiltere Devleti kendisine mükemmel umumi bir cenaze alayı tertip eylemiş, Thames nehrinin sağ sahilinde eazının kabirleri, heykelleri bulunan West Minister manastırında defin ettirmiştir.”

EK 29: PAPIN, DENIS

“Teracim-i Ahval: Denis Papin¹”

“-1-“

“1880 sene-i milâdiyesi Ağustos’unun nihayetlerine doğru, birçok asrı mütecâviz bir müddetten beri bu dünyadan el çekmiş, ve bir hayli zaman nâm ve şânı herkesin sahife-i fikr ve hayâlinden silindiği halde, bugün, terakkiyât-ı sinâiyyeden en azim bir sanatın mücid ve muhteri olduğu bilinerek umumun hürmet ve ihtirâmât-ı manevîyyesini kazanmış bir dehâ-yı dehrin heykelini rekz etmek için Blois şehrinde bir şehir-i âyîn-i azim icrâ kılınmakta idi.

Denis Papin 1647 senesi Ağustos’unun 22 inci günü bu âleme kademnihâde-i vücud olmuş, ve su buharı makinesini ihtirâ ettiğinden dolayı ihrâz-ı fahr ve şeref eylemiştir.

Su buharı makinesinin suret-i icâdı. – Papin’in icâd etmiş olduğu makine zan eder misiniz ki: Bugünkü günde kurre vapurlarını yıldırım gibi isâl eden, sefâini sevk eyleyen, toprağı kazan, maâdin ihrac eden, [...] nesc eyleyen, velhasıl bilcümle sanâyinin yardımcısı, ve cümle-i teşebbüsâtın rûhu olup evvel-kadr-i kudret ve iktidârı ile beraber nev-i beşerin hidemât ve iktidâmatına ve kaffe-i arzularına mutî ve hâdim olan hal-i hazırda nazar-ı istigrâbla gördüğümüz makine olsun?- Hayır! Şüphe yoktur ki Papin’in ihtirâgerdesi olan makine şimdi gözümüze çarpan mükemmel makine değildi. Papin’in kazanmış olduğu şeref ve iftihar, yalnız su buharının kuvve-i elastikiyyesini keşf ettiğinden değil; ebnâ-i beşerin ateşi tanıdığı zamandan beri gözlerine kendini ibraz eyleyip de hiç bir ferdin zihnine çarpmayan basit ve fakat âli bir kuvveti – ki kıymeti gayr-ı kabil-i takdir bir takım menâfi-i beşerîye hâdim olmuştur- meydana koyduğu içindir.

1674 sene-i miladiyesine doğru, bir tabibin oğlu olup kendisi de doktor lakabını alan Denis Papin, sanat-ı tabâbeti icrâ etmek üzere Paris’te ikâmete geldiği esnada, âlimler âleminde bir büyük gürültü mevcut idi. Bu gürültüyü ise, Torricelli ve Blaise

¹ “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:1, 20 Zilhicce 1299 (2 Kasım 1882), s.20-24

Pascal nâmlarında iki meşhur hekimin hava-ı nesiminin sıkleti üzerine vâki olan keşfiyat-ı cedidelerini mevki-i sübuta vaz etmek için, Otto de Guericke nâmında Magdeburg hikmetşinasından bir zâtın icrâ etmiş olduğu tecarib-i müstahseneden neşet etmekte idi. Acaba Torricelli ve Blaise Pascal'ın keşf eyledikleri şey ne idi ?

-2-

Evvel-emirde şunu beyan edelim ki: Marr-üz-zikr hükemaya gelinceye kadar, ezmine-i kadimede, bazı âsâr-ı mukniaya müsteniden “halâ” tabir olunan boşluğun mevcudiyeti derece-i imkandan hariç olduğu fikrini tabiata atf ve isnad eylerler idi. Makam-ı isbat ve tasdikte derlerdi ki:

“Tabiat dolu bir mahalden başka bir şey kabul etmez; yani, bir yerde boşluk (halâ) bulunamaz.” İşte size her tarafı kapalı, ve hiçbir yeri boş kalmamak şartıyla dolu, bir fiçıyı misal olarak getirelim: Bu fiçinin alt tarafına bir delik açalım. Hiçbir şey akmadığını, ve fiçinin üst tarafına diğer bir delik açınca da değin hiçbir şey akmayacağını görür ve anlarız. Acaba cihet-i süflâya açılan yalnız bir delikten niçin bir katre su bile yere düşmüyor ? – Çünkü, eğer fiçı derûnunda bulunan mâyin bir kısmı akmış olsa, akdemce işgal etmiş olduğu mahallin boş kalması, ve bu cihetle “halânın” vücuduna sebebiyet verilmesi lazım gelir ki: Bu hale tabiat asla müsaade etmez. Fiçinin cihet-i ulyasına diğer bir deliğin açılması bahsine gelince: Bu halde, havanın mezkûr-u delikten mürûr ve duhûlüne müsaade gösterilip, der-akap çıkan mayinin boş bıraktığı mahalli doldurmak; ve bu sebeble tabiatın menfur ve merdûdu olan halânın husûlüne mani olmak üzere hava, açılan delikten içeri girer.

Kaziyye-i sabıkanın şu vechile isbatı, gerçi şâyân-ı kabul gibi görünür ise de, sırf hatadan ibaret olduğunu bervec-i ati tecrübe ile isbata kıyâm eden İtalyalı bir genç ehl-i hikmeti mağlup etmek için hiçbir faideyi müntic olamamıştır. Müşarünileyh genç hekimin tecrübesi şundan ibaret idi: Takriben üç kadem, veya otuz altı pouce (bir metre) tûlünde bir ucu mesdûd bir cam boruyu alıp, mezkûr boruyu adi derece-i harârette bulunan cıva ile imlâ eyledi. Muaharren açık olan tarafını parmağı ile iyice tıkadıktan sonra yine aynı cıva ile memlû bir kab derûnuna batırıp parmağını, tıkamış olduğu delikten çekti. O zaman, evvelce borunun bütün irtifaini istiab eden cıva sütunu, borunun sülûsanına kadar inmiş, ve kendi ile borunun mesdûd ucu arasında

haylice yer boş bırakmış, yani bu ana kadar hikmetşinasanın imkânını inkârda ısrar edegeldikleri halânın husûl bulmuş olduğunu görmüştür.

Bu takdirce, hakikaten halâ vücut bulabiliyormuş. Bunu kabul etmekteki mecburiyet artık bedâheten meydana çıkmış ve fakat borunun cihet-i ulyâsında tahakkuk eden halânın vücuduna kâil olunduktan sonra takriben yirmi altı pousse kadar bir irtifada bulunan cıva sütununun ne vechile kesb-i muvazenet eylediğinin tasrihi dâhi icabat-ı maslahattan bulunmuş idi.

İtalyalı genç alim, bu âsârın hava-i nesîmînin sıkletinden ileri geldiğini tasavvur eyledi ki: Hava-ı mezkûr, kabın derûnunda bulunan cıva sathı üzerine icrâ-ı tazyik ederek cıva sütununun sıklet-i mahsusası ile kesb-i muvazenet ettiğini beyân eyledi.

İşte Torricelli'nin iddia ve isbat eylediği kaziyye bundan ibaret idi. Fakat, bunun bu iddiası Allah bilir o zaman âlim geçinenler tarafından nasıl telakki olunmuş idi! Allah bilir mâdumiyet-i halâ kavli-i mutlakını tahrib, ve mamafih o zamana kadar hiffet-i mutlaka ile [...], ve daha doğrusu sıkletten ârî bilinmiş olan hava-ı nesîmînin zihinlere îrâs-ı havf ve haşyet eder surette bir cevher-i sakilden ibaret olduğunu tasdik ve tasvib etmeye cesaret eden şu küçük İtalyalının fikri ne derece bir istihzâ-ı küstahane ile görülmüş idi!

Her ne ise bir takımlarının bu fikre handezen istihzâ oldukları, ve bazılarının dahi münakaşa ve mübahaseye girişmeye tenezzül eyledikleri esnada, Fransa'nın mucib-i iftihar olup zekâvet-i mücesseme ıtlakına şâyân olan Blaise Pascal -ki ekseriya bu gibi dehâet-i dehre, mesâilin en basit bir ser-riştesi pek büyük bir ihtirâ-i bedîi vücuda getirmeye kâfidir- âtîdeki mülâhazat ve mütâlaata ibtidar eyledi: (Mabadı var)”

“Denis Papin (Mabad)²”

“Torricelli'nin mülâhazası vechiyle, eğer hava-i nesîmî bir sıklete mâlik ise, (ki re'sinde halâ mevcud olan sütûnun dahilinde vâki cıvanın tazyik görmesi, bu sıklet-

² “Teracim-i Ahval: Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:2, 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882), s.56-59.

i havadan neşet etmek tabîidir) cıva sathı, bir dağın zirvesinde tenezzül, ve cebel-i mezkûr eteğinde tereffu edecektir. Çünkü, küre-i arzımızı muhât olan küre-i nesîmînin bir dağ eteğindeki tabakâtı, cebel-i mezkûrun zirvesindeki tabakâtından bittabi daha kesîfdir.”

Şu efkârını kuvveden fiile çıkarmak isteyen Pascal, Puy de Dôme nâmıyla benâm olan tecrübe-i meşhûreyi icrâ etmiş, veyahut akrabasından birine yaptırmıştır. Bu tecrübeye Puy de Dôme tesmiyesinin vechi, çünkü, tecrübe-i mezkurenin, bu isimle maruf olup sath-ı bahrdan 1465 metre irtifaya malik olan (Auvergne) dağlarında icrâ edilmiş olmasıdır. Torricelli, tecrübesini evvelce, cebel-i mezkûrun eteğinde, muahharen irtifâ-i cebelin sülüsünde ve en sonra dahi zirvesinde tekrar etmiştir ki: tıpkı, âlim-i müşârünileyhin iddia ve ispat ettiği vechle irtifâ-i cebele çıkıldıkça, cıva sathına olan tazyikin tenakus ettiği görülmüştür. Şöyle ki: dağın eteğinde, takriben yirmi altı pouce irtifaya malik olan cıva sütunu, cebel-i mezkûr irtifasının sülüsünde yirmi beş, ve ta zirvesinde yirmi üç Pouce’a kadar tenezzül eylemiştir ki: iki nihayetler, yani, dağın eteği ile zirvesi beynindeki tefâvüt üç Pouce’a bâliğ olmuştur.

Tecrübe-i sâbika, pek fâtiyhâne ve muzafferane bir surette netice-pezîr olmuş idi. Pascal, şu kâide-i esasiyeyi Paris’in Saint-Jacques Kalesi’nde mevki-i sübuta çıkarmıştır ki: mezkûr kalenin kâidesi ile re’sinde icrâ etmiş olduğu tecrübeye, yani, takriben elli metre kadar bir irtifâ-i cüzîde, adeta iyiden iyi hiss olunan tazyik-i havayı, orada mevcut bulunan bütün Fransızlara göstermiştir.³

Biraz zaman sonra, Almanya hikmetşinasından Otto de Guericke nâm zat, Muhalliyetü’l-Hevâ aletini ihtirâ ve icâd ederek, bunun vasıtasıyla edilen tecarib-i müteaddide-i meşhure -ki tazyik-i havanın kuvve-i cesimiyesi üzerine hiçbir şüpheye mahal bırakmamıştır- davâ-i kâdim tarafgirani bir son darbe ile sersemletmiş, ve

³ “İşte bu tecrübe-i meşhureye bir hatıra olmak için Pascal’ın heykeli Saint-Jacques Kalesi’ne vaz olunmuştur. – Burada, şunu beyan etmek lazımdır ki: Pascal’ın tecarib-i malûmesinden sonra, Torricelli’nin cıva sütunu Barometre denilen mikyas-ı hava aleti olmuş ve yalnız havanın yağmurlu veya güzel olduğunu bilmek için alet-i mezkûreye âmiyâne müracaat olunmuş idi. Vakıa tesadüfi olarak, bazı kere zan ve tahminleri râst gelmiş, ve bunların istidlalatı, hava-ı nesîmînin aynı mahalde inbisat ve inkıbazından neşet eden tazyikat-ı muhtelif üzerine teessüs eylemiş idi. Fennen, barometreleri, dağların irtifâlarını ölçmek için bir alet-i mahsusa olmak üzere istimal ederler.”

daha doğrusu bunların aliyyül amiyya iddialarında pâ-yı sebât ve ısrarlarını kırmış atmış idi.

Otto de Guericke, hava-yı nesîmînin sıkleti üzerine getirmiş olduğu delâil ve tecâribi, hemen nâmütenahi bir surette tahvil ve teksîr eylemiştir.

Fakat, tecarib-i müteaddide-i mezbûreden ikisi bir şöhret-i mahsusa kazanmıştır.

Hakîm-i müşârûnileyh, bir defâ mâdenî bi küre imâl etmiş, ve iki nısf-ı küreye inkisâm etmek üzere, küre-i mezkûreyi bir daire-i azîmesinden kat eylemiş ve işbu iki nısf-ı kürelerin yek diğerine (adeta bir cüzün iki kapağı gibi) rabt edilecek mahaline - pek muhkem bir suretle sed ve iltisak edilmesi için- bir bakır kuşak tertib etmiştir. Küre-i mezbûrenin bir tarafına bir delik açmış, ve bu deliği musluklu bir boru ile donatmıştır ki: Buradan Muhalliyetü'l-Hevâ vasıtasıyla küre derûnundaki hava tahliye edilerek halâ diyegeldiğimiz boşluk hasıl olmuştur. Bundan başka, her bir nısf-ı küreye kâvice birer demir halka ve mezkûr halkalara dahi müteaddid halatlar rabt olunmuştur ki: Bunlar vasıtasıyla her bir nısf-ı küreye altışar beygir (bargir) koşularak, cihetin mütekâbiliyetinde alabildiğine atlar koşturulmuş ise de mümkün değil; nısf-ı küreleri yek diğerinden infikâk edememişlerdir.

İşbu nısf-ı küreleri yek diğerine bu derece mümtezic ve kâvi bir surette rabt ve ilsâk eden yalnız hava-yı nesîmînin tazyiki olduğu bedâheten meydandadır. Zirâ, hakîm-i müşârûnileyh, küreye merbut olan musluğu açıp da küre dahiline havanın duhulüne meydan verdiği anda, derhal nısf-ı küreler, kendi kendilerine birbirlerinden ayrılmışlardır. İşte, tecrübe-i mezbûreye tarih-i fennîde “Magdebourg Küreleri İle Tecrübe” tesmiye olunmuştur.

Bir diğer zamanda, Otto de Guericke, tıpkı “Dar Ağacı” şeklinde bir direk rekz ettirip, cihet-i ulyası mesdûd, ve cihet-i süflâsı meftûh mâdenden mamûl cesimce bir üstüvâne tedarik eyledi. Mezkûr üstüvanenin açık olan üst tarafına mümtezic bir piston, ve bu pistonun sath-ı ulyası merkezine merkûz olan kâvi bir kola bir halka vaz ve mezbûr halkaya dahi, direğe merbût bir makaradan mürûr etmek üzere bir halat rabt eylemiştir. İşbu halatın boşa kalan nihayetine müteaddid ipler bağlanıp bu iplere yirmi kişi asılmıştır. (Mabadı var.)”

“Denis Papin (Mabad)⁴”

“Mezkûr üstüvanenin alt tarafında bir delik mevcut olup, bu deliğe dışı vida makamına kâim olmak üzere burmalı bir boru -gayet mümtezic ve kavî olarak- rabt olunmuştur. Hikmetşinas Otto de Guericke, marr-üz-zikr boruya, akdemce havasını tahliye ettikten sonra bir musluk vasıtasıyla güzelce kapamış olduğu bir cesim balonu vidalamıştır. Bundan evvel tarif olunan halatın ucuna bağlanmış diğer yirmi adet ipi, yirmi kişi çekmekte olup pistonun sukûtuna mümanaat etmek üzere merhum adamlara olanca kuvvetlerini sarf ederek ellerindeki halatları gergi gibi germek için bir işaret verildi. Derhal yirmi kişinin mukavametleri hilâfına olarak hava-i nesîmîyi piston üzerine icrâ-ı tazyik etti, ve piston ise, üstüvanenin dahilinde vâki havayı balon derûnuna- ki akdemce balonun havası tahliye olunup halâ hasıl edilmişti- sevk ederek sukût eyledi. Ve pistonu yirmi kişi mümkün değil zapt edemedi.

Her tarafından bizi ihâta eden, ve henüz o zaman meçhul olan hava-yı gayr-ı merînin cesim bir kuvvete malik olduğu iyiden iyi derece-i sübûta vardı.

Gerçi erbâb-ı zekâ, kuvvet-i mezkûreden, yani tazyîk-i havadan, ta ibtidâ-i keşfinde, istifade etmenin çaresini taharri etmeli idiler. Lakin, çağlayanlar ile yel değirmenleri üzerine bir suret-i mütekattı’da esen rüzgârlardan mâadâ, insana, mesai-i sanayisinde muavenet, ve nakliyat-ı umumiye ve şahsiyesine vesâtet etmek için daima pek pahalı ve ekseriya gayr-ı kâfi olan hayvanatın kuvve-i adaliyesinden başka bir şey mevcut değildi.

Bu esnada idi ki: Kendini tabiblik unvanına müstahikk kılan bazı mütalaat-i hususiye ile uğraşmış ise de, küçük yaşından beri lezzet almakta bulunduğu hikmet-i tabiiyye ve fenn-i mihanik hakkındaki terakkiyatını kemâl-i dikkat ve ihtimâm ile takibde asla kusur etmeyen Denis Papin Paris’e gelmiş idi. Bu genç doktor fenn-i tababetin cihet-i ameliyesine asla ehemmiyet vermeyerek, bir taraftan taharriyatında kendisine yardım eden meşhur bir hikmetşinasa ⁵ muavin sıfatıyla kesb-i hususiyyet,

⁴ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:3, 27 Muharrem 1300 (8 Aralık 1882), s.92-95

⁵ Encümen-i Maârifin tesis ve küşadıyla beraber Colbert’in encümen-i mezkûrun birinci azâlarından olmak üzere, memur tayin ettiği ilm-i hikmeti tabiiyye ve heyet ulemasından Felemenkli Huygens nâm zattır. Müşarünileyh Huygens kendi ihtirâgerdesi olan bir alet vasıtasıyla, seyyâre-i Zuhal’in halkasıyla seyyâre-i mezbûre peyklerinden birini keşf ettiği için bilhassa heyetşinas, ve asma

ve diğerk taraftan da, 1674 sene-i miladiyesinde, “Halâyı Hasıl Etmek İçin Kullanılan Makinelerin Târîfatıyla Birlikte Halâ Üzerine Tecarib-i Cedide” unvanı tahtında bir kitap neşr ederek izhâr-ı fazilet eylemiştir. Hafî olmamalıdır ki: Otto de Guericke’nin âsârını tahkik ve tetkik, ve icâd gerdesi olan alatı itmâm ve ikmal için- haste-gânın başı ucunda teşhis-i emraza icab eden zamanından ziyade- müşarûnileyh genç doktora vakit ve dikkatin lüzumu var idi.

Denis Papin’in bâlâdaki unvan ile muanven eser-i celili encümen-i maârife takdim olundu. Encümen-i mezkûrda mazhar-ı takdir ve tahsîn olduktan fazla, Le Journal des Savants yani Alimler Gazetesi vasıtasıyla dahi medh ve sitayiş kılındı. Müellifin [...] ve şöhreti idi ki: Birçok mevâid-i müfide ile bida eylemiş idi. Bundan biraz zaman sonra, sebep ve hikmeti bizce meçhul olan bir azîmet vuku buldu. Yani Denis Papin Fransa’yı terk ederek İngiltere’ye geçti. (Mabadı Var)”

“Denis Papin (Mabad)⁶”

“Papin İngiltere’ye vâsıl olur olmaz Robert Boyle’in himaye ve hüsn-i telakkisine mazhar oldu. Çünkü Papin’in namı -kesb etmiş olduğu şöhretten- kendisi daha İngiltere’ye vâsıl olmadan evvel efvâh-ı âmm ve hâsda dolaşıp durmakta idi. Papin, Robert Boyle’nin tecarib ve taharriyât-ı hikemiyesine iştirak ettiğinden başka bilâhere İngiltere Akademisi müessisliği şerefini ihraz eden mûmâileyhin şan ve şerefinden istifade ederek kendisini akademi azası silkine idhâl ettirmiş idi.

Beş altı sene zarfında âlem-i ulûm ve fûnunda gerek Robert Boyle ile iştirak-ı amelinden ve gerek netayicini İngiltere’ye Meclis-i Maârifi Gazetesi ve Fransa’nın Ulemâ Ruznamesi ile neşr etmekte olduğu tecarib ve muâyenat-ı hususiyesiyle pek ziyade hüsn-i telakki-i pesendiye mazhar olmuş idi.

Papin’in Tenceresi namıyla maruf ve [...] olup et ve kemiklerin usâre-i mugaddiyelerini istihrâc için müstamel olan bir aleti ihtirâ ettiği zaman 1681 tarihinde dikkat-i umumiye bir kat daha kendisine çevrilmiş idi.

saatlerde rakkası tatbik ve alel umum [...] zenbereğın saatlerde istimâlini terakki ettirdiğı [...] ehl-i hikmet unvanıyla meşhur-ı alemiyan olmuştur.

⁶ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:6, 25 Rabiulevvel 1300 (03 Şubat 1883), s.289-292.

Bu alet ile icrâ-ı amel etmek et ve kemikleri teshin ve husule gelen buharları teksif etmek esasına mübteni idi. Pek mahirane imal olunmuş ve netâyic-i hüsne intâc etmekte bu aletin- tarih-i terakki-i ulûm keşfiyat-ı ilmiyenin menşeiini taharri etmiş olsa idi- unutulacağıında hiç şüphe yok idi.

Bu alet ile Papin ebhirenin kuvve-i elastikiyyesinin tazyik-i cevvdiden altı ve sekiz defa ziyade olunduğunu keşf etmiştir. Tencerenin üzerine açılmış bir deliğin üzerinde bulunmakta ve kantar gibi ileri ve geri hareket etmekte olan bir cism-i sakili taşımakta bulunan bir manivela ile bu tazyikin derecesi tencerenin açılmasına lüzum kalmadan tâyin ve takdir olunabilirdi. Zira, bu takdir-i kantar ile bir cisim vezn etmekten başka bir şey değil idi. Manivelanın tencere üzerinde istinad etmekte olduğu seddâdeye bilâhare (Emniyet Seddâdesi) tesmiye olunmuştur.

Papin bu ihtirâmı henüz ilân ettiği esnarlarda idi ki, [...] şehrinde bir akademya tesis etmeye davet olunmak üzere Venedik Senatosu namına icrâ olunan mevâid-i mutantanaya kapılarak [...] olan memuriyetini terk etmiş ve İtalya'ya azîmet etmeye karar-ı katî vermiş idi.

İtalya'da bu mevâid-i kâzibenin icrâât-ı müşâşaiyesini iki sene bekledikten sonra meyus olarak tekrar İngiltere'ye avdeti tasmin etmiş idi. Dûçâr olmuş olduğu fakr u mezellet bu tasminini mevki-i icraya koymasına az kaldı mani olacak idi. İngiltere'de eski mertebe-i ikbal ve rifatını tekrar kazanabileceğini ümit ediyor idi.

Halbuki bu ümit bir boş hülya kadar ehemmiyetsiz kalıyor idi. Zira eski dostluklar bu âdem-i sebatından dolayı mahv olmuş ve herkes kendisinden yüz çevirmiş idi.

Akademyanın sâbık nâmdar azâsı, eski rûfekası tarafından iki buçuk liralık (62 Frank 50 santim) bir maâş ile mübeyyizlik ve tecarib -i hikemiye memuriyetiyle kabul olduğundan yine bahtiyar idi.

Bedbahtlık ile tahrik olunmuş olan Papin eski taharriyatına tekrar avdet eyledi. Üç sene karanlıkta bir şey taharri edercesine uğraştıktan sonra (buharların kuvvetini uzağa nakl etmek için) ihtirâ etmiş olduğu bir aleti eski rûfekası akademya azalarının nazar-ı takdirlerine arz edebileceğini zan etmiş idi.

Bu alet sukût-ı mâ' ile müteharrik ve pistonu taht'ül nehr[?] mevzu borular üzerinde inip çıkmakta olan bir mahalliyyet-ül-hevâ [...] kuvve-i muharrikeyi epeyce nakl etmekte idi (Bu fikir hava-i şimendiferler için tasavvur olunan fikrin aynı idi).

Biçare Papin, akademya tarafından emr olunan tecrübelerde fevkalade ibraz-ı maharet etmekte idi. Bu aleti ise esna-yı tecrübeye netaic-i muknia intâc etmediğinden muhteri için bir zamm-ı maâştan başka hiçbir faideyi mûcib olmamıştı.

Bu bedbahtlıklar Papin'e bir defa daha İngiltere'yi terk etmeyi düşündürmüştü. Lakin nereye gidecekti?

Acaba Fransa'ya diyebilir miyiz? Vâkıâ Fransa'da gerek akrabası gerek namı indlerinde muazzez olan bir çok hükema tarafından hüsn-i telakki olunacak idiyse de kendisinin 1685 tarihinden beri (Nantes Fermanı'nın lâğv olduğu tarih) Protestan olması bu ümidi kâmilten mahv etmekte idi. Zâhiri bir inkar-ı mezhep bu ümidi tazeletebilir ise de bu dahi Papin için gayr-ı mümkün idi.

Hesse Dukalığının Prensi- ki hami-i ulûm ve fûnun idi- Papin'e Marburg'da bir ulum-u riyaziye-i kürsüyü arz etmekte idi. Papin dahi maa-l-memnuniyye Almanya'ya doğruldu. Papin Almanya'da hizmet-i umûmiyyesinden kazanmakta olduğu vâridâtıyla pek güzel yaşayarak taharriyat-ı sâbıkasına yeniden mübâşeret eyledi. Halâ ile tazyik-i cevvinin ihtilâtından bir kuvve-i muharrike istihsalini kararlaştırdı.

Otto de Guericke'nin ilânat-ı mutantanasından beri tecarib-i hikemiye ile uğraşanlarca düstur-u esasî şu idi:

“Bir üstüvâne tahliye olunduğu vakit piston tazyik-i cevviye muadil bir tazyik ile yukardan aşağıya itilir. Piston nüzul ettikten sonra aşağıdan yukarıya kaldıracak bir vasita olsa piston yukarı kalktıktan sonra vasita-ı mezkurenin tesiri izâle olundukta tekrar tazyik-i cevvi ile aşağıya iner.”

Papin bu vasıtayı bulmaya cehd etmiş idi. 1687 senesinde, [...] ile on beş sene mukaddem icrâ olunan bir tecrübeyi der-hâtır ederek bu vasita olmak üzere barutu istimal etmeyi düşündüğü pistonun tahtında işâl edildikte üstüvanenin havasını seddâdelerden dışarıya tard ederek pistonu tekrar kaldıracak idi. Lakin netice doğru

çıkmadığından düstur-u mezkûrun hatalı olduğuna kâni olarak üç sene daha taharrîye müdâvemet eyledi.

Marburg hevacesi bu babda tamamen kanaat kesp ettikten sonra 1690 senesi Ağustos’unda -ki bu tarih nev-i beni-i beşere icrâ edilen bu büyük hizmetin tarihi olmak münasebetiyle ilâ yevmi’l-kıyâm hatırlarda tutulması lazım gelir- (Az Masraf ile Çok Kuvve-i Muharrike İsthisali Usulü) unvanlı bir bend Leipzig ceride-i ulemasıyla neşr eylemiş idi. Bu bendin en can alacak bir fıkrası işte bu idi:

“Barut vasıtasıyla bir halâ-yı mutlak istihsal etmek için bizzat birçok tecrübeler icra ettiğim gibi sair hikmetşinasandan pek çoğu da bu babda geri kalmamışlar ise de bu tecrübelerin kâffesi bu [...] butlânını isbattan başka bir işe yaramamıştır. Çünkü pistonun altında barut yandığı vakit bir halâ hasıl oluyor ise de halâ-yı mutlak değildir. Barutun alevleri söndüğü vakit borunun içinde havanın beşte biri kalmış olduğu müsteban oluyor. Halbuki fikr-i mecruhda taht’ül piston hiç hava kalmayacağına ve tazyik-i cevvi bir şiddet-i mütesâviye ile daima icrâ-yı tazyik edeceğine hüküm olunuyordu. Hasılı her tecrübemde bu vechile aksini bularak meyus oldum. Lakin şimdiye kadar uğraşmamak semere-i müfidesi olarak bu yolda başka bir vasıta buldum. Âdi su ateş ile buhara tebeddül ettiğinden bunu ibtidâ-i hava gibi icrâ-yı tazyîk etmeye tahsis ettim. Tazyîk işi bittikten sonra bu buharların tazyik edebilmek iktidarından külliyyen azade kılacak surette tekâsûf ettirmeyi pek eshel ve münasib buldum. Bu usûl mutedil bir harâret vasıtasıyla dahi kâbil-il-icrâ olduğundan işime pek âsân geldi.

Bunca zamandır baruttan umduğumuz – ve ümidimiz daima boşa çıkan – imdadı bize [...] ediyordu. Papin’in tasavvur ettiği alet pek kolay idi. Sadeliğine dahi hiç diyecek yok idi. Aşağısı kapalı bir üstüvâne olup içinde Otto de Guercike’nin muhalliyet-ül-hevâsındaki piston bulunuyordu. Pistonun sapı makaralardan geçen ve ucunda ağır cisimler bağlı bulunan bir ip ile bağlı idi.

Pistonun altında bir delik var idi ki hava piston iner iken dışarı kaçabilir idi. Üstüvâne amûden duruyordu pistona bir çubuk sıkıştırılmış idi ki piston tamamen indiği vakit yukarıda söylediğimiz deliği kapar idi. Çünkü bu çubuk dediğimiz gibi iyice sıkıştırılmış olduğundan piston ile beraber iner idi. Üstüvânenin dibinde bir parça su bulunduruluyordu. Piston suya kadar indiği vakit – ki aşağıki delikte kapanmış

bulunurdu- üstüvâneyi ısıtmaya başlanılır su buhara munkalib olup tazyik-i cevvi ile muvâzenet hasıl olduğu gibi pistonu yukarı kaldırırdı.

Piston kalktıktan sonra pistonun sapı bir demirin çentiğine takılıp dururdu. Derakab ateş çakılır. Buharlar su olur. O vakit tazyik-i cevvi aşağıdan yukarıya icrâ olunan tazyikten kurtulmasından isitfade ederek pistonu tekrar aşağıya doğru iter idi. Ve tazyik pistonu asılı olduğu veznleri – sıkletleri çektirecek kadar şiddetli olunurdu. Piston aşağıya kadar (suyun sathına kadar) indiği gibi fiil-i tehsin tekrar olunur ve zikr ettiğimiz icraatın aynı tekrar ederdi. Ameliyat böylece devam ederdi.

İşte Papin'in buhar makinesi bundan ibaret idi. Kullanılması da dediğimiz ameliyata tatbik-i hareketten başka hiçbir marifet değildi.

Papin'in mârruz zikr beyannamesi taharri olunmakta olan meseleyi amelî olarak hall etmekten ziyade bir fikrin revacını temin eden bir kaideyi irâe etmekte idi Hangi fikri? Hangi kaideyi?.. Bu fikrin, bu kaidenin neden ibaret olduğunu bin türlü kalıplara koyarak başka başka kıyafetlere sokarak nazar-gâh-ı temaşa ve matma-i istifademize arz eden asrımız bize pek kolay anlatmıştır.

Papin'in bu keşf ve ihtirâi alem-i ulemâyı bir samet ve sükûtun istilasını mucib oldu. İhtirânı takdir eden bulunmadı. Zavallı Papin dahi bu adem-i takdir ile kamilen cesaretini gayb ederek müstakbelde parlak parlak neticeler hasıl edecek olan tasavvurunu yüz üstüne bıraktı. Ve neşriyat ve ilânatına nihayet verdi. On beş on altı sene kadar bir halet-i yes ve nevmîdî içinde – bu hale biz niçin sefalet demeyelim? Bir kimse familyası azasını besleyemeyecek bir hale duçar olduğu vakit fakir demiyor muyuz. İşte bizim hakîm-i meşhurun dahi vâridâtı tecarib-i hikemiyesinin masrafını tediye pek güçlkle kifayet ederdi. Hakîmimizin familyası canı hep tecârib-i hikemiyeleri idi. Nankör insanlar! İstihsal-i refah ve saadetleri uğrunda zamanlarını feda eden böyle âlim-i fedakarlara makam-ı teşekkürde aç bırakılmalarını zarûret ve sefalet içinde yuvarlanıp durmalarını tecviz ederler. Miskin mahlukat! Hased ve meskenetin önünde baş eğmekten ne vakit kurtulacaksınız... Zavallı Papin kendisinin aç kalarak, nankörcesine keşfiyatını sû-i telakki eden bu insanlara hizmet etmeyi caiz görmüştür. Ulüvv-i cenâb... Ulüvv-i himmet denilen iki haslet-i cemile sanki tecessüm etmiş idi de Papin hasıl olmuştu.

Çalışıp çabaladıktan sonra keşf ve ilân etmiş olduğu kaide-i saikayı mevki-i icraya koymak için tasavvur etmiş olduğu usûlü enzar-ı âmmeye vaz' eyledi. Lakin bu ilanı makdemki bendinin ziya-ı marifet ve hünerinden istifade ederek tatbikat-ı evveliyeyi icrâ edenlerden sonraya kalmış idi.

Demek ki Papin kendisinin hünerinden iktibâs-ı malumat edenlerin arkasından gitmekte idi. Ne garib-i hal!.. Bu ilân Papin'in hakkında mesâib-i müdhişeyi davet etmekten başka bir işe yaramadı.

Zavallı Papin ? Talisiz hâkim? Hüsn-i hizmetlerine mukabil felaket ve belâya uğruyor idi. Bununla beraber say ve gayrete sâi olan efkarına galebe ederek bu işlerden feragat edemiyor idi. Hayır, hayır, insaniyete hizmet etmeyi her defa kendisine emr etmekte olan vicdanına galebe çalamıyordu. 1707 senesinde (Suyu Ateş Vasıtasıyla Çıkarmak) için bir alet- pek mükemmel değil ise de – ilân eyledi.”

“Denis Papin (Son)⁷”

“Biraz sonra – kadr ve itibarını bildirmemiş[?] olan hüner ve marifetini bir daha denemek isteyerek- buhar makinesini, gemi küreklerini tahrik etmeye tatbik etmeyi düşündü... “Papin Leibniz’e yazmış olduğu bir mektubunda diyor idi ki: Nehrin cereyânı kuvvetiyle vapur yürüdü.” Papin bu gemi ile İngiltere’ye geçmeyi kurdu. Lakin bir felaket-i avâmpesendanenin zor ve şiddetine uğradı.

Hedef-i maksadı olan İngiltere’ye vusûlda sabırsızlık ederek bila-ruhsat Weser nehrinin mecrasını takip etmek istedi. Hakikaten bu ruhsatın istihsali beklenilmeyecek kadar güç idi.

Lakin kayıkçılar başına bir büyük bir bela olarak vapurunu parçaladılar. Biçare mucid, bu vechile son sermayesini gayb etti yalnız sermayesini değil son ümitleri de mahv olmuş idi.

Mamafih geri dönmeyerek yoluna devam etti ve Londra’ya tekrar gitmek müyesser oldu.

⁷ “Denis Papin,” Çev. Mehmed Nadir, **Afak**, No:7, 23 Cemaziyelevvel 1300 (1 Nisan 1883), s. 323-324.

Papin Londra’da vapurunu tekrar inşa edecek vesâite destres olacağını ümit ediyordu. Hayf ki hiçbir muavenete mazhar olamadı.

Bu çalışkan adamın birkaç sene daha mevcud olduğu İngiltere Encümen-i Daniş’e göndermiş olduğu tecrübeleriyle müsbettir. Bu birkaç sene esnasındaki ömrü cehd ve gayretinin mükafatı olarak edilen cüzi ianeler ile pek sefilane geçmiş idi.

Bundan sonra hâkim-i mûmâileyh hakkında hiçbir malumatımız yoktur. Hâdim-i havâyic-i beşeriye olan bu zat-ı âlikadrın vücud-u kıymetdarının gayb u fenası hangi tarihte vuku bulduğu malum değildir. O vücud-u âlinin hangi memleketin kara toprağına [...] olduğu da meçhuldür.”

EK 30: PASTEUR, LOUIS

EK 30-1: “Pasteur¹”

“Asr-ı hazır-ı miladi meşâhîr-i erbâb-ı tettebbuundan ve hele istikbâldeki müdâvat-ı cedide-i emrâz müntesibinden bulunan Mösyö Pasteur namı karîlerimizin malûmudur.

Dâhî müşarünileyh müddet-i medîde mikrob denilen ve emrâz-ı sâriyenin vasıta-i zî-hayatı olan huveynatın keyfiyyet-i intişar ve sûret-i maişeti hakkında tettebbuat-ı ciddiyye ve amîkada bulunmuş ve birkaç sene evvel kuduz illetinin tedavisini teshil ve tesrî’ eden aşîyî bularak âlem-i insaniyeti kendine minnetdâr bırakmıştır.

Kuduz aşısının keşfi bütün cihân-ı medeniyete bir sûret-i fevkalâdede aks eylediğinden her memleket, her hükümet birer heyet-i tıbbiye göndererek müşarünileyhin icraat-ı ilmiyesinden istifâza eylemiştir. Hükümet-i seniyye-i Osmaniyyemiz tarafından dahi saâdetlü Zoeros Paşa, Doktor Miralay Hüseyin Remzi Beyefendi ile birkaç zât Paris’e izâm edilmiş ve mûmâileyhimin avdetlerinde Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne’de ayrıca bir tedavihane tesis kılınmıştır. Darûltedavi-i mezkûrun gittikçe tevsî-i mükemmeliyet edilmekte olduğu çeşm-i şükran ile görülyor.

Pasteur’ün şu keşfi sirâyet-i emrâz hakkındaki efkâr-ı kadimeyi bir suret-i aleniyede cerh ettiği gibi mikrobların seyr ve cevelânını dahi iyiden iyiye izhâr eylediğinden akademiye kabul edilmiş ve canib-i celîl-ül-menakıb devlet-i ebed-müddetten dahi birinci mecidi nişân-ı zîşanını ihrâz eylemiştir.”

EK 30-2: “Teracim-i Ahval: Pasteur²”

“İnsaniyete etmiş olduğu hizmet-i kesiresiyle şöhret-şiar olan Pasteur Kanun-ı Evvel’in yirmi yedisinde yetmiş yaşına ikmal ettiğinden dolayı, umum alem-i

¹ “Pasteur,” *Servet-i Fünun*, C.I, No:5, t.y. (1891), s.55-56

² Hüseyin Hüsnü, “Teracim-i Ahval: Pasteur”, *Maarif*, Sene: 2, C.IV, No:1, 8 Recep 1310/14 Kanun-ı Sani 1308 (26 Ocak 1893), s. 1-5 (Resimlidir)

medeniyetin mazhar-ı tebriki olmuştur. Biz de bu münasebetle bu zat-ı alikadirin tercüme-i haliyle resmini gazetemize dercini münasip gördük.

Pasteur namı dünyanın her tarafında kemal-i ihtiramla yad edilmekte ve tarih-i fünunda ibka-i nam eden deha-i tek biri sayılmaktadır. Kendisi Fransa'nın Jura eyaletinde vaki Dole kasabasında 1822 senesinde tevellüd etmiş ve meydan-ı harpte nişan-ı sadakatle tezyin-i sine-i iftihar eden bir baş çavuşun oğlu bulunmuştur.

Pasteur tahsil-i ibtidaiye Dole kasabasına civar olan Arbois tesmiye edilen küçük bir şehirde mübaşeret etmiş ve şehir-i mezkurda pederinin iştirak etmiş olduğu bir hanede ikamet etmekte bulunmuştu. Yirmi yaşına vasil olunca Paris mekatib-i aliyyesinden olan École Normale namındaki darülmuallimine dahil olmak üzere şehir-i mezkura geldi. Bu mektebe kayd olunmak üzere Fransa'nın her tarafından senede yüzlerce talebe gelir ve ancak içlerinden en ziyade isbat-ı ehliyet ve liyakat edenlerden on iki kadarı kabul olunabilirdi. Pasteur dahi bunların arasına karışmış ve her ne kadar kabul olunmuş ise de arzu ettiği derecede ibraz-ı ehliyet edemediğinden pederine: “Daha ali mertebede kabul olunmak isterim” demişti.

Filhakika bekledi ve ertesi sene tekrar açılan müsabaka imtihanında dördüncülüğü kazanmaya muvaffak oldu. Mekteb-i mezkura zaman-ı duhulü 1843 senesine müsadif olup evvel vakit henüz yirmi yaşında bulunuyordu. Dört sene tahsilden sonra müktesebat-i ilmiye ve fenniyesi müşir diplomayı aldı. En ziyade hikmet ile kimyaya merak vermiş ve onları tahsile suret-i mükemmelede sarf-ı ikdam ve mesai etmiş idi. Bir gün eritmek üzere su derununa vaz etmiş olduğu bazı mevaddın, suyun lezzetini asla tagyir etmeksizin gözden nihan olduğunu görünce bu hal nazar-ı dikkatini celb etti... Bilfarz çorba derununa bir miktar tuz atıldığı ve o çorbanın lezzetçe asla bir tagayyür-i hiss olunmadığı tasavvur olunacak olsa o halde tuzun nereye gittiğine hükm olunur?

Mösyö Pasteur şu keyfiyetin, havada temevvüc etmekte olan tuzlar arasında daima eksik olmayan ve ancak on milyon kadarı başparmak tırnağını setr edebilen, birtakım tufeylatın vücudundan neşet etmek ihtimalini derk ve teyakkun eyledi. Şüphesiz ki Mösyö Pasteur tarafından ihzar edilmekte olan maddelerin tenakus-u

mahlukat-ı mezkurenin su derununa nüfuzuyla murad-ı mezkurenin bir kısmını “[...]” etmesinden ileri gelmiştir.

Sâlifüzzikr-i tufeylat elyevm mikrop namıyla herkesin malumu bulunmuştur. Mikropların bu suretle meydana çıkarılması tababetin fevkalade terrakisini mucip olmuştur. Denilebilir ki mikrop fenni bugünkü kevn-i tababetin üss-ül esasıdır.

Pasteur işi bu kadarla bırakmadı, ondan evvel hiç kimsenin nazar-ı dikkatini celp etmemiş olan daha pek çok asar-ı acibe keşfine muvaffak oldu. Mikropların havada, suda, ve her tarafta münteşir olduklarını ve ihtimarın sebab-i husulünü beyan ve izah eyledi.

Mösyö Pasteur netice-i tedkikatında ihtimarın havada, suda ve üzüm tanelerinin üzerinde daima eksik olmayan mikropların vücudundan ileri geldiğini ve sıra gibi mevadd-ı sükkeriyeyi havi olan mayianın [...] tahavvül edişi esbabını suret-i mufassalada beyan etmiş ve bu vech ile mikropsuz sütün kaymağa eremeyeceği gibi ekmeğin dahi kabarmayacağını isbata muvaffak olmuştur.

Bundan anlaşıyor ki mikroplar böyle tahammürü husule getirmekle bizim gıdamıza da hizmet etmiş oluyorlar. Mamafih mikropların bu gibi hidemat-ı hüsnıyeyi unutturacak derecede birçok mazarrat tevlid ettiklerini de unutmamalıdır. Zira tereyağını ekşiten yine mikroplardır.

Bundan sonra Mösyö Pasteur mikropların hararet vasıtasıyla telef olup olmadıklarını tedkik etti. Süt veya tereyağını havi bir çanağı fırında epeyice teshin ettikten sonra mevadd-ı mezkurenin derununa mikrop nüfuz etmediği müddetçe tazeliğini muhafaza ettiklerini görmüştür.

Tecrübe-i mezkure artık mikropları suret-i [...] meydana çıkarmıştır. Çünkü mezkur kapların müsahhan fırınlardan imrarı mikropların telefini mucib olmakla tahammür keyfiyeti husule gelmemiş ve binaenaleyh süt ve tereyağı tufeylat-ı mezkurenin oraya nüfuzundan azade bulunduğu müddetçe tazeliğini muhafaza etmiştir.

1865 senesinde Avrupa'nın cenub tarafında yetiştirilmekte olan ipek böceklerine dehşetli bir illet-i sâriye müstevli olmakla hükümet bu illetin esbab ve suret-i tedavisini keşf etmeye Mösyö Pasteur'ü memur etmişti.

İşbu koca alim Pont-Gisquet'de vaki bir böcekhaneye çekilerek beş seneye kadar meşguliyetten sonra nihayet esbab-ı marazı bulmaya muvaffak olarak maraz-ı mezkurun ufak birtakım hayvanatın tagaddi için böceklerin vücuduna girmelerinden neşet ettiğini ve hatta böcekler def-i tabi ettikleri zaman muayene olunursa onun derununda pek çok bu hayvanlardan yani mikropplardan bulunduğunu bilbeyan bir hasta böceğin yavaş yavaş bütün böcekhanede bulunan sair böcekleri de duçar-ı emraz edeceğini ilan etti.

Mösyö Pasteur esbab-ı marazı keşfedince artık onun suret-i tedavisini bulmakta zahmet çekmedi. Böcekhanenin nezafet ve taharetine ihtimam etmeyi ve böcek veya tohumlar bir dikkat-i mütemadiye tahtında bulundurularak içlerinden mariz olanların hemen itlaf edilmesi lazım geldiğini beyan eyledi. Bu tavsiye sayesinde ki hastalık yavaş yavaş bütün Fransa, İtalya ve Avusturya'dan külliyyen zail oldu.

Bu tedbir her ne kadar adi ise de ehemmiyeti azim idi. Servetin senevi on milyon frank kadar tezayüdü mahzab tedabir-i mezkure sayesinde husule gelmiştir.

Ehemmiyet-i azimeyi haiz olan bu taharriyat ve keşfiyatın mucib olduğu taab ve meşakkat sebebiyle koca alim nihayet mefluc olarak on hafta kadar hayat ile memat arasında kaldı. Vakıa kendisini tahlis ettiler fakat sol kolu ile bacağı bir türlü tedavi olunamadı. Biraz kesb-i sıhhat eder etmez hemen cenubi Fransa'ya avdet ederek hastalara mahsus bir koltuk sandalyesinde gayr-ı müteharrik bulunduğu halde böceklerin neşv ü nemasına mani olarak onları tahrib eden hastalığın daha ekmele olarak def-i çaresini taharri ve tecaribini ikmale devam etti.

Bu esnada tavuk, koyun ve öküz gibi hayvanat-ı ehliyeye arız olan emrazın tedavisi çaresini buldu. Usul-u tedavi hep bir idi. Eğer marazı mikrop tevlid etmiş ise o mikrobu itlaf etmek lazım idi. Bir mikrop vasıtasıyla husule gelen hastalık nebatat-ı semiyeye benzer ki onun tohumları mahv ve ifna edilmeyince o nebatın vücudu ortadan kalkar.

Mösyö Pasteur'ün keşfiyat-ı mühimmesinden biri de Şarbon hastalığının mikrobunu bulmasıdır. Akdemleri bir koyun veya öküz hastalıktan telef olacak olsa sairlerine sirayetini mani için umumiyetle o hayvan yere gömülürdü. Lakin bu hususta pek çok aldanıyorlardı. Çünkü Şarbon mikrobi senelerce taht'ül arz yaşayabilir. Yer altında bulunan böcekler o laşeye üşerek mikropları bel' eder. Ve ba'de sath-ı arza çıktıklarında vücutlarına istila etmiş olan mikroplar derhal etrafa yayılır. Ve binaenaleyh çayırdaki otlamakta olan bir sürü koyun veya inek arasında birinin dudak veya dilinin azıcık sıyrılmış olması mikrobun kana karışmasını teshil eder ve artık o hayvandan kat-ı ümid olunur. İşte bu mikropların etrafa sirayetini men için şarbon hastalığından telef olan hayvanların ihrakı umur-u lazımedendir.

Fakat bütün arzı istila eden mikropları ihrak etmek mümkün müdür?..

İşte Mösyö Pasteur maharet-i zihnini bu hususta da ispat etti ve hayvan yetiştirenlere dedi ki: "Çocuklarda icra edilen aşı ameliyatını şarbon hastalığına karşı sürülerinizde bulunan hayvanat hakkında da icra ederek onları bu afetten tahlis edeceğim". Dediğini tamamiyle icra etti. Şarbon hastalığından telef olan bir hayvanın kanında bulunan mikropları alarak hava ve ziyaya arz ile onları badeletkik bu aşı kalemi vasıtasıyla diğer bir hayvanın kanına idhal ile o hayvanı aşıladı!

Bunun üzerine Mösyö Pasteur, Melun Ziraat Cemiyeti tarafından tecrübe edilmek üzere, kendisine takdim edilen on öküz ile elli koyundan otuz tanesini mahsusen ihzar etmiş olduğu şey ile telkih etti. Ve netayic-i hüsne hasıl olarak aşının fevaid-i azimesi isbat olundu. Çünkü aşılanmamış olan diğer hayvanatın kaffesi telef oldu ve aşılananlar ise işi yalnız bir hastalıkla geçiştirdi.

Bu tecrübe Pouilly-le-Fort çiftliğinde icra olunmuştu. Tecarib-i mezkure Londra'da ictima eden üç büyük tabipten mürekkebe bir kongre muvacehesinde hikaye olunduğu zaman Mösyö Pasteur kemal-i şiddetle alkışlandı.

Pasteur ve talebesi her sene şarbon aşısını havi ufak şişeler imal ederek aktar-ı aleme neşr etmekten geri durmadılar. Ve bunun semeresi ibtida Fransa'da baş göstererek yavaş yavaş mikdar-ı telefât senevi yirmi milyondan on beşe tenezzül etti! İngiliz hükema-yı meşhuresinden Mösyö Huxley bir ders-i umumi esnasında demiştir ki:

Mösyö Pasteur'ün keşfiyatı 1870 senesinde Fransa tarafından tazminat olmak üzere Almanya'ya tediye olunan beş milyar frangı tazmine ziyadeten kafidir.”

Mamafih bu hizmet yalnız Fransa hakkında vaki olmayıp cihanın her tarafına şümulü bulunmuştur.

Bundan sonra Mösyö Pasteur emraz-ı beşeriyenin tedavisine hasr-ı evkat ve sarf-ı ikdam eyledi. Ve netice-i mütalaasında Pasteur: “Bu tecrübelerden müsteban olduğuna göre bir insan veya hayvanın kanına mikrop karışacak olursa onlar derhal duçar-ı maraz olmaktan kurtulamayacaklardır” demiştir.

Mösyö Lister namında meşhur bir İngiliz cerrahı yirmi sene akdem havadaki mikropların kana karışmasını mani için bir nev sargı icat etmiş ve o sargıya takarrüb eden mikroplar hemen telef olmakta bulunmuştur. Elyevm bu sayede bir adamın bacağı kesilirse de evail-i nisbeten ameliyattan sonra vukua gelen telefatin miktarı tenakus etmiştir.

Lister Pasteur tarafından mikroplar keşf olunmamış olsa idi bu gibi şayan-ı ehemmiyet bir sargının icadını kuvve-i hayaliyyesinden bile geçiremeyeceğini beyan etmiştir.

Pasteur'ün en büyük bir keşfi de kuduz illetine karşı bulmuş olduğu aşı ameliyatıdır.

Bu illet-i müdhişeye karşı icra olunan aşı ameliyatı sayesinde değil yalnız Fransa'da bütün memalik-i mütemeddinede dahi senevi yüzlerce eşhasın hayatı pençe-i mevtten tahlis olunmaktadır.

İşte etıbb-i kadimenin tedaviden aciz olduğu birçok emraza karşı bugün Mösyö Pasteur'ün himmetiyle mikropların keşfi neticesi olarak güzel bir silah-ı müdafaa bulunmuştur. Mamafih Pasteur'ün kuduz illetini tedavi için bulduğu devanın sıhhatine hala şüphe edenler bulunuyor.

İllet-i mezkureye mübtela olarak Pasteur tarafından bakılan üç bini tecavüz hastanın ancak otuzu rehayab olamayarak vefat etmiştir ki mikdar-ı mezkur yüzde bir raddelerinde bile değildir. Mamafih bu otuz kişinin içinden kuduz kurt tarafından

ısırılmış veya beş altı hafta gecikmiş olmasından naşı zaman tefrihi mürur etmiş olanlar çıkarıldığı halde vefat edenlerin pek ekalliyette kalacağı nümayan olur.

İşte Mösyö Pasteur tarafından meydan-ı istifade ve intifaa çıkarılan keşfiyatın mucib olduğu netayic-i hüsne her tarafta badi-i memnuniyet olarak “Pasteur Darültedavisi” namıyla bir tedavihane inşası için dünyanın her cihetinde arzular hasıl olmuş ve mikdar-i külli mebaliğ gönderilmiştir.

Darültedavi-i mezkur yalnız kuduz illetini değil bütün mikrop hastalıklarını tahsil ve tedaviye tahsis olunarak Paris’in haricinde inşa olunmuştur.

Binanın cephesinde büyük kudurmuş bir kelbi boyununun derisinden yakalamış olduğu halde onu kamçısının ucuyla kıvrım kıvrım ederek kaçmaya çabaladığını irae eder, tunçtan mamul on dört yaşında bir çocuk heykeli bulunur. Bunun sebebi ise Jopi [Joseph] isminde bir küçük çocuğun arkadaşlarını vikayet göstermiş olduğu etvar-ı kahramananeden neşet etmiştir. Merhum rüfekası üzerine hücum eden kudurmuş bir kelbin mazarratından onları kurtarmak maksadıyla köpeğin üzerine atılmış ve köpek tarafından ısırılmış olduğu halde bile kahramanlığa halel getirmeyerek köpeği boğmak için yüz elli kademlik bir mesafede vaki göle atmak üzere sürükleyip götürmüştür.

İşte Mösyö Pasteur’ün ilk tedavi ederek hayatını kurtardığı bu çocuktur.

Darültedavi’nin resm-i küşadı 1888 senesi 14 Teşrin-i Sani’sinde dünyanın en büyük alimleri ve zevat-ı saire-i muhtereme hazır olduğu halde icra olunmuştur.

Pasteur Fransa Akademiyası ve Encümen-i Fünunu azasındandır bu sene Kanun-ı Evvel’in yirmi yedinci günü Pasteur yetmiş yaşını ikmal edip yetmiş birine kadem-nihade olması münasebetiyle alem-i insaniyete ve fünuna ettiği hidemata mukabil kendisine fevkalade arz-ı ihtiramat olunmuş ve her taraftan memurlar gönderilmiştir.

Taraf-ı hükümet-i seniyyede dahi alim-i müşarünileyhi li-ecli’t tebrik Mekteb-i Tıbiyye-i Şahane muallimlerinden kaimmakam izzetli Hayreddin Beyefendi gönderilmiştir.”

EK 30-3: “Mösyö Pasteur³”

“Vukû-u’ vefatı derc-i sûtûn-ı teessüf kılınmış olan muallim-i eşher Mösyö Pasteur’ün vefatı hakkında malûmat-ı âtiye gazetelerde görülmüştür:

Mösyö Pasteur’ün sıhhati son zamanlara kadar berkemâl idi. Hatta 1868 senesinde dūçâr olduğu seyelân-ı dem-i dimağî hastalığından bile sıhhati [...] olmamışken 1886 tarihinde yani kuduz illeti devâsını keşf eylediği zamanlarda defaât ile isâbet eden nüzulden sıhhati git gide inhilâle yüz tutarak evvel zamandan beri inhirâf her sene teceddüd etmiş ve geçen sene dahi Teşrîn-i Sânî’nin ibtidâsında hastalanarak pek çok aylar esîr-i firaş olmuş ve iâde-i sıhhat eylemesi üzerine geçenlerde berây-ı tebdil-i âb ve hava Garches’e azimetle bir müddet orada iyileşmiş olduğu halde şiddet-i harareten begayet müteezzî olarak nihayet geçen hafta Çarşamba günü ahvâl-i sıhhiyesine tekrar inhirâf târî olmuştur.

Bu bâbda icrâ kılınan müdâvat-ı ibtidâiyeden bir hüsn-i netice görünür gibi olmuşken Pazar günü hastalık tekrar kesb-i şiddet etmiş olmasıyla Pasteur ameliyathânesi şâkirdanı münâvebeten müşârünileyhin emr-i tedavisine nezaret etmeye müsâraat etmişler ise de Perşembe günü hastalığı gayet vehamet kesb eylediğinden der-akab bilcümle akraba ve şâkirdanı bâ-telgraf davet olunmuş ve hastalık git gide artık endişeyi mûcib bir renk kesb etmekte olduğundan tedaviye memur Doktor Chantemesse ve Doktor Metchnikoff hastanın nezdinden tebâüd edememek mecburiyetine düşmüşlerdir. Ameliyâthane müdürü Doktor Roux Cumartesi sabahı hastanın nezdine muvasalatında Mösyö Pasteur kuvve-i bâsırasını kâmilten zayı’ etmiş olduğu gibi tebevül-ü demden derece-i nihayede muztarib olmakta idi.

Badelzuhûr hastanın hâlet-i nez’ide bulunduğu etıbbâ tarafından tahkik kılınması üzerine erkân-ı ailesi ve ameliyâthanesi heyeti kâmilten hastanın etrafında tecemmu etmiş ve hasta nihayet badelzuhûr saat beşte teslim-i ruh eylemiştir.

³ “Mösyö Pasteur,” **Servet-i Fünun: Tevcihat ve Havadisat Kısım**, Sene: 5, C.X, No:239, 28 Eylül 1311 (10 Ekim 1895), s.38-39

Müteveffa Mösyö Pasteur'ün çehresinde asla tahavvül husûla gelmemiş ve mamafih fotoğraf ile resmi dahil alınamayıp ancak müteveffanın ehîbbâsından bulunan ressam-ı şehir Mösyö [Morris]'in vuku bulan ricası üzerine müteveffanın kurşun kalem ile resmini almasına müsaade gösterilmiştir.

Mösyö Pasteur'in cenazesi geçen Pazartesi günü Paris'te Pasteur ameliyathanesine nakl ve oraca badeltahnit kilise haline ifrâğ edilmiş olan kütüphane salonunda vaz'-ı mevki teşhir kılınmıştır.

Mösyö Pasteur'un muamele-i katîyye-i defniyesi Fransa Enstitüsü'nün yüzüncü sene-i devriye-i tesisîyyesine mütesadif olan Teşrîn-i Evvel'in yirmi üçünde icrâsı kararlaştırılmıştır. İşbu merâsimde biri beş Akademiyalar nâmına aaleb-i ihtimâle göre Mösyö Bertran[?] tarafından ve diğeri Pasteur Dar-ül-âmelîyatı şâkirdan ve müntesibini ve müteveffanın rüfekâsı nâmına Mösyö Duclaux tarafından iki makale îrâd edilecektir.

Müteveffanın cenazesi tabuta vaz' oluncaya değin yani geçen Salı akşamına kadar vefat etmiş olduğu odada pek çok zevât taraflarından ziyaret olunmuştur.

Cenazenin üzerine vaz' olunmak üzere geçen Salı gününden itibaren gül ve kasım çiçeği gibi rengin ve kıymetdar çiçeklerden yapılmış bi-nihaye[?] çelenklerin vürûdu temâdî eylediğinden bunlar cenazenin bulunduğu yatağın etrafına sıralanıp bir manzara-i latife îrâ'e eylemekte idi.

Cihân-ı medeniyetin her tarafından tevarüd eden tâziye telgrafnameleri miyânında Belçika Kralı Léopold ve Danimarka Kralı Christian hazeratı ile Paris kumandanı General Saussier ve başvekil-i sâbık Mösyö Charles Dupal[?]'in dahi başka başka telgrafnameleri mevcuttur.

Dutot sokağında bulunan Pasteur âmelîyathanesinin cenaze merasimini tertîb eden idâre tarafından mâtem haline mahsus bir surette tezyiniyle iştigâl edilmekte olduğu gibi Fransız bandırası dahi âlamet-i matem olmak üzere yarıya tenzil ve üzeri siyah tül ile setr edilmiştir.

Müteveffa Pasteur'ün sergüzeşti hakkında Fransa gazeteleri sütunlar dolusu malûmat ve tafsîlât derç ve neşr eyliyorlar. Pederi debbağlık ile malzeme-i taayyüşünü tedarik eder fakir bir köylü olduğu yazılmıştır.

1886 senesinde müteveffa Pasteur'e Légion d'honneur nişanının Grand Cordon'u itâ olunduktan sonra erbâb-ı ulûm ve fûnun tarafından müşarünileyhin şerefine olarak keşîde edilen mutantan ziyâfete pederi dahi davet olunup icrâ kılınan merasimde hazır bulunmuştur.

İhtiyar, oğlundan evvel ziyâfet salonuna vürûd edip orada birçok ekâbirde müctemi' bulunmasından hâsıl olan hayreti oğlu gelince ekâbirin umumu tarafından ihtiramât-ı mahsusa ibrâz olunması üzerine kat kat artmış ve nihayet sofrada oğlunun sağ tarafına oturtturulmuş ise de yemek yiyeceği yerde at'imenin hiç birisine dokunmaksızın ellerini göğsüne bağlayarak ve yüzünü oğlunun çehresine doğru çevirerek gözlerinden bila-ihtiyâr eşk-i şâdî döküp durmuş ve taâm eylemesi ricâ olundukta “Ben yemek istemem. Oğlumun yüzünü görmek benim için en leziz taâmdır. Doyuyorum, doyuyorum” cevabını vermiştir.

Hükümet-i seniyye nâm âlîsine müteveffa müşarünileyhin cenazesinde Saltanat-ı Seniyye'nin Paris Sefir-i Kebiri Devletlu Ziya Paşa hazretlerinin hazır bulunacağı cümle-i müstahberat-ı vâkıadandır.

Muallim-i eşher müteveffa Mösyö Pasteur'ün cenaze merasimi hakkında Paris'ten vürûd eden telgrafname bervec-i âtîdir:

Paris 5 Teşrîn-i Evvel

Müteveffa Mösyö Pasteur'ün cenazesi bugün ihtifâlat-ı mahsusa ile kaldırılarak Grand Dük Constantin, Yunan Kralı'nın mahdumu Prens Nicola ve Reis-i Cumhur Mösyö Felikis Fever hazeratıyla heyet-i vükela ve saltanat-ı seniyye sefiri devletlu Ziya Paşa hazretleri ve süfera-yı saire hazır bulunmuşlardır.”

EK 31: PÉAN, JULES-ÉMILE

“Mösyö Péan ve Hastahanesi¹”

“Nâmı bugün elsine-i umumiye de hürmet ile yâd olunan ve hemen yarım asr süren hidemat-ı mütevaliyesinden dolayı ismi kitab-ı tıbbiyenin birçok yerlerinde mezkûr olan meşâhir-i cerrahin-i hazıradan Péan’ın burada uzun uzadıya tercüme-i hâinden bahs etmeyeceğim. Kendisinde sa’y ve himmet, azim ve metanet, hamiyet, âkıl ve zekâ teecessüm eylemiştir. Bünyesinin kuvvet ve metaneti ve şâkirdanı nezdinde malum olduğu üzere hîn-i âmeliyatta dürüştane muamelatı ile beraber Mösyö Péan gayet sevimli, nazik, misafir perver bir zât-i âlî kadrdir. Bir hayli müddet maiyyetinde bulunan bizim gibi şâkirdanı, mûmâileyhin nezaketini ve hüsn-i muamelatını pek güzel tanır. Mösyö Péan’ın iktidârı yalnız Fransa’da değil hatta Almanya’da ve kâffe-i memalik-i mütemeddinede tasdik olunmaktadır. Hiçbir cemiyet-i fenniye ve tıbbiye yoktur ki orada fenn-i cerrahiye ait bir meseleden bahs olunsun da Mösyö Péan’ın ismi zikr edilmesin. Hiçbir kongre bulunmaz ki orada âmeliyata dair mübahase edilsin de kendisi yeni bir usûl-i cerrahi meydana koymasın. Geçen Eylöl’de Brüksel’de birinci defa olarak ictimâ eden Beynelmilel Fenn-i Vilade ve Emraz-ı Nisa Kongresi’nde Mösyö Péan ile şâkird-i maye-i iftiharî Mösyö Segond’un icrâ eyledikleri ameliyat ile kabul ettikleri usûl, azâ ve cemiyet tarafından pek çok tahsin olunmuştur. Mösyö Péan’ın mezkûr kongrede bizzat îrâd eylediği nutku müteakib mazhar olduğu hüsn-i kabul-ı umumiye mukabeleten: “Efendiler, mazhar olduğum teveccüh ve muhabbet benden ziyade Fransa’ya aittir” demişti. Mösyö Péan’ın böyle bir iktidâr-ı cerrahiye, bazı defa ve mahalde olduğu gibi defaten ve bila-vasıta ve bilintisab değil tedricen ve kendisi gibi mücerreb ehl-i fen maiyyetinde bulunarak nail olmuştur. Nélaton gibi zamanının reis-i cerrahini olan bir sahib-i iktidârın bir hayli zamanlar muavinliğinde bulunmuş ve birçok vakitler teşrihhanelerde vücut yıpratırcasına çalışmıştır. Çünkü Avrupa’da bir hastahaneye cerrah, tabib-i müvellid olmak için isbât-ı iktidâr [...] ve bunun için nazari ve ameli birçok imtihanlar geçirmek lazımdır.

¹ Doktor Besim Ömer, “Mösyö Péan ve Hastahanesi,” **Servet-i Fünun**, Sene: 3, C.V, No:105, 4 Mart 1308 (16 Mart 1892), s. 6-7

Bihakkın malik olduğu iktidârı sayesinde aldığı şöhret kendisinin bâdî-i serveti olmuştur. Çünkü bugün Péan kadar kesb-i servet eylemiş ve bilahare zaruret ve sefalet-i beşeriyeden müteessir biçaregana onun kadar muavenette bulunmuş bir tabib yoktur denilebilir.

Ashâb-ı servetinden aldığını fukaraya tevzî' ediyor. Kendisi ağniya ile fukara arasında bir vâsita hükmünde bulunuyor. Lâkin kendisinin muavenet ve himmeti yine mesleği dahilinde, icrâ-i tababette kalıyor. İşte bu defa bu mesleğini daha ziyade tamîm eylemek efkâr-ı hayriyesiyle hakikaten model olacak bir hastahane inşa ettirmiş ve böyle bir hayrathaneye servetini sarf eylediği gibi bütün fen ve iktidâr ve vücudunu vakf ve hasr etmiştir. Merhamet ve insaniyete numune olan bu melce-i bî-çâregâna “Beynelmilel Hastahane” nâmını vermesi de fikr-i muannetinin her nerede olursa olsun kâffe-i musâbîne şâmil bulunduğunu göstermez mi? Böyle bir emr-i hayrın vücuduyla hasıl olan şeref yalnız Péan'e değil Fransa'ya da şâmil olmaz mı? Elbette! Mösyö Péan memalik-i muhtelifeye seyahat ile hastahaneleri ziyaret eylediği sırada geçen sene İstanbul'umuza da gelerek yeni inşa olunan Haseki Hastahanesi'ni gezmiş ve binasını takdir eylemişti.

Bu zât-ı âlî-i kadrın kîse-i hamiyetinden inşa ettirdiği hastahaneye nakl-i kelâm edilince denilir ki bu melce-i merzâ gerek cesâmet gerek zinetce pek nazar-rübâ değil ise de terakkiyat-ı hazıraya hakikaten mücessem bir numunedir.

Hikaye nüvîsân-ı asrdan Jules Verne bir romanında kemal-i medeniyete numune olmak üzere havası saf ve ceyyid, suyu berrak ve hâlis her türlü mikroplar ile taaffünattan ârî bir şehir tasavvur ve bu memleket ahalisinin mutedil ve gayr-ı mütebeddil bir hava dahilinde yaşamakta olduğunu tahayyül ediyordu. İşte, Jules Verne'nin zihninde hayal-i suretinde kalan hususat-ı mezkûreyi Doktor Péan hastahanesinde hakikate tebdil ederek maddileştirmiştir.

Hastahane cesim ve müzeyyen değil ise de mükemmeldir. Her koğu boyalı veya vernikli ve her bölmenin, her tavanın her döşemenin köşeleri yuvarlaktır. Tozların tevazzuuna salih hiçbir mahal olmadığı gibi dîvâr döşemeler her gün bol su ile yıkanabilir; elhâsıl hastahannede tahâret ve nezâfet tecessüm eylemiştir. Bir hasta vürûd eylediğinde li-ecl-i tetahhir esvâbı derhâl tebhîr makinesine verildiği gibi

hastanın yanı başında bulunan eşya dahi lüzumunda derhâl binanın alt tarafındaki bodrumlara bir makine ile isâl kılınır; bir hasta bina dahilinde ilk hatvesini atmadan evvel yıkanıp ovulur ve bu vechile iyice temizlenir. Her husus için kullanılan sular süzölmüş ve tathîr olunmuştur; galeyân etmeksizin tazyik sayesinde 120 derece-i hararete kadar isâl edilmiş ve bu vechile derûnunda mikroptan eser kalmamış olan su saf ve berrak olduğu halde her katta, her odada velhasıl her cihette cereyâna amadedir. Suret-i teshin ise ahiren ihtirâ olunan alat-ı mükemmele ile icrâ kılınarak hararet 18 derecede ve her cihette müsâvîdir. Teceddüd-i hava gerek döşeme hizâsında gerekse tavanına kârib mevcut olan [...] vasıtasıyla her an icrâ olunmakta ve koğuşlar her hastaya 43 metre mikab hava isâbet eylemek üzere 13 yataklık bulunmaktadır. Koğuşlara velhasıl hastahaneenin her cihetine gerek sıcak gerek soğuk sevk olunan hava tasfiye edilmiş ve mikroptan âri bir hale getirilerek âdeta elekten geçirilmiştir.

Elhâsıl hastahane, hal-i hazırdaki hıfz-ı sıhhate, fenn-i mikrobiye usûl-ü tedaviye pek ziyade muvafık olarak inşa edilmiştir. Kedd-i yemini olarak kazandığı servetinden bir milyon franktan ziyadesini insaniyet ve beşeriyet uğurunda fedâ ederek hakikaten numune olacak bir hastahane meydana getiren ve el-hâletü hâzihi derûnunda icrâ-yı sanat ve mahâret eyleyen Doktor Péan'ın ismi ne kadar takdir olursa layık değil midir?

Her fedâkarlığı, her himmeti hükümetten bekleyen ağıniyâ-yı ahalimiz Doktor Péan'den ibret almamalı mıdır?"

EK 32: QUATREFAGES, ARMAND DE

“A . de Quatrefages¹”

“De Quatrefages 1810 senesi Şubat’ının 10’uncu günü Fransa’da Berthézène’de tevellüd etmiş ve geçen Kânûn-i Sânî’nin 12’inci günü Paris’te vefat eylemiştir.

81 yaşında vefat eden Doktor Quatrefages ilm-i hayvanat ulemasındandır. Müşârünileyh Fransa sevâhil-i cenûbiyyesiyle Sicilya’da ve İspanya’nın şimâl kısmında seyahat-i fenniye icrasıyla birçok yeni hayvanat keşf etmiştir.

Müşârünileyhin âsârı pek çok olup en meşhuru “Ulum-u Tabîiyye Müntesibinin Hatıratı” ve “Tarih-i Nesl-i Beşer” unvanlı olanlarıdır.”

¹ “A. de Quatrefages,” **Servet-i Fünun**, Sene:1, No:51, 20 Şubat 1307 (3 Mart 1892), s. 296

EK 33: THOMSON, WILLIAM (LORD KELVIN)

“Lord Kelvin¹”

“Asrın en büyük erbab-ı fûnunun biri olan Lord Kelvin Kanun-i Evvel-i efrencinin 17’sinde vefat etmiştir. Bu zatın gıyab-ı ebedisi yalnız İngiltere’de badi-i teessüf olmamıştır. Belki Avrupa’nın her tarafında bu zatın vefatı kadirşinasan-ı zaman indinde te’sîr almayı mucib olmuştur. Fransızlar’ın “fen ve maarifetin memleketi yoktur, bütün insaniyete şamildir” mealinde olan sözleri Lord Kelvin’in vefatı üzerine tercüme-i halini yazan, mesai-i alimanesinden, tedkikat-ı ciddiyesinden, keşfiyat-ı fenniyesinden bahseden Alman, Fransız, İngiliz gazeteleri tarafından derhatır edilerek Lord Kelvin’in fen ve maarifete hidemat-ı ber-güzidesinden bütün alem-i medeniyetin müstefid olduğu söylenmiş, bu mesainin semeratı gösterilmek istenilmiştir.

Lord Kelvin’in asıl ismi William Thomson’dur. 1824 senesi Haziran’ında Belfast şehrinde tevellüd etmiştir. 1846 senesinde yani henüz yirmi iki yaşında bulunduğu halde Glasgow Darülfünunu hikmet-i tabiiyye muallimliğine tayin olunarak vefatına kadar, yani altmış sene müddet bu muallimliği muhafaza etmiş, zeka ve irfanı nakisedar olmamış, son zamanına kadar tetebuat-ı fenniye ile iştilal eylemiştir.

Glasgow Darülfünunu’nda hikmet-i tabiiyye tedrisatına başladığı zamandan itibaren darülfünunun mükemmel darül[...] de bu zatın tetkikat ve tetebuatına, keşfiyat-ı mütetabisine mahall ve vasıta olmuştur.

Elyevm ulum ve fûnun-u hazırada mer’î ve muteber olan beka-yı kuvvet nazariyesi bu zatın tedvinatındandır.

Bu esası vaz etmekle beraber teyid ve izah eylemiş ve kainatta mevcut olan kuvva-i tabiiyyenin miktarı sahip bulunduğu, ne artıp ne eksildiğini, bir yerde bir kuvvetin zahiren zayı görölse bile hakikat-ı ilmiye bu zayıe kani olamadığını, bir tarafta zayı olmuş gibi görünen bir kuvvetin başka bir şekil ve surette, miktarına halel

¹ “Lord Kelvin Asrın En Büyük Erbab-ı Fenninden,” **Servet-i Fûnun**, Sene: 17, C. XXXIV, No:874, 10 Kanun-i Sani 1323 (23 Ocak 1908), s.253-254 (Resimlidir)

gelmemek şartıyla diğ er cihette tecelli eylediğini irae etmiştir. F  n  n-u hazıranın elli senelik terakkiyatı nazar-ı dikkat ve im'  na alınırsa daima bu esasa istinad etmekte olduğu ve bu kuvva-yı nazariyeye istinaden alem-i medeniyetin bugün vasıl olmuş olduğu derece-i vukuf ve malumata erişebildiğı teslim olunur.

On sekizinci asır içinde kimyager-i şehir Lavoisier maddenin gayr-ı kabil-i izale olduğu nazariyesini meydana koymuş, bu nazariye ile kimya-yı cedide esas vaz eylemiş idi.² Bir asır müddet Lavosier'in muhafaza-i daime-i madde nazariyesi ulum-u tabiiyyede esas teşkil eyledi. Bina-yı fen bu temel üzerine kuruldu. Ne çare ki beş, on seneden beri Lavosier'in bu kaidesi tereddüde düştü, yine İngiliz erbab-ı f  n  ndan birkaçına istinad etmekte olan doktor “Gustave Le Bon” gibi bir iki zat “radyum”un keşfi üzerine büsbütün cesaret alarak bu kaideyi ibtal denilemezse bile tagyir ve ikmal eylediler.

William Thomson'un nazariyesi ise kuvvet ve isabetini gösteriyor, tedkikat-ı ahire-i fenniyeden hangisinin olursa olsun bir tarihçesi yapılmak istenilirse William Thomson'un tettebbuatı hatıra getirilmemek kabil olamıyor.

Bu zatın fen ve marifete başlıca hizmeti, en büyük meziyeti olmak üzere irae edilebilecek diğ er mühim bir cihet var. Bu zatın meslek ve hizmeti ş   sözleriyle izah olunabilir:

“ş   asr-ı mesaide her fedakarlık, her masraf, her mükafat bir say'a, bir semereye, bir faideye mukarin ve mukabil olmak lazım gelir. Fen ve marifete herkes itibar ediyor, erbab-ı fenne ihtiram gösteriyor, muavenette bulunuyor. Tamim-i fen ve marifet için fedakarlık ihtiyar olunuyor. Faket fen kendi ş  n ve haysiyetini muhafaza ve buna layık olduğunu ispat ve irae için tatbikat-ı m  fidesiyle beşeriyete hizmet etmelidir.” İş te mesai ve hidemat-ı alimanesini takdiren kendisine bilahare Lord Kelvin unvanı tevcih edilmiş olan William Thomson bu ciheti göstermiş, sanayiye hizmetden, sanayide hall ve tesviyesi m  ş  k  l görünen mesaili tedkik ile hüsn-i neticeye isal etmekten fariğ olmamıştır.

² Lavoisier kimya-yı cedidin müessisi add olunuyor. 1743'de tevellüd ve 1794'te vefat etmiştir. Havanın, suyun terkiblerini tayin, hala makbul olan ıstılahata-ı kimyeviyeyi vaz' eden, fiil-i teneffüs, hararet-i gaziyyeyi ibtida hakkıyla izah eyleyen bu zattır.

1865 senesinde İrlanda ile Amerika arasında, Bahr-ı Muhit-i Atlasî'de bir telgraf kablosu vaz' edilmiş, fakat bu teşebbüs-i mühimden netice-i matluba istihsal edilememiş, telgraflar tamamıyla alınıp verilmemekte, karmakarışık olmakta bulunmuş idi. Bütün elektrikçiler buna bir çare bulamadılar, sebebini anlayamadılar. William Thomson'a müracaat olundu. Thomson tertibat noksanıyla deniz sularının elektrik cereyanlarını kaçırdığını keşfetti, ilacını da buldu. Muhabereyi temin etti. Daha bunun gibi elektrik tatbikatında nice tedkikatı ve nice alat ve edevatı var. Bu hizmetine mükafaten kendisine "Sir" payesi verildi.

Bir zamanlar sefain ahşab olarak inşa edilmekte iken sonraları demir ve çelik olarak yapıldı. Sefain-i harbiye ve ticariyenin terkiib-i ahiresi de bu yüzden hasıl oldu. Sefainin seyir ve seferini temin eden ve kaptanlara delil olan pusula hareketini şaşırdı. Cesim makineler, toplar, bu demir ve çelik yığınları arasında pusulanın ibresi artık şimali göstermez oldu. Yine hall-i müşkil için Sir William Thomson'a müracaat olundu. Bu zat şu müşkilin içinden de çıktı. Elyevm, seyr-i sefaini tanzim etmekte olan pusulayı tertip ve ihtira eyledi. Thomson pusulasını hangi gemici bilmez?

Sefainin sürati ziyadeleşti. Bir vapur süratle hareket ederken elde bulunan alat ile iskandil icrası gayr-i mümkün idi. Vapuru tevakkuf ile ameliyat yapılmak zayi-i vakti, müşkülâtı badi oluyordu. Yine Sir William Thomson'un reyi soruldu. Thomson iskandil aletini icad ederek umum sefaine ihda eyledi. Bununla bir vapur ne kadar süratle hareket ederse etsin tevakkuf etmeden iskandil icrası kabil oluyor.

Thomson'un havza-ı fen ve marifette en ziyade takdire layık görülen mahsul-i mesaisinden biri de med ve cezir hesabatıdır. Sir William Thomson'un doğrudan doğruya terakkiyat-ı fenniyeye ve fennin tatbikatına tadadı sahifeler işgal edecek daha nice hizmeti var. Elektrik tatbikatını zamanımızda vasıl olduğu dereceye isal etmeye sebep olan erbab-ı fennin başlıcalarından biri bu zattır. Bu yolda nice makineler, aletler, icad etmiştir. Cidden mütefennin olmakla beraber vüsat-ı fikir ve hayale, ihata-i nazara malik bir filozof idi. Asar-ı fenniyesi çoktur. Birçok yerlerde fennî konferanslar vermiştir. Asarında, konferanslarında hakayık-ı fenniyeyi daima muhataba faide-i tamme ifade edecek, ve zihn-i beşerin kabulüne iktiran eyleyecek bir surette bütün nikat-ı fenniyeyi ayan beyan göstermek meziyeti zahir idi.

Kraliçe Viktorya bu zatın hidematını takdiren kendisine 1892 senesinde Lord unvanını vermiş, o tarihten sonra bütün erbab-i fennin ihtiramıyla yad ettiği Sir William Thomson’a “Lord Kelvin” denilmiştir. Londra heyet-i meşhure-i fenniyesinin riyasetinde bulunduğu gibi bütün Avrupa fen akademilerinin fahri azalığı kendisine tevcih edilmiş, Fransa birinci rütbeden Légion d'honneur nişanı itasıyla bu zatın kıymetini takdir etmek istemiş idi.

Fransızca gazetelerden biri Lord Kelvin’in vefatı üzerine yazdığı makalede diyor idi ki: “İngiltere, ne kadar zengin olursa olsun bazen yine Lord Kelvin’in vefatı gibi tazmini, telafisi kabul olmayan bir zayâ’a duçar olabilir”.

EK 34: TYNDALL, JOHN

“Teracim-i Ahval: John Tyndall¹”

“Geçen nüshamızda vuku-u vefatını yazdığımız John Tyndall’ın ziya-yı ebedisi fûnun-ı hâzıra alemine kapanması müşkil bir rahne açmıştır.

Avrupa hükema-i müteahhirininden Davy² ve Faraday’ın³ sahib-i şöhret bir halefi olan Tyndall, ki namı kütüb-i hikemiyyede kamil-i hürmetle anılmaktadır, on dokuzunca asr-ı miladiyenin medar-ı iftihar bir mütefennini idi.

Tyndall 1820 senesinde İrlanda ceziyesinde Carlow kurbunda vaki Leighlinbridge şehrinde dünyaya gelmiştir. Mensup bulunduğu aile, meşahirin çoğunda olduğu gibi gerçi servet-i cüziyeye malik idi; fakat büyük bir fedakarlıkla henüz mukadimme-i hayatında ibraz-ı [...] zeka eyleyen o harika fitratının esaslı bir surette talimine çalışmaktan geri kalmadılar. Tyndall on dokuz yaşına kadar mektebe devam eyledikten sonra hidemat-ı mülkiyede istihdam olunmak üzere rahle-i tedrisi terk eylemiş ve fakat hizmet-i cedidesi de taksim-i arazi ve fenn-i mesahada haiz-i kemal olmasına müsaide bulunmuştu.

Hakîm-i müşarünileyh dört sene bu işte kaldıktan sonra 1843’te terk-i hizmetle şimendifer inşaatıyla iştigale başlamıştır.

Dört sene kadar da bu iştigalinde bulunduktan sonra 1847’de refiki Frankland’in kimya okuttuğu Hampshire’daki Queenwood Darültahsili’nde muallim muavini tayin kılındı.

¹ Nusret Hilmi, “Teracim-i Ahval: John Tyndall,” **Maarif**, Sene: 3, C.V, No:127, 19 Cemaziyelahir 1311/ 16 Kanun-i Evvel 1309 (28 Aralık 1893), s.355-356

² “Humphry Davy, 1778’de tevellüd eylemiş İngiliz bir kimyager olup tedkikat-i fenniyesiyle alem-i medeniyeti ve ezcümler yeraltında maden kömürü çıkarmakla müştakil biçareganın grizu gazından her daim hal-i tehlikede bulunan hayatlarını (Davy Feneri) ile tehlike say ve geniş eylemiş bir zattır.”

³ “Michael Faraday 1829 tarihinde vefat eylemiştir. Faraday (Michael), 1761 senesinde Londra’nın yakınında dünyaya gelmiş meşhur bir hakîm, bir kimyager olup keşfiyat-ı müteaddide sahibidir. Elektiriğin indüksiyon cereyanları; ıcsamın elektrik vasıtasıyla tahallülât-ı kanuniyeleri, ki Faraday kanunu namıyla meşhurdur; diyamanyetizm cümle tedkikat-ı fenniyesindendir. Gaz halinde bulunan hamız-ı karbon ile hamız-ı evvel-i azotu en evvel temeyyü ettiren bu zattır. Tarih-i vefatı 1867 senesidir.”

Bu iki genç muallim 1848’de ikmal-i malumat için Almanya’ya azimet ederek Marbourg’daki Hesse Mektebi’nde kimyager-i şehir Bunsen’den⁴ kimya ve oradan da Berlin’e giderek Stegmann, [...], Knoblauch ile beraber ulum-u riyaziye ve hikmet okumuşlardır.

Tyndall’ın iştigalat-ı fenniyesi 1848’de ibtida eder ki onlar da diyamanyetizm ve billuratin elektro- [...] hasselerine aittir.

Tyndall 1852’te otuz yaşında iken “Fellow of the Royal Society (F.R.S)” unvanıyla benama mazhar olmuştur. 1853’te de Faraday’ın [...] üzerine Ulum ve Fünun Cemiyet-i Kralisi’nde felsefe-i tabiiyye muallimi nasb olunmuş ve 1887’ye kadar bu makama şerefbaş olmuştur. 1866-1883 senelerinde [...] şura-yı fenniyesinde Faraday’a halef olmuştur.

Tyndall 1872 senesinde Amerika hükemasının mütevali davetleri üzerine Amerika’ya azimetle New York, Boston, Philadelphia, Baltimore, Washington beldelerinde avama mahsus fenni konferanslar vermiş ve cem ettiği 130 000 Franklık temettüyü tesisat-ı fenniyeyle terk eylemiştir.

Tyndall’ın Amerika konferanslarında irad eylediği makalat bilahare cem ve tab olunarak Sada, Hararet, Ziya, Elektrik Hakkında Malumat, Makalat-ı Fenniye namında birçok kitaplar husule getirilmiştir.

Tercüme-i halini yazmakta olduğumuz bu zatın İsviçre seyahatleriyle Alp suudları pek meşhurdur. Mensup olduğu milletin ahlak ve adatına mugayir olarak müşarünileyh İsviçre’nin o tabii azametli manzarasını derece-i nihayede sevdiğinden ömrünün son senelerinde bel-i Alp üzerinde latif bir hanecik de bina ettirmişti.

Ömrünün son senesinin bir kısmını bu evde geçirdiği gibi diğer kısmını da Kanun-ı Evvel’in yedisinde içinde tekmil-i enfas-ı madude-i hayat eylediği Haslemere’deki ikametgahında imrar etmiştir.”

⁴ “Bunsen, 1811’de Almanya’da vaki Göttingen nam mahalde dünyaya gelmiş bir Alman kimyager olup kendi ismiyle meşhur mühim bir pilin mucididir.”

EK 35: VIRCHOW, RUDOLF

EK 35-1: “Teracim-i Ahval: Virchow¹”

“Geçenlerde vuku-u vefatı yalnız Almanya müntesibin-i ulum ve fûnunun değil belki bütün cihanın alem-i tababetini müteessir eden Virchow bu son asırda Almanya’da yetişen meşahir miyanında bir mevki-i mümtaz ihraz eder.

Virchow 1821 tarihinde Pomeranya’da Swidwin şehrinde tevellüd etmişti. Berlin’de tababet tahsil eyledi. Sonra tedkikat-ı emraziyeye kemal-i keremî ve gayretle koyuldu. 1852’de dostlarından Reinhardt ile birlikte bir mecmua neşr etmeye başladı ki mündericatı ilmi-i teşrih ile ahval-i maraziyedeki vezaif-i a’zâdan ve tababet-i seririyeden terkip ediyordu. Bu mecmuanın intişarı 1895 tarihine kadar kırk üç sene devam etmiştir.

Virchow’un asıl kesb-i iştihar etmesi Doktor Rokitansky’nin teşrih-i marazi hakkındaki eserini tenkid etmesi ile başlamıştır. Bu tenkidatında Virchow hastalıkların eşkal-i asliyesi ve esasiyesi hakkında bir takım beyanat-ı mühimmede bulunmuş ve ahval-i maraziyede vezaif-i a’zânın suret-i tahavvûlatını göstermişti.

Bu tenkidat üzerine alem-i tababetin enzar-i ehemmiyeti kendisine mün’atıf oldu. İleride ondan büyük istifadeler beklendi.

1846’da Virchow Berlin Tıp Darülfünunu’na teşrih-i marazi muallimi tayin edildi.

Ertesi sene Silezya’da dehşetli bir humma illeti hüküm sürmeye başladığından Virchow Dahiliye Nezareti tarafından icra-yı tedkikat etmek üzere oraya gönderildi. Virchow’un avdetinde verdiği layiha kendisinin hissiyatı hakkında ilelebet bir bürhan olacaktır.

1849’da Würzburg Darülfünunu Virchow’u heyet-i talimiyesi miyanında bulundurmakla müftehir oldu. Artık bu tarihten itibaren mumaileyhin şöhreti bütün Almanya’ya intişar etmişti.

¹ “Teracim-i Ahval: Virchow,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:599, 3 Teşrin-i Evvel 1318 (16 Ekim 1902), s.16 (Resimlidir)

1859'da Berlin'de bilhassa Virchow için bir müessese-i tıbbiye vücuda getirilerek müşarünileyhin yed-i idaresine tevdi olundu. Nihayet Tıp Encümen-i Danişi'ne kabul edildi.

Virchow 1859 tarihinde Norveç hükümeti tarafından vuku bulan bir iltimas üzerine kıta-i mezkurenin garb sahilini ziyaret eylemişti. Avdetinde alem-i ulum ve fünunu alt üst eden meşhur bir eseri “Menşe-i Ecnas” intişar eylemişti. Virchow İngiliz hekiminin mesleğini alem-i tababete tatbik eyleyerek o da bir nazariye meydana koydu. Bu suretle Virchow “İlm-i Menafi’ül A’zâ-yı Hücrevi” namı verilen bir ilim tesis eylemiş oldu. Bu nazariye mucibince gerek tabîi gerek marazî bütün hadisat-ı hayatiyenin esas hücrenin kabiliyyet-i taharrüşüyesidir. İşte bu gün ilm-i tababet bu esasî üzerine istinad ediyor. Bunun da şerefi Virchow’a aittir.

Virchow 1859'da intişar eden eserinde bu nazariyeyi ortaya koydu. 1871 tarihine kadar kitabı beşinci tabını gördü. Virchow Hızfî’ül Sıhha-i Umumiye hakkında da tedkikatta bulunmuş, asar-ı müfide neşr eylemiştir. Şehirlerin ahval-i sıhhiyelerini ıslah etmek cedveller açmak, mikropları imha eylemek, mektepleri, tahaffuzhaneleri icabat-ı ilmiyeye tevfiik etmek vadisinde Virchow’un birçok hidemat-ı hasenesi görülmüştür.

Virchow ilm-i ensab-ı beşer ve tarih-i tabîi-i beşer hakkında da tedkikatta bulunmuştur. 1879 tarihinde Schliemann’ın hafriyatına iştirak eylemiş, ilm-i ensab-ı beşere dair tedkikatta bulunmak üzere Kafkasya’ya seyahat etmiştir. Virchow uruk-u beşer beynindeki farkları gözlerin ve saçların rengi ile kafanın teşkili esaslarına istinad ettirmiştir. Virchow’un asar-ı tıbbiyesinden başka mütenevvi bir hayli eserleri daha vardır.”

EK 35-2: “Teracim-i Ahval: Rudolf Virchow²”

“Bu yılın Eylül’ünün beşinci Cuma günü Berlin Tıp Fakültesi veya daha doğrusu bütün dünyanın fakülteleri bu muhterem muallimin, Rudolf Virchow’un,

² Doktor Süleyman Numan, “Teracim-i Ahval: Rudolf Virchow,” **Servet-i Fünun**, Sene: 12, C.XXIV, No:602, 24 Teşrin-i Evvel 1318 (6 Kasım 1902), s.54-58.

ziya-i ebediyyesiyle eşkrîz-i teessür oldu. Onun parlak ve hakikaten zeki nazarları artık bundan sonra görülmeyecek, insanı celb eden sözleri işitilmeyecek, gayet nazik eli sıkılmayacaktır.

Virchow, Pomerania'nın Schivelbein şehrinde 13 Teşrin-i Evvel 1821'de dünyaya gelmiştir. 1839'dan 1843'e kadar Berlin'de bugün Kaiser Wilhelm Akademisi namını alan Askerî Tıbbiye Mektebi'nde tahsil-i ilm-i tıp eylemiştir. 1843-44 tarihinde imtihanlarını ikmal ile uzman Charité seririyatında prosektör (teşrih-i emvat) vazifesi gören Robert Froriep'in muavini olmuştur. Bunun istifası üzerine yerine prosektörlükle ve 1847'de icra edilen imtihanında muvaffak olarak muallim muavinliğine, 1849 tarihinde Würzburg Fakültesi teşrih-i marazi muallimliğine tayin edilmiş ve 1857'de Berlin'e celb olunarak Darülfünûn dahilinde gösterdiği lüzum üzerine tesis olunan Patoloji Enstitüsü teşrih-i marazi muallimliği uhdesine tevdi olunmuş ve yarım asır mütemadiyen bu müessesede muallim ve müdür olarak icra-yı vazife etmiştir. 1873 tarihinde Virchow Berlin Akademisi azalığını ihraz eylemiş ve vefatına kadar birçok seneler Prusya Heyet-i Tıbbiye ve Baytariyyesi aza-i fenniyesi miyanında bulunmuştur. Görüldüğü vechile Virchow'un iktidar-ı ilmiyesi ve meziyyat-ı şahsiyesi pek süratle takdir olunarak layık olduğu mertebe-i bala-teri ihraz eylemiştir. Hatta değil yalnız Almanya'da dünyanın her noktasında mevcud cemiyet-ilmiye-i hayatiyye onu azası miyanına idhal etmeyi bir şeref add etmiştir.

Bu dâhî-i tıp bütün dünya hükemasının enzar-ı muhabettini ihtiramat ve takdiratını niçin celb etmiş idi ? İşte benim burada muhtsarca izahına çalışacağım nokta budur.

Virchow Charité seririyatında prosektör muavini iken meşahir-i maraziyyundan olup o vakit bilcümle maraziyyunun hocası add olunan, şöhret ve iktidarı afakı tutan Rokitansky'nin emzice tedrisatına karşı ilk tenkidatını neşr edince herkes bunu tayîb etmekten geri durmamış ve hatta en eski ve en samimi muhibbi [...] bile aynı fikirde bulunduğunu söyleyince Virchow “Bir parça sabret görürsün” cevabını vermiştir. Filhakika bir müddet sonra Rokitansky emziceye dair tedrisatındaki nazariyatından bizzat sarf-ı nazar ederek Virchow'u tasdik eylemiş ve

Rokitansky'nin tılamizinden, nazariyatının en ciddi taraftarlarından [...] Virchow'un makale-i tenkidiyesine "dahiyane" demeye mecbur olmuştur.

Burada bu tafsilatı yazmaktan maksadım Virchow'u tamamen tavsif etmek içindir. Fende ve hıfz-ı sıhha-i umumiyyede gördüğü yanlış ve sathî tedrisat ve tatbikatı ciddi, yorulmaz bir say ile gayet âlimane surette tedkik ve taharri ettikten sonra pek metin esas-ı fenniye müstenid ilmi nazariyeler, fikirler icad ve bahş eyledi. Vaz ettiği kavanin-i fenniyenin hiç biri ehemmiyetsiz olmayıp ekserisi âlâdır ve çok kere ilm-i tıpta destur'ul amel olmaktadır. O, o kadar derin düşündürdü ki, gerek muamelatında, gerek tefekküratında vermiş olduğu kararları biperva neşr ve tedris eyler ve cidden pek nadir duçar-ı muâheze olurdu. Virchow sathiliği, sersemliği ve bahusus düşünmeyerek söz söylemeyi hiç sevmezdi. Hatta bu satırları yazarken o muhterem muallimin gerek dersinde, gerek imtihan zamanında bu gibi kusurlara hiç tahammül edemediğini hatırlayarak bu makalede sathilik ve safsata [...] bulunmamak yani onun hakkında ne fazla ne de eksik bir şey yazmamak için pek çok çalıştım. O, o kadar terbiye-i nefis etmiş, o kadar intizam perver, çalışkan ve vazifeşinas idi ki adeta bunlar tabiat-ı saniyesi olmuş idi.

Bu kadar meziyyat-ı şahsiye ve ilmiyesine zamimeten Virchow elsine-i atikanın en meşhurları olan Latin ve Rum lisanlarında felsefe ve filolojiyi esaslı surette bildiği gibi tarihce olan rüsûhu da pek ziyade idi. Gayet mükemmel olan iktidar-ı fenni ve edebisi sayesinde Virchow bir sürat-ı harikulade ile alem-i fendeki makamını ihraza muvaffak oldu.

Virchow'un birinci büyüklüğü fenn nokta-i nazarından alem-i insaniyete büyük hidematta bulunmak olduğu gibi ikincisi de esasen kendi memleketine fakat dolayısıyla yine alem-i insaniyete hıfz-ı sıhha-i umumi cihetinden ifa ettiği hidemat-ı azime ve kıymetdaranedir.

Virchow her şey de her teşebbüsünde mutlaka kararlarını gayet metin esaslar üzerine tesis eder ve uhdesine havale olunan mesele-i hayatiyeyi mutlaka kökünden temizlemeye çalışır idi. Mamafih Virchow emraz-ı müstevliye ve sariyenin imhası için bir memlekette vücuda getirilmesi icab eden vesaitin inşa ve tatbiki hususunda da büyük hizmetlerde bulunmuştur. Hatta 1848 tarihinde Berlin'de bir hıfz-ı sıhha-i

umumi nezareti ve bir meclis-i sıhhiye teşkiline muvaffak olduğu gibi aynı zamanda Berlin lağımlarının inşa ve tanziminde de pek büyük hizmetlerde bulunmuş ve bir de fenni – sıhhi istatistik usullerinin esasını gösterip ihesaiyyat-ı tıbbiye tutulmasına ve ilh vasıta olmuştur.

Virchow'un en büyük hizmeti 1849'dan vefatına kadar tedris ettiği teşrih-i marazi-i fenniye oldu. Gerçi daha 1844 tarihinden beri Avusturya Fakültesi'nde bu dersi tedris ile meşgul bir muallimlik (Rokitansky) mevcut idiye de Virchow bu dersin mükemmel surette tedrisi için icab eden her türlü vesaiti ihzar ile bu fende mucidlik unvanını aldı. Berlin'de- el'ân dünyanın hiçbir noktasında mevcut olmayan- Enstitü Patolojik'ini tesis keza tıbb-i tecrübî ve kimya-yı marazîye mahsus şubeleri de iştirak ettirerek her türlü tatbikat-ı ilmiye ve fenniyeye yeni bir çıkış açmış ve patolojide mikroskopinin tatbikatına vüsat-i tamma verdiği gibi [...] birçok kıymetdar usulleri icad ve ihda etmiştir. Yukarıda zikr olunduğu vechile Virchow patoloji enstitüsünde bir de kimya laboratuvarı açarak kimyanın patolojide olan ehemmiyetini takdir etmiş ve hatta 1893 tarihinde neşr ettiği “Alman Darülfünunları” nam eserinde (sahife 261) “Fennimizin müstakbeli muhakkak kimya-yı marazinin terakkiyat ve taharriyatı sayesinde daha mühim ve daha kıymetdar netayic üzerine müesses olacaktır” demiştir.

Gerek teşrih-i marazi gerek tıbb-i kanunide yapılan feth-i meyt ameliyyatına müteallik usulleri, teşrih-i marazi ve mikroskopi derslerinin usul-i tedrisiyesini göstermiş ve keşf-i meyt tedrisatı bu ameliyyattan elde edilen mevaddın iraeisi suretiyle tanzim ve tensik etmiştir.

Asıl Virchow'un büyüklüğünün bir timsal-i mücessemi Enstitü Patolojiki'nin yanında hükümet tarafından bina olunan patoloji müzesidir. Hiç hatırımdan çıkmaz: 1899 Teşrin-i Evvelinin 13 üncü gününde, Virchow'un yetmiş dokuzuncu sene-i devriye-i velâdetine tesadüf eden günde, Berlin'de her nev-i heyet-i ilmiyenin onun şefrine ziyafetler yapması hemen âdet hükmüne geçmiş idi. Muhterem Virchow işbu heyet-i ilmiyenin -o gece- her birine muayyen bir saat vererek onlara uğrar, hakikaten o kadar âlâyîş sevmediği halde kimsenin hatırını kırmamak üzere o şereflere bizzat iştirak ederdi. Heyet-i ilmiyeden biri olan “Berlin Etıbbası Kulübü” o akşam

Virchow'un şerefine bir ziyafet vermiş ve Virchow da yemeği orada yemek şerefini onlara bahş etmişti. Bu ziyafete davetli olduğumdan saat-i muayyeninde orada idim. Herkes gelmiş, dört gözle bekliyorduk. O, o kadar intizamperestliği ile beraber yine muayyen olan saati geçiriyordu. Virchow kendisini davetlerine daima bir çeyrek hatta bazı kere daha geççe gelmeyi kendine mahsus bir âdet etmiş idi. Darülfünun müntesibinince malum olduğu üzere Virchow akademi çeyreğinden daima istifade eder ve hatta bu afv olunur çeyreği bazen de geçirirdi. Hemen herkes yemek salonuna girip yerleşince muallim salonun kapısından içeri girerdi. Her türlü alkışlara kendine mahsus baş ve göz işaretiyle teşekkür ettikten sonra sofrada mahall-i mahsusuna giderek bir iki sözle geçildiğinden dolayı taleb-i afvda bulundu. O öyle bir muallim idi ki tilamizini her an ve dikkate müstefid ederdi. Hatta Virchow'un ne kadar can u gönülden bir hâce olduğunu göstermek için [...] Virchow'un hastalığı hakkında yazdığı satırlardan bahsetmek kifayet eder. Virchow 5 Kanun-i Sani 1902 tarihinde elektrik tramvayından inerken düşmüş ve sol ayağının dahil-i trohanterinde azm-i fahz unkunun kırığına mübtela olmuştu. Altı hafta bir müddet zarfında seksen yaşında bulunan o muhterem muallimin kırığı tamamıyla iyi olmuş ve [...] derslerine ne vakit başlayacağını sorarken “ bir adam ya hacedir yahut değildir. Hâce ise o halde dersini vermelidir” demiştir.

O akşam uzakta bulunanlar birçok alkışlarla yakınında gelir elini sıkarak kendini tebrik eyliyordu. Ben de elini sıkarken “[...], müddet-i tahsiliyenizin bitmiş olduğunu işittim. Artık bizi terk ediyormuşsunuz, o halde size son defa bazı şeyler öğreteyim” demesi üzerine reisin muvafakatıyla yerlerimizi değiştirdik yan yana oturduk badehu vaat eylediği bazı fevaid-i tıbbiyyeyi telkin eyledi.

Esasen Virchow'un yegane arzusu yarım asır bir müddet zarfında bizzat cem ve istihsar eylediği ve hatta etiketlerini bile kendi eliyle yazdığı fennen gayet kıymetdar tahminen 23000 adet emraz-ı numune-i asliyelerini yine kendi eliyle, arzu ettiği gibi yerleştirmek idi.

Virchow bu eser-i cesimi, dünyanın hiçbir noktasında mevcut olmayan bu müzeyi tanzim ile resm-i küşadını icra edebildi. Binaenaleyh en son arzusuna da muvaffak oldu. Virchow'un müzesine olan muhabbeti o derece idi ki duçar olduğu

kaza-i na-gehani neticesi olarak uyluk kemiğinde hasıl olan kırığın radyografi ile fotoğrafasını çıkartmış ve bir parça iyi olur olmaz hemen sevgili, kıymetli müzesine kadar giderek kendi tarafından bu kırıklar hakkında cem etmiş olduğu hakiki numunelerin ait olduğu nevi arasına kendi kırığının fotoğrafasını da ilave eylemiştir. Muallim bundan sonra artık sevgili müzesine bir daha gidemedi.

Virchow kara [...] ve kafanın marazı eşkalini mütalaa sayesinde antropoloji, etnoloji ve tarih-i kadim-i beşerde de mucidlik derecesinde ıslahat ve malumat itasına muvaffak olmuştur. Bu fenleri yeniden ihya etmiş ve bahusus etnoloji fenni hakkında vefatına kadar neşr ettiği mecmua hemen daima bizzat kendi tarafından taharir edilmiştir. Buracıkta bu fen hakkındaki tükenmez sa'yına misal zikr etmeden geçmek elimden gelmedi. 1894 senesinde beray-ı tahsil Berlin'e vasıl olduğumuzda bizi talebesi olduğumuz Kaiser Wilhelm Akademi Muallimi'ne takdim ettirmişti. Virchow'a takdim olunmak üzere Patoloji Enstitüsü'ne gittiğimizde memur-u mahsus tarafından takdim olunup bir müddet konuştuktan sonra Virchow "Efendiler hazır sizinle görüştük beraber kafalarınızı muayene etmeye müsaade buyurulursa memnun olurum demiştir!" Virchow hep boş zamanını eline bir kafa alarak onun mütalaasıyla uğraşır hatta ara sıra öğlen yemeği yerine yediği sandviçler kafatasları içinde dururdu.

Rudolf Virchow'un tıbbı ve diğer ulum-u hayatiyyeye ölüm yatağına kadar ettiği hidemat ve tesirâtı göstermek için bütün alem-i tıpça "Virchow'un Arşivi" namıyla tanılıp "Teşrih-i Marazi, Fizyoloji ve Tıb-ı Serîrî Arşivi" ismiyle neşr ettiği mecmuayı zikr etmek kafidir.

Virchow'un lâ-yuadd velâ yuhsâ olan fennî keşiflerinden, asarından tamamen bahs etmek, bunların hepsini bu makaleye sığdırmak imkanın haricindedir. Ben burada yalnız en mühimlerinden bahs etmeye çalışacağım.

1844'ten 1846'ya kadar nesc-i lîfî hakkındaki taharriyatı onu (1846-1852) sıname ve sidadenin[?] husul-u marazisini keşfe ve bunlarda tekayyuh-ü dem, iltihab-ı ev'iye'nin suret-i husulünü izaha muvaffak eylemiştir ki görüldüğü vechile Virchow'un keşiflerinde bile bir intizam mevcut bulunduğu ve kendisinin hal edeceği mesail-i hayatiyede gayet dakik bir tecrübe-kâr olduğunu gösterir. Lösemiye keşf ile bugün pek müterakki olan kan hastalıklarının suret-i taharrisini, yeni doğan çocuklarda

hamiz-i bevlın ifrağıyla hasıl olan böbrek kumlarını ve hematoidin billurlarını keşf ile marazi renklerin husulünü gösterdi.

Virchow'un en büyük ve cidden ila-nihaye bir ehemmiyet-i daimayı muhafaza edecek olan asarı 1863 tarihinde bir esas-ı cedid ve metin üzerine neşre başladığı "Marazi Uurlar" nam eser-i cesimidir. Fakat o da bu eserini hâcesi Johannes Müller gibi ikmale muvaffak olamamıştır.

İlm-i hayata ettiği en büyük hizmet hayat-ı hücreyi Elif'inden Ye'sine kadar mütalaa ederek bugün ilm-i hayat-ı müntesibinin kaffesinin ağzından düşmeyen ve bizzat o dahi ilm-i hayatın gayet alimane müşahadat ve tefekkürat-ı dūr-bin-anesi sayesinde tesis olunan "Omnis cellula a cellula" nazariyesidir. Virchow'un hücre hakkındaki keşfiyatı bununla kalmayıp asıl muvaffakiyeti de nazariyat-ı hayatiyeyi bütün bütün değiştiren nesc-i munzamm dahilindeki "cesedin harcı demektir". Hakiki hücrenin mevcudiyetini göstermesi ve bunun her türlü tezahürat-ı hayatiye ve şekliyesi hakkında icra eylediği taharriyat-ı mûşikâfânesidir. İşte Virchow'un bu tedkikat-i mühimmesidir ki Henle ile vuku bulan meşhur münakaşata sebebiyet vermiş ve birçok nikat-ı mühimmesinde galebe Virchow tarafında kalmıştır. Bu keşfinin ilm-i emraza ettiği hidematın hadd ve pâyânı yoktur. Gerçi mikrob fenninin zuhuruyla birçok mühim tahavvülata duçar olmuş ise de iltihab ve tekayyuh nazariyelerinin izahı yine Virchow'a aittir. Bunu da zikr etmeden geçmemelidir ki Virchow bu yeni fen ile meşgul olmaktan geri durmamış fakat her halde bu son şeyhuhetinde gençlik faaliyeti tabii görülememiştir.

Virchow'un hücre hakkındaki bilcümle taharriyatı da patolojinin diğer aksamında icra eylediği keşfiyat gibi gayet esaslı olup bu tedkikatından cümlece malum ve hakikaten müellifin namını ilelebet payidar edecek olan "Emraz-ı Hücreviyye" nam eseri vücuda gelmiştir. Tarihçe-i emraza dikkat edecek olursak eskiden emraz-ı nâhiyelere misalen kafa, göğüs ilh emrazı bir sınıfa idhal ile mütalaa ettikleri görülür; Morgagni hastalıkları azaya Bichat ensâca atf etmişti. Virchow ise insan, hayvan ve nebatatın cesedini teşkil edip unsur-u aslî-i aza olan hücrata irca ve emrazın mebde-i tagyiratını bize irae ve iza eylemeye muvaffak olmuştur.

Fünun-u hayatiyenin her gün her dakika şahrah-ı terakkide kat etmiş olduğu hutuvat o kadar seridir ki keşfiyat-ı cedide ile eskilerinin tahvil ve tebdil ve hatta bütün bütün terk edilmesine sebep olması pek tabiidir; yalnız o keşfiyat bir esas-ı metin üzerine müesses olunca payidar kalması ne kadar tabii ise taharriyat ve keşfiyat-ı cedideye bir esas teşkil eylemesi o keşiflerinin hiçbir vakit de unutulmaması da o kadar tabiidir. İşte bu gün emraz-ı nahiyeviden birçoğu muhafaza olunarak Morgagni ve Bichat namı nasıl kemal-i ihtiramla yad olunmakta ise tıpkı Virchow'un emraz-ı hücreviyesi de yalnız tıbbın değil medeniyetin azametli bir devrini teşkil edecek ve birçok keşfiyat-ı fenniyeye [...] teşkil ederek müessisinin nam-ı muhteremini asırdan asıra nakl eyleyecektir.”

EK 36: WATT, JAMES

“Teracim-i Ahval: James Watt¹”

“Buhar ile tahrik olunan makine meydana çıktıktan sonra bu ihtira-i mühimin alem-i insaniyete ne kadar faide bahş eylediği herkesçe malum olan mevaddandır. Binaenaleyh ol babda idare-i efkar ve mütalaattan sarf-ı nazarla yalnız zikr olunan makineyi icad eden James Watt nam zatın tercüme-i haline dair birkaç satır yazı yazmak arzusundayız.

Buharın kuvvetini en evvel nazar-ı dikkate alarak fi’liyyatına teşebbüs eden zat Denis Papin namında bir İngiliz ise de buhar ile mükemmel surette en evvel tahrik olunan makineyi mumaileyh James Watt nam zat icad eylemiştir.

Papin miladın [1]647 senesinde tevellüd ederek herkesten evvel makineleri tahrik etmek için buharı istimal etmek fikrini meydana koymuş idi fakat efkar ve arzusundan bihakkın istifade edemedi; kudret-i maliyesi ancak ehemmiyetsiz bir makine imal etmesine müsaade edebilmiş idi.

Denis Papin’in teşebbüsat-ı evveliyyesi 1707 sene-i miladiyesinde tekrar mevki-i tecrübeye vaz olundu – ki tarih-i mezkurda icra-i tecaribe ibtidar edenler Savery, Newcomen namındaki İngilizler idi.

Fakat vapur makinesi Papin’in vefatı üzerinden yüz sene mürur ettikten sonra James Watt tarafından suret-i mükemmelede mevki-i istifadeye vaz olundu.

1736 sene-i miladiyesi Kanun-ı Sani’nin on dokuzunda İskoçya’da Greenock nam şehirde birkaç defa ölüm derecesine gelen zayıf bir çocuk tevellüd etmiş idi.

James Watt isminde olan ve seksen yaşına kadar yaşayıp evkat-ı hayatiyyesini kemal-i sıhhat ve afiyetle geçiren zat-ı [...] işte o zayıf çocuk idi.

James Watt’ın mensup olduğu familyanın azası da tul-i hayata mazhar olmuşlar idi.

¹ “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:6, 3 Recep 1304/ 15 Mart 1303 (27 Mart 1887), s. 46-48. (Resimlidir)

Büyük pederi Thomas Watt ilm-i cebir hevacesi olup doksan iki sene yaşamıştır.

Sefaine mahsus alat ve edavat-ı fenniye imal ve fûruht ederek taayyüş eden pederi dahi seksen yaşına kadar yaşamış ve 1848 sene-i miladiyesinde vefat etmiştir;

James Watt hînn-i sabâvetinde Greenock şehrinin mekteb-i ibtidaisinde devam ederek sinniyle gayr-ı mütenasib bir surette istifade etmiş ve derece-i istifadesini alem-i insaniyete arz-ı hizmet-i müfide ile isbat eylemiştir.

James Watt'ın öyle küçük bir mektepte tahsil-i fûnun ettiğine taaccüb olunmamalıdır. Zira yolcu nakletmek için en evvel inşa olunan vapuru ihdas eden Fulton ve ilm-i heyete dair mükemmel olan kanunları vaz eden Newton ve meşhur müellif sahib-i fûnun Descartes dahi köy mektebinde tahsil-i fûnun etmişlerdir.

James Watt zaif-i bünye olduğu cihetle pederi tarafından mektepten alındı. Fakat zeki çocuk yine o da kendi kendine tahsil-i fûnun ile iştilal etmekten bir dakika hali kalmaz idi.

Rivayete nazaran meşahir-i müdekkikinden Pascal henüz on yaşında iken kömür parçalarıyla toprak üzerine hendese şekilleri tersim ederdi.

İlm-i cebirin henüz mukaddematını görebildiği halde Pascal'ın daha o yaşta hendese fenninde gösterdiği asar-ı terakkiyat pederinin taaccübünü celp etmiş idi.

İşte Pascal'ın o hali aynıyla James Watt'ta da görülmüştür.

James Watt'ın dahi döşeme tahtaları üzerine bazı çizgiler çizdiğini akrabasından bir zat görerek pederine hitaben “bu çocuğun böyle beyhude tazyi-i evkat eylemesine nasıl razı oluyorsun; bunu mektebe göndermelisin demiş” ve tedkik-i tabiat iktidarından mahrum olan pederi o zata şu cevap ile mukabele eylemiş idi:

“Düşünmeksizin bu sözleri söylüyorsunuz! Çocuğun ne kadar faidesiz şeylerle meşgul olduğunu dikkatle muayene ediniz!”

Pederinin bu cevabı üzerine nasih-i dakayık-bîn altı yaşında bulunan çocuğun nezdine takarrüb ederek hendeseye dair bir meselenin hall ve faslıyla meşgul olduğunu görmüş ve hayret ve taaccübü setr edemeyecek bir hale gelmiş idi.

James Watt meşgul olduğu fenlerde daima dūr-bînâne bir fikir ve mütalaa ile tesadūf eylediği mesaili tedkik ettiği ve bundan dolayı daima dalgın bir halde görüldüğü cihetle kendisinin bu halini gören komşular hakikat hale muttali olmaksızın çocuğun belahet, gibi, kayıtsızlık gibi, atalet gibi sıfatlarla muttasıf olduğuna hüküm ederler idi.

Bahusus şu malumat bilhassa nazar-ı dikkati celb eder:

James Watt'ın gayet işgüzar, kâr-âşnâ ve Muirhead isminde bir teyzesi var idi:

Bir gün mezbure yeğenine hitaben demiş idi ki:

“Senden daha tembel bir adam gördüğüm yok! Bir gün eline bir kitap alıp okuduğunu göremeyecek miyim?

Bir saatten ziyade karşımda oturuyorsun. Bir söz bile telaffuz etmedin. Bir kitap okumadın. Hayli müddetten beri yalnız ateş üzerindeki çay cezvesinin kapağını koyup çıkarmakla vaktini geçirdin.

Çay cezvesinden çıkan buharın üstüne kah bir fincan tabağı kah bir gümüş kaşık tutarak bunların sathında teraküm eden buhardan taktîr olunan damlaları cem etmekle meşgul oluyorsun işte kıymetli aziz vaktini böyle abes şeylerle zayi ediyorsun! Bundan ne çıkar? Sana ayıp yazık değil mi ?”

James Watt komşuların böyle zan ve tarizlerine, teyzesinin ta'zîr ve takdirine hedef olduğu zaman henüz on dört yaşında idi – ki cezvenin buharından keşf ettiği mesele buharı suya tahvil etmekten ibaret olduğu nazar-ı dikkate alınır ise James Watt daha o sinnde ibka-yı namına sebep-i müstakill olan kuvve-i buhariye meselesinin halline say ve gayret etmekle meşgul bulunduğu bedaheten anlaşılabilir.

James Watt her fenne aşina idi. Nebatat, maden, kimya ilimlerinde hikmet-i tabiiyyede, fenn-i celil-i tıpta, şiirde malumat-ı kamileyi haiz idi.

Her hususunda tedkikatı bir halde idi – ki bir gün teşhis edilemeyen bir hastalıkla vefat eden bir çocuğun başını alıp teşrih eylemek üzere ikamet ettiği odaya götürdüğü görülmüştür.

James Watt'ın tedkikat ve tetebuatı yalnız ulum ve fûnuna münhasır değil idi; tarih ve romanlar yazmaya ve letafeti herkese beğendirecek surette hikayeler tertib ve tanzim etmeye de muktedir idi.

Atideki fıkra da bu ifadeyi musaddaktır şöyle ki:

James Watt'ın validini bir aralık memleketlerinden mahall-i ahire azimet etmişler ve çocuğun ömr-ü idare ve terbiyesini halasına ihale etmişler idi.

Müşarünileyhin halası ve mürebbiyesi olan kadının ebeveynine yazıp gönderdiği mektuplardan birine şöyle bir fıkra derc edilmiş idi:

“Mahdumunuz uyku vakti gelinceye kadar o derece şevkaver hikayeler nakil etmektedir ki bu hikayeler saatlerce devam ettiği halde iras eylediği şevk ve mahzuziyyet vaktin mürur ettiğini hiss ettirmiyor.”

James Watt'ın kuvve-i müfekkire ve kudret-i kalemiyyesi vefatına kadar halelden masun kalmıştır.

Alem-i insaniyeti hidemat-ı meşkuresi ile ilelebet minnetdar edecek istidadda yaratılan eazımdan her birinin avan-ı hayatında birer suretle karin-i inkisar ve telehhüf olmaları- ki öteden beri feleğin bu kaidesi hüküm fermadır – James Watt hakkında da hükmünü icra etmiş idi, zavallının pederi ve efrad-ı ailesi fakir ve zarurete düçar (Bakiyyesi öbür nüshaya)”

“Teracim-i Ahval: James Watt (Mabad)²”

“olduklarından mukteza-i hamiiyet bunların idare ve intiaşını [...] tahammüle almış ve bu fikr-i alicenabane ile miladın 1755 senesinde Londra'ya giderek ilm-i cebire mahsus alat ve edavat imal ve isâga eden bir sahib-i sanatın taht-ı himayesine iltica eylemiş idi. Bir sene geçmeksizin James Watt bu sanatta da pek ziyade mazhar-ı terakki olarak en birinci işçi olmuş ise de zaten zaif-i bünye olduğundan etibbanın tavsiyesi üzerine kendi memleketi olan İskoçya'ya avdete mecbur oldu.

² “Teracim-i Ahval: James Watt,” **Nâhid**, No:7, 20 Recep 1304/1 Nisan 1303 (13 Nisan 1887), s. 52-54.

Bir aralık sanat-i mezkurede kesb eylediği mümarese ve maharet sayesinde Glasgow nam mahal darülfünununda ilm-i cebire ve ulum-u tabiiyyeye mahsus alat ve edavat fûruhtuna memur tayin edildi.

James Watt'ın o esnada ne kadar terakki etmiş olduğu ifadat-ı atiyeden de anlaşılabilir.

James Watt'ın memur olduğu mezkur darülfünundan neşet etmiş olan [...] nam meşhur makineci bu dâhi hakkında şu sözleri söylemiştir:

“James Watt henüz talebeden olduğu halde ulum-u tabiiyyenin aksam-ı mütenevviasında ve bahusus makine fenninde pek ziyade terakkiyata mazhar olduğundan bunun için iftihar etmekliğim lazım gelir, mamafih merhumun hadis'ül lisan olmakla beraber benden ziyade- tefevvuk yab olmasını görerek kendimi hem teessüften ve hem de gayretten men edemiyorum.

Darülfünunda ne kadar müşkilat-ı fenniyeye tesadüf edilirse James Watt'a müracaat edilir ve her müracaatta kemal-i meyl ve iftihar ile hall-i müşkilat edinceye kadar uğraşır hatta bir gün kendisine gayet müşkil bir meselenin halli ihale olunmuş idi – ki bu meseleyi hall edebilmek Almanca yazılmış bir kitabı mütalaaya mütevakkıf idi.

Bu vazifeyi ifadan da çekinmedi. Kemal-i gayret ve ikdam ile Almancayı tahsile dahi başlayarak az biraz zaman zarfında bu lisanı dahi tahsile muvaffak olmuş idi.”

James Watt İtalyancayı dahi tahsil etmiş ve bu suretle de pek ziyade müstefid olmuş idi.

James Watt'ın kudret-i ilmiye ve fenniyesi hemşerilerinden akranından bala-ter bir derecede olduğu halde kendisinde asla enaniyyet eseri olmayıp kemal-i tevazu ve mahviyyet ile herkese kardeşane muamele eder ve herkesle güzel güzel konuşur idi.

Kendisine arz-ı ihtiyaç edenlerin elinden geldiği kadar isaf-ı arzularına çalışır idi.

Glasgow Darülfünunu’nda Newcomen nam bir zat tarafından imal olunan ve buhar ile tahrik edilen küçük ve natamam bir makinenin tamiri “James Watt”’a ihale olduğu esnada da ulum-u tabiiyyede olan kudret ve maharetini isbat eylemiş ve suyun üç hususunu yani buharın suya ve suyun buza ve buzun suya inkılabı meselesini fennen irae ve ispat eylemiştir.

Bu mühim meseleyi hall ettiği esnada idi – vapur ki makinesi imal etmek fikrini mevki-i tecrübeye koydu, fakat servetten mahrum olduğundan o sırada bu arzusunu dahi fiile isal edememiş idi.

Bir aralık belediye mühendisliğine tayin edilerek bu memuriyet sayesinde biraz akçe iddiharına muvaffak olabilmış idi;

Doktor [...] namında bir zat tarafından kendisine bir miktar akçe bahş olundu.

Bu sayede ilk defa olarak hemen vapur makinesi imale ve bu babdaki nevakısını ikmale teşmir-i said-i ihtimam etti.

Miladın 1868 senesinde ve Birmingham şehrinde Boulton namında zengin bir fabrikacının yanına giderek orada epeyce kesb-i servet etmiş ve buhar makinesini arzusu vechile meydana çıkarmak için mezkur fabrikacı tarafından hayli muavenete mazhar olmuştur.

İşte bu suretle ahiren bu emeline muvaffak olarak buhar makinesini mükemmel surette meydana çıkarmış. Ve bu makine için fabrikacının kendisine senede 60000 frank itasına taahhüd eylemiş büsbütün gayretini arttırmıştır.

James Watt edebiyat aleminde dahi haiz-i nisab-i kemal olup Yunan kadim ulemasından Kadmos’un telif eylediği elifba hakkında gayet mufassal layihalar yazmıştır.

James Watt yetmiş yedi yaşında iken kuvve-i müfekkiresinin halelden masun olup olmadığını bittecrübe anlamak için [...] lisanını tahsil etmeye başlamış ve az bir müddet zarfında hasıl eylediği terakkiyattan kuvve-i zihniyesine halel-i arız olmadığına kani olmuş idi.

Mahasal son dakikalarına kadar tedkik-i tabiattan hali olmayan ve tecarib-i tetebbuatıyla alem-i insaniyetin terakkiyatına hadim olan eazımdan birisi de James Watt'tır.

Müşarünileyh miladın 1819 senesinde hatm-i enfas-ı madude-i hayat etmiş ve cenazesi mutantan bir surette kaldırılıp muassırlarının bu mucid-i ali-himmet hakkındaki teveccühatına parlak bir nişane gösterilmiştir. (Son)”

